UPPSALA STUDIES IN
ECONOMIC HISTORY 13

Karsten Lundequist

Socialhjälpstagande

Utveckling och orsaker 1945–1965

Med en intensivundersökning av hjälptagandet i Uppsala

1976

ACTA UNIVERSITATIS UPSALIENSIS

ACTA UNIVERSITATIS UPSALIENSIS

Uppsala Studies in Economic History
13

Digitized by the Internet Archive
in 2026

https://archive.org/details/IA41548926_0017

Karsten Lundequist

Socialhjälpstagande

Utveckling och orsaker 1945–1965

Med en intensivundersökning av
hjälptagandet i Uppsala

1976

Distributor:
Almqvist & Wiksell International
Stockholm

Doktorsavhandling vid Uppsala universitet 1976.

Denna avhandling ingår i det av Riksbankens jubileumsfond finansierade forskningsprogrammet "Det svenska välståndets utveckling 1925–1960".

© Karsten Lundequist 1976

UNIV.
LEIDEN
BIBL.

ISBN 91–554–0385–9

Sats: TEXTGRUPPEN I UPPSALA AB
Tryck: LiberTryck, Stockholm 1976

Innehållsförteckning

1. Inledning 1
2. Antal socialhjälpstagare 5
   2.1. Definitioner och källmaterial 5
   2.2. Antalet socialhjälpsfall och antalet socialhjälpstagare 13
   2.3. Sammanfattning 19
3. Socialhjälpstagarnas civilstånds- och familjestruktur 21
   3.1. Inledning 21
   3.2. Civilstånd 24
   3.3. Familjetyp 28
   3.4. De hjälpta hushållens storlek och struktur 35
   3.5. Sammanfattning 39
4. Socialhjälpstagarnas åldersstruktur 42
   4.1. Inledning 42
   4.2. Samtliga hjälpfall 43
   4.3. Hjälpfallen fördelade efter civilstånd 46
   4.4. Sammanfattning 50
5. Socialhjälpstagarnas yrkes- och näringsgrensstruktur samt förvärvsintensitet 51
   5.1. Inledning 51
   5.2. Socialhjälpstagarnas yrkesstruktur 54
      5.2.2. Yrkeslösa hjälptagare 58
   5.3. Socialhjälpstagarnas förvärvsintensitet 61
      5.3.1. Samtliga hjälptagare 61
      5.3.2. Kön 63
      5.3.3. Ålder 64
      5.3.4. Näringsgrensstruktur 65
   5.4. Sammanfattning 66
6. Socialhjälpens former, varaktighet och värde 1945–1965 69
   6.1. Inledning 69
   6.2. Hjälp till vård 69
      6.2.1. Hjälp till vård på fattigvårdsanstalt 69
      6.2.2. Hjälp till vård på sjukvårdsanstalt 72
   6.3. Hemunderstöd 81
      6.3.1. Hjälpens kostnader och antalet hjälpfall med hemunderstöd 81
      6.3.2. Hjälpfallen fördelade efter familjetyp och ålder 85
      6.3.3. Hemunderstödets varaktighet 86

6.3.4. Hemunderstödets värde per månad och hjälpfall 92
6.3.5. Hemunderstödets värde per år och hjälpfall 97
6.3.6. Orsaker till förändringar i hemunderstödstagandet 1945–1965 102
6.3.7. Orsaker till förändringar i hemunderstödets storlek 126
6.4. Annan hjälp 130
6.5. Återbetalade understöd 133
6.6. Sammanfattning 135
7. Hjälptagarnas inkomstutveckling 139
7.1. Inledning 139
7.2. Aktledarnas sammanräknade nettoinkomst 141
7.3. Hushållens sammanräknade nettoinkomst 145
7.4. Transfereringar och skatt 153
7.5. Sammanfattning 160
8. Orsaker till hjälptagandet 162
8.1. Inledning 162
8.2. Grundläggande faktorer 163
8.3. Betingade faktorer 167
8.4. Utlösande faktorer 169
8.5. Sammanfattning 182
9. Sammanfattning 185
Summary 194
Käll- och Litteraturförteckning 203
Tabellförteckning 207
Diagramförteckning 211

Förord

I samband med att föreliggande arbete publiceras vill jag ta tillfället i akt och tacka alla dem som hjälpt mig med mitt avhandlingsarbete.

I första hand vill jag tacka min handledare, professor Karl-Gustaf Hildebrand. Han har under alla de år jag arbetat på min avhandling stött och uppmuntrat mig – alltid beredd att ställa upp och hjälpa till när svårigheter dykt upp. Ragnhild Lundström har följt mitt arbete från begynnelsen och lagt ner mycket tid och möda på att ta del av och diskutera de problem som jag stött på under arbetets gång.

Om man som jag under huvuddelen av den tid avhandlingsarbetet pågått haft förmånen att ha olika tjänster vid den ekonomisk-historiska institutionen vid Uppsala universitet kommer naturligtvis ett stort antal människor direkt eller indirekt att involveras i den forskning man håller på med. Till kamraterna på institutionen vill jag rikta ett varmt tack för all hjälp jag fått och för alla inspirerande diskussioner om hjälptagandet.

Utanför den ekonomisk-historiska institutionen har många ställt såväl sin tid som sitt kunnande till mitt förfogande. Vid Uppsala stads socialförvaltning vill jag framför allt tacka Margareta Gustavsson och Alvar Johansson – utan vilkas hjälp att komma till rätta med ett mycket svårtolkat källmaterial denna undersökning aldrig blivit av.

Många andra personer inom en lång rad lokala och centrala myndigheter har i olika skeden av denna undersökning hjälpt mig genom att tillhandahålla källmaterial och värdefulla upplysningar. Det gäller bl.a. personer som arbetar vid den lokala skattemyndigheten i Uppsala, Uppsala läns länsstyrelse, Uppsala stads planeringskontor, Göteborgs stads planeringskontor, Statistiska centralbyrån och Svenska kommunförbundet.

Huvuddelen av denna undersökning bygger på ett renodlat kvantitativt material. När det gällt att komma till rätta med metodproblem har Ulf Olsson vid statistiska institutionen, Uppsala universitet, och Leevi Jauhiainen, vid min egen institution, alltid varit villiga att hjälpa till.

För att kunna bearbeta det relativt stora material som ingår i denna undersökning har det varit nödvändigt att databehandla detta. Bo Svensson har med stor kunskap och entusiasm hjälpt mig med databehandlingen.

Sist men inte minst vill jag tacka min familj, Brita, Jan och Per som under alla år ställt upp och givit mig det stöd som behövts för att denna avhandling skulle bli klar.

Uppsala februari 1976 *Karsten Lundequist*

1. Inledning

Syftet med föreliggande undersökning är att beskriva och analysera den sociala strukturen och inkomstutvecklingen för socialhjälpstagare under perioden 1945—1965.[1]

Socialhjälpens andel av de totala kostnaderna för socialpolitiken i Sverige förändras kraftigt mellan 1945 och 1965. Det första året är andelen 9 % mot 1 % det sista året. I löpande penningvärde förändras bruttokostnaderna för socialhjälp relativt måttligt, från 114 miljoner kronor till 145 miljoner kronor. Under samma period förändras kostnaderna för den totala socialpolitiken från 1 239 miljoner kronor till 14 463 miljoner kronor. Mot bakgrund av denna kraftiga kostnadsexpansion kan man förvänta sig att behovet av behovsprövad hjälp, socialhjälp, skall avtaga kraftigt. Redan utvecklingen i socialhjälpens kostnader i löpande penningvärde visar att så inte är fallet. Ett annat enkelt mått på socialhjälpens utveckling är hur stor andel av befolkningen som har socialhjälp. 1945 hade omkring 6 % av befolkningen hjälp mot 4 % 1965.[2]

Den första frågan denna undersökning skall försöka besvara är om hjälptagarepopulationen är homogen till sin sammansättning under perioden 1945—1965. Populationen kommer att undersökas med avseende på ålder, familjetypssammansättning, yrkesgruppstillhörighet, förvärvsintensitet och inkomstförhållanden. Men avsikten är inte enbart att stanna inför en undersökning av eventuella strukturella förskjutningar inom populationen utan den är även att försöka kartlägga vilka faktorer som påverkar hjälptagandet och då även undersöka om dessa förändrats över tiden.

Valet av undersökningsperiod har bestämts av två faktorer. Denna undersökning ingår i ett av Riksbankens jubileumsfond understött forskningsprogram "Det svenska välståndets utveckling 1925—1960". Med hänsyn till forskningsprogrammet hade det varit önskvärt att börja undersöka hjälptagandet och dess utveckling omkring 1925. Men tillgången på källmaterial har bedömts som alltför bristfällig före 1945 varför detta år är det första undersökningsår som tages upp till behand-

[1] Med socialhjälpstagare avses person som direkt eller indirekt erhållit understöd av fattigvårdsstyrelse eller socialnämnd enligt lag om fattigvård, lag om kommunalt pensionstillskott eller lag om socialhjälp. SFS, 1918: 422—423, 1956:2.

[2] Schön, J., Analys av socialhjälpens kostnadsutveckling. Bilaga 5a och bilaga 6b. Stencil. 3-betygsuppsats i samhällsekonomi med socialpolitik. Socialhögskolan i Örebro. 1971.

ling i denna undersökning. Även med hänsyn till forskningsprogrammet hade 1960 varit ett naturligt val av ett sista undersökningsår. När denna undersökning planerades under våren 1968 bedömdes det dock angeläget att den skulle få så stor aktualitet som möjligt och då var 1965 det senaste år för vilket det fanns en relativt riklig tillgång på källmaterial.

När det gällt att beskriva och analysera utvecklingen i hjälptagandet i termer av utvecklingen för olika åldersklasser, familjetyper, hjälpformer samt hjälpens värde och varaktighet har det i allmänhet gått att utgå ifrån den officiella socialhjälpsstatistiken. Men när man önskar att analysera utvecklingen i hjälptagarepopulationens yrkesstruktur, förvärvsintensitet och inkomstförhållanden samt i viss utsträckning när hjälptagandets orsaker skall diskuteras ger inte den officiella statistiken tillräckligt med information. För att kunna behandla dessa frågor är det nödvändigt att gå till helt andra typer av källmaterial, exempelvis socialregisterakter, primärmaterial till folk- och bostadsräkningar, mantalslängder, taxeringslängder, aktmaterial på försäkringskassor och länsarbetsnämnder m.m. Det är självklart att när undersökningen bygges ut med ett relativt stort otryckt källmaterial blir det nödvändigt att begränsa den undersökta populationens omfattning. Den ideala situationen hade varit att göra ett rikstäckande urval av hjälptagare. Av arbetsekonomiska skäl har det inte varit möjligt att göra någon så brett upplagd undersökning då en övervägande del av det erforderliga källmaterialet är arkiverat i de kommuner där olika hjälptagare erhållit socialhjälp. En lösning på problemet är att göra en lokalt begränsad studie. Svårigheten är då att välja den kommun som skall utgöra underlag för en intensivundersökning av hjälptagarepopulationen. Efter arbetsekonomiska överväganden och undersökningar av källmaterialtillgången har Uppsala stad valts som undersökningskommun. För fyra undersökningsår 1945, 1950, 1960 och 1965 har ca 500 slumpmässigt utvalda familjer med socialhjälp, och där aktledaren är i aktiv ålder, undersökts med avseende på ett stort antal variabler. Avsikten med intensivundersökningen av uppsalapopulationen har inte primärt varit att beskriva utvecklingen i hjälptagandet i Uppsala utan att belysa strukturförändringar i *en* hjälptagarepopulations sammansättning. Det har gällt här att utifrån denna begränsade intensivstudie försöka få fram generella strukturella förändringar som även kan vara giltiga för en större population. I och med denna utgångspunkt har Uppsala stad som sådan inte gjorts till föremål för någon ingående undersökning med avseende på näringsgrens- och inkomststruktur eller andra variabler. Däremot har utvecklingen i hjälptagandet i Uppsala ställts mot utvecklingen i hela riket och städerna på de punkter detta varit möjligt. Avsikten med dessa jämförelser är att fastställa huruvida utvecklingen i Uppsala kan betraktas som unik eller ej. Vidare har de resultat som framkommit i samband med intensivundersökningen av uppsalapopulationen jämförts med i förekommande fall resultaten från andra undersökningar.

När denna avhandling planerades under våren 1968 fanns det få större undersökningar om hjälptagandet under perioden 1945—1965. Det finns en undersök-

ning som gjorts av Stockholms stad och avser hjälptagandet i Stockholm 1957.[3] Vidare finns det en av Socialdepartementet utförd rikstäckande undersökning som avser förhållandena 1959.[4] I nära anslutning till den här belysta undersökningsperioden finns ett arbete av Gunnar Inghe som behandlar långvarigt understödda i Stockholm 1943.[5] Det förekommer även ett antal mindre studier i ämnet. Bl.a. en som avser av hjälptagareklientelet 1964 i Uppsala som utförts av kommunens socialförvaltning.[6] Socialförvaltningen i Stockholms stad har genomfört en undersökning av de långvarigt understödda i Stockholm 1961.[7] År 1967 publicerade Jan Nasenius en större uppsats där hjälptagandets orsaker och delvis också utveckling diskuteras: tyngdpunkten av diskussionen får anses ligga kring år 1965 och de förhållanden som gällde då.[8] 1968 publicerade Gunnar och Maj-Britt Inghe en debattabok om de fattiga i folkhemmet.[9] Som ett delproblem inom ett större problemkomplex beaktas hjälptagandet t.ex. i Åke Elmérs undersökning av folkpensioneringen i Sverige[10] och Socialdepartementets undersökning av de ensamma mödrarnas ekonomiska och sociala förhållanden 1955 kan nämnas.[11]

Efter 1968 har kunskapsläget förändrats relativt kraftigt. 1969 och 1974 lät Socialdepartementet publicera två utredningar som till sin huvuddel behandlar hjälptagandet 1967 och 1968.[12] Dessa undersökningar innehåller även tillbakablickar mot 1950-talet som av naturliga skäl är relativt allmänt hållna. Hösten 1971 publicerade Valter Korpi en undersökning av hjälptagandet "Fattigdom i välfärden". I denna undersökning ligger även tyngdpunkten på förhållandena i slutet av 1960-talet. Men också här följes utvecklingen i hjälptagandet upp från början av 1950-talet och är på flera punkter mera ingående än vad som är fallet i Socialdepartementets utredningar från 1969 och 1974.[13]

Genomgående för dessa tre undersökningar är att de icke primärt avser att an-

[3] Socialhjälpen i Stockholm. Stadskollegiets utlåtande och memorial. Bihang 1960:86. Stockholm 1960.

[4] SOS, Socialvård, 1959 års socialhjälpsundersökning.

[5] Inghe, G., Fattiga i folkhemmet. En studie av långvarigt understödda i Stockholm. Stockholm 1960.

[6] Holmgren, L., Strukturundersökningen av 1964 års socialhjälpsklientel. Uppsala stads socialförvaltning. Stencil. Uppsala 1966.

[7] Socialhjälpsärenden med långvarig hjälptid. Stencil. Stockholms stads socialförvaltning. Stockholm 1964.

[8] Nasenius, J., Fattigdom och ofärd i välfärd och överflöd. I Eriksson, L.E., Hellström, M., (red.), Välståndsklyftor och standardhöjning. Stockholm 1967.

[9] Inghe, G., Inghe, M.-B., Den ofärdiga välfärden. Stockholm 1968.

[10] Elmér, Å., Folkpensioneringen i Sverige. Malmö 1960.

[11] SOS, Ensamstående mödrars social och ekonomiska förhållanden 1955.

[12] Socialhjälpen i län och kommuner 1967. Socialdepartementet 1969:9. Stockholm 1969.
SOS, Socialhjälpsundersökningen 1968. Stockholm 1974.

[13] Korpi, W., Fattigdom i välfärden. Om människor med socialhjälp. Stockholm 1971.
Korpis undersökning kommer att tagas upp till en närmare diskussion i samband med att hjälptagandets orsaker diskuteras. Korpi är den ende som i den tillgängliga litteraturen försökt formulera någon modell över hjälptagandets orsaker.

alysera den långsiktiga utvecklingen i hjälptagandet. Av denna anledning har man många gånger kunnat nöja sig med att teckna utvecklingen utifrån kraftigt aggregerade variabler. Är målsättningen att försöka få fram de viktigaste faktorerna bakom utvecklingen i hjälptagandet över en längre tidsperiod är det nödvändigt att så långt som möjligt undersöka utvecklingen för olika delpopulationer hjälptagare då det inom den samlade populationen finns utvecklingstendenser som går i motsatt riktning och som kan vara svåra att upptäcka när man studerar populationen i sin helhet.

Det har under senare år även kommit en rad andra undersökningar som behandlar hjälptagandet ur olika aspekter. I Låginkomstutredningen ägnas en speciell avdelning åt dem som haft socialhjälp 1966.[14] Göteborgs stads socialförvaltning har gjort en undersökning av socialhjälpstagandet i Göteborg 1967.[15] Kerstin Tengvald har gjort en intervjuundersökning av 25 familjer till vilka socialhjälp utgått i Tyresö 1967.[16] Maarja Talgre publicerade 1972 en rapport om socialhjälpstagare som bygger på 16 intervjuer med hjälptagare och socialassistenter under våren och sommaren 1971.[17] I samband med socialutredningens principbetänkande publicerades även en utredning av hjälpförhållandena i början av 1972.[18] Denna senare grupp utredningar om socialhjälpstagandet, som samtliga behandlar förhållandena efter 1965, kommer att diskuteras i denna undersökning i den mån de har bedömts ha aktualitet även för den period som denna undersökning primärt är inriktad på.

[14] SOU 1970:34, Svenska folkets inkomster. Stockholm 1970.

[15] Socialhjälpsundersökningen i Göteborg 1967. Stencil. Göteborgs stads socialförvaltning. Göteborg 1968.

[16] Tengvald, K., Socialhjälpstagare i en expanderande kommun. Intervjuundersökningen i Tyresö. I. Åkerman, N., (red.) Den nya underklassen. Falköping 1972.

[17] Talgre, M., Rapport om socialhjälpstagare. Uddevalla 1972.

[18] SOU 1974:39, Socialvården. Mål och medel. Principbetänkande av socialutredningen. Stockholm 1974.

2. Antal socialhjälpstagare

2.1. Definitioner och källmaterial

Förutsättningarna för att erhålla socialhjälp reglerades t.o.m. 1956 av 1918 års Fattigvårdslag och därefter av 1956 års Socialhjälpslag. De grundläggande förutsättningarna för erhållande av socialhjälp enligt de båda lagarna avviker obetydligt. Båda lagarna skiljer mellan frivillig och obligatorisk socialhjälp. Den senare hjälpen utgår under tre förutsättningar:

1) den behövande är minderårig (under 16 år), sjuk eller ålderdomssvag och på grund härav oförmögen till arbete;
2) medel saknas till uppehälle eller vård;
3) behovet kan ej avhjälpas på annat sätt.

Vissa skillnader föreligger dock mellan Fattigvårdslagen och Socialhjälpslagen. I den senare ges även möjlighet att erhålla hjälp, om det är nödvändigt att avstå från arbete för att återfå hälsan. Vidare skall hjälp enligt Socialhjälpslagen lämnas, ej endast till sjukhusvård, som enligt Fattigvårdslagen, utan även till specialistvård och tandvård. Enligt Fattigvårdslagen kan hjälp till uppehälle lämnas i form av hjälp till bostad, mat och kläder. Enligt den senare lagen kan även hjälp till inventarier utgå. Ytterligar en skillnad mellan de båda lagarna med avseende på hjälp som lämnas till uppehälle är att före 1957 skall beklädnadsbidrag till skolbarn lämnas av skolstyrelserna, efter 1956 av socialnämnderna.

Enligt Fattigvårdslagen kunde nära anhörig till hjälptagare göras ersättningsskyldig för den hjälp som utgått till hjälptagaren. Vidare kunde hjälpen återkrävas av hjälptagaren i de fall denne fick ekonomiska möjligheter att återbetala den. I Socialhjälpslagen kvarstår återbetalningsskyldigheten i begränsad utsträckning. Hjälptagaren kan göras återbetalningsskyldig för frivillig hjälp samt om den lämnade hjälpen är att betrakta som ett förskott på annan förmån eller om hjälpen har erhållits genom att hjälptagaren till socialnämnden avsiktligt lämnat felaktiga uppgifter om sin situation.

Den frivilliga socialhjälpen är den hjälp som socialnämnderna, (för 1957 fattigvårdsstyrelserna), lämnat på andra grunder än vad som ovan angivits för den obligatoriska socialhjälpen. Kommunerna kan bestämma de grunder efter vilka frivillig socialhjälp skall utgå, men detta har sällan skett. I de enskilda fallen har socialnämnderna alltid beslutanderätt.[1]

[1] SFS 1918:422; SFS 1956:62; Elmér, Å., Svensk Socialpolitik, s. 264ff.; Nasenius, J., Fattigdom och ofärd i välfärd och överflöd. I Ericsson L.E., Hellström, M., (red.) välståndsklyftor och standardhöjning; SOS, 1959 års socialhjälpsundersökning, s. 11 f.

Ytterligare en nyhet infördes i och med Socialhjälpslagen 1957. Från och med detta år fick socialnämnderna möjlighet att, i förebyggande syfte, teckna borgen på lån.[2]

Socialhjälp har utgått i fem olika *former* under perioden 1945—1965. Under hela perioden har "hjälp till uppehälle"[3], "hjälp till vård på sjukvårdsantalt" samt s.k. "annan hjälp" utgått. Under den tidigare delen av undersökningsperioden förekom hjälpformen "hjälp till vård på fattigvårdsanstalt".[4] Från och med 1957, som tidigare påtalats, har socialnämnderna möjlighet att teckna borgen på lån.

"Hjälp till uppehälle" har lämnats till aktledaren i kontanter eller in natura till hans eget eller också hans familjs uppehälle. Före 1957 räknas hjälp av typen ersättning för läkarvård och mediciner som "hjälp till uppehälle". Efter 1956 räknas denna hjälp till "annan hjälp".[5]

"Hjälp till vård på sjukvårdsanstalt" har varit avsedd att täcka kostnaderna för vårdavgifter för de personer som ej själva kunnat betala avgifterna eller från annat håll få bidrag till dem.

"Hjälp till vård på fattigvårdsanstalt" förekommer som hjälpform till och med 1948. Efter 1948 redovisas de personer som är intagna på de anstalter som benämnts som fattigvårdsanstalter, i ålderdomshemsstatistiken och kommer således ej att räknas till kategorin socialhjälpstagare.[6]

Hjälpformen "annan hjälp" har utgått som ersättning för resor, utrustning och begravningskostnader. Före 1957 räknas även läkararvoden och medicin till denna hjälpform.[7]

I den officiella socialhjälpsstatistiken[8] finns för varje år angivet hur många familjer, som under året erhållit socialhjälp. Som synonym till understödd familj användes begreppet hjälpfall. Hjälpfallen uppdelas i socialhjälpsstatistiken i sex olika familjetyper:[9]

1. Ensamma män utan barn.
2. Ensamma män med barn.
3. Ensamma kvinnor utan barn.

[2] SOS, Socialhjälpen, 1957. Denna hjälpform som är av marginell betydelse kommer ej att göras till föremål för någon speciell undersökning.

[3] Före 1957 "hemunderstöd". Det äldre begreppet kommer att användas synonymt med det nyare.

[4] SOS, Fattigvården, 1949, s. 9.

[5] SOS, Socialhjälpen, 1957, s. 13.

[6] SOS, Fattigvården, 1949, s. 9. Angående vilka typer av anstalter som räknas till kategorin fattigvårdsanstalter se anvisningar till Fattigvårdsstatistiken 1945.

[7] Se ovan samt anvisningar till Socialhjälpsstatistiken 1957.

[8] Med den offentliga socialhjälpsstatistiken avses: SOS, Fattigvården 1945—1956; SOS, Socialhjälpen 1957—1960; SOS, Socialvården 1961—1965.

[9] Före 1957 redovisas i socialhjälpsstatistiken en sjunde familjetyp, "ensamma barn under 16 år". Med denna familjetyp avsågs barn under 16 år, vilka fick hjälp av fattigvårdsstyrelsen i den kommun de vistades i och vars föräldrar ej vistades i samma kommun. Denna typ av hjälptagare kommer icke att undersökas närmare.

4. Ensamma kvinnor med barn.
5. Gifta eller samboende utan barn.
6. Gifta eller samboende med barn.

Barn över 16 år räknas ej till familjen i den officiella socialhjälpstatistiken. Om en vuxen son eller dotter själv uppbär socialhjälp, räknas han eller hon som ett självständigt hjälpfall.[10] Ett hushåll kan bilda flera hjälpfall, vilket dock är ovanligt i uppsalamaterialet.[11] Mera frekvent är föhållandet, att hemmavarande barn över 16 år erhåller socialhjälp, utan att föräldrarna erhåller hjälp samtidigt. Ett dylikt hjälpfall kommer i socialhjälpsstatistiken att registreras som ensamstående man eller kvinna. Ovan nämnda hjälpfall, i socialhjälpsstatistiken registrerat som en familj med en vuxen person, återfinns i folkräkningarnas hushållsstatistik ingående i ett hushåll av typen "hushåll med hemmavarande vuxna barn".

Det familjebegrepp, som den offentliga socialhjälpsstatistiken uppvisar, överensstämmer ej med det hushållsbegrepp, som återfinnes i befolkningsstatistiken, dvs i detta fall folkräkningarna 1945, 1950, 1960 och 1965.[12]

Gruppen indirekt understödda vuxna barn redovisas således ej i socialhjälpsstatistiken. Övriga, indirekt understödda, vuxna personer redovisas ej heller i socialhjälpsstatistiken, såvida de ej är gifta med huvudpersonen eller räknas som med denna samboende.[13]

Denna inledande del av undersökningen rörande socialhjälptagarnas ålder, sociala struktur samt socialhjälpens beskaffenhet bygger i huvudsak på den officiella socialhjälpsstatistiken för den del av undersökningen som behandlar hela riket och städerna. Den del av undersökningen som behandlar förhållandena i Uppsala stad bygger i huvudsak på de av Socialnämnden (Fattigvårdsstyrelsen) i Uppsala stad årligen, till Socialstyrelsen/SCB, insända sammanställningarna över antalet socialhjälpsfall i kommunen, benämnda "Socialhjälpsstatistiken"[14]. Dessa

[10] Anvisningar till "Fattigvårdsstatistiken" 1945 samt Anvisningar till "Socialhjälpsstatistiken" 1957.

[11] I uppsalaundersökningen förekommer det vid ett tillfälle att mer än en hushållsmedlem är antecknad samtidigt som socialhjälpsfall.

[12] Folkräkningen 1945 behandlar två typer av hushåll, anstaltshushåll och personhushåll. Med den första typen avses sjukhus, ålderdomshem, kaserner och liknande inrättningar och omfattar den del av anstaltens personal, som saknar egen hushållning samt de personer, som är skrivna på anstalten. Med den senare typen av hushåll avses matlagningshushåll, vilkas medlemmar bor tillsammans och äter åtminstone huvudmålet tillsammans.

Folkräkningen 1945, del VII:I, s. III. I de senare folkräkningarna räknas antalet bostadshushåll. Dessa utgöres av de personer, som tillsammans bebor en bostad. Två familjer som bor tillsammans i en bostad räknas som ett hushåll. Folkräkningen 1950, del VI, s. 58f.

[13] Med övriga personer avses, indirekt understödda föräldrar, syskon, andra släktingar samt andra personer, såvida de senare ej har klassificerats som med huvudpersonen samboende. Efter vilka kriterier denna klassificering har skett är ej helt klart. I uppsalamaterialet är det ogifta personer, som sambor med och har eller har haft barn gemensamt med aktledaren, som har klassificerats som samboende.

[14] Före 1957 "Fattigvårdsstatistiken".

sammanställningar från landets samtliga kommuner är tillika källmaterialet till den nyss nämnda officiella statistiken.

Socialstyrelsen och SCB har bearbetat materialet till den officiella socialhjälpsstatistiken i två etapper. I den första etappen har en sammanställning på vissa variabler gjorts för samtliga socialhjälpsfall och kommuner. Dessa sammanställningar, kommunsummor, har legat till grund för regionala översikter och enklare tabellsammanställningar. De mera komplexa tabellerna har arbetats fram i en andra etapp och bygger på ett femtedelsurval draget från "Socialhjälpsstatistiken".[15]

"Socialhjälpsstatistiken" utgöres av listor på vilka varje socialhjälpfall har antecknats. För varje hjälpfall finns antecknat socialregisternummer, familjetyp, antal minderåriga barn, vilka hjälpformer som utgått samt deras varaktighet och värde. För "annan hjälp" finns dock endast hjälpens värde angiven.[16]

Originallistorna finns bevarade vid SCB för de olika folkräkningsåren. Vid socialförvaltningen i Uppsala har man dock sparat koncepten till de insända listorna efter 1949. Dessa arbetsexemplar överensstämmer helt med de till Socialstyrelsen/SCB insända listorna.[17] Primärmaterialet till "Fattivårds- Socialhjälpsstatistiken" finns för Uppsala stads del bevarat i sin helhet, varför en rekonstruktion av "Fattigvårdsstatistiken" för åren 1946–1949 vore möjlig. Den ytterligare information som skulle erhållas vid en rekonstruktion bedömes dock ej stå i relation till den arbetsinsats som skulle erfordras.[18] Viss information om socialhjälpsfallen i Uppsala för åren 1946–1949 går att erhålla från "Berättelser över fattigvården i Uppsala stad", vilka finns publicerade för samtliga år under undersökningsperioden.[19]

För varje enskild kommun i hela riket finns sedan slutet av 1930-talet ett socialregister.[20] Vid de skilda registren finns akter upplagda över de socialhjälpsfall som erhållit socialhjälp av kommunen. Varje akt har följt socialhjälpsfallet så länge detta har varit aktuellt inom kommunen. Flyttar ett socialhjälpsfall från en kommun till en annan och fortsätter att erhålla hjälp i sin nya kommun läggs en ny akt upp vid den nya kommunens socialregister. Detta registersystem, som säkerligen ur administrativ synpunkt är fördelaktigt, medför att den officiella socialhjälpsstatistiken blir behäftad med ett systematiskt fel. Om ett socialhjälpsfall erhåller socialhjälp i mer än en kommun under ett år, kommer socialhjälpsfallet att dub-

[15] SOS, Fattigvården, 1945, s. 11f.; SOS, Fattigvården, 1950, s. 10; SOS, Fattigvården, 1955, s. 9f; SOS, Socialhjälpen, 1960, s. 13; SOS, Socialvården, 1965, s. 21.

[16] Se not 10.

[17] Registrator Margareta Gustavsson 28/10 1970.

[18] En komplettering av "Fattigvårdsstatistiken" för åren 1946–1949 skulle fordra en genomgång av ca 4 000 socialregisterakter och ca det tredubbla antalet avräkningskort. Denna komplettering skulle kräva ungefär ett halvt års arbete.

[19] "Berättelser över fattigvården (socialvården)" för Uppsala stad finns för hela undersökningsperioden publicerade i "Uppsala stads fullmäktiges tryck", serie C.

[20] SFS 1936:56. Från och med 1939 finns socialregister i Uppsala stad.

belräknas i den officiella socialhjälpsstatistiken. Omfattningen och effekterna av dessa dubbelräkningar har ej diskuterats i den officiella socialhjälpsstatistiken. En förändring över tiden i flyttningsintensiteten kan påverka mängden socialhjälpsfall som den redovisas i socialhjälpsstatistiken.[21]

En jämförelse mellan socialhjälpstagarepopulationen och befolkningen med avseende på olika variabler har bedömts som nödvändig i denna undersökning. I den officiella socialhjälpsstatistiken och i "Socialhjälpsstatistiken" är mängden socialhjälpsfall angiven som en strömstorhet, det vill säga att mängden socialhjälpsfall avser alla under ett år förekommande fall och ej är fixerad till någon bestämd räkningsdag. Mängden normalbefolkningen, däremot, räknas vid en bestämd dag varje år och är således angiven som en beståndsstorhet i befolkningsstatistiken. De båda populationerna, normalbefolkningen och socialhjälpsfallen (socialhjälpstagarna), är följaktligen ej fullt jämförbara med utgångspunkt från det sätt varpå de redovisas. Två skilda metoder skulle vara möjliga för att öka jämförbarheten mellan de båda populationerna. För det första skulle befolkningsstatistiken kunna omräknas till en strömstorhet. För det andra skulle socialhjälpsstatistiken kunna omräknas till en beståndsstorhet.

En omräkning av befolkningsstatistiken från en beståndsstorhet till en strömstorhet skulle fordra att till den befolkning, som är mantalsskriven i riket måste adderas under året avlidna samt antalet utrikes avflyttade personer. Vidare måste till denna summa läggas antalet utlänningar, som vistas i riket utan att vara mantalsskrivna. Att det är nödvändigt att till befolkningen addera mängden utlänningar som visats i Sverige motiveras av att i socialhjälpstagarepopulationen ingår utlänningar, som erhållit socialhjälp.[22] Med avseende på antalet under året avlidna och utrikes avflyttade personer är det utifrån den officiella statistiken möjligt att fastställa detta för varje år i hela riket. Mera komplicerat är det att för varje år fastställa antalet utlänningar. För det första kan barn till utländska medborgare vara införda i sina föräldrars pass, varvid de ej kommer att räknas såsom sökande av uppehållstillstånd i Sverige. För det andra förändras förutsättningarna för skandinaver att flytta mellan de skandinaviska länderna under 1950-talet, då skyldigheten att söka uppehållstillstånd försvinner för dessa grupper.[23] En omräkning

[21] Under undersökningsperioden har varje socialhjälpsfall erhållit ett socialregisternummer i den eller de kommuner det har erhållit socialhjälp. Vid byte av kommun erhåller socialhjälpsfallet ett nytt socialregisternummer. På de listor som är insända till Socialstyrelsen/SCB finns socialregisternummerna angivna. Det är dock alldeles självklart, att det ej utifrån dessa nummer går att entydigt identifiera socialhjälpsfallen och följaktligen ej heller fastställa antalet dubbelräknade fall i den officiella socialhjälpsstatistiken. Efter undersökningsperiodens slut sker en successiv övergång till att identifiera socialhjälpsfallen efter huvudpersonens folkbokföringsnummer. I Uppsala sker omläggningen 1968. Denna omläggning av identifikationen av socialhjälpsfallen skulle göra det möjligt för SCB att i den offentliga socialhjälpsstatistiken redovisa antalet dubbelräknade fall. Detta har tyvärr ej skett.

[22] Här avses ej turister utan endast utlänningar som har för avsikt att bosätta sig i riket under kortare eller längre tid.

[23] SÅ, 1956, s. 19f, s. 65.

av normalbefolkningen från en beståndsstorhet till en strömstorhet i hela riket ger ca 5 % större befolkningsmängd.[24]

Vid en omräkning av befolkningen i landets samtliga städer från en beståndsstorhet till en strömstorhet blir bilden mera komplicerad. För städernas del är det nödvändigt att, utöver de variabler som gäller för hela riket. även känna invandringsmönstret från landsbygden till städerna. Vidare är det nödvändigt att känna till i vilken omfattning i Sverige befintliga utlänningar fördelar sig mellan städerna och landsbygden. De senare uppgifterna finns ej att tillgå, varför det ej bedöms som möjligt att genomföra korrigeringen. Dock kan det antagas, att städerna uppvisar en större avvikelse än hela riket, vad avser befolkningen betraktad som en beståndsstorhet respektive en strömstorhet.[25]

Vid en undersökning av en enskild kommun blir bilden om möjligt ännu mera komplicerad. Utöver de variabler som är nödvändiga att känna till för städerna som helhet, är det också nödvändigt att känna till flyttningsmönstret mellan den enskilda kommunen och övriga kommuner. En omräkning av befolkningen i en enskild kommun från den ena typen av storhet till den andra bedöms som omöjlig. Här kan dock antagas, att en korrigering av befolkningen i Uppsala från en beståndsstorhet till strömstorhet skulle ge större skillnad mellan de båda måtten för Uppsalas del än för städerna som helhet då man för Uppsalas del kan förvänta en hög flyttningsbenägenhet hos vissa befolkningsgrupper.[26]

Av de båda föreslagna korrigeringsmetoderna har den första metoden endast lett till en grov skattning för hela riket och fått förkastas helt för städerna och Uppsala stad. Den andra metoden, att räkna om populationen socialhjälptagare till en med befolkningen jämförbar storhet, måste även förkastas, ty fullständiga data är endast kända för uppsalapopulationen.[27]

Att fastställa de dubbelräknade hjälptagarnas andel av, den i den officiella socialhjälpsstatistiken redovisade, socialhjälpstagarepopulationen är ej möjligt som framgått tidigare, utifrån den officiella socialhjälpsstatistiken. En möjlighet att lösa detta problem kan vara att jämföra den officiella socialhjälpsstatistiken

[24] Se tabeller angående antal invånare 31/12, antal under året avlidna, antal utrikes avflyttade samt antal utlänningar med uppehållstillstånd. Omräkningen av befolkningen får ses som en approximation, då antalet utlänningar i Sverige endast räknas vid ett tillfälle per år, 1 april, samt att dessa uppgifter ej vid något tillfälle är fullständiga utan får skattas. SÅ, 1946–1966.

[25] Antagandet baserar sig på det förhållandet att städerna under perioden 1945–1965 uppvisar en nettoemigration från landsbygden. SÅ, 1946–1966.

[26] Antagandet grundar sig på att Uppsala stad har flera utbildnings- och vårdanstalter än städerna i allmänhet och således bör ha en större andel av befolkningen med tillfällig bosättning än städerna i allmänhet.

[27] Utifrån skillnader i de båda populationernas avgränsning kan hjälptagarnas andel av befolkningen komma att överskattas med 1/20 i hela riket, exkl. dubbelräknade hjälpfall. För hjälptagare i Uppsala har det här undersökts hur stor andel av populationen i aktiv ålder som icke är mantalsskriven i Uppsala det år hjälpen utgår. Om det förutsätts att en liten andel av ålderspensionärerna icke är mantalsskrivna kan den icke mantalsskrivna andelen av populationen skattas till 6 % 1945 och 10 % 1965. Differensen mellan de båda andelarna är signifikant. Då icke annat angives har olika test utförts på en 95 %-ig nivå.

med andra undersökningar av socialhjälpstagarna som bygger på en från socialhjälpsstatistiken skild metod för insamling av data. Under undersökningsperioden 1945—1965 förekommer endast en sådan undersökning "1959 års socialhjälpsundersökning".[28] För första året efter undersökningsperiodens slut, 1966, förekommer det ytterligare en undersökning av socialhjälpstagarna, vilken ingår som en delundersökning i "Låginkomstutredningen"(LU).[29]

1959-års socialhjälpsundersökning bygger på ett obundet slumpmässigt urval av aktledare födda den 5:e, 10:e och den 25:e dagen i varje månad som hade socialhjälp under april månad 1959. Urvalet beräknades omfatta 1/30 av samtliga hjälpfall i hela riket 1959. Detta kom dock endast att innefatta 1/40 av den totala populationen. Med avseende på detta bortfall säger utredarna att "eftersom inga exakta uppgifter finns om hjälpfallens fördelning på olika månader, kunde uppskattningen av antalet fall per månad naturligtvis endast göras helt schablonartat." Implicit kan det vara så att utredarna förutsätter att antalet hjälpfall är avsevärt lägre i april månad än andra månader. Detta förhållande är dock föga sannolikt utifrån en uppgift i samma utredning om förhållandena i Stockholms stad. "Stockholms stad utarbetar dock en månatlig statistik, varav framgår, att månaderna februari, mars och april har en något högre frekvens av hjälpfall än andra månader". En anna faktor som skulle kunna förklara bortfallet skulle kunna vara att de enskilda socialnämnderna ute i kommunerna underlåtit att sända in enkätsvar till utredarna. Här säger man dock att "det finns emellertid ingenting som tyder på att utelämnande av undersökningsfall skulle ha förekommit i någon utsträckning som kan ha betydelse för resultaten."[30]

Utredarna räknar med att omkring 50 000 fall per månad har socialhjälp. Om man enbart ser på hur hemunderstödets varaktighet fördelar sig över året torde detta antagande vara riktigt. Alla hjälpfall har icke hemunderstöd, vilket framgått tidigare i denna undersökning. Bland övriga typer hjälpfall, och då framförallt bland de fall med "annan hjälp" kan genomsnittliga hjälptiden vara avsevärt kortare. Den urvalsmetod man valt att använda i 1959-års socialhjälpsundersökning leder till ett systematiskt fel med avseende på hjälpfallens sammansättning. Genom att dra urvalet en bestämd månad är sannolikheten mycket större att ett hjälpfall med lång hjälptid kommer med i undersökningen än att ett hjälpfall med kort hjälptid kommer med. Sannolikheten för att ett hjälpfall med en månads hjälptid skall komma med i undersökningen är 1/120 mot 1/10 för ett hjälpfall med 12 månaders hjälptid. Och detta förhållande kan leda till att det faktiska utfallet av urvalet blir mindre än det förväntade. En annan faktor som kan bidraga till detta är en underrapportering från de enskilda socialnämnderna av sådana hjälpfall som inte erhåller socialhjälp i sin hemortskommun. — En del av skillnaden mellan den förväntade och den faktiska storleken av urvalet kan vara härledd

[28] SOS, Socialvård, 1959 års socialhjälpsundersökning.
[29] SOU 1970:34, Svenska folkets inkomster, s. 189ff.
[30] 1959 års socialhjälpsundersökning, s. 19f och s. 83ff.

från att de dubbelräknade hjälpfallen är underrepresenterade i 1959-års socialhjälpsundersökning – hur stor den är går dock ej att fastställa.

Låginkomstutredningen (LU) bygger på ett urval draget ur femtondeföddaregistret och omfattar 11 782 personer i åldern 14–74 år, kyrkobokförda i Sverige 1966. Vid genomförandet av specialundersökningen har utredarna sänt ut frågeformulär till undersökningspersonernas hemortskommuner med en förfrågan om vilka personer i utredarnas urval som erhållit socialhjälp 1966.

Det föreligger relativt stora skillnader mellan antalet socialhjälpstagare, i uppräknade tal enligt LU och den officiella socialhjälpsstatistiken. LU redovisar 142 000 socialhjälpstagare, efter gjorda korrigeringar för olikheter i åldersfördelningarna, mot 196 000 för den officiella socialhjälpsstatistiken. Utredarna förklarar den uppkomna differensen utifrån två skilda felkällor. För det första anger man att det kan förekomma ett bortfall i LU's material. "Förfrågningar om bl.a. socialhjälp utgick till socialregistren i samliga kommuner, i vilka undersökningspersonerna hade varit kyrkobokförda under året. En person kan emellertid få socialhjälp även från en kommun, i vilken han inte är kyrkobokförd. Om en urvalsperson fick hjälp från en sådan kommun under 1966 registrerades han sålunda inte som hjälptagare i utredningens undersökning". För att kunna förstå innebörden av denna felkälla är det nödvändigt att göra vissa förtydliganden. Det urval som utredarna använder sig av bör ha uppdaterats med avseende på undersökningspopulationens kyrkobokföringsort i slutet av 1966 eller i början av 1967. "Kyrkobokföringsuppgifter hämtades bl.a. från femtondeföddaregistret."[31] Det är svårt att få klarhet i varifrån kyrkobokföringsuppgifter har hämtats utöver det nämnda registret. Sannolikt härrör huvuddelen av uppgifterna från detta register. Enligt SCB uppdateras detta register kontinuerligt med demografiska uppgifter.[32] Detta innebär således att, om en person flyttar under ett kalenderår, är det nödvändigt att ta fram såväl personens gamla som nya hemort när man önskar undersöka om personen haft socialhjälp under det gångna året. Sannolikt har man i LU av arbetsekonomiska skäl valt att söka efter socialhjälpstagare i den aktuella hemortskommunen. När man valt detta undersökningsförfarande kan följande bortfallssituationer uppkomma. För det första kan en person ha haft socialhjälp i en kommun han eller hon flyttat ifrån. Om personen i det här fallet icke uppbär socialhjälp i den nya kommunen kommer han eller hon icke med i utredningen som socialhjälpstagare. För det andra kan en flyttande hjälptagare erhållit socialhjälp i såväl sin gamla som i sin nya hemkommun. I detta fall kommer socialhjälpstagaren att dubbelräknas i den officiella socialhjälpsstatistiken medan hjälptagaren endast kommer att räknas som ett hjälpfall i LU. I den senare utredningen kommer hjälptagaren att registreras med för lågt hjälpbelopp. För det tredje kommer personer som avlidit under år 1966 och haft socialhjälp ej med i utredningen. För det fjärde kommer ej utrikes utflyttade personer som flyttat före årets utgång

[31] SOU 1970:34, s. 195.

[32] Nytt register över femtondefödda, SCB, byrån för befolkningsstatistik, 20.4.1964.

med i utredningen. För det femte kan de enskilda socialnämnderna ha haft svårt att finna kvinnor som gift sig under året under förutsättning att registret ej varit upplagt efter folkbokföringsnummer.

Som en andra felkälla anger LU dubbelräkningar i den officiella socialhjälpsstatistiken. Tyvärr är det icke här möjligt att utifrån det i LU redovisade antalet socialhjälpstagare beräkna omfattningen av dubbelräkningarna. Det enda antagande som kan göras är att icke hela differensen mellan antalet socialhjälpstagare enligt LU och enligt den officiella socialhjälpsstatistiken kan vara härledd från dubbelräkningar i den senare.

Till de ovan angivna orsakerna till differensen mellan de olika källorna måste även läggas att LU's uppräknade tal "omges således av ett konfidensintervall på approximativt ±17 000 (på 95-procentsnivå)."[33]

Genomgången av de två olika utredningarna visar på att det inte finns någon möjlighet att beräkna omfattningen av dubbelräkningarna i socialhjälpsstatistiken. Om man ser på stoleken i variationerna i hjälptagandet mellan olika undersökningsår, i genomsnitt omkring 5 %, och för vissa enskilda undersökningsår upp till 20 % är denna för stor för att kunna förklaras utifrån förändringar i hjälptagarnas rörlighet. Det är sannolikt att förändringar i mängden dubbelräknade hjälpfall snarare kan verka dämpande på svängningarna i hjälptagandet än det motsatta förhållandet då hjälptagandet uppvisar positiv samvariation med arbetslösheten och det kan förväntas att rörligheten samvarierar negativt med denna.[33b]

Om man utgår från andelen hjälpfall i Uppsala som erhåller socialhjälp utan att vara skrivna i kommunen ger denna ingen grund för att antaga att de dubbelräknade hjälpfallen kan påverka hjälpnivån i någon avgörande utsträckning.

2.2. Antalet socialhjälpsfall och antalet socialhjälpstagare.

År 1945 uppgick antalet socialhjälpsfall[34] i hela riket till 234 000. Det sista undersökningsåret uppgår antalet till 136 000. En övervägande del av nedgången i antalet hjälpfall är lokaliserad till åren kring 1948. Enbart mellan 1947 och 1948

[33] SOU 1970:34, s. 196.

[33b] Samvariationen mellan antalet socialhjälpstagare per 1 000 invånare och antalet flyttande per 1 000 invånare har mätts med produktmomentkorrelationskoefficienten, r_{xy}. För riket gäller 1952–1960, r_{xy}=-0,77, 1961–1965, r_{xy}=-0,72. För städerna gäller 1952–1960, r_{xy}=-0,64, 1961–1965, r_{xy}=-0,79. Brotten i analysen av samvariationen mellan rörligheten och socialhjälpsbenägenheten, för hela riket och städerna, är beroende av omläggningar av statistiken över rörligheten 1961. SÅ, 1950–1966. SOS, Befolkningsrörelsen, 1952–1961. SOS, Folkmängdens förändringar, 1962–1965. SOS, Fattigvården/Socialvården, 1945–1965. För Uppsalas del är det avsevärt svårare att finna något mönster i utvecklingen. Uppsala stad expanderar, som visats tidigare, kraftigt under undersökningsperioden. Om man för 1950-talet beräknar samvariationen mellan antalet inflyttade och socialhjälpstagare per 1 000 invånare erhålles en svag positiv korrelation. Det skulle således kunna betyda att variansen i socialhjälpsbenägenheten för Uppsala stad förstärks något av rörligheten bland befolkningen.

[34] Aktledare.

Diagram 1. Antal socialhjälpstagare och socialhjälpsfall i hela riket 1945–1965.

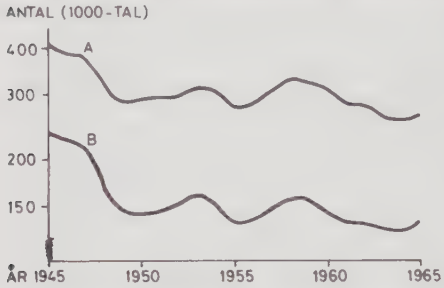

A = Socialhjälpstagare
B = Socialhjälpsfall
Logaritmisk skala.
Källor: SOS, Fattigvården/Socialvården 1945–1965.

minskade den undersökta populationen med 25 %. Det minskande antalet hjälpfall har ett samband med pensionsreformen 1948, vilket skall analyseras närmare senare i denna undersökning. Antalet hjälpfall ökar relativt kraftigt vid två tillfällen under undersökningsperioden, 1953 och 1958, vilka kännetecknas av en konjunkturnedgång.[35] Det finns ett tillfälligt minimum med avseende på antalet hjälpfall 1955 som är ett år med relativt goda konjunkturer. Vidare träder lagen om allmän sjukförsäkring i kraft detta år.

Utvecklingen som har beskrivits för antalet hjälpfall i hela riket gäller även till sina huvudrag för utvecklingen i antalet socialhjälpstagare, aktledare, hustrur samt minderåriga barn. Det första undersökningsåret erhöll 410 000 personer socialhjälp, direkt eller indirekt, mot 276 000 det sista undersökningsåret.

När det gäller utvecklingen i antalet socialhjälpsfall och socialhjälpstagare i städerna sammanfaller denna med utvecklingen i hela riket. Det första undersökningsåret uppgick antalet hjälpfall till 107 000 och antalet socialhjälpstagare till 181 000. Minimi- och maximipunkter sammanfaller i tiden med förhållandena i hela riket. Undersökningsperiodens sista år är antalet hjälpfall och hjälptagare 85 000 respektive 163 000 i städerna.

Den allmänna utvecklingen i antalet hjälptagare och hjälpfall överensstämmer

Diagram 2. Antal socialhjälpstagare och socialhjalpsfall i städerna 1945–1965.

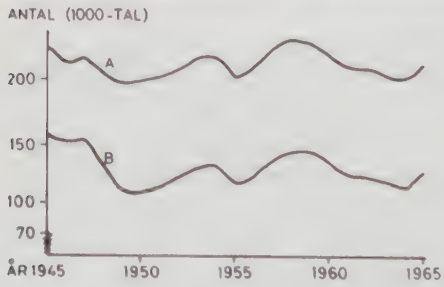

A = Socialhjälpstagare
B = Socialhjälpsfall
Logaritmisk skala.
Källor: se diagram 1.

[35] Ang. pensionsreformen 1948 och hjälptagandet se även: Nasenius, a.a., s 49.; Socialdepartementet 1969:9 a.a., s 14: Ang. hjälptagande och arbetslöshet se även: Socialdepartementet 1969:9, a.a., s 14 ff; Korpi, W., a.a. s 46ff samt kap. 8 i denna undersökning.

Diagram 3. Antal socialhjälpstagare och socialhjälpsfall i Uppsala 1945–1965.

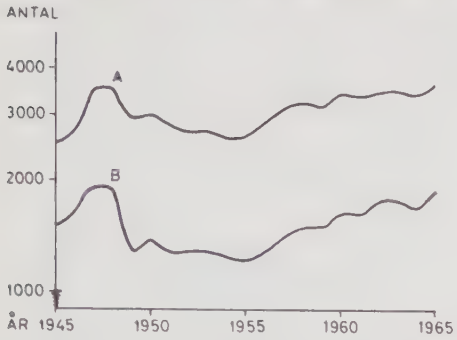

A = Socialhjälpstagare
B = Socialhjälpsfall
Logaritmisk skala.
Källor: Uppsala stads fullmäktiges tryck, serie C, 1946–1966.

till sina huvuddrag i hela riket och städerna, vilket inte är oväntat då en relativt stor och växande del av befolkningen bor i städerna. Däremot avviker utvecklingen i Uppsala relativt kraftigt. I Uppsala återfinns dock även en kraftig nedgång i antalet hjälpfall och hjälptagare vid åren kring pensionsreformen. Vid undersökningsperiodens mellersta del finns en minimipunkt i Uppsala. Det första undersökningsåret finns det 1 514 hjälpfall och 2 523 hjälptagare och det sista undersökningsåret 1 869 hjälpfall och 3 665 hjälptagare.

Antalet socialhjälpstagare och socialhjälpsfall samvarierar icke fullständigt. Antalet socialhjälpstagare per socialhjälpsfall förändras över tiden. För hela riket, städerna och Uppsala gäller att antalet socialhjälpstagare per socialhjälpsfall är lägst vid periodens början, ca 1,7 hjälptagare per hjälpfall. Under 1940-talets sista år ökar antalet hjälptagare per hjälpfall kraftigt, varefter ökningstakten i riket och städerna avtager under 1950-talet och följes av en svag nedgång under 1960-talets första år. Under undersökningsperiodens första och sista del uppvisar uppsalapopulationen en med riket och städerna likartad utveckling. Under periodens mellersta del är utvecklingen mera skiftande i Uppsala än i städerna och hela riket. Under 1950-talet är antalet socialhjälpstagare per socialhjälpsfall i Uppsala 1/10–2/10 större än motsvarande antal i hela riket och städerna.

Diagram 4. Antal socialhjälpstagare per socialhjälpsfall i hela riket, städerna och Uppsala 1945–1965.

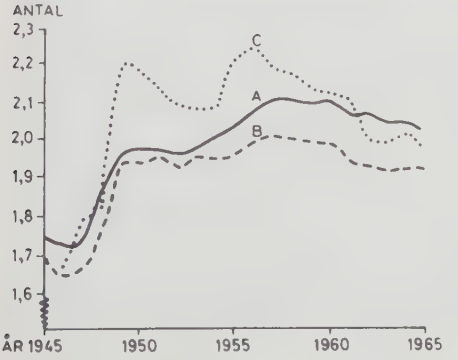

A = Hela riket
B = Städerna
C = Uppsala
Källor: se diagram 1 och 3.

Diagram 5. Socialhjälpsbenägenhet i hela riket, städerna och Uppsala 1945–1965.

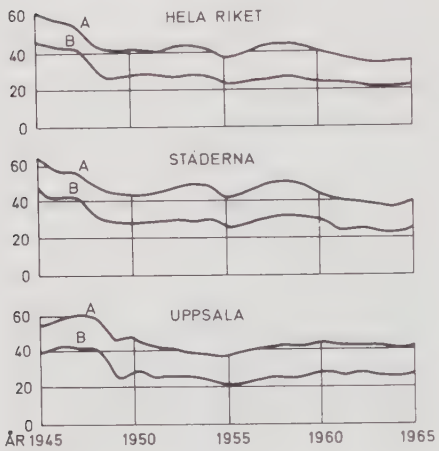

A = Antal socialhjälpstagare per 1 000 inv.
B = Antal socialhjälpsfall per 1 000 vuxna invånare

Källor: SOS, Fattigvården/Socialvården 1945–1965; Uppsala stads fullmäktiges tryck, serie C, 1946–1966; SOS, Folkräkningen 1945, 1950, 1960 och 1965; SOS, Folkmängdens förändringar 1961–1965; SÅ, 1945–1965.

Det kraftigt ökande antalet socialhjälpstagare per socialhjälpsfall under senare delen av 1940-talet är en effekt av pensionsreformen 1948. Hjälpfallen som upphörde med socialhjälp (fattigvård) i samband med pensionsreformen, vilket skall diskuteras närmare i denna undersökning längre fram, bestod i relativt stor utsträckning av ensamstående personer.

Vid en jämförelse mellan utvecklingen i antalet socialhjälpsfall och socialhjälpstagare i hela riket, städerna och Uppsala finner man avvikelser i utvecklingen. Denna kan till viss del vara härledd från skillnader i befolkningsutveckling. Under undersökningsperioden ökar befolkningen i hela riket med 16 %, i städerna med 49 % och i Uppsala med 84 %.[36] För att kunna eliminera effekterna av avvikelser i befolkningsutvecklingen är det nödvändigt att normera antalet hjälpfall och hjälptagare med totalbefolkningen. I denna undersökning har antalet hjälptagare per 1 000 invånare och antalet hjälpfall per 1 000 vuxna invånare beräknats, vilket benämnes socialhjälpsbenägenhet.

Socialhjälpsbenägenheten beräknad utifrån samtliga hjälptagare i förhållande till totalbefolkningen i riket och städerna är som störst vid undersökningsperiodens början. År 1945 var socialhjälpsbenägenheten i hela riket 61 enheter och i städerna 64. Under de därpå följande åren, till och med 1949, minskar socialhjälpsbenägenheten i hela riket och städerna med 1/3 respektive 1/4. Nedgången i socialhjälpsbenägenheten under åren 1945/1946 kan sannolikt sättas i samband med krigsslutet och återgången till normala arbetsförhållanden för befolkningen. Det andra tillfället vid undersökningsperiodens början, då en kraftig nedgång i socialhjälpsbenägenheten, i hela riket och i städerna kan noteras är åren 1947/1948. Denna nedgång i socialhjälpsbenägenheten sammanfaller i tiden med

[36] SÅ, 1946–1966.

två mera omfattande socialpolitiska reformer. För det första förbättrades folkpensionärernas ekonomiska villkor 1948. I och med 1948 års folkpensioneringsreform ökade folkpensionsbeloppen kraftigt, vilket bidrog till att minska folkpensionärernas behov av socialhjälp.[37] För det andra trädde lagen om allmänna barnbidrag i kraft 1948. Även denna reform kan ha bidragit till en minskad socialhjälpsbenägenhet.[38] Det tredje år då en kraftig nedgång i socialhjälpsbenägenheten i hela riket och städerna kan noteras är 1948/1949. Denna nedgång torde kunna sättas i samband med omläggningen av den officiella socialhjälpsstatistiken. År 1949 utmönstrades den grupp människor som fick hjälp till vård på fattivårdsanstalt ur socialhjälpsstatistiken och överfördes till ålderdomshemsstatistiken.[39]

Under den resterande delen av undersökningsperioden är utvecklingen i hela riket och städerna jämn.

Socialhjälpsbenägenheten ökar dock 1952/1953 och 1956/1957. Vid båda tillfällena tenderar arbetslösheten att stiga varför det här kan antagas att de vikande konjunkturerna kan vara en orsak till uppgången.[40] Därtill kommer att Fattigvårdslagen 1957 ersattes med Socialhjälpslagen, vilket kan givit ökade möjligheter att erhålla socialhjälp.[41] Vid ett tillfälle under denna del av undersökningsperioden skedde å andra sidan en markant nedgång i socialhjälpsbenägenheten; från 1954 till 1955 minskade den med 10 % i hela riket och med 12 % i städerna. Denna nedgång torde kunna sättas i samband med att lagen om allmän sjukförsäkring trädde i kraft 1955.[42]

Sammanfattningsvis kan det konstateras att antalet socialhjälpstagare per 1 000 invånare i hela riket och städerna håller sig på nivå av cirka 60 hjälpta personer per 1 000 invånare under undersökningsperiodens tre första år. Under den resterande delen av undersökningsperioden varierar socialhjälpsbenägenheten i hela riket kring 40 hjälpta personer per 1 000 invånare och i städerna kring 45 hjälpta personer per 1 000 invånare.

Det visar sig vid en jämförelse att utvecklingen i Uppsala på vissa punkter avviker från utvecklingen i hela riket och städerna. Under periodens inledande år, 1945/1947, ökar socialhjälpsbenägenheten i Uppsala från 54 till 59. Under de följande åren, 1947/1949, minskar den i Uppsala. Huvuddelen av nedgången dessa år är lokaliserad till åren 1948/1949 och ej som för hela riket och städerna till åren 1947/1948. En orsak till att den kraftiga nedgången i socialhjälpsbenägenheten inträffar ett år senare i Uppsala jämfört med hela riket och städerna kan vara att förutsättningarna för att erhålla socialhjälp enligt lagen om kommunalt pensionstillskott förändras i Uppsala i annan takt än för landets övriga kommuner i

[37] Socialdepartementet, 1969:9, s. 14. Elmér, Å., Svensk socialpolitik s. 200f. Se vidare diskussion kap. 6.

[38] I en av Socialdepartementet utförd utredning tillskrives lagen om allmänna barnbidrag en liten negativ effekt på socialhjälpsbenägenheten. Socialdepartementet 1969:9. a.a., 12f.

[39] a.a. s. 14.

[40] Se kap. om hjälptagandets orsaker.

[41] Se avd. 2.1.

[42] Elmér, Å. a.a. s. 224f.

Diagram 6. Socialhjälpsbenägenhet i städerna i länen 1945–1965.*

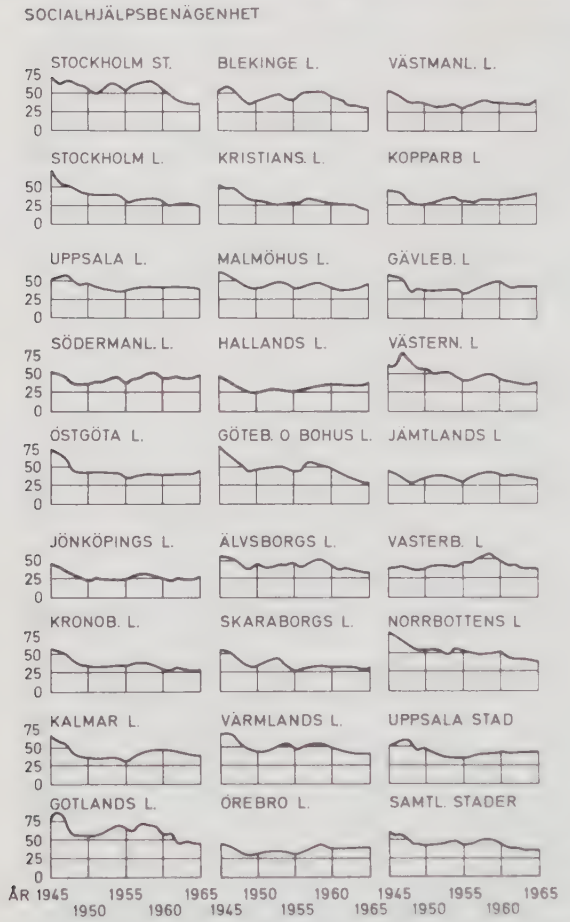

* Socialhjalpstagare per 1 000 invånare

Källor: se diagram 5.

genomsnitt. I Uppsala utbetalas bidrag till en relativt stor mängd socialhjälpstagare enligt lagen om kommunalt pensionstillskott till och med mars månad 1948. Efter denna tidpunkt reduceras antalet hjälptagare med hjälp i Uppsala enligt lagen om kommunalt pensionstillskott avsevärt.[43] Mellan åren 1949 och 1950 ökar socialhjälpsbenägenheten i Uppsala stad från 46 till 48 enheter. Under den resterande delen av undersökningsperioden minskar befolkningens hjälpbenägenhet och utvecklingen i Uppsala kan karakteriseras som en konkav funktion med minimum 1954/1955. Vid undersökningsperiodens slut är socialhjälpsbenägenheten 42 enheter.

Utvecklingen i socialhjälpsbenägenheten, beräknad utifrån antalet hjälpfall i relation till den vuxna befolkningen följer, icke oväntat, den tidigare diskuterade utvecklingen. Den avgörande skillnaden mellan de två olika sätten att beräkna socialhjälpsbenägenheten ger framförallt en nivåmässig skillnad mellan de olika

trenderna. Det sista undersökningsåret är skillnaden mellan de två olika beräkningssätten av socialhjälpsbenägenheten omkring 16 enheter i hela riket.[44]

Avslutningsvis skall i detta kapitel frågan ställas om utvecklingen i socialhjälpsbenägenheten i Uppsala stad är unik eller ej, det vill säga om utvecklingen i Uppsala skiljer sig från en allmän utveckling som gäller för rikets alla övriga städer. För att kunna besvara denna fråga har socialhjälpsbenägenheten i rikets städer, grupperade länsvis, undersökts. Resultatet av denna undersökning redovisas i diagram 6.

Tidigare i denna framställning har det framgått att utvecklingen i socialhjälpsbenägenheten i Uppsala stad avviker ifrån utvecklingen för aggregatet av samtliga städer. Som det framgår av graferna i diagram 6 gäller detta förhållande, i skiftande grad, för samtliga delar av aggregatet. Den största samvariationen med aggregatet uppvisar Stockholms stad, Stockholms, Kronobergs, Blekinge, Kristianstads, Malmöhus, Göteborgs och Bohus, Älvsborgs, Skaraborgs, Värmlands och Västernorrlands län.[45] Den minsta samvariationen med aggregatet uppvisar Hallands, Kopparbergs och Västerbottens län.[46]

Även med avseende på den genomsnittliga socialhjälpsbenägenheten avviker bilden mellan de skilda länen. De högsta genomsnittsvärdena uppvisas av Stockholms stad, Gotlands, Göteborgs- och Bohus, Värmlands, Västernorrlands och Norrbottens län.[47] De lägsta genomsnittsvärdena återfinnes i Jönköpings, Kronobergs, Kristianstads, Hallands och Kopparbergs län.[48] Uppsala stad och län hör till den grupp som är bäst anpassad till aggregatets medelvärde. För hela undersökningsperioden är genomsnittliga socialhjälpsbenägenheten 45 i Uppsala, vilket är två enheter mindre än aggregatets genomsnitt. I förhållande till aggregatet intar således Uppsala en mellanställning såväl med avseende på samvariationen med detta som den absoluta nivån.

2.3. Sammanfattning

Vid en undersökning av utvecklingen i socialhjälpstagandet över tiden i hela riket, städerna och Uppsala stad är det nödvändigt att ta hänsyn till befolkningsutvecklingen, det vill säga att relatera mängden socialhjälpstagare till befolkningen. Denna normering är ej helt utan problem. Andelen socialhjälptstagare av befolkningen kan inte exakt fastställas och kommer att överskattas något. Problemet med att

[43] År 1948 erhöll 19 % av socialhjälpsfallen socialhjälp enligt lagen om kommunalt pensionstillskott i Uppsala och 10 % i hela riket och 1949 2 % i Uppsala samt 6 % i hela riket. SOS, Fattigvården, 1948–1949. Socialregistret, Uppsala, avräkningskort.

[44] Jfr diagram 4.

[45] $r_s \geqslant 0{,}80$ (Spermans rangkorrelationskoefficient).

[46] $r_s \leqslant 0{,}20$ (Uppsala stad och län tillhör den grupp i aggregatet som intar en mellanställning med avseende på samvariationen med aggregatet).

[47] $M_x \geqslant 50$.

[48] $M_x \leqslant 37$.

normera socialhjälpstagarepopulationen med befolkningen innefattar också frågan om de variationer som kan iakttagas i socialhjälpsbenägenheten är härledda från dubbelräkningar av antalet socialhjälpsfall. I detta kapitel har det visats att de förändringar som kan iakttagas mellan de skilda undersökningsåren ej enbart kan vara härledda från dubbelräkningar. Den effekt förändringar i mängden dubbelräknade socialhjälpstagare kan ha haft på socialhjälpsbenägenhetens spridning har prövats med utgångspunkt från antagandet att socialhjälpstagarnas rörlighet överensstämmer med befolkningens. Därvid har det framgått att rörligheten i socialhjälpstagarpopulationen kan leda till att spridningen i socialhjälpsbenägenheten, som den framgår av den officiella socialhjälpsstatistiken dämpas i hela riket och städerna. För Uppsala stad kan det omvända förhållandet gälla.

I detta kapitels andra avdelning har den absoluta utvecklingen i antalet socialhjälpstagare och socialhjälpsfall i hela riket, städerna och Uppsala beskrivits. Sin absolut högsta nivå uppvisar antalet socialhjälpsfall i hela riket och städerna vid undersökningsperiodens första år, 1945. Uppsala stad uppvisar sitt största antal socialhjälpsfall 1947. Samtliga tre populationer är som minst 1955. Antalet socialhjälpstagare uppvisar en stor anpassning, dock ej fullständig, till antalet socialhjälpsfall. De förra ligger på en nivå, i riket och städerna, som är 1,6—2,0 gånger de senares. För Uppsala stads del är variationerna i antalet socialhjälpstagare per socialhjälpsfall större än i hela riket och städerna, 1,6—2,2 hjälptagare per hjälpfall. Den största förändringen i antalet socialhjälpstagare per socialhjälpsfall inträffar i undersökningsperiodens tidigare del, omkring år 1948, då antalet socialhjälpstagare per socialhjälpsfall ökar från 1,6–1,7 till 2,0—2,2.

Sammanfattningsvis kan det således konstateras att socialhjälpsbenägenheten (antalet hjälptagare per 1 000 invånare) för hela befolkningen i hela riket, städerna och Uppsala ligger på en nivå av 60 enheter vid undersökningsperiodens början. Efter lagen om allmän folkpensionering, lagen om allmänna barnbidrag och en omläggning av socialhjälpsstatistiken minskar socialhjälpsbenägenheten, från år 1948/1949 till en nivå av 40 enheter. Jämföres utvecklingen i socialhjälpsbenägenheten i hela riket, städerna och Uppsala kan det konstateras att samvariationen mellan utvecklingen i hela riket och städerna är kraftig, medan samvariationen mellan utvecklingen i hela riket och städerna å ena sidan och Uppsala å den andra ej är lika stark. Detta förhållande har lett till frågan om utvecklingen för socialhjälpsbenägenheten i Uppsala är unik eller ej. För att besvara denna fråga har socialhjälpsbenägenheten i städerna i samtliga län undersökts och jämförts med socialhjälpsbenägenheten för aggregatet av samtliga städer. Av denna undersökning och jämförelse framgår det att utvecklingen i socialhjälpsbenägenheten i Uppsala ej kan betraktas som unik, då varje del av aggregatet uppvisar en från detta, i varierande grad, avvikande utveckling.

3. Socialhjälpstagarnas civilstånds- och familjestruktur

3.1. Inledning

Syftet med föreliggande kapitel är att beskriva socialhjälpsfallens civilstånds- och familjestruktur, 1945—1965, i hela riket, städerna och Uppsala. I den officiella socialhjälpsstatistiken har socialhjälpsfallen redovisats på antalet familjer i sex skilda familjetyper. Före år 1957 redovisas ytterligare en familjetyp, ensamma barn. Denna familjetyp har lämnats utanför framställningen, då den utgör mindre än en promille av undersökningspopulationen.[1]

Utifrån socialhjälpsstatistikens indelning i familjetyper har socialhjälpsfallen grupperats i civilståndsgrupperna gifta, ej gifta män och ej gifta kvinnor.

Ett avgörande problem i denna framställning är hur undersökningspopulationen skall relateras till befolkningen. Som tidigare berörts skiljer sig socialhjälpsstatistikens redovisning av olika familjetyper från den officiella statistikens hushållsbegrepp. För socialhjälpsfallen gäller i princip att de är obunda av sin hushållsställning, det vill säga att varje medlem som har fyllt 16 år i ett hushåll, kan erhålla socialhjälp och följaktligen föras till någon av förut nämnda familjetyper samt registreras som aktledare. Dock föreligger ett undantag, för gifta familjer har mannen förts som aktledare vare sig det är maken eller makan som har begärt socialhjälp. Utgångspunkten för normeringen av socialhjälpsfallspopulationen med befolkningen måste utgå från socialhjälpsstatistikens familjebegrepp. Med familj avses i detta kapitel dels gifta eller samboende par[2] dels ej gifta personer som fyllt 16 år. Vid normeringen av familjer med socialhjälp fördelade på civilståndsgrupper kommer samtliga gifta socialhjälpsfall att normeras med samtliga gifta män i befolkningen och samtliga ej gifta män med socialhjälp med samtliga ej gifta vuxna män i befolkningen samt samtliga ej gifta kvinnor med socialhjälp med samtliga ej gifta vuxna kvinnor i befolkningen. Socialhjälpsbenägenheten för de olika civilståndsgrupperna som räknas fram på detta sätt kan även betraktas som sannolikheten för att en slumpmässigt vald person i de angivna civilståndsgrupperna i befolkningen skall ha varit socialhjälpstagare (aktledare). För Uppsala stad är det dock möjligt att redovisa en mera förfinad civilståndsfördelning. "Socialhjälpsstatistiken" för Uppsala stad, 1961—1965, upptar även aktledarnas civilstånd. För åren 1961 och 1965 har den mer fullständiga fördelningen redovisats. Vidare har 1964 års socialhjälpsfall undersökts av de sociala myndigheterna

[1] SOS, Fattigvården/Socialvården, 1945—1957.

[2] Ej gifta personer vilka har barn gemensamt.

i Uppsala. Även civilståndsfördelningen i denna undersökning har redovisats. För aktledarna i hela riket finns bara för ett år en mera utförlig civilståndsfördelning och den är publicerad i 1959 års socialhjälpsundersökning.

Den andra delen av detta kapitel behandlar socialhjälpsbenägenheten för familjer med barn och utan barn. Fyra grupper har redovisats, gifta utan barn, gifta med barn, ej gifta utan barn och ej gifta med barn. Som framgår av civilståndsgrupperna har ej gifta män och ej gifta kvinnor sammanslagits till en kategori. Detta motiveras av att när barnfamiljerna med socialhjälp och ej gift familjeföreståndare skall normeras med normalbefolkningen är det tveksamt om uppdelningen i befolkningsstatistiken på hushåll med ej gifta manliga respektive ej gifta kvinnliga hushållsföreståndare är jämförbar med socialhjälpsstatistiken. Det kan ej uteslutas att ej gifta kvinnor med barn som erhåller socialhjälp kan komma att registreras som ensamstående trots att de bor tillsammans med en man.

Vid normeringen av barnfamiljerna i socialhjälpsstatistiken har den officiella hushållsstatistiken varit utgångspunkten. Antalet barnfamiljer i befolkningen har skattats utifrån antalet hushåll med barn, vilket kan leda till vissa felskattningar av de olika grupperna socialhjälpsbenägenhet.

För det första har socialhjälpsstatistiken räknat alla familjer som barnfamiljer med såväl hemmavarande barn som ej hemmavarande barn.[3] Denna felkälla torde dock vara av liten praktisk betydelse.[4] Vidare räknas hushåll där barn ingår i den officiella statistiken som hushåll med barn oavsett om dessa är hushållsföreståndarens eller ej. I socialhjälpsstatistiken räknas endast de familjer vilka har egna barn som barnfamiljer. Den förra felkällan kommer att leda till att barnfamiljernas socialhjälpsbenägenhet kommer att överskattas och den senare till att barnfamiljernas socialhjälpsbenägenhet kommer att underskattas i förhållande till socialhjälpsbenhägenheten för familjer utan barn.

Ytterligare ett fel i skattningen av barnfamiljernas socialhjälpsbenägenhet kan förekomma och det kan härledas ifrån en underskattning av antalet barnfamiljer i befolkningen då ett hushåll kan bestå av flera barnfamiljer. Detta fel kommer sannolikt att i speciellt hög grad gälla barnfamiljer med ej gift familjeförståndare. Denna felkälla kommer således att leda till att dessa barnfamiljers socialhjälpsbenägenhet kommer att överskattas.[5]

Den officiella statistikens hushållsbegrepp 1945 avviker på två punkter från hushållsbegreppet för de senare åren. För det första anges antalet barnfamiljer med barn under 18 år 1945, mot antalet barnfamiljer med barn under 16 år de se-

[3] Med ej hemmavarande barn avses t.ex. barn som är omhändertagna för samhällsvård.

[4] I Uppsala var 1945 4 % av barnfamiljerna med socialhjälp familjer med endast ej hemmavarande barn, 1950 1,7 % samt 1956 2,8 %. "Fattigvårdsstatistiken". Uppsala stad, 1945, 1950 och 1956.

[5] Enligt en undersökning 1955 svarar endast 28 % av ogifta ensamma mödrar för den bostad de själva bebor, 75 % av de frånskilda kvinnorna och 88 % av änkorna. Totalt svara 64 % själva för den bostad de bebor. Om man skattar antalet ensamma mödrar från befolkningsstatistiken kommer således deras antal att underskattas. SOS. Ensamstående mödrars social och ekonomiska förhållanden år 1955. s 13.

nare åren. För det andra räknas vid folkräkningen 1945 antalet matlagningshushåll. Vid de senare folkräkningarna räknas antalet bostadshushåll.

Den senare felkällan kommer att leda till att socialhjälpsbenägenheten för barnfamiljer 1945 kommer att överskattas i förhållande till de följande åren om det här antages, vilket torde vara rimligt, att ett bostadshushåll kan bestå av flera matlagningshushåll. Den förra felkällan leder till att barnfamiljernas socialhjälpsbenägenhet 1945 kommer att underskattas i förhållande till de följande åren. Denna underskattning kommer att vara större för de ej gifta barnfamiljerans socialhjälpsbenägenhet än för de gifta barnfamiljernas.[6]

Som torde ha framgått ovan är mängden felkällor omfattande. Dock torde det även ha framgått att de skilda felkällorna har en tendens att motverka varandra. Att göra några försök att korrigera socialhjälpsbenägenhetsfunktionerna för de olika familjetyperna skulle sannolikt ej öka informationen eftersom det endast på vissa få punkter har varit möjligt att visa på felskattningarnas storlek. Att korrigera utifrån de kvantifieringar som har kunnat göras skulle sannolikt innebära att funktionerna ej kommer närmare den faktiska socialhjälpsbenägenheten för de olika grupperna, utan snarare längre ifrån, då det ej har varit möjligt att på varje punkt kvantifiera de krafter som verkar i motsatt riktning. De mätningar av de skilda gruppernas socialhjälpsbenägenhet som skall göras får ses som approximationer, dock har materialet bedömts att ge en i huvudsak korrekt bild av utvecklingen med den reservationen att det ej håller för detaljstudium av denna.

När det gäller att beskriva utvecklingen i socialhjälpsbenägenheten för familjer med barn och familjer utan barn över tiden kompliceras uppgiften av att data om befolkningens sammansättning endast finns för folkräkningsåren. Här har funktionerna byggts upp på data om hushållen som är interpolerade mellan de olika

[6] Approximativt skall de gifta barnfamiljerna, i hela riket, reduceras med 7 % och de ej gifta barnfamiljerna med 13 %, för att erhålla ökad jämförbarhet mellan antalet barnfamiljer 1945 och de senare åren med avseende på barnens ålder. Omräknat i socialhjälpsbenägenhet skulle det innebära att de gifta barnfamiljernas socialhjälpsbenägenhet kommer att underskattas med tre enheter och de ej gifta barnfamiljernas socialhjälpsbenägenhet med 33 enheter 1945 i jämförelse med de följande åren. För de gifta familjerna utan barn kommer socialhjälpsbenägenheten att överskattas med fyra enheter och för de ej gifta utan barn med en enhet.

I beräkningarna har endast ett- och tvåbarnshushåll medtagits, då antalet hushåll med tre barn och flera, där samtliga barns åldersskillnad är mindra än två år, sannolikt är litet. För gruppen gifta är barnens åldersfördelning känd för såväl enbarnshushåll som tvåbarnshushåll. För gruppen ej gifta är approximationen grövre, barnens åldersfördelning är endast känd för samtliga hushåll med ej gift hushållsföreståndare. För andelen tvåbarnsfamiljer, där barnens åldersskillnad är mindre än två år, har en skattning gjorts som bygger på uppgifter om de gifta hushållen med olika barnantal fördelade efter tidpunkt för första respektive sista barnets födsel, för gifta årgångarna 1931/1933. Gruppen har skattats till 20 % av samtliga tvåbarnsfamiljer. SOS, Folkräkningen, 1945. SOS, Fattigvården, 1945. Den kraftiga underskattningen 1945, i relation till de följande åren av de ej gifta barnfamiljernas socialhjälpsbenägenhet kompenseras av att 1945 räknas ej gifta personer som har eller har haft barn gemensamt och som är samboende till kategorin gifta, vilket ej är fallet i de senare folkräkningarna. SOS, Folkräkningen, 1945, del VII:I, s. 3*.; SOS, Folkräkningen, 1950, del II, s. 45; SOS, Folkräkningen, 1960, del IX, s. 3f.; SOS, Folk- och Bostadsräkningen, 1965, del VIII, s. 18.

folkräkningsåren. Det har antagits att antalet hushåll av skilda kategorier förändras kontinuerligt mellan folkräkningsåren. Det är självklart att detta antagande kan leda till vissa mindre felskattningar, dock torde detta vara av en liten betydelse då de funktioner som skall presenteras i det följande ej skall bilda underlag för ett detaljstudium av utvecklingen i socialhjälpstagandet.

3.2 Civilstånd

Av diagram 7 framgår det att populationen hjälpfall i hela riket är stabil med avseende på sin civilståndssammansättning, mätt i de tre huvudgrupperna gifta, ej gifta män och ej gifta kvinnor. Den kraftigaste förändringen i relationerna mellan de tre grupperna inträffar mellan 1947 och 1949. År 1947 utgjorde de ej gifta männens relativa andel av populationen 28 % och 1949 26 %. De ej gifta kvinnornas andelar var vid samma tidpunkter 45 % respektive 40 %. De gifta socialhjälpsfallens andel ökade från 26 % 1947 till 33 % 1949. Den kraftigaste nedgången i antalet socialhjälpsfall mellan åren 1947 och 1949 kan noteras för civilståndsgruppen ej gifta kvinnor, vilkas antal minskade med 31 %. Nedgången i antalet ej gifta män och i antalet gifta 1947/1949 var 28 % respektive 16 %.

För samtliga år i hela riket, utom för 1958, är ej gifta kvinnor den relativt största gruppen. Under undersökningsperiodens inledande år är gruppen gifta och från och med 1948 gruppen ej gifta män den minsta civilståndsgruppen.

Utvecklingen i städerna, med avseende på en uppdelning av populationen i civilståndsgrupper, har ej redovisats då huvuddragen av den utveckling som har beskrivits för hela riket även gäller för städerna. På en punkt avviker utvecklingen i städerna mera markant från utvecklingen i hela riket. I städerna är andelen ej gifta män genomgående större än motsvarande andel i hela riket, vilket leder till att relationen mellan gruppen ej gifta män och gruppen gifta män är omkastad från och med slutet av 1950-talet.

Utvecklingen i Uppsala är mera oregelbunden. Förklaringen står till viss del att

Diagram 7. Socialhjälpsfall i hela riket fördelade efter civilstånd 1945–1965 (procent).

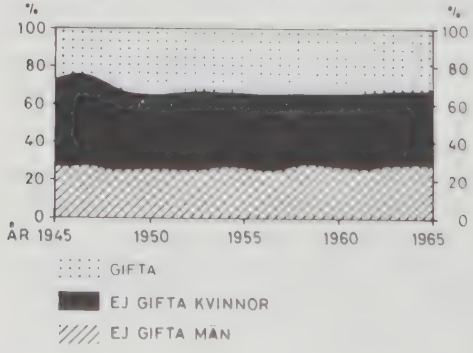

Källor: se diagram 1.

Diagram 8. Socialhjälpsfall i Uppsala fördelade efter civilstånd 1945–1965 (procent).

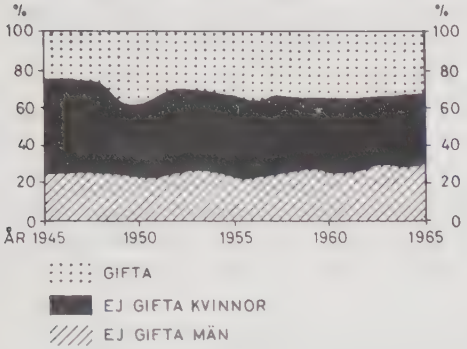

Källor: se diagram 3.

finna i det förhållandet att uppsalapopulationen är relativt liten. Ett litet tillskott, eller en liten avgång, av en civilståndsgrupp kan ge upphov till kraftiga omkastningar i uppsalapopulationens civilståndssammansättning.

I likhet med förhållandena i hela riket och städerna är gruppen ej gifta kvinnor den dominerade civilståndsgruppen i Uppsala och gruppen gifta den näst största. Likheter föreligger även med avseende på nedgången i antalet socialhjälpsfall fördelade på civilstånd åren 1947–1949. Antalet ej gifta män minskade då i Uppsala med 36 %, antalet ej gifta kvinnor med 47 % och antalet gifta med 9 %.

Med avseende på utvecklingen för de olika civilståndsgruppernas socialhjälpsbenägenhet finns vissa gemensamma utvecklingslinjer. För det första minskar socialhjälpsbenägenheten för samtliga tre grupper såväl i hela riket, som i städerna som i Uppsala. Den absolut övervägande delen av nedgången i de ej gifta civilståndsgruppernas socialhjälpsbenägenhet inträffar mellan 1945 och 1950. I hela riket minskar socialhjälpsbenägenheten med 40 % för de ej gifta mellan de båda undersökningsåren. För de gifta minskar socialhjälpsbenägenheten mera kontinuerligt under undersökningsperioden. För denna grupp är nedgången i socialhjälpsbenägenheten 26 % mellan 1945 och 1950. Den kraftiga minskningen i de ej giftas socialhjälpsbenägenhet under andra halvan under 1940-talet har ett samband, vilket skall undersökas mera ingående senare, med pensionsreformen 1948.

Relationerna mellan de olika civilståndsgruppernas socialhjälpsbenägenhet i hela riket är symmetrisk under undersökningsperioden. Den högsta socialhjälpsbenägenheten har de ej gifta kvinnorna, den näst högsta de ej gifta männen och den lägsta de gifta männen. Som framgått, implicit ovan, minskar dock spännvidden mellan de skilda civilståndsgrupperna under undersökningsperioden. Det första undersökningsåret är de gifta männens socialhjälpsbenägenhet 45 % av de ej gifta kvinnornas medan den är 55 % det sista undersökningsåret. I städerna och Uppsala är icke relationerna mellan de olika civilståndsgrupperna lika entydiga. I Uppsala är de desamma som i hela riket det första undersökningsåret och i städerna de två första undersökningsåren. I städerna och Uppsala tenderar de ej gifta männen att ha en högre socialhjälpsbenägenhet än de ej gifta kvinnorna under undersökningsperiodens senare del.

Tabell 1. Socialhjälpsbenägenheten för ej gifta kvinnor, ej gifta män och gifta män i hela riket, städerna och Uppsala 1945, 1950, 1960 och 1965.

År		Civilstånd ej gifta kvinnor	ej gifta män	gifta
1945	riket	94	63	42
1945	städerna	97	78	42
1945	Uppsala	74	63	37
1950	riket	56	38	31
1950	städerna	56	48	31
1950	Uppsala	45	48	35
1960	riket	49	39	27
1960	städerna	56	57	28
1960	Uppsala	45	49	32
1965	riket	44	36	24
1965	städerna	47	49	23
1965	Uppsala	43	53	29

Källor: SOS, Folkräkningen, 1945, 1950, 1960 och 1965; SOS, Fattigvården/Socialvården, 1945–1965.

I inledningen har påpekats att endast för ett begränsat antal år, 1961–1965, är det möjligt att för Uppsalas del presentera en fullständig civilståndsindelning. För hela riket är det endast möjligt för år 1959 och för städerna saknas uppgifter helt.

Det mest framträdande draget är de frånskildas höga socialhjälpsbenägenhet jämfört med de tre övriga gruppernas. Det föreligger vidare en signifikant skillnad mellan de giftas socialhjälpsbenägenhet och gruppen änkors/änklingars. Ovanstående resultat bestyrkes av den undersökning av 1964 års socialhjälpsfall som genomförts av Uppsala stads socialförvaltning. Enligt denna utredning skulle de frånskildas socialhjälpsbenägenhet 1964 vara 190, de ogiftas 33, de giftas 26 samt änkors/änklingars 42.[7] Den inbördes rangordningen mellan de olika civilståndsgruppernas socialhjälpsbenägenhet är således densamma enligt 1964 års socialhjälpsundersökning som enligt urvalsundersökningen som presenterats i tabell 2. Differenserna mellan de skilda civilståndsgruppernas socialhjälpsbenägenhet enligt de båda undersökningarna är endast signifikant för de frånskilda. Denna differens kan ha flera orsaker. För det första har 1964 års socialhjälpsklientel relaterats till 1965 års befolkning, då ej några uppgifter om befolkningens sammansättning föreligger för 1964. För det andra kan det givetvis förekomma avvikelser mellan de skilda civilståndsgruppernas socialhjälpsbenägenhet 1964 och 1965.

Ovanstående uppgifter om de skilda civilståndsgruppernas socialhjälpsbenägenhet i Uppsala skall här jämföras med motsvarande gruppers socialhjälpsbenägenhet i hela riket april månad 1959. Enligt de uppgifter som finns publicerade i 1959 års socialhjälpsundersökning var socialhjälpsbenägenheten i april månad 1959 8 för de ogifta, 7 för de gifta, 17 för änkor/änklingar 63 för de frånskilda.[8]

[7] Holmgren, L., a.a. SOS, Folk- och Bostadsräkningen, 1965.

[8] SOS, 1959 års socialhjälpsundersökning.

Tabell 2. Socialhjälpsbenägenheten för ogifta, gifta, frånskilda personer samt änkor/änklingar i Uppsala 1960/61 och 1965.*

År	Civilstånd ogifta	gifta	änkor/änklingar	frånskilda
1960/1961	32	34	44	132
1965	37	30	39	144

* Tabellen bygger på en urvalsundersökning, OSU, där n_{61}=322 och n_{65}=372.
Källor: "Socialhjälpsstatistiken", Uppsala stad, 1961 och 1965; SOS, Folkräkningen, 1960 och 1965.

Rangordningen mellan de skilda civilståndsgrupperna är fortfarande densamma. Dock avviker nivån enligt 1959 års socialhjälpsundersökning och urvalsundersökningen betydligt. Orsaken till detta är att 1959 års socialhjälpsundersökning endast mäter socialhjälpstagandet under en månad under året.

Avslutningsvis skall i denna avdelning socialhjälpsbenägenheten för befolkningen fördelad på civilstånd och kön i Uppsala analyseras.

Vid en disaggregering av de skilda civilståndsgrupperna på kön kvarstår huvudrelationerna från den aggregerade fördelningen, dvs att frånskilda personer har en mycket hög socialhjälpsbenägenhet. Kvinnorna har här en högre socialhjälpsbenhägenhet än männen. Kvinnornas relativt sett höga socialhjälpsbenägenhet inom denna grupp torde vara till viss del härledd från en hög hjälpbenägenhet bland de ensamma mödrarna. För de ogifta männen gäller att dessa har en högre socialhjälpsbenägenhet än de ogifta kvinnorna under de två undersökta åren. Samma förhållande gäller för änkor/änklingar under det sista undersökningsåret. Det är sannolikt att relationen mellan de frånskilda och övriga civilståndsgruppers hjälpbenägenhet gäller under hela undersökningsperioden medan relationen mellan de ogifta männens och kvinnornas hjälpbenägenhet är omkastad under undersökningsperiodens förra del.[9]

Tabell 3. Socialhjälpsbenägenheten för ogifta, gifta, frånskilda män och kvinnor samt änkor och änklingar i Uppsala 1960/61 och 1965.*

År	Kön	Civilstånd ogifta	gifta	änkor/änklingar	frånskilda
1960/1961	män	44	34	32	122
1960/1961	kvinnor	23		39	149
1965	män	47	30	68	119
1965	kvinnor	29		24	170

* se not 1 tabell 2.
Källor: se tabell 2.

[9] Att såväl de frånskilda männen som de frånskilda kvinnorna har en mycket hög socialhjälpsbenägenhet framgår även av en undersökning av antalet hjälptagare per 1 000 invånare i Göteborg 1961–1969. Korpi, W., a.a. s 35.

3.3 Familjetyp

Utvecklingen för hjälptagare med respektive utan barn är tämligen likartad efter 1950. Det bör uppmärksammas, att den nedgång i antalet socialhjälpsfall som följde på de sociala reformerna 1948 och omläggningen av socialhjälpsstatistiken 1949 ej är likartad för de båda grupperna. Nedgången är betydligt kraftigare för socialhjälpsfallen utan barn än för sådana med barn. Av detta följer att andelen socialhjälpsfall med barn av den totala populationen är mindre före 1948 än efter. År 1945 var 22 % av samtliga hjälpfall familjer med barn och 1949 hade deras andel ökat till 30 %. Ökningen av andelen hjälpfall med barn fortsätter till och med 1959, då den når sitt maximum, 35 %. För utvecklingen över hela perioden gäller att antalet hjälpfall med barn i hela riket minskar med 15 % mellan 1945 och 1965. Övriga hjälpfall minskar med 49 % under samma period. Huvuddelen av denna nedgång är lokaliserad till undersökningsperiodens första år. Under perioden 1950—1965 minskade antalet socialhjälpsfall med barn i hela riket med 2 % och antalet hjälpfall utan barn med 10 %.

Antalet hjälpfall med barn minskar i städerna, i likhet med hela riket, under undersökningsperiodens första år, 1945/1946. Men till skillnad från hela riket börjar antalet hjälpfall med barn att öka i städerna redan 1946/1947, en ökning som fortsätter fram till 1959. Efter 1959 och fram till 1964 minskar antalet hjälpfall med barn i städerna. Under undersökningsperiodens sista år ökar antalet åter. Sett över hela perioden 1945—1965 ökar antalet hjälpfall med barn i städerna med 11 % och antalet hjälpfall utan barn minskar med 39 %. För perioden 1950—1965 kan det konstateras att antalet hjälpfall utan barn ökar med 14 % och antalet hjälpfall med barn ökar med 7 %.

Skillnaderna mellan utvecklingen riket och städerna är måttliga. År 1945 var 22 % av samtliga hjälpfall i städerna hjälpfall med barn, det vill säga samma nivå som hela riket. I likhet med hjälpfallen med barn i hela riket ökar de sin relativa andel av det totala antalet hjälpfall under undersökningsperiodens första hälft. Andelen hjälpfall med barn når sitt maximum 1957, 35 %, motsvarande andel i

Diagram 9. Antal familjer med socialhjälp fördelade efter familjer med och utan minderåriga barn i hela riket 1945—1965.

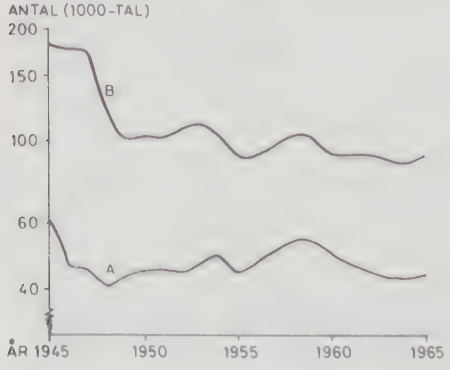

A = Familjer med minderåriga barn;
B = Familjer utan minderåriga barn.
Logaritmisk skala.
Källor: se diagram 1.

Diagram 10. Antal familjer med socialhjälp fördelade efter familjer med och utan minderåriga barn i städerna 1945–1965.

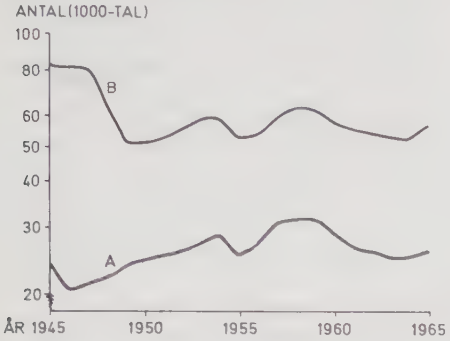

A = Antal familjer med minderåriga barn;
B = Antal familjer utan minderåriga barn.
Logaritmisk skala.
Källor: se diagram 1.

hela riket 1957 var även den 35 %. Under 1950-talets första hälft ligger andelen hjälpfall med barn i städerna 1 %–2 % över nivån i hela riket och från och med 1957 ligger andelen hjälpfall med barn i städerna under nivån i hela riket med cirka 1 %.

För Uppsalas del har en motsvarande fördelning på familjer med och utan barn gjorts. De två grupperna socialhjälpsfall uppvisar en mycket olikartad bild under undersökningens inledningsskede. Under åren 1945–1949 ökar antalet socialhjälpsfall med barn i Uppsala med 78 %, medan antalet hjälpfall utan barn, under samma period minskade med 37 %. Mellan 1950 och 1965 ökar antalet socialhjälpsfall med barn i Uppsala med 15 % och antalet hjälpfall utan barn med 47 %. Andelen hjälpfall med barn är i Uppsala mindre än motsvarande andelar i hela riket och städerna före pensionsreformen. Från och med 1949 och undersökningsperioden ut är denna andel större i Uppsala än i hela riket och städerna. År 1956 nådde andelen hjälpfall med barn sitt maximum i Uppsala, 44 %, vilket är 10 % mer än i riket och städerna vid samma tidpunkt.

Avslutningsvis skall här barnfamiljerna fördelade på familjetyper studeras. I tabell 4 redovisas barnfamiljerna på familjetyperna, gifta eller samboende med

Diagram 11. Antal familjer med socialhjälp fördelade efter familjer med och utan minderåriga barn i Uppsala 1945–1965.

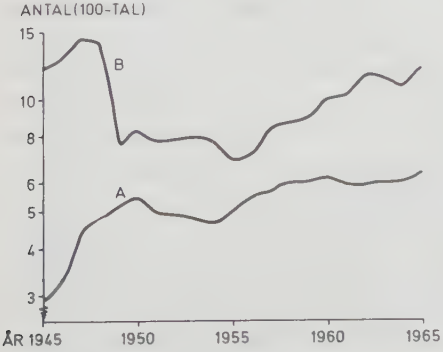

B = Antal familjer utan minderåriga barn.
A = Antal familjer med minderåriga barn;
Logaritmisk skala.
Källor: se diagram 3.

Tabell 4. Den relativa fördelningen mellan skilda familjetyper med socialhjälp i hela riket, städerna och Uppsala 1945, 1950, 1955, 1960 och 1965 (procent).

	Riket				Städerna				Uppsala			
År	a	b	c	s:a	a	b	c	s:a	a	b	c	s:a
1945	28	70	2	100	30	68	2	100	31	69	0	100
1950	30	68	2	100	35	64	1	100	36	63	1	100
1955	34	64	2	100	39	59	2	100	42	57	2	100
1960	37	62	1	100	44	55	1	100	40	59	1	100
1965	41	58	1	100	47	52	1	100	41	59	0	100

a=ensamma kvinnor med barn; b=gifta eller samboende med barn; c=ensamma män med barn;
Källa: se diagram 4.

barn, ensamma kvinnor med barn samt ensamma män med barn. För den senare gruppen gäller att den är liten, 2 % eller mindre av samtliga barnfamiljer. Vidare gäller för samtliga tre populationer att andelen ensamma mödrar ökar över tiden och de giftas relativa andel minskar. De ensamma mödrarnas relativa andel är större i Uppsala än i hela riket och städerna, 1945, 1950 och 1955. 1960 och 1965 är den relativa andelen ensamma mödrar störst i städerna. Dock måste det understrykas att avvikelserna mellan Uppsala och städerna, med avseende på de ensamma mödrarnas relativa andel är liten under de tre första av de undersökta åren. Skillnaden mellan Uppsala och städerna är mest markant 1965.

Befolkningens socialhjälpsbenägenhet har räknats fram för fyra grupper under undersökningsperioden, gifta med respektive utan barn samt ej gifta med respektive utan barn. I hela riket och städerna är trenden i hjälpbenägenheten avtagande för samtliga grupper. I utvecklingen kan skönjas tre faser. Den inledande fasen av undersökningsperioden är hjälpbenägenheten relativt kraftigt avtagande. Från och med början av 1950-talet stagnerar hjälpbenägenheten för tre av grupperna och ökar något för de ej gifta med barn. Den avslutande delen av undersökningsperioden är trenden avtagande. Under den första delen av undersökningsperioden finns det dock väsentliga skillnader i utvecklingsförloppet för hjälptagare med respektive utan barn. För barnfamiljernas del gäller att deras hjälpbenägenhet är relativt kontinuerligt avtagande under den första femårsperioden medan nedgången i de barnlösa familjernas hjälpbenägenhet framförallt är lokaliserad till åren kring pensionsreformen. Mellan 1947 och 1949 minskar hjälpbenägenheten med omkring 16 % för barnfamiljerna i hela riket. För de gifta hjälptagarna utan barn minskar hjälpbenägenheten med 29 % melian de båda åren och för de ej gifta hjälptagarna utan barn minskar hjälpbenägenheten med 43 %. Skillnaderna i utveckling är framförallt beroende på olikheter i de olika gruppernas åldersstruktur vilket skall behandlas mera ingående senare i denna undersökning. För den senare delen av undersökningsperioden är samstämmigheten större.

Utvecklingen i Uppsala, vilken redovisas för perioden 1950–1965, följer till sina huvuddrag utvecklingen i hela riket och städerna fram till 1957. Till skillnad från denna, med undantag för ej gifta barnfamiljer, visar utvecklingen i Uppsala på en ökande hjälpbenägenhet under den senare delen av undersökningsperioden.

Diagram 12. Socialhjälpsbenägenhet för familjer i hela riket, städerna och Uppsala fördelade efter familjetyper 1945–1965 (5-års löpande medeltal).

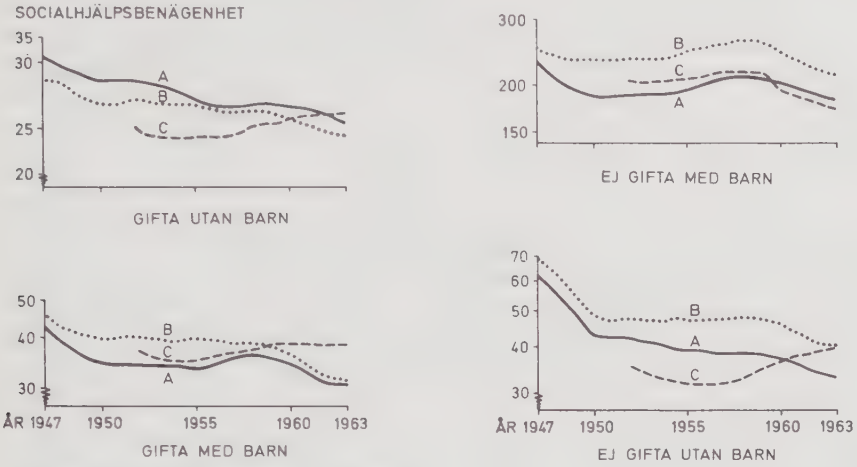

A = Hela riket; B = Städerna; C = Uppsala.
Logaritmisk skala.
Källor: se diagram 5.

Nivån för de olika grupperans socialhjälpsbenägenhet visar ett entydigt mönster. Barnfamiljerna inom respektive civilståndsgrupp har genomgående högre socialhjälpsbenägenhet än vad de barnlösa familjerna har. I hela riket är de gifta barnlösa familjernas socialhjälpsbenägenhet i genomsnitt under perioden 1950–1965 72 % av barnfamiljernas. Som framgår av diagram 12 är de ej gifta barnfamiljernas socialhjälpsbenägenhet mycket hög under hela undersökningsperioden; varje år har omkring 1/5 av samtliga ensamma föräldrar socialhjälp.[10] Den totala rangordningen mellan de olika gruppernas socialhjälpsbenägenhet är även entydig. Gifta utan barn har den lägsta, gifta med barn den näst lägsta, ej gifta utan barn den näst högsta och ej gifta med barn den högsta socialhjälpsbenägenheten. I Uppsala avviker bilden såtillvida att hjälpbenägenheten för gifta med barn och ej gifta utan barn byter plats i rangordningen vissa år.

Variationen i hjälpbenägenheten, 1945–1965, är, som framgår av de framräknade variationskoffecienterna, måttlig. Med ett undantag är samstämmigheten god såväl mellan de olika grupperna som mellan hela riket, städerna och Uppsala.

Det kan konstateras att barnfamiljer med socialhjälp har fler barn i genomsnitt än barnfamiljerna i befolkningen.[11] Detta förhållande framgår även om barnfamil-

[10] Enligt 1955 års undersökning av de ekonomiska och sociala förhållandena för ensamma mödrar har 8 % av de ogifta kvinnorna med barn, 19 % av de frånskilda kvinnorna samt 16 % av änkorna fattigvård 1955. Jfr not 5. SOS, Ensamstående mödrars sociala och ekonomiska förhållanden år 1955 s 32. Walter Korpi har i sin undersökning beräknat de ensamma mödrarnas socialhjälpsbenägenhet till 171 1950 och 198 1960.a.a. s 82.

[11] Det genomsnittliga antalet barn per barnfamilj i befolkningen har räknats fram på följande sätt. Antalet invånare i befolkningen under 16 år har för folkräkningsåren dividerats med det skat-

Tabell 5. Variationskoefficienter för olika familjetypers socialhjälpsbenägenhet i hela riket, städerna och Uppsala 1950–1965.

	Gifta m. barn	Gifta u. barn	Ej gifta m. barn	Ej gifta u. barn
Riket	0,09	0,11	0,07	0,10
Städerna	0,14	0,12	0,10	0,10
Uppsala	0,07	0,13	0,09	0,10

Källor: Se diagram 5.

Tabell 6. Antalet barn per barnfamilj med socialhjälp och antalet barn per barnfamilj för befolkningen i hela riket, städerna och Uppsala 1945, 1950, 1960 och 1965.

	Socialhjälpstagare			Befolkning		
År	riket	städerna	Uppsala	riket	städerna	Uppsala
1945	2,2	1,9	2,1	1,7 (1,8)	1,5	1,5
1950	2,2	1,9	2,0	1,7	1,7	1,7
1960	2,2	2,1	2,0	1,8	1,7[1]	1,7
1965	2,2	2,1	1,9	1,8	1,6	1,7

( )=korrigerat värde.

[1] Bygger på interpolerade data om totala antalet barnfamiljer.

Källor: SOS, Fattigvården/Socialvården 1945, 1950, 1960 och 1965; SOS, Folkräkningen 1945, 1950, 1960 och 1965; Primärmaterialet till SOS Fattigvården/Socialvården 1945, 1950, 1960 och 1965, Uppsala stad.

jerna i befolkningen och i populationen hjälpfall fördelas på familjer med 1–2 barn och fler än två barn. I befolkningen har i hela riket 82 %, 1945–1965, 1–2 barn, i städerna 86 % och i Uppsala 86 %. I socialhjälpsfallspopulationen har i hela riket 68 % 1–2 barn 1945–1965, i städerna 72 % och i Uppsala 74 %.[12] Av detta följer att socialhjälpsbenägenheten är större bland familjer med fler än två barn än familjer med 1–2 barn.

Socialhjälpsbenägenheten för familjer med tre och flera barn är cirka dubbelt så stor som socialhjälpsbenägenheten för familjer med 1–2 barn. Materialets ringa omfattning med avseende på antalet undersökta år, medför svårigheter att fastställa om utvecklingen går i någon bestämd riktning. Dock torde en svag tendens

tade antalet hushåll med barn. Det genomsnittliga antalet barn per barnfamilj med socialhjälp har räknats fram på följande sätt. Antalet indirekt understödda barn har dividerats med antalet barnfamiljer med socialhjälp. Med avseende på det genomsnittliga antalet barn per familj i befolkningen, för folkräkningsåren 1950, 1960 och 1965 erhålles en överskattning av det genomsnittliga antalet barn per barnfamilj, då antalet barnfamiljer i befolkningen har skattats från antal hushåll med barn. Med avseende på 1945 gäller att antalet barnfamiljer är härlett från antalet hushåll med barn under 18 år, vilket kan leda till att olika felkällor motverkar varandra. Korrigeras antalet barnfamiljer i hela riket så att antalet barnfamiljer 1945 reduceras med antalet familjer vilka endast har barn över 16 men under 18 år skall antalet barn per barnfamilj ökas med ca 0,1 barn/familj. SOS, Folkräkningen 1945.

[12] Om det varit möjligt att genomföra undersökningen på hushållsnivå i stället för som här på familjenivå hade sannolikt diskrepansen mellan å ena sidan andelen hjälpta barn bland hjälptagarna och andelen hjälpta barn bland befolkningen i sin helhet skärpts ytterligare.

Tabell 7. Socialhjälpsbenägenheten för barnfamiljer med 1–2 barn och mer än två barn i hela riket, städerna och Uppsala 1945, 1950, 1960 och 1965.

År	Antal barn	Riket	Städerna	Uppsala
1945	1–2	48	54	41
1945	3–w	98	129	102
1950	1–2	36	46	51
1950	3–w	75	109	130
1960	1–2	39	–	50
1960	3–w	94	–	108
1965	1–2	39	–	53
1965	3–w	93	–	93

– =uppgift saknas
Källor: SOS, Folkräkningen, 1945, 1950 och 1960; SOS, Folkräkningen, 1945 och 1950, råtabeller; SOS, Folkräkningen, 1965; SOS, Fattigvården/Socialvården, 1945–1965; primärmaterialet till SOS Fattigvården /Socialvården 1945, 1950, 1960 och 1965.

till ökad differens mellan de båda gruppernas socialhjälpsbenägenhet föreligga vad avser hela riket. I Uppsala ökar även differensen under de tre första undersökta åren. Mellan 1960 och 1965 minskar däremot differensen.

Socialhjälpsbenägenheten för barnfamiljer med 1–2 barn ligger i nära anslutning till de barnlösa familjernas nivå i hela riket och städerna. I Uppsala är differensen mellan en- och två-barnsfamiljernas och de barnlösa familjernas socialhjälpsbenägenhet större än i hela riket 1950 och 1965.

För hjälpfallen i hela riket och städerna är det ej möjligt att redovisa någon mera disaggregerad fördelning än den ovan gjorda vilket dock är fallet för Uppsala stad.

Det kan konstateras att socialhjälpsbenägenheten stiger med växande barnantal, så när som på en punkt. Vidare kan det konstateras att den marginella förändringen i socialhjälpsbenägenheten är kraftigare mellan två och tre barn än mellan ett och två barn. Det kan således antagas att tre barn och flera är något av ett tröskelvärde för samtliga barnfamiljer med avseende på deras socialhjälpsbenägenhet.

Då det här har visats att socialhjälpsbenägenheten stiger med växande barnan-

Tabell 8. Socialhjälpsbenägenheten för barnfamiljer i Uppsala fördelade efter antal barn 1945, 1950, 1960 och 1965.

	Antal barn				
År	1	2	3	4	5–w
1945	38	45	102*		
1950	46	61	115	166	273
1960	48	50	92	170	246
1965	53	51	72	127	288

*Socialhjälpsbenägenheten avser barnfamiljer med 3–w barn. Befolkningsstatistiken lämnar ej någon mer disaggregerad fördelning.
Källor: se tabell 7.

Tabell 9. Socialhjälpsbenägenheten för barnfamiljer fördelade efter familjer med 1–2 barn och mer än två barn samt civilstånd i hela riket, städerna och Uppsala 1945, 1950, 1960 och 1965.

		Riket		Städerna		Uppsala	
		Antal barn		Antal barn		Antal barn	
År	Civilstånd	1–2	3–w	1–2	3–w	1–2	3–w
1945	gifta	32	87	39	143	–	–
1945	ej gifta	206	368	213	321	–	–
1950	gifta	26	81	–	–	32	115
1950	ej gifta	162	332	–	–	205	418
1960	gifta	24	75	25	86	37	95
1960	ej gifta	184	400	–	–	169	402
1965	gifta	21	64	–	–	–	–
1965	ej gifta	170	369	–	–	–	–

– =uppgift saknas
Källor: se tabell 7.

tal kan frågan ställas om den tidigare visade höga socialhjälpsbenägenheten för de ej gifta barnfamiljerna kan vara härledd från ett barnantal som ligger över genomsnittet. Frågan kan besvaras nekande om fördelningen på antalet familjer med 1–2 barn och tre och flera barn undersökes bland de hjälpta barnfamiljerna med ej gift familjeföreståndare. I genomsnitt 1945–1965 hade 80 % i hela riket av de ej gifta hjälpta barnfamiljerna 1–2 barn, 84 % i städerna och 85 % i Uppsala.[13] Andelen hjälpta barnfamiljer med 1–2 barn och ej gifta familjeföreståndare är således större än motsvarande andel för samtliga barnfamiljer.

Ytterligare en fråga som skall ställas i detta sammanhang är om socialhjälpsbenägenheten förändras med ett växande antal barn på samma sätt för barnfamiljer med ej gift familjeföreståndare och gift familjeföreståndare.

I hela riket är de gifta barnfamiljernas socialhjälpsbenägenhet för familjer med tre och flera barn i genomsnitt tre gånger så stor som för familjer med 1–2 barn. I de ej gifta barnfamiljerna är socialhjälpsbenägenheten dubbelt så hög i familjer med tre och flera barn som i familjer med 1–2 barn. Det kan således finnas skäl att antaga att fördelningen för antalet barn och socialhjälpsbenägenhet ej är identisk för de båda familjetyperna.

Disaggregeras de olika fördelningarna för barnfamiljer i Uppsala 1950–1960 verifieras antagandet att funktionen för socialhjälpsbenägenhet och barnantal ej är identisk för barnfamiljer med gift och ej gift familjeföreståndare. Det tröskelvärde som har antagits gälla för barnfamiljer med avseende på deras antal barn och socialhjälpsbenägenhet gäller endast familjer med gift familjeföreståndare.[14] Socialhjälpsbenägenheten för barnfamiljer med ej gift familjeföreståndare ökar kraftigare mellan första och andra barnet än mellan andra och tredje.

[13] SOS, Fattigvården/Socialvården, 1945–1965. Primärmaterialet till SOS, Fattigvården/Socialvården, Uppsala stad 1945, 1950, 1960 och 1965.

[14] Jfr Korpi, W., a.a., s 38f.

Tabell 10. Socialhjälpsbenägenheten för barnfamiljer i Uppsala fördelade efter civilstånd och antal barn 1950 och 1960.

År	Civilstånd	Antal barn 1	2	3	4–w
1950	gifta	25	44	100	150
1950	ej gifta	185	268	364	667
1960	gifta	32	42	73	163
1960	ej gifta	134	260	406	394

Källor: Fattigvårds-/Socialhjälpsstatistiken, Uppsala stad, 1950 och 1960; SOS, Folkräkningen, 1950, råtabell HId:3; SOS, Folkräkningen, 1960.

Avslutningsvis kan det konstateras att de gifta enbarnsfamiljernas socialhjälpsbenägenhet ligger i nära anslutning till socialhjälpsbenägenheten för gifta familjer utan barn. De gifta trebarnsfamiljernas socialhjälpsbenägenhet är tre till fyra gånger så stor som för gifta familjer utan barn och fyrabarnsfamiljernas är fem till sju gånger så stor som de barnlösa familjernas. De ej gifta enbarnsfamiljernas socialhjälpsbenägenhet fyra till fem gånger så stor som de ej gifta barnlösa familjernas. För ej gifta barnfamiljer med tre och flera barn är den drygt tio gånger så stor som för de ej gifta familjerna utan barn. Jämföres fördelningarna över socialhjälpsbenägenhet och antalet barn i Uppsala 1960 med motsvarande fördelningar i hela riket 1959 finner man vissa likheter mellan dessa. Om man här relaterar barnfamiljernas hjälpbenägenhet till de barnlösa familjernas får man relationen 0,8 i hela riket och 1,3 i Uppsala för ettbarnsfamiljerna, 1,3 i såväl hela riket som Uppsala för tvåbarnsfamiljerna samt 3,5 respektive 4,3 för familjer med fler än två barn.[15]

3.4. De hjälpta hushållens storlek och struktur

Den officiella socialhjälpsstatistiken ger, som nämnts tidigare, inte någon fullständig redovisning av samtliga hjälpta personer i hushållen. I avsikt att bl.a. kunna beskriva de hjälpta hushållens storlek och struktur har totalt 500 hjälpta hushåll i Uppsala undersökts. Undersökningen har dock av arbetsekonomiska skäl fått inskränkas till de hushåll där aktledaren är i aktiv ålder. Genom ett obundet slumpmässigt urval har 10 % av samtliga hjälpfall i aktiv ålder undersökts folkräkningsåren 1945, 1950, 1960 och 1965. I denna del av undersökningen har populationen begränsats till de hjälpfall som är mantalsskrivna i Uppsala ett helt undersökningsår.[16] De uppgifter som gått att få fram om hjälpfallen som icke var

[15] SOS, 1959 års socialhjälpsundersökning. Primärmaterialet till SOS, Socialhjälpen, Uppsala stad 1960. SOS, Folkräkningen, 1960.

[16] Hjälptagarna här kommer således att avvika från den population som undersökes utifrån "Socialhjälpsstatistiken". I denna senare källa ingår även, som tidigare påtalats de hjälpfall som icke är mantalsskrivna ett helt år i Uppsala men fått hjälp där. I den inledande delen av denna undersökning angavs att socialhjälpsbenägenheten för befolkningen i Uppsala skulle komma att un-

mantalsskrivna i Uppsala under de aktuella åren har bedömts som alltför osäkra för att kunna bearbetas med avseende på uppgifterna om hushållens storlek.

Med hushåll avses i denna undersökning boendehushåll. Samtliga personer som bebor samma bostad har sammanförts till ett och samma hushåll. Personer som är inneboende eller inackorderade har dock förts som eget hushåll. Fastställandet av de hjälpta hushållen har varit en arbetskrävande process. Det har varit nödvändigt att jämföra de uppgifter som finns i mantalslängder och primärmaterial till folk- och bostadsräkningarna med uppgifter från socialregisterakter. I vissa enstaka fall, har det varit nödvändigt att korrigera det offentliga längmaterialet då detta avvikit markant från socialregisterakterna.

Avsikten i detta kapitel är att i första hand undersöka de hjälpta hushållens storlek. Denna undersökning sker i två etapper. Först kommer hushållen med aktledare i aktiv ålder att redovisas med avseende på det genomsnittliga antalet vuxna i hushållen. Därefter kommer antalet medlemmar i hushåll med aktledare i ej aktiv ålder samt minderåriga barn att adderas till de tidigare beräkningarna. Som framgått ovan har det här icke gjorts någon speciell undersökning av dessa senare hushålls storlek och struktur. Dessa uppgifter kommer att skattas utifrån primärmaterialet till SOS, Fattigvården/Socialvården. Här rör det sig således icke om samtliga hushållsmedlemmar i de hjälpta hushållen utan endast om aktledarna och kvinnor gifta med dessa. Således kommer sannolikt antalet individer per hushåll att underskattas något när samtliga hushåll redovisas.

Under hela undersökningsperioden förekommer det att hjälptagare vistas på anstalt huvuddelen av året. Det gäller då icke enbart anstaltvistelsen som till sin huvuddel bekostas av de lokala sociala myndigheterna, utan även andra former av anstaltvistelse, typ fängelse, alkoholistanstalt m.m. Personer som vistas huvuddelen av ett undersökningsår på anstalt räknas som enpersonshushåll.

Allmänt gäller att de hjälpta hushållens storlek (med aktledare i aktiv ålder) minskar signifikant mellan 1945 och 1950 för att åter öka mot undersökningsperiodens slut. Om, istället för aggregatet, de två civilståndsgrupperna ej gifta och

derskattas som en funktion av att i hjälptagarepopulationen ingick hjälpfall som icke var mantalsskrivna i Uppsala. Enligt de skattningar som gjorts utifrån intensivundersökningen av de hjälpta hushållen i Uppsala var 10 % 1945, 14 % 1950, 10 % 1960 och 15 % 1965 icke mantalsskrivna i Uppsala under ett helt undersökningsår. Materialets ringa omfattning med avseende på den del av hjälptagarepopulationen som icke är mantalsskriven i Uppsala gör materialet svåranalyserat. De allmänna tendenserna är att det icke föreligger någon signifikant skillnad mellan den icke mantalsskrivna och mantalsskrivna gruppens civilståndsfördelning under de två första undersökningsåren. Under de två senare undersökningsåren är de ej gifta männen och ej gifta kvinnorna överrepresenterade bland de tre civilståndsgrupperna med 10 respektive 15 %.

Det har även förekommit ett rent bortfall när hjälptagarepopulationen undersökts.2 % eller 9 hjälpfall, har enligt socialregisterakterna varit bosatta i Uppsala samtidigt som de fått socialhjälp. Av akterna framgår det ej om de varit mantalsskrivna på annan ort. Trots intensiva efterforskningar, i kyrkböcker och personregister på länsstyrelsen i Uppsala län har det icke varit möjligt att finna någon mantalsskrivningsadress för dessa personer i Uppsala. Dessa 9 personer har uteslutits ur denna undersökning.

Tabell 11. Genomsnittliga antalet vuxna personer i hushåll med aktledare i aktiv ålder i Uppsala 1945, 1950, 1960 och 1965.

	År											
	1945			1950			1960			1965		
	a	b	c	a	b	c	a	b	c	a	b	c
$\bar{X}$	1,6	2,4	1,8	1,3	2,2	1,6	1,5	2,4	1,8	1,5	2,3	1,8
se	0,1	0,2	0,1	0,1	0,1	0,1	0,1	0,1	0,1	0,1	0,1	0,1
n	57	25	82	75	33	108	76	39	115	86	44	130

a=ej gifta aktledare, b=gifta aktledare, c=samtliga aktledare.
Källor: Socialregisterakter, Uppsala stad, 1945–1965; Mantalslängder, Uppsala stad, 1945, 1950, 1960 och 1965; Primärmaterialet till folkräkningen, Uppsala stad, 1960 och 1965.

Tabell 12. Genomsnittliga antalet personer i samtliga hushåll med socialhjälp i Uppsala 1945, 1950, 1960 och 1965.

	År			
	1945	1950	1960	1965
$\bar{X}$	2,0	2,4	2,7	2,8

Källor: Socialregisterakter, Uppsala stad 1945–1965; Mantalslängder, Uppsala stad, 1945, 1950, 1960 och 1965; Primärmaterialet till folkräkningen, Uppsala stad, 1960 och 1965; Primärmaterialet till SOS Fattigvården/Socialvården, Uppsala stad, 1945, 1950, 1960 och 1965.

gifta undersökes separat finner man att förändringen i de hjälpta hushållens storlek framförallt är härledd från förändringar i storleken för de hushåll där de ej gifta aktledarna ingår. För hushållen där gifta aktledare ingår föreligger det ej någon signifikant skillnad mellan hushållens storlek de olika undersökningsåren.

Genomsnittliga antalet personer, inklusive minderåriga barn, i de hjälpta hushållen har ökat under undersökningsperioden. Detta förhållande är i första hand en funktion av att hjälpta familjer med barn utgör en relativt sett avsevärt större del av populationen efter 1945 än vad som är fallet detta år, vilket i sin tur är en funktion av pensionsreformen 1948. Nu torde dock den genomsnittstorlek som här räknats fram för de hjälpta hushållen vara en underskattning av deras faktiska storlek genom att hela hushållet icke är känt för de fall där aktledaren icke är i aktiv ålder. Om man jämför de hjälpta hushållens storlek med den hushållsstorlek Martin Järnek räknat fram för befolkningen i Malmö 1948 och 1964 finner man att de hjälpta hushållen i Uppsala kan vara något mindre i genomsnitt än malmöhushållen.[16b]

När det gäller att beskriva de hjälpta hushållens struktur finns det flera olika sätt att lösa detta problem på. Den metod som väljs här avser att bestämma hjälptagarens position i hushållet. För att uppnå detta mål kommer aktledarens position relateras till hushållsföreståndarens. När det gällt att avgöra vem som är hus-

[16b] Järnek, M., Studier i hushållens inkomstförhållanden 1925–1964, s. 68 f.

Tabell 13. Aktledare fördelade efter hushållsposition i Uppsala 1945, 1950, 1960 och 1965 (procent).

Hus.pos.	År 1945	1950	1960	1965
1	68	69	78	76
2	6	7	14	14
3	7	14	3	5
4	18	9	3	3
S:a	100	100	100	100
n	82	107	115	130

1=Hushållsföreståndare, 2=Barn till hushållsföreståndaren. Inom denna kategori finns även ett mycket litet antal övriga släktingar till hushållsföreståndaren., 3=Inackorderade, 4=Personer som vistas huvuddelen av året på anstalt.
Källor: Se tabell 12.

hållsföreståndare har samma principer använts som Martin Järnek använder i sin undersökning av malmöhushållen.[17]

Allmänt sett minskar den relativa andelen hjälpfall som är intagna på anstalt medan andelen aktledare som tillika är hushållsföreståndare och barn till hushållsföreståndaren ökar.

Det ökande antalet vuxna, hemmavarande barn med socialhjälp kan vara en funktion av de förändrade förutsättningarna för att erhålla socialhjälp som inträder i och med den nya Socialhjälpslagen 1957. I den äldre fattivårdslagen stadgas: "Föräldrar är pliktiga att utan fattigvårdssamhällets betungande försörja sina minderåriga barn. Enahanda försörjningsplikt åligger man gentemot hustrun.

I övrigt åligger det föräldrar och barn att i mån av behov, å ena, samt förmåga, å andra sidan, försörja varandra, så att de ej falla fattigvården till last. . ." I den nya Socialhjälpslagen från 1957 saknas detta moment.[18] Det är självklart att de enskilda socialnämndernas attityd mot den äldre lagstiftningen kan ha luckrats upp över tiden.

[17] "Vem som är hushållsföreståndare har avgjorts enligt nedanstående principer:
gifta makar under 67 år med och utan barn: mannen är hushållsföreståndare
gifta makar över 67 år som ej bor ihop med barn eller syskon: mannen är hushållsföreståndare
gifta makar där mannen är över 67 år och som bor ihop med barn eller syskon: hushållsföreståndaren är det äldsta barnet eller syskonet under 67 år om det har inkomst
ensamstående under 67 år som har barn är alltid hushållsföreståndare
ensamstående över 67 år som har barn: det äldsta inkomsttagande barnet är hushållsföreståndare
syskonhushåll: det äldsta syskonet under 67 år är hushållsföreståndare. Förekommer syskonhushåll, där samtliga är pensionärer, är det äldsta syskonet föreståndare." Järnek, M., Studier i hushållens inkomstförhållanden 1925—1964. s. 54.

[18] SFS 1918:422 § 3: SFS 1956:2.

3.5. Sammanfattning

För hela undersökningsperioden med undantag av år 1957 i hela riket, är de ej gifta kvinnorna den största civilståndsgruppen, som erhåller socialhjälp. År 1945 erhöll drygt 100 000 ej gifta kvinnor socialhjälp i hela riket varav drygt 50 000 i städerna. År 1965 erhöll 52 000 ej gifta kvinnor i hela riket varav 34 000 i städerna socialhjälp. Den kraftigaste nedgången inträffade mellan åren 1947 och 1949 i samband med de förbättrade pensionsvillkoren och omläggningen av socialhjälpsstatistiken. De båda andra civilståndsgrupperna, ej gifta män och gifta, minskade även de mellan åren 1947 och 1949, dock ej lika kraftigt som den förra gruppen. Antalet ej gifta män med socialhjälp var 1945 66 000 i hela riket och 29 000 i städerna, och de gifta approximativt lika många som de ej gifta männen. År 1965 är antalet ej gifta män med socialhjälp i hela riket 40 000 och i städerna 28 000, och de gifta med socialhjälp 44 000 respektive 23 000. I Uppsala ökar antalet ej gifta män och gifta över undersökningsperioden, medan antalet ej gifta kvinnor minskar.

Skillnaderna i utvecklingen för hela riket, städerna och Uppsala kan till vissa delar vara härledd från avvikelser i befolkningsutvecklingen. I avsikt att erhålla större jämförbarhet mellan de tre hjälptagarepopulationerna har olika civilståndsgruppers socialhjälpsbenägenhet räknats fram. Med denna avses då här antalet hjälpfall per 1 000 vuxna invånare, som under ett år erhållit socialhjälp.

För hela riket gäller dock, att de ej gifta kvinnornas socialhjälpsbenägenhet under hela undersökningsperioden är större än de båda övriga gruppernas. År 1945 var denna i hela riket 94 enheter, de ej gifta männens 63 och de giftas 42 enheter. För samtliga grupper i hela riket minskade socialhjälpsbenägenheten mellan åren 1945 och 1965. År 1965 var de ej gifta kvinnornas socialhjälpsbenägenhet 44 enheter, de ej gifta männens 36 och de giftas 24 enheter. I städerna och i Uppsala är även de ej gifta kvinnorna under undersökningsperiodens första hälft den grupp som har den största socialhjälpsbenägenheten. Under undersökningsperiodens senare hälft uppvisar de ej gifta männen den största socialhjälpsbenägenheten i städerna och Uppsala. År 1965 var de ej gifta männens socialhjälpsbenägenhet i städerna och i Uppsala 49 respektive 53 enheter, de ej gifta kvinnornas 47 respektive 43 enheter och de giftas 23 respektive 29 enheter.

Inom de grovt sammanslagna civilståndsgrupperna ej gifta kan dölja sig stora variationer i socialhjälpsbenägenheten. För Uppsala 1960/61 och 1965 har en fullständigare civilståndsgruppering presenterats. Av denna fördelning framgår, att speciellt grupperna frånskilda män och kvinnor har en socialhjälpsbenägenhet som avviker från övriga gruppers. De frånskildas socialhjälpsbenägenhet är 1960/61 och 1965 i Uppsala mer än 100 enheter, det vill säga att den är dubbelt så stor som socialhjälpsbenägenheten för samtliga ej gifta. Att de frånskildas höga socialhjälpsbenägenhet i Uppsala ej är unik framgår av en jämförelse med andra undersökningar.

Vid en undersökning av antalet hjälpta familjer utan barn och antalet hjälpta

familjer med barn, kan det fastställas, att antalet familjer utan barn är större än antalet familjer med barn för samtliga undersökningsår. År 1945 erhöll drygt 50 000 familjer med barn socialhjälp i hela riket mot 180 000 familjer utan barn. I städerna var antalet familjer med barn och socialhjälp 24 000 år 1945 och antalet familjer utan barn 83 000. År 1965 hade antalet hjälpta barnfamiljer i hela riket minskat till 44 000 och i städerna ökat till 27 000. Antalet hjälpta familjer utan barn var 1965 i hela riket 93 000 och i städerna 58 000.

Med undantag för undersökningsperiodens inledande år är barnfamiljernas socialhjälpsbenägenhet genomgående högre än socialhjälpsbenägenheten för familjer utan barn. För perioden 1950—1965 är de barnlösa familjernas socialhjälpsbenägenhet i genomsnitt i hela riket 35 enheter, i städerna 38 enheter och i Uppsala 31 enheter. Socialhjälpsbenägenheten för barnfamiljerna under motsvarande period är i genomsnitt i hela riket 46 enheter och i städerna och i Uppsala 56 enheter.

Delas de olika familjerna upp i grupperna ej gifta med barn och ej gifta utan barn samt gifta med barn och gifta utan barn kan det konstateras, att den första gruppens socialhjälpsbenägenhet är avsevärt större än de övriga tre gruppernas. De ej gifta barnfamiljernas socialhjälpsbenägenhet håller sig kring 200 enheter under hela undersökningsperioden, och den är vid undersökningsperiodens slut fem till sex gånger så stor som socialhjälpsbenägenheten för ej gifta familjer utan barn.

Skillnaden mellan socialhjälpsbenägenheten för de gifta familjerna med barn och utan barn är avsevärt mindre än för de ej gifta grupperna. Vid undersökningsperiodens inledningsskede är socialhjälpsbenägenheten för de båda gifta familjetyperna approximativt lika oavsett de har barn eller ej. Sett över hela undersökningsperioden tenderar de båda gruppernas socialhjälpsbenägenhetsfunktioner att divergera. Vid undersökningsperiodens slut är de gifta barnfamiljernas socialhjälpsbenägenhet en och en halv gång så stor som de barnlösa familjernas i hela riket och städerna och i Uppsala dubbelt så stor.

För samtliga familjetyper gäller, att deras socialhjälpsbenägenhet minskar under undersökningsperioden. Dock är nedgången i barnfamiljernas socialhjälpsbenägenhet ej lika markant som för grupperna utan barn. Undantag utgör de ej gifta familjerna i Uppsala där de barnlösa familjernas socialhjälpsbenägenhet ökar, och barnfamiljernas minskar.

Vid en jämförelse mellan antalet barn per barnfamilj i befolkningen och antalet barn per barnfamilj med socialhjälp har det kunnat konstateras, att den senare gruppen har fler barn i genomsnitt än den förra gruppen. Detta konstaterande har lett till, att barnfamiljernas socialhjälpsbenägenhet har studerats för familjer med 1—2 barn och tre och flera barn. För familjer med tre barn och flera gäller, att deras socialhjälpsbenägenhet är dubbelt så stor som för familjer med ett och två barn. Socialhjälpsbenägenheten för familjerna med tre och flera barn håller sig kring en nivå av 100 enheter under undersökningsperioden. Jämföres socialhjälpsbenägenheten för de båda grupperna barnfamiljer med socialhjälpsbenägenhet för

familjer utan barn kan det konstateras, att socialhjälpsbenägenheten för familjer med 1—2 barn ligger i närmare anslutning till socialhjälpsbenägenheten för familjer utan barn än vad socialhjälpsbenägenheten för familjer med tre och flera barn gör. För hela riket och städerna har det endast varit möjligt att studera barnfamiljernas socialhjälpsbenägenhet i den ovan presenterade grovt sammanslagna fördelningen. För Uppsala har det funnits möjlighet att studera en mera disaggregerad fördelning med avseende på barnfamiljernas socialhjälpsbenägenhet. Av denna fördelning framgår det, att barnfamiljernas socialhjälpsbenägenhet ej ökar lika kraftigt mellan ett och två barn — 1965 avtar den — som mellan två och tre barn. Det har här antagits, att tre barn i en barnfamilj är ett tröskelvärde med avseende på antalet barn och en hög socialhjälpsbenägenhet.

I detta kapitel har avslutningsvis barnfamiljerna fördelade på familjetyper och antal barn undersökts. Resultatet av denna undersökning har lett till att ovanstående antagande fått modifieras på en punkt. De ej gifta familjernas socialhjälpsbenägenhet ökar kraftigt redan vid ett barn och fortsätter att öka kraftigt mellan andra och tredje barnet. För de gifta familjerna gäller, att socialhjälpsbenägenheten ökar kraftigare mellan det andra och tredje barnet än mellan det första och andra barnet och mellan inget barn och ett barn.

Socialhjälpsbenägenheten för ej gifta familjer med mer än tre barn håller sig på en nivå vad avser hela riket under de undersökta åren, som ligger över 300 enheter.

Avslutningsvis har i detta kapitel de hjälpta hushållens storlek och struktur undersökts. Om man endast undersöker de hushåll som har aktledare i aktiv ålder finner man att hushållen, exklusive minderåriga barn, med ej gift aktledare minskar i storlek mellan det första och andra undersökningsåret, 1945 och 1950, för att sedan åter öka i storlek. Ett försök har även gjorts att jämföra storleken i de hjälpta hushållen med normalhushållen. Denna jämförelse visar på att de hjälpta hushållen är i genomsnitt något mindre än samtliga hushåll. Man bör dock observera att differenserna kan vara små.

Hushållens struktur har mätts utifrån aktledarens position i de hjälpta hushållen. Bland aktledarna dominerar hushållsledarna under hela undersökningsperioden. Två olika huvudtendenser, verkande i olika riktning, förekommer dock. Den relativa vikten av hjälptagare som vistas på anstalt minskar över tiden medan andelen hjälptagare som bor hemma hos sina föräldrar ökar över tiden. Den senare utvecklingen kan ha ett samband med de förändrade förutsättningarna för att erhålla socialhjälp i och med att det kom en ny lag som reglerade socialhjälpen 1957.

4. Socialhjälpstagarnas åldersstruktur

4.1. Inledning

Syftet med föreliggande kapitel är att beskriva och analysera socialhjälpstagarnas åldersfördelning i hela riket, städerna och Uppsala. Beskrivnig och analys kommer att hållas på en översiktlig och sammanfattande nivå. I vissa fall kan framställningen förefalla alltför lite ingående. Källmaterialsituationen medger dock icke någon mera förfinad analys av utvecklingen. I den officiella socialhjälpsstatistiken finns aktledarna redovisade efter familjetyp och ålder. Totalt redovisas familjetyperna fördelade på sex olika åldersklasser för hälften av undersökningsperioden.[1] När det gäller att analysera åldersutvecklingen för hjälptagarna är det nödvändigt att kunna redovisa undersökningspopulationen i relativt många civilstånds-åldersklasser, 18 klasser. Om det urval hjälptagare som använts tidigare i denna undersökning även skulle utnyttjats till den del av undersökningen som behandlar förhållandena i Uppsala, hade det varit nödvändigt att minska antalet undersökta klasser avsevärt för att beräkningarna av de olika klassernas socialhjälpsbenägenhet skulle bli meningsfull. En sammanslagning av flera åldersklasser skulle avsevärt minska möjligheterna att analysera materialet varför denna lösning på problemet har förkastats. I stället har en totalundersökning gjorts utifrån primärmaterialet till den officiella socialhjälpsstatistiken omfattande drygt 7 500 hjälpfall, för åren 1945, 1950, 1955, 1960 och 1965.[2] Nackdelen med detta material är, som tidigare berörts, att det finns hjälpfall registrerade som inte är mantalsskrivna i Uppsala. De fel som kan uppkomma vid beräkningar av olika

[1] 16–29 år, 30–39 år, 40–49 år, 50–59 år, 60–66 år samt 67–w år. Efter 1954 redovisas den äldsta åldersklassen uppdelad på två åldersklasser, 67–74 år och 75–w år. För att erhålla jämförbarhet över tiden redovisas ålderspensionärerna som en sammanhållen åldersklass under hela undersökningsperioden.

Under hela undersökningsperioden redovisas även i den officiella socialhjälpsstatistiken en grupp aktledare yngre än 16 år. Denna grupp hjälptagare är mycket liten varför den ej kommer att behandlas i denna undersökning.

I de fall motsvarande åldersklasser icke kunnat erhållas för befolkningen, och det gäller då den äldsta och yngsta åldersklassen (speciellt för Uppsala), har antalet personer i de aktuella åldersklasserna skattats. Det har då antagits att de olika ettårsklasserna är lika fördelade inom den större åldersklass utifrån vilken skattningen göres. De eventuella fel dessa skattningar kan ge upphov till bedömes helt sakna betydelse.

[2] Avsikten är icke att enbart utnyttja denna, relativt arbetskrävande specialundersökning, för att analysera hjälptagarnas åldersstruktur i Uppsala. Materialet användes i andra sammanhang.

åldersklassers socialhjälpsbenägenhet har dock bedömts som avsevärt mindre än de slumpfel som kan uppkomma då ett medelstort sampel disaggregeras på ett stort antal klasser.[3]

Av det ovan sagda framgår det implicit, att undersökningen här kommer att inskränka sig till de hjälptagare som klassificerats som aktledare.

4.2. Samtliga hjälpfall

År 1945 var hjälpfallens medelålder 58 år i hela riket, 59 år i städerna och 60 år i Uppsala. Vid undersökningsperiodens slut har aktledarnas medelålder minskat avsevärt, till 48 år i hela riket och 42 år i Uppsala.[4] För städernas del finns det ej några uppgifter att tillgå efter 1960 då deras medelålder var densamma som i Uppsala. Den absolut övervägande delen i förändringen i populationens medelålder inträffar mellan åren 1947 och 1949. Mellan dessa båda år minskar medelåldern i hela riket med 10 år. Denna nedgång i medelåldern kan härledas från att antalet äldre hjälptagare minskar mycket kraftigt under undersökningsperioden. Mellan 1945 och 1965 minskar de äldsta aktledarna med 42 % medan den yngsta åldersklassen, 16—29 år, ökar något, 6 %.

Aktledarnas medelålder ligger 1945 avsevärt över befolkningens, 43 % i hela riket, 38 % i städerna och 57 % i Uppsala. År 1965 ligger den 8 % över befolkningens i hela riket och i Uppsala föreligger det icke någon skillnad alls.

De gjorda beräkningarna av aktledarnas och befolkningens medelålder visar på att man, och då speciellt under undersökningsperiodens första år, kan förvänta en mycket hög socialhjälpsbenägenhet bland de äldsta i befolkningen.

Av diagram 13 framgår att antagandet är korrekt. Under undersökningsperiodens förra hälft finns det ett absolut samband mellan hög ålder och hög hjälpbenägenhet. Under den senare hälften av undersökningsperioden kvarstår sambandet men det är icke lika entydigt. Det är icke enbart de olika åldersklassernas hjälpbenägenhet som skiljer sig åt med avseende på den absoluta nivån utan även utvecklingsförloppen är olika.

[3] En undersökning av de akledare i aktiv ålder som ej kunnat återfinnas i mantalslängderna i Uppsala 1945, 1950, 1960 och 1965 visar på att det ej finns någon signifikant skillnad mellan "bortfallets" ålder och det totala antalet aktledares med undantag för det sista undersökningsåret då detta har en något lägre medelålder än populationen för övrigt. Detta innebär att, med avseende på den del av populationen som befinner sig i aktiv ålder, kan det icke förväntas att socialhjälpsbenägenheten kommer att överskattas speciellt för någon bestämd del åldersfördelningen, med undantag för det sist undersökta året då de yngre åldersklassernas hjälpbenägenhet kan komma att överskattas.

Socialregisterakter, Uppsala stad, 1945—1965.

Primärmaterialet till SOS, Fattigvården/Socialvården, Uppsala stad 1945, 1950, 1960 och 1965.

[4] Med medelålder avses i detta kapitel medianålder. Valet av medianen som centralmått är betingat av två faktorer här. För det första är åldersfördelningen mycket sned och för det andra är den äldsta åldersklassen öppen.

Diagram 13. Socialhjälpsbenägenhet för befolkningen i hela riket, städerna och Uppsala fördelade efter ålder 1945–1965.*

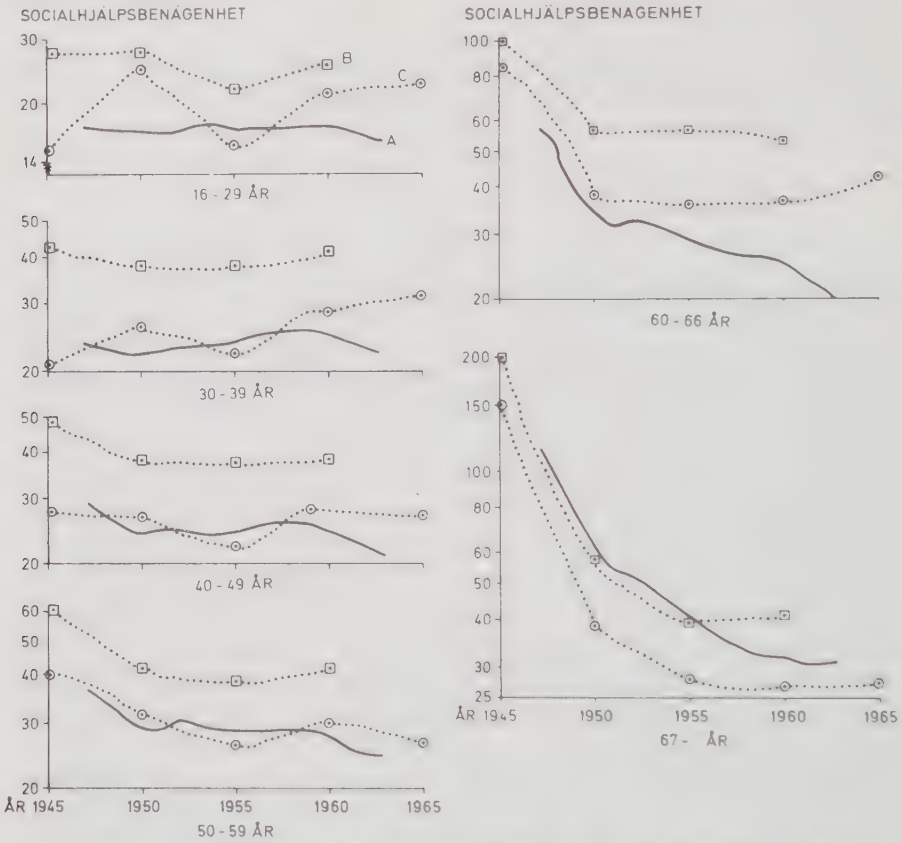

*Socialhjälpsbenägenhet i städerna är interpolerad mellan 1945, 1950, 1955 och 1960. För Uppsala är dessutom socialhjälpsbenägenheten interpolerad mellan 1960 och 1965. För hela riket har 5-års löpande medeltal beräknats.
A = Hela riket; B = Städerna; C = Uppsala.
Logaritmisk skala.
Källor: SOS, Fattigvården/Socialvården 1945–1965; Primärmaterialet till SOS, Fattigvården/Socialvården, Uppsala stad, 1945, 1950, 1955, 1960 och 1965; SOS, Folkräkningen 1945, 1950, 1960 och 1965; SOS, Folkmängdens förändringar 1961–1965; SÅ, 1945–1965.

Även i detta sammanhang bör undersökningsperioden delas upp i två perioder. Den första perioden, 1945–1949, kännetecknas av en kraftigt avtagande hjälpbenägenhet för de äldsta åldersklasserna. Huvuddelen av förändringen i hjälpbenägenheten är lokaliserad till undersökningsåren 1947–1949 och denna tilltar med populationens ålder.

Utvecklingen under den senare delen av undersökningsperioden, 1950–1965, kan relativt väl sammanfattas med lineära trender. I nedanstående tablå har de olika trendernas regressionskoefficienter angivits:

16–29 år	30–39 år	40–49 år	50–59 år	60–66 år	67–w år
0	0	−0,2	−0,5	−1,1	−1,8

Källor: Se SOS, Fattigvården/Socialvården 1950–1965; SOS, Folkräkningen 1950, 1960 och 1965; SOS, Folkmängdens förändringar 1961–1965; SÅ 1951–1960.

Tabell 14. Relativ förändring för skilda åldersklassers hjälpbenägenhet i hela riket 1945–1949.

	Åldersklass					
	16–29 år	30–39 år	40–49 år	50–59 år	60–66 år	67–w år
1945/49	−11%	−21%	−21%	−37%	−40%	−66%
1945/47	−11%	−14%	−12%	−13%	−6%	−5%

Källor: SOS, Fattigvården 1945–1950; SOS, Folkräkningen 1945 och 1950.

Till skillnad från den förra delen av undersökningsperioden går det inte att lokalisera nedgången i hjälpbenägenheten under den senare delen av undersökningsperioden till en bestämd del av denna. Det finns dock ett mindre brott i utvecklingen. Mellan åren 1954 och 1955 minskar hjälpbenägenheten relativt sett kraftigt för flertalet åldersklasser. Den förhållandevis kraftiga minskningen i socialhjälpsbenägenheten kan ha ett samband med att lagen om allmän sjukförsäkring träder i kraft 1955. Denna fråga skall undersökas senare.

När det gäller att sammanfatta utvecklingen i städerna och Uppsala blir detta mera komplicerat. För städernas del saknas uppgifter för de sista fem åren av undersökningsperioden i den officiella socialhjälpsstatistiken och för Uppsala del har det av arbetsekonomiska skäl, endast varit möjligt att ta fram uppgifter vart femte år. I diagram 13 har hjälpnivån för de skilda åldersklasserna i städerna och Uppsala redovisats för vart femte år och däremellan har det gjorts interpoleringar.

För den första delen av undersökningsperioden gäller att utvecklingen i städerna och i hela riket följer samma mönster, en kraftigt negativ trend för de äldsta åldersklasserna och en i det närmaste horisontell trend för de yngsta åldersklasserna. I Uppsala gäller samma utveckling för de tre äldsta åldersklasserna. För de tre yngsta åldersklasserna avviker däremot utvecklingen i Uppsala då denna är kraftigt stigande för den yngsta åldersklassen, måttligt stigande för den näst yngsta och horisontell för åldersklassen 40–49 år.[5] Om man jämför utvecklingen i de olika åldersklassernas socialhjälpsbenägenhet med hela befolkningens, finner man att den allmänt ökande socialhjälpsbenägenheten, för den totala populationen, som uppmätts i Uppsala fram till pensionsreformen, och som avviker från mönstret i hela riket och städerna till sin övervägande del är härledd från den tidigare påtalade skiljaktigheten i utveckling för de yngsta åldersklasserna.

Med avseende på hjälpnivån ligger denna för städernas del över nivån i hela

[5] Den ökande hjälpbenägenheten i Uppsala mellan 1960 och 1965 för de yngsta åldersklasserna kan till viss del vara härledd från att de yngre hjälptagarna som ej är mantalsskrivna i Uppsala är överrepresenterade detta undersökningsår (jfr not 3). Hypotesen bestyrks av att, som det tidigare, visats är de ej gifta hjälptagarna som är överrepresenterade bland de ej mantalsskrivna hjälptagarna och det är endast bland dessa hjälptagare i de yngre åldersklasserna som hjälpbenägenheten tenderar att öka.

riket för samtliga åldersklasser utom den yngsta. I Uppsala intar hjälpnivån en mellanställning utom för de tre yngsta åldersklasserna 1945 och den äldsta åldersklassen under hela undersökningsperioden då hjälpnivån är lägre i Uppsala än vad som är fallet i hela riket och städerna. För undersökningsåret 1955 ligger dock hjälpnivån för de fyra yngsta åldersklasserna under nivån för trendvärdet i hela riket. För flera av de olika åldersklasserna finns det , som påpekats tidigare, även i riket en diskontinuitet i utvecklingen 1955 men denna har utjämnats av trendberäkningen. Om man jämför utvecklingen för de skilda åldersklassernas socialhjälpsbenägenhet med den totala populationens framgår det att den minimipunkt som erhållits för detta undersökningsår i Uppsala även är av tillfällig karaktär, men den är kraftigare markerad än vad som är fallet i hela riket och städerna.[6]

Vid genomgången av den allmänna utvecklingen av hjälpbenägenheten i hela riket fastslogs det att det föreligger ett positivt samband mellan å ena sidan en hög ålder och å den andra sidan en hög hjälpbenägnhet, vilket då gäller i högre grad vid undersökningsperiodens första del än vid dess senare del. Det sista undersökningsåret finns det inget mätbart samband mellan socialhjälpsbenägenhet och ålder i Uppsala.

4.3. Hjälpfallen fördelade efter civilstånd

När det gäller att analysera och beskriva olika åldersgruppers socialhjälpsbenägenhet efter civilstånd försvåras möjligheterna att överblicka analysen avsevärt. Totalt skall utvecklingen sammanfattas för 54 delpopulationer för hela undersökningsperioden eller delar av denna.[7] I avsikt att hålla framställningen så kortfattad som möjligt kommer endast de fall där utvecklingen i Uppsala och städerna avviker avsevärt från det tidigare behandlade aggregatet att beskrivas mera ingående.

De olika civilståndsgruppernas medelålder förändras olika. Medelåldern för de två ej gifta grupperna minskar avsevärt kraftigare än för den gifta gruppen. Orsaken till att de giftas medelålder minskar relativt lite sett, över hela undersökningsperioden, är att en huvuddel av förändringen i hjälptagarnas medelålder är härledd från en kraftig nedgång i antalet hjälptagare i de äldre åldersklasserna, vilka relativt sett är underrepresenterad i den gifta hjälptalarepopulationen.

[6] Bilden av den kraftiga nedgången i hjälpbenägenheten i Uppsala mellan 1950 och 1955 förstärks av att hjälpbenägenheten är hög, i förhållande till hela riket och städerna, 1950.

[7] Sex åldersklasser ej gifta män, ej gifta kvinnor samt gifta män i hela riket städerna och Uppsala.

Valet av civilståndsgruppering kan förefalla icke helt tillfredsställande då det som visats tidigare, finns avsevärda skillnader i hjälpbenägenheten för olika grupper ej gifta. Vidare skulle det här även ha varit av intresse att studera barnfamiljernas hjälpbenägenhet.

Den officiella socialhjälpsstatistiken medger dock icke att gruppen ej gifta redovisas disaggregerade efter civilstånd. Vidare finns det inga uppgifter om åldersfördelningen för hjälptagare med respektive utan barn före 1957. Därtill måste läggas att beräkningar av hjälpbenägenheten för ej gifta familjer med barn inplicerar ett relativt stort antal osäkerhetsfaktorer, vilket skulle kunna medföra att en analys grundad på åldersstratifierade data leder till alltför stor osäkerhet för en generell tolkning av de olika åldersklassernas socialhjälpsbenägenhet.

Tabell 15. Relativ förändring för skilda civilstånds–åldersklassers socialhjälpsbenägenhet i hela riket 1945–1949 (procent).

	Åldersklass					
	16–29 år	30–39 år	40–49 år	50–59 år	60–66 år	67–w år
1945/49						
Ej gifta män	–10	–16	–31	–38	–45	–70
Ej gifta kvinnor	–15	–7	–25	–35	–41	–68
Gifta män	–6	–21	3	–26	–39	–52
1945/47						
Ej gifta män	–10	–8	–14	–11	–5	–6
Ej gifta kvinnor	–11	7	–3	–8	–5	–6
Gifta män	–20	0	–12	–14	–18	–5

Källor: se tabell 14.

Icke oväntat finns det en skillnad mellan den relativa förändringen i socialhjälpsbenägenheten, under den första femårsperioden, mellan å ena sidan ej gifta personer och å den andra sidan gifta personer. Den senare gruppens hjälpbenägenhet i den äldsta åldersklassen minskar 52 % under perioden mot omkring 70 % för de båda övriga grupperna. När den aggregerade populationen studeras finner man att hjälpbenägenheten minskar relativt kontinuerligt fram till 1948 men att den sedan åter tenderar att öka 1949 för de tre yngsta åldersklasserna. Samma tendens återfinnes i det disaggregerade materialet med den skillnaden att den även återfinnes för åldersklassen 50–59 år för de gifta männen.[8]

Utvecklingen under en senare del av undersökningsperioden torde även här gå att sammanfatta relativt enkelt genom att studera lutningen för de lineära trenderna.

	16–29 år	30–39 år	40–49 år	50–59 år	60–66 år	67–w år
ej gifta män	–0,1	1,1	0,4	–0,1	–1,0	–1,7
ej gifta kv.	0	1,8	0,5	–0,8	–2,4	–2,5
gifta	–0,1	–0,2	–0,5	–0,6	–0,7	–1,7

Allmänt gäller här att utvecklingen är oförändrad för den yngsta åldersklassen, att hjälpbenägenheten ökar i åldersklasserna 30–39 samt 40–49 för de ej gifta männen och kvinnorna medan det för motsvarande åldersklasser finns en tendens till en svagt avtagande hjälpbenägenhet bland de gifta männen. För de äldre åldersklasserna gäller generellt att hjälpbenägenheten är avtagande, och då krafti-

[8] Då fullständiga uppgifter om befolkningen fördelad efter ålder och civilståndsgrupper inte finns tillgängliga för samtliga år under undersökningsperioden har dessa uppgifter skattats för de år som ligger mellan de olika folkräkningsåren. Skattningarna har skett genom vägningar mot den totala befolkningen i hela riket vid varje årsslut 1946–1959. Under denna del av undersökningsperioden finns uppgifter att tillgå om befolkningens åldersstruktur i SOS Befolkningsrörelsen, men dessa är framskrivningar av uppgifter från folkräkningstillfällena. Det har här bedömts som en bättre metod att använda interpolerade folkräkningsuppgifter än framskrivna uppgifter. SOS, Befolkningsrörelsen 1947, s 4*; SOS, Befolkningsrörelsen, 1952, s 4; SOS, Befolkningsrörelsen 1958, s 4*.

Från och med 1961 förbättras redovisningen av befolkningens åldersstruktur i och med att de redovisade befolkningsuppgifterna bygger på "uppgifter om befolkningens numerär och sammansättning, som succesivt inkommer till byrån för befolkningsstatistik". SOS, Folkmängdens förändringar 1961, s 15.

Diagram 14. Socialhjälpsbenägenhet för befolkningen i hela riket, städerna och Uppsala fördelade efter ålder och civilstånd 1945–1965.*

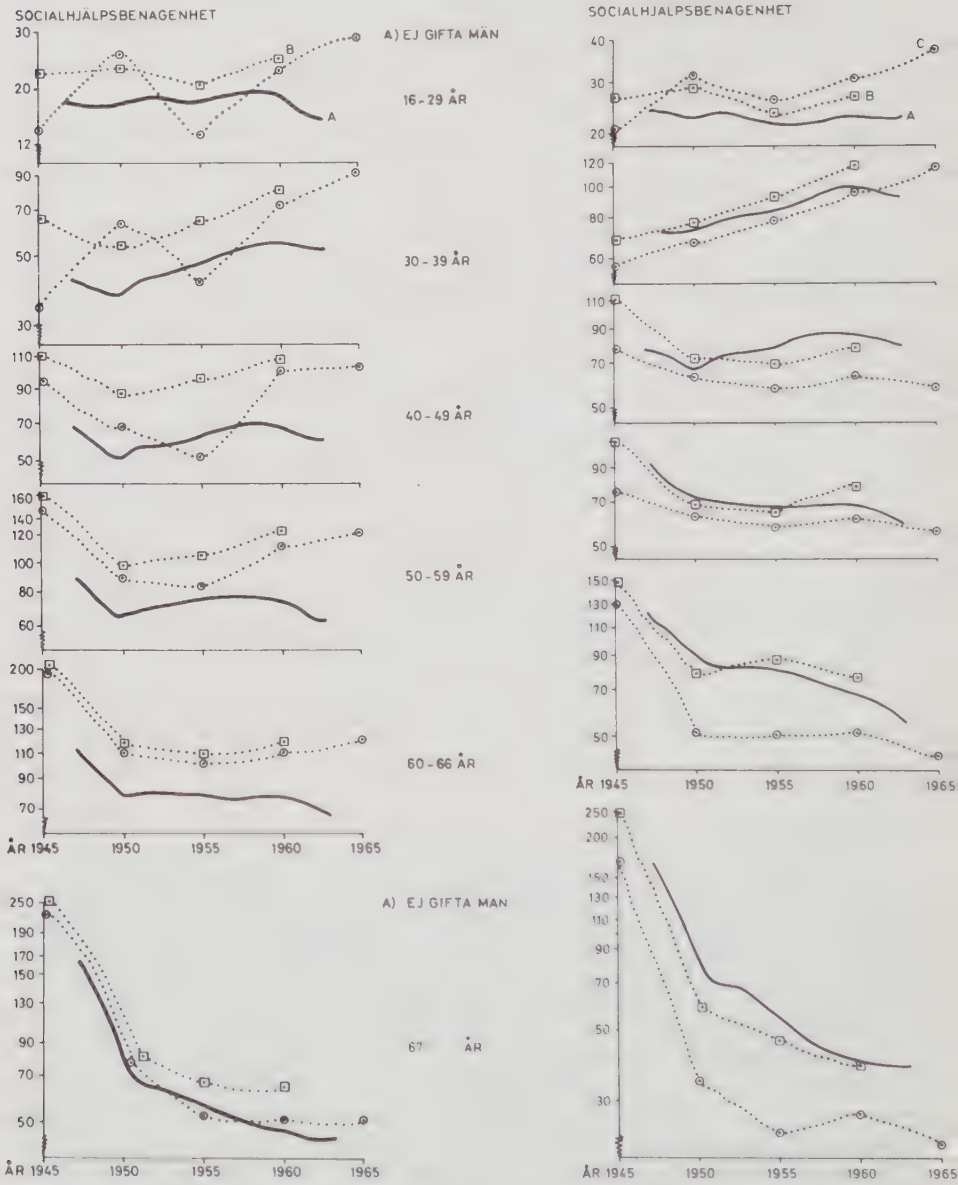

gast avtagande för de ej gifta kvinnorna. En fråga som måste ställas i denna undersökning är varför utvecklas hjälpbenägenheten olika för olika civilståndsåldersklasser. En nödvändig förutsättning för att kunna besvara denna fråga är att socialhjälpens struktur och dess orsaker undersökes närmare. Dessa två mycket centrala problemområden kommer att behandlas senare i denna undersökning.

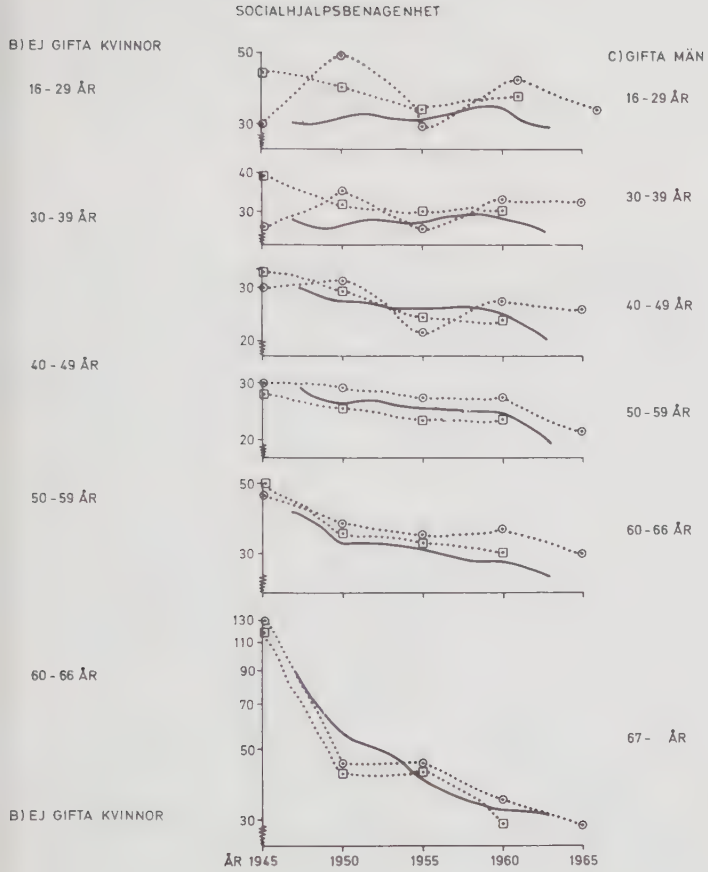

*se diagram 13.
Logaritmisk skala.
Källor: se diagram 13.

Det finns ett klart samband mellan å ena sidan befolkningens ålder och å den andra sidan dess socialhjälpsbenägenhet det första undersökningsåret.[9] Detta samband är mycket starkt, rent statistiskt, för de två ej gifta grupperna, medan det är svagare för de gifta. Över tiden minskar detta samband markant. Efter pensionsreformen 1948 kvarstår icke något starkare positivt samband mellan ålder och hjälpbenägenhet för de ej gifta kvinnorna och de gifta männen, om med ett positivt samband här avses att $R^2 > 0{,}5$. Efter den allmänna sjukförsäkringens införande kvarstår icke heller ett positivt samband mellan ålder och hjälpbenägenhet för de ej gifta männen. Det finns således en allmän tendens till att åldersfak-

[9] Sambandet mellan ålder och hjälpbenägenhet är mätt med produktmomentkorrelationskoefficienten. Varje enskild åldersklass klassmitt har beräknats varefter sambandet mellan de båda variablerna beräknats. Det sambandsmått som räknats fram på detta sätt måste betraktas som ett relativt osäkert estimat då antalet talpar som ingår i ekvationen är litet samt att klassmitterna är skattade.

Nu torde resultatet av undersökningen på denna punkt i liten utsträckning påverkas av skattningarnas osäkerhet ty utfallet av beräkningarna är mycket entydigt.

torn får allt mindre betydelse för hjälptagandet ju längre fram i tiden man går. För de två familjetyper som inrymmer ett relativt stort antal barnfamiljer upphör ett mätbart samband mellan ålder och socialhjälpsbenägenhet att existera efter pensionsreformen. Detta förhållande är en funktion av att de hjälpta barnfamiljernas relativa vikt inom dessa två civilståndsgrupper kraftigt ökar och att barnfamiljerna är överrepresenterade i de yngre åldersklasserna.

4.4. Sammanfattning

En undersökning av hjälptagarnas medelålder visar att denna minskar kraftigt under undersökningsperioden. Speciellt kraftigt minskar den under de första åren av perioden. I och med pensionsreformen 1948 så minskar antalet hjälptagare i de äldre åldersklasserna kraftigt. Men även efter pensionsreformen fortsätter hjälptagarnas medelålder att minska, dock i en avsevärt lägre takt än tidigare. Vid undersökningsperiodens första år, 1945, är hjälptagarnas medelålder avsevärt högre än befolkningens. Det sista undersökningsåret, 1965, är skillnaderna små mellan befolkningens och hjälptagarnas medelålder.

Om befolkningen redovisas enbart fördelad på olika åldersklasser, finner man att hjälpbenägenheten avtar kraftigare ju äldre åldersklass som undersökes och att hjälpbenägenheten minskar avsevärt kraftigare under undersökningsperiodens tidigare år än vad som är fallet för den senare delen av perioden. Mellan 1950 och 1965 kan den lineära trenden för de olika åldersklassernas hjälpbenägenhet karakteriseras som horisontell för de två yngsta åldersklasserna.

Hjälpbenägneheten har även räknats fram för befolkningen fördelad efter civilstånd och ålder. Det intryck av en stationär utveckling man får när aggregatet studeras för de två yngsta åldersklasserna kvarstår då icke annat än för den yngsta åldersklassen, 16–29 år. Hjälpbenägenheten tenderar att öka för åldersklasserna 30–39 år och 40–49 bland den ej gifta delen av befolkningen. För den gifta delen av befolkningen gäller däremot att hjälpbenägenheten avtar kraftigare ju äldre åldersklass som undersökes.

Sambandet mellan ålder och hjälpbenägenhet har mätts. Vid undersökningsperiodens början finns det ett klart positivt samband mellan ålder och hjälpbenägenhet. Men för de två grupper hjälpfall ej gifta kvinnor och gifta män där andelen barnfamiljer får en relativt stor vikt efter pensionsreformen går det ej att fastställa något samband mellan befolkningens ålder och hjälpbenägenhet efter 1949. Efter 1955 är även sambandet mellan ålder och hjälpbenägenhet icke statistiskt verifierbart för de ej gifta männen. Denna senare faktor visar att det icke enbart är en växande andel barnfamiljer i hjälptagarepopulationen som leder till att det ej erhålles något starkt positivt samband mellan ålder och hjälpbenägenhet bland de ej gifta kvinnorna och de gifta männen. Av denna del av undersökningen framgår det således att åldersfaktorn får en allt minskande betydelse för hjälptagandet under undersökningsperiodens gång och att det finns en tendens till ökande hjälpbenägenhet under undersökningsperioden bland vissa grupper i befolkningen.

5. Socialhjälpstagarnas yrkes- och näringsgrensstruktur samt förvärvsintensitet

5.1. Inledning

Avsikten med föreliggande kapitel är att beskriva socialhjälpsklientelets näringsrens-, yrkesstruktur samt förvärvsintensitet. Förvärvsarbetets art kan klassificeras antingen med yrkesbeteckning eller näringsgrenstillhörighet. Båda typerna av klassifikation kommer att användas i detta kapitel. Rikstäckande uppgifter för en längre tidsperiod om hjälptagarnas yrkesstruktur och förvärvsintensitet saknas helt. Enbart ett fåtal undersökningar finns som överhuvudtaget behandlar denna problematik. De kommer att diskuteras senare i detta kapitel. Som underlag för denna del av undersökningen kommer i huvudsak specialstudien av hjälptagarna i Uppsala att användas.

Av källmässiga skäl är det dock inte möjligt att teckna utvecklingen undersökningsperiodens samtliga år. För perioden 1945—1965 har tre år kunnat undersökas, 1945, 1960 och 1965. För de två senare undersökningsåren är primärmaterialet till folkräkningarna det viktigaste källmaterialet. Även det första undersökningsåret finns primärmaterialet till folkräkningen bevarat. Detta är dock arkiverat i ett sådant skick att det ej går att använda för en systematisk undersökning.[1] För detta undersökningsår har det varit nödvändigt att i huvudsak använda socialregisterakterna för klassificeringen av hjälptagarna.[2] Som en följd av att olika källmaterialtyper använts för de olika undersökningsåren och att den officiella statistiken har genomgått vissa omläggningar är det nödvändigt att begränsa undersökningspopulationens storlek och antalet variabler som kan redovisas. Innan dessa inskränkningar redovisas skall det påpekas att det så långt som möjligt kommer att göras jämförelser mellan socialhjälpstagarepopulationens struktur med avseende på näringsgrens- och yrkestillhörighet samt förvärvsintensitet och motsvarande variabler för befolkningen. I denna del av undersökningen kommer även indirekt understödda personer att undersökas. I möjligaste mån kommer

[1] Primärmaterialet till folkräkningen 1945 för Uppsala stad är oordnat. Det skall vara ordnat så att hushållen ligger arkiverade på samma sätt som mantalslängderna är upplagda. Det skall således vara möjligt att utifrån en persons bostadsadress finna honom i primärmaterialet. Vid bearbetningen på SBC av 1945 års primärmaterial har det sannolikt kommit i oordning. För att materialet skall gå att använda är det nödvändigt att det sorteras på nytt i kameral ordning. Den tid som ett ordnande av primärmaterialet skulle ta har bedömts att inte stå i paritet med den ökade informationen som skulle erhållas.

[2] För aktledarna och eventuella hustrur har socialregisterakterna lämnat yrkesuppgifter. För övriga hushållsmedlemmar har yrkesuppgifterna hämtats från mantalslängderna.

således samtliga individer socialhjälpstagare i de hjälpta hushållen att redovisas fördelade på ett antal variabler.[3]

Detta är dock inte möjligt att upprätthålla för undersökningsåret 1945 med avseende på undersökningen avhjälptagarnas förvärvsintensitet. Det har endast varit möjligt att skatta denna variabel för aktledarna. I allmänhet är socialregisterakternas uppgifter om övriga hjälptagare mycket summariska. För de två senare undersökningsåren, 1960 och 1965, har det varit möjligt att erhålla uppgifter om samtliga personer i de hjälpta hushållen från primärmaterialet till folkräkningarna, så när som på en inskränkning. Personer, som ej är mantalsskrivna i Uppsala, saknas i materialet. Det är således nödvändigt att här inskränka undersökningspopulationen till hjälptagare mantalsskrivna i Uppsala. För att erhålla största möjliga jämförbarhet mellan de olika undersökningsåren har motsvarande inskränkning i undersökningspopulationens omfattning gjorts även för det tidigare undersökningsåret.[4]

Även när det gäller jämförelsen mellan socialhjälpstagarepopulationen och befolkningen i sin helhet uppstår vissa problem. För det första undersökningsåret, 1945, är det endast möjligt att klassificera hjälptagarna efter olika yrkesgrupper. I den officiella statistiken redovisas befolkningen indelad efter näringsgrenar. Att försöka skatta hjälptagarnas näringsgrensstruktur utifrån deras yrkesstruktur ger så stora felmarginaler att det inte torde tillföra undersökningen några resultat. Samma förhållande gäller försök att skatta befolkningens yrkesstruktur utifrån näringsgrensstrukturen.[5, 6]

För undersökningsåret 1960 är källäget gott. För detta år finns uppgifter om såväl hjälptagarnas som befolkningens yrkes- och näringsgrensstruktur. För det sista undersökningsåret är källäget något sämre. Här föreligger ej några uppgifter om yrkesstrukturen för befolkningen i Uppsala.

Ytterligare problem kan uppstå då förvärvsintensiteten skall jämföras för olika grupper under undersökningsperioden. För det första undersökningsåret definieras förvärvsarbetande som de vilka har arbetat under huvuddelen av året. För de senare undersökningsåren avser begreppet förvärvsarbetande den som utfört inkomstgivande arbete (även rent tillfälligt) motsvarande minst halv normal arbetstid under folkräkningsveckan, tillfällig frånvaro på grund av sjukdom samt semester inräknat.[7] Den definition som tillämpas för det första undersökningsåret más-

[3] Vidare begränsas undersökningen här till de fall där aktledaren är i aktiv ålder.

[4] För att kunna jämföra samma population med avseende på flera variabler har denna inskränkts även här under de tre undersökta åren till de som är mantalsskrivna ett helt undersökningsår.

[5] Som exempel kan tagas två bland hjälptagarepopulationen frekventa yrkestitlar chaufförer och städerskor. Dessa båda yrkeskategorier finns verksamma inom samtliga näringsgrenar och det är således omöjligt att skatta de båda yrkeskategoriernas näringsgrenstillhörighet utifrån yrkesbenämningarna.

[6] SOS, Folkräkningen 1960, del VI, s. 3f.; SOS, Folk- och bostadsräkningen 1965, del IV, s. 13f.

[7] SOS, Folkräkningen 1945, del V, s. 1; SOS, Folkräkningen 1960, Redogörelse för folk- och

te betraktas som inexakt. Det är sannolikt att denna definition ger ett något snävare begrepp för förvärvsarbete än den definition som gäller för de senare undersökningsåren. Om detta antagande är riktigt kommer förvärvsintensiteten för det första undersökningsåret att underskattas något i förhållande till de två senare åren.

Med avseende på hjälptagarna torde dock den definition som användes för sysselsatta 1945 vara adekvat, ty i aktmaterialet är det endast möjligt att se, huruvida aktledarna varit sysselsatta huvuddelen av året eller ej. Akternas uppläggning 1945, och även de senare undersökningsåren, medger ej någon mera nyanserad bild av hjälptagarnas förvärvsverksamhet.

Ursprungligen var en av avsikterna i denna undersökning att socialgruppsindela hjälptagarepopulationen. Denna målsättning har dock fått frångås, då mellan 1/5 och 1/4 av hjälptagarepopulationen saknar yrkestitel. Socialgruppsindelningen bygger på yrkestitlar, och det har bedömts som meningslöst att göra denna kategorisering av hjälptagarepopulationen, då felmarginalerna skulle bli alltför stora. Därtill kan läggas att den gängse socialgruppsindelningen är ålderdomlig och att man av denna anledning kan hysa vissa tvivel över vad den egentligen mäter.

I stället för att socialgruppsindela populationen har här valts att presentera de mest frekventa yrkestitlarna för populationen i sin helhet. Således kommer inledningsvis yrkesfördelningen för samtliga hjälptagare att redovisas oavsett om de är förvärvsarbetande eller ej. Det kan således finnas inaktuella eller felaktiga yrkesbenämningar med i fördelningen. Det kan röra sig om yrkestitlar som är inaktuella, d.v.s. att en icke förvärvsarbetande person har haft annat yrke än det som finns angivet i källmaterialet. Men det viktigaste här är att ge en allmän bild av hjälptagarnas sociala struktur. Om vissa fall av felaktiga yrkestitlar förekom-

bostadsräkningens uppläggning och utförande, s. 48f.: SOS, Folk- och bostadsräkningen 1965, del X, s. 41.

En av svårigheterna med en jämförelse av en populations förvärvsintensitet över tiden ligger i det förhållandet att begreppet förvärvsarbetande innefattar förvärvssituationen under ett helt år 1945 medan man endast mäter situationen under en vecka, den första veckan i oktober, 1960 och 1965. För de delar av populationen som förvärvsarbetar eller icke förvärvsarbetar hela året har det ingen betydelse om man räknar dem under endast en vecka. Däremot kan frågan ställas huruvida mätmetoden är tillförlitlig med avseende på den del av populationen som endast arbetar en del av året.

I den tryckta folkräkningen 1960 finns redovisat den förvärvsarbetande befolkningen efter yrke (1-siffernivå) dels under veckan 2—8 oktober 1960, dels under året 2 oktober 1959—1 oktober 1960 och efter kön, länsvis. Dessa uppgifter pekar på en hög samstämmighet mellan de uppgifter som avser undersökningsveckan och de uppgifter som insamlats för hela året. Totalt var det 1,5 procent fler förvärvsarbetande i helårsundersökningen jämfört med veckoundersökningen. Naturligtvis ökar osäkerhetsmarginalerna när mindre delpopulationer undersökes. Någon möjlighet att i denna undersökning skatta eventuella felmarginaler finnes ej.

Ytterligare en synpunkt bör läggas på källmaterialet i detta sammanhang. När socialhjälpstagarepopulationens förvärvsintensitet m.m. jämföres med befolkningens sker denna jämförelse på samma grunder 1960 och 1965. Båda populationernas sysselsättningsförhållande avser samma mättillfälle; SOS, Folkräkningen 1960, del X, s. 20.

mer bland de icke förvärvsarbetande hjälptagarna torde dock dessa fel inte förrycka den allmänna bilden. Vid kontroller av olika källmaterialtyper, socialregisterakter och mantalslängder, förekom det att yrkestitlarna var olika i de båda källmaterialtyperna. Avvikelserna är dock av karaktären att exempelvis en person i mantalslängderna har förts som diversearbetare medan han i socialregisterakten upptagits som byggnadsarbetare. Det har endast i ett fall förekommit att en person i en källmaterialtyp har klassificerats i ett yrke som med avseende på socialgruppstillhörighet avviker från hans klassificering i en annan källmaterialtyp.[8]

Det har således bedömts som fullt möjligt och utifrån det befintliga källmaterialet ge en bild av socialhjälpstagarepopulationens sociala struktur med avseende på dess yrkestillhörighet.

5.2. Socialhjälpstagarnas yrkesstruktur.

En beskrivning av en populations yrkesstruktur är mycket komplicerad. Vid beskrivningen av populationens yrkesstruktur är det nödvändigt att redovisa en aggregerad fördelning. Om denna fördelning presenteras alltför hårt aggregerad föreligger risk för att den mister sitt informationsvärde. Å andra sidan kan en alltför finmaskig fördelning leda till att det blir omöjligt att finna ett eventuellt mönster i fördelningen.

I detta avsnitt kommer socialhjälpstagarnas yrkesfördelning att först redovisas i ett mindre antal kraftigt aggregerade yrkesgrupper.[9] Därefter kommer de typyrken eller mindre grupper av typyrken som förekommer inom de olika yrkesgrupperna att redovisas. Vid en jämförelse mellan yrkesfördelningarna de olika undersökningsåren är det vissa förändringar som är speciellt markanta. År 1965 är andelen hjälptagare i tillverkningsyrkena elva procentenheter lägre än under det första undersökningsåret. Differensen är signifikant. Den största andelsökningen finns för gruppen kommersiellt arbete. Om motsvarande differenser undersökes mellan det första undersökningsåret och 1960 föreligger ej någon signifikant avvikelse. Vidare kan man påpeka den ökande andelen för grupperna naturvetenskapligt- och transportarbete.

Inom yrkesgruppen militärt arbete är hjälptagarepopulationen helt orepresenterad under samtliga tre undersökningsår. Yrkesgruppen gruv- och stenbrytningsarbete är endast representerat under ett undersökningsår, 1960.

Ett speciellt problem, som skall penetreras senare i detta avsnitt är den yrkesgrupp som har benämnts med kodbeteckningen 99. För dessa personer har det ej

[8] En person som i mantalslängden angivits som köpman är enligt socialregisterakten diversearbetare. Även i senare mantalslängder är personen förd som diversearbetare. Som egen företagare synes mannen ha varit verksam under en del av året. Företaget var enligt hans socialregisterakt ett enmansföretag och sysslade med köp och försäljning av begagnade varor.

[9] Ang. yrkesgruppindelningen på olika nivåer se SOS Folk- och bostadsräkningen 1960, Redogörelse för folk- och bostadsräkningens uppläggning och utförande, s. 96f.

Tabell 16. Samtliga hjälptagare, exklusive minderåriga barn, i Uppsala fördelade efter yrkesgruppstillhörighet 1945, 1960 och 1965 (procent).

Yrkesgrupp	År 1945	1960	1965
0. Naturvetenskapligt, tekniskt samt socialvetenskapligt, humanistiskt och konstnärligt arbete	0	7	6
1. Administrativt arbete	–	0	–
2. Kameralt och kontorstekniskt arbete	0	0	3
3. Kommersiellt arbete	5	4	11
4. Lantbruks-, skogs- och fiskeriarbete	0	4	4
5. Gruv- och stenbrytningsarbete	–	0	–
6. Transport- och kommunikationsarbete	0	5	5
7/8. Tillverkningsarbete	40	36	29
90–94. Servicearbete	20	15	18
98. Militärt arbete	–	–	–
99. Yrkesbeteckning saknas	27	26	25
Summa	100	100	100
n	150	217	234

0=Mindre än 5 individer i klassen.
Sifferbeteckningarna före yrkesgrupperna överensstämmer med motsvarande beteckningar för folkräkningen 1960.
Källor: Mantalslängder för Uppsala stad 1945, 1960 och 1965; Socialregisterakter 1945–1965, Uppsala stad; Primärmaterialet till folkräkningen 1960 och 1965, Uppsala stad.

varit möjligt att finna någon yrkesbeteckning i någon av de källmaterialtyper som har genomgåtts. Ett förhållande kan dock noteras i detta sammanhang. Andelen individer som saknar yrkesbeteckning avviker ej signifikant mellan de tre åren.

Inom den första yrkesgruppen, naturvetenskapligt, tekniskt samt socialvetenskapligt, humanistiskt och konstnärligt yrke, finns inte någon speciell typgrupp under det första undersökningsåret. Om man däremot går till de båda senare undersökningsåren framstår sjukvårdsbiträdena som en dominerande grupp inom den aggregerade yrkesgruppen. Under de båda undersökningsåren utgör sjukvårdsbiträden omkring två tredjedelar av yrkesgruppen i samplet. Inom yrkesgruppen kameralt och kontorstekniskt arbete är samtliga hjälptagare, med ett undantag 1960, kontorister.

Även för den följande yrkesgruppen, kommersiellt arbete, är det möjligt att finna ett visst mönster. Under det första undersökningsåret dominerar här gruppen försäljare.[10] För de två senare undersökningsåren gäller att gruppen till två tredjedelar utgöres av affärsbiträden. Yrkesgruppen lantbruks-, skogs- och fiskeriarbete uppvisar en bild, som är mera heterogen än de tidigare yrkesgruppernas. De två första undersökningsåren, 1945 och 1960, utgöres halva yrkesgruppen av lantbruks- och trädgårdsarbetare, medan gruppen 1965 till hälften består av trädgårds- och skogsarbetare. Yrken vilka kan klassificeras till undergruppen lantbruks- skogs- och trädgårdsbefäl är relativt sällsynta inom huvudgruppen.

[10] Även här torde det till övervägande del röra sig om "enmansföretagare" som reser omkring och försäljer mindre varor.

Transport- och kommunikationsyrken är en i det närmaste ny yrkesgrupp för de två sista undersökningsåren. Inom denna yrkesgrupp är yrkeskategorin chaufförer dominerande. Dessa utgör omkring hälften av yrkesgruppen.

Den största yrkesgruppen i samplet, tillverkningsyrken, är den grupp som är svårast att systematisera. En relativt enkel systematisering är att presentera de yrkesgrupper på 2-siffrig nivå som tillsammans innefattar 2/3 av alla personer inom tillverkningsyrkena. I storleksordningen från de största grupperna till de minsta presenteras de nämnda yrkesgrupperna för de tre undersökningsåren:

1945	1960	1965
1. Mureri- och betongarbete, m.m.	1. Verkstads- och byggnadsmetallarbete	1. Mureri- och betongarbete
2. Verkstads- och byggnadsmetallarbete	2. Grov- och diversearbete	2. Verkstads- och metallarbete
3. Ej specificerat tillverkningsarbete	3. Mureri- och betongarbete, m.m.	3. Grov- och diversearbete
4. Paketering- och emballeringsarb. samt stuverilager och förrådsarbete	4. Grafiskt arbete	4. Grafiskt arbete
5. Sömnadsarbete	5. Maskin och motorskötsel	5. Målnings- och lackeringsarbete
	6. Sömnadsarbete	6. Livsmedelsarbete

Inledningsvis är det här nödvändigt att peka på ett källkritiskt problem i anslutning till tablån. År 1945 utgör personer med ej identifierade tillverkningsyrken, fabriksarbetare,den tredje största gruppen i uppräkningen. För de båda senare undersökningsåren förekommer ej denna grupp i tablån. Yrkestiteln fabriksarbetare förekommer endast för ett fåtal 1960 och i inget fall 1965. Däremot förekommer en annan grupp 1960 och 1965, vilken är ospecificerad till sin sammansättning, nämligen grov- och diversearbetare. Denna yrkesgrupp innehåller endast två personer 1945. Det är inte uteslutet att den kategori hjälptagare som klassificerats som diversearbetare under de två senare undersökningsåren till viss del återfinnes under den allmänt hållna yrkestiteln fabriksarbetare 1945. Dessa förhållanden leder till att tablån ovan måste betraktas som en mycket grov sammanfattning av yrkesfördelningen de tre undersökningsåren. Och i synnerhet måste denna reservation gälla för den inbördes rangordningen mellan de olika grupperna de olika undersökningsåren då slumpfel påverkar denna. Vissa slutsatser torde dock kunna dras av sammanställningen. Totalt har hjälptagarna klassificerats efter 21 yrkesgrupper. Av dessa täcker personer inom fem till sju grupper två tredjedelar av samplet.[11] Därtill kan läggas att två grupper förekommer samtliga tre undersökninsår, mureri- och betongarbeten samt verkstads- och byggnadsmetallarbeten. För de två senare undersökningsåren är ytterligare tre grupper

[11] Vid klassificeringen av hjälptagarnas yrkestillhörighet har i denna undersökning tillämpats det system som användes vid folkräkningen 1960 även för undersökningsåren 1945 och 1965. Ang. klassifikationsschema se SOS, Folkräkningen 1960, Redogörelse för folk- och bostadsräkningens uppläggning och utförande.

gemensamma, grov- och diversearbete, grafiskt arbete samt maskin och motorskötsel.

I tablån här nedan har de sex största yrkeskategorierna för samtliga hjälptagare på 3-siffernivå presenterats. Här måste dock samma reservation göras med avseende på den inbördes rangordningen mellan de olika yrkeskategorierna, som gjordes för den föregående tablån, att slumpfel gör att rangordningen mellan de olika kategorierna ej kan betraktas statistiskt signifikant:

1945	1960	1965
1. Hembiträden och barnsköterskor	1. Städare	1. Affärsbiträden
2. Städare	2. Grov- och diversearbetare	2. Städare
3. Personer med ej specificerat tillverkningsyrke	3. Motorfordonsförare	3. Sjukvårdsbiträden
	4. Sjukvårdsbiträden	4. Hembiträden
4. Byggnadsspecialarbetare och byggnadsgrovarbetare	5. Affärsbiträden	5. Köksbiträden
5. Övrigt sömnadsarbete	6. Hembiträden	6. Sekreterare, stenografer och maskinskrivare
6. Handelsresande		

Bland de frekventa yrkesgrupperna förekommer hembiträden och städare under samtliga tre undersökningsår. Därtill förekommer sjukvårdsbiträden och affärsbiträden under de två sista undersökningsåren. De i tablån sex uppräknade yrkena utgör en tredjedel av samtliga hjälptagare i samplet det första undersökningsåret samt en femtedel respektive en fjärdedel av samplet för de två sista undersökningsåren.

Då det bland de personer i samplet som har klassificerats som tillhörande tillverkningsyrkena inte förekommer någon hjälptagare med arbetsledande ställning, framstår socialhjälpstagarepopulationen som socialt homogen. Med mycket få undantag består den del av populationen för vilken yrkesbeteckningar har kunnat erhållas av kroppsarbetare och lägre tjänstemän.[12]

I denna genomgång har huvudintresset hitintills varit koncentrerat till vilka yrkeskategorier som dominerar hjälptagarepopulationen. Implicit torde det dock ha framgått att socialhjälpstagarnas yrkesspektra kan vara större de två senare undersökningsåren än det första. Det absolut enklaste måttet på denna förändring är att det första undersökningsåret förekommer 46 yrkesbeteckningar i urvalet mot 77 respektive 72 för de två senare undersökningsåren. Fyra skilda orsaker kan förklara skillnaden i antal yrken mellan det första respektive de två sista undersökningsåren. För det första kan skillnaden vara slumpmässigt betingad. För det andra avviker källmaterialtyperna mellan det första och de två sista undersökningsåren. För det tredje kan nya yrken ha tillkommit mellan 1945 och 1960. För

[12] Jfr. Socialhjälpen i Stockholm, a.a., s. 106.

det fjärde kan hjälptagarepopulationen ha utvidgats 1960 och 1965 till att omfatta yrkeskategorier som inte förekommer 1945.

Det har inte bedömts som möjligt att här kvantifiera de olika faktorernas betydelse för differensen i antalet yrkeskategorier mellan 1945 och de två senare åren. Dock skall vissa påpekanden göras med avseende på de olika faktorernas innebörd. Med avseende på slumpfelens inverkan torde det avgörande vara, att differenserna är stora och för det andra att samplen för de olika undersökningsåren är relativt stora. Utifrån dessa två faktorer måste det här antagas, att differenserna ej endast är härledda från en slumpmässig variation i samplet. Hjälptagarnas vidgade yrkesspektra kan vara härlett från användandet av de olika källmaterialtyperna. Primärmaterialet till folkräkningarna har mycket detaljerade yrkesbeteckningar. Yrkesförteckningen till 1960-års folkräkning, och som använts samtliga undersökningsår i denna undersökning upptar på 3-siffrig nivå 289 olika yrkesbenämningar. I förteckningen skiljes t.ex. emellan grovplåtslagare och tunnplåtslagare – för att ge ett exempel på förteckningens långt gående differentiering av olika yrkesbenämningar. De andra källmaterialtyperna kan inte ge en lika differentierad bild av yrkesfördelningen. Nu torde det finnas en möjlighet att eliminera huvuddelen av dessa effekter. Om yrkesbeteckningarna i stället för att redovisas på 3-siffrig nivå redovisas på 2-siffrig nivå kommer med största sannolikhet skillnaderna mellan de olika källmaterialtyperna att elimineras. Totalt redovisas i yrkesförteckning 56 olika beteckningar på 2-siffrig nivå. För hjälptagarna gäller här att dessa har 28 olika beteckningar 1945, 34 1960 samt 40 1965. Detta förhållande visar även på att bilden av hjälptagarnas vidgade yrkesspektra icke endast kan vara en funktion av att olika källmaterialtyper använts för de olika undersökningsåren.

En tredje tänkbar orsak till att hjälptagarna uppvisar en bredare yrkesfördelning de två senare undersökningsåren jämfört med det tidigare är att det kan ha tillkommit nya yrken under undersökningsperioden. Som påtalats tidigare har för klassificeringen av hjälptagarnas yrkeskoder 1945 använts samma förteckning som för de senare undersökningsåren. Dock torde denna förklaringsgrund vara av framför allt teoretiskt intresse. Om man undersöker den förteckning som använts vid klassificeringen av de olika yrkeskategorierna 1945, 1960 och 1965 finner man, att de yrkesbeteckningar som förekommer i förteckningen kan ha förekommit under samtliga undersökningsår. Således kan avvikelserna i antalet yrkesbeteckningar bland hjälptagarna mellan de olika undersökningsåren inte vara härledd från att nya yrken tillkommit under undersökningsperioden.

Den fjärde och sannolikt tyngst vägande orsaken till den tidigare påtalade differensen kan vara att socialhjälpstagandet är de facto mera spritt inom skilda yrken vid periodens slut jämfört med dess början.

5.2.2. Yrkeslösa hjälptagare.

Omkring 1/4 av hjälptagarna saknar yrkestitel. I detta avsnitt skall denna del av

socialhjälpstagarepopulationen studeras mera ingående. Avsikten är att undersöka om gruppen hjälptagare utan yrkestitlar innefattar personer som kan ha förvärvsarbetat och i så fall om dessa personers yrkestillhörighet avviker från den del av hjälptagarepopulationen som presenterats i föregående avsnitt.

Under det första undersökningsåret saknas totalt 40 personer yrkesbeteckning. Av dessa är 1/3 aktledare. Tre av dessa aktledare är män och samtliga är intagna på anstalt under undersökningsåret. De övriga aktledarna är kvinnor. Av dessa elva kvinnor är åtta änkor utan någon taxerad inkomst. Även de övriga tre kvinnorna saknar helt inkomst. För aktledarnas del finns mycket goda grunder för att klassificera dem som yrkeslösa.

Som tidigare påtalats så är källmaterialsituationen sämre för de indirekt understödda, varför genomgången av denna del av hjälptagarepopulationen måste bli mera översiktlig. Av de hjälptagare som saknar yrkestitel är något över hälften gifta samboende kvinnor. Av dessa kvinnor har 8/10 minderåriga barn. Av de gifta kvinnorna har endast ett fåtal inkomst. Det finns inga uppgifter om vad de arbetar med i aktmaterialet. Dessa kvinnor, fyra stycken kan således förvärvsarbetat under undersökningsåret. Utöver de gifta kvinnorna finns det fyra barn till aktledare i åldern 16–26 år för vilka det ej varit möjligt att finna någon yrkesbeteckning. Ingen av dem har någon taxerad inkomst.

Genomgången av de personer som klassificerats som yrkeslösa 1945 torde visa på att det inte kan vara något större antal personer som varit förvärvsarbetande. Huvuddelen utgörs av gifta kvinnor med minderåriga barn utan inkomst. Av dessa följer att beskrivningen av hjälptagarnas yrkesstruktur med all sannolikhet inte skulle förändras om det här gick att få fram ett bättre källmaterial för undersökningsåret 1945.

I avsikt att förenkla framställningen skall de yrkeslösa hjälptagarna delas upp på fyra huvudgrupper 1960.

Den första gruppen aktledare omfattar 8 procent av de yrkeslösa, d.v.s. fem personer. Samtliga är kvinnor. Tre av dem har förtidspension. De övriga två har vårdnaden om minderåriga barn.

Samtliga fem aktledare är klassificerade som saknande förvärvsarbete i primärmaterialet till folkräkningen. Exklusive de tre förtidspensionärerna har en kvinna taxerad inkomst, 706 kronor.

Den andra gruppen hustrur eller samboende kvinnor är den största av de fyra grupperna, 41 procent av samtliga yrkeslösa. Samtliga av dessa kvinnor, så när som tre har minderåriga barn. 1/5 av kvinnorna har inkomst. Samtliga kvinnor är klassificerade som icke förvärvsarbetande i primärmaterialet till folk- och bostadsräkningen.

Den tredje gruppen, 26 procent av samtliga yrkeslösa, består av föräldrar till aktledarna. Ingen i gruppen, exklusive fem förtidspensionärer, hade någon taxerad inkomst.

Den fjärde gruppen, syskon eller vuxna barn till aktledare, omfattande 25 procent av hela gruppen, består av 2 pensionärer, 8 studerande, 3 personer intagna på

anstalt del av året samt 2 personer för vilka det ej har gått att få några uppgifter om vad de var sysselsatta med under året.

Sammanfattningsvis kan det således konstateras att för 9/10 av de yrkeslösa, som samtliga klassificerats som icke förvärvsarbetande i primärmaterialet till folkräkningen, har orsaken till att de ej förvärvsarbetat varit följande: förtidspensionärer 18 procent, vårdnad om minderåriga barn 56 procent, studier 13 procent samt en mindre del har vistats på anstalt.

För undersökningsåret 1965 skall de yrkeslösa redovisas efter samma indelning på fyra huvudgrupper som för undersökningsåret 1960. Aktledarna utgör 1965 42 procent av samtliga yrkeslösa. Av dessa aktledare är 1/4 förtidspensionärer, 1/5 har vårdnaden av minderåriga barn samt drygt hälften är studerande. Därtill har två personer ej förvärvsarbetat under året av annan orsak. Sju av dessa aktledare har inkomst. Ingen av dem är klassificerad som förvärvsarbetande i primärmaterialet till folkräkningen. Den andra gruppen, hustrur till aktledare, omfattar 1965 26 procent av de yrkeslösa. Av dessa är 8/10 klassificerade som ej förvärvsarbetande på grund av vårdnad av minderåriga barn. För två hjälpfall gäller att de av annan anledning inte har förvärvsarbetat.

Den tredje gruppen, föräldrar till aktledare, var liten till sin omfattning 1965, enbart fem personer. Fyra av dessa var förtidspensionärer. Den femte föräldern har vårdnaden av minderåriga barn.

Den fjärde och sista gruppen, syskon och vuxna barn till aktledarna, utgör 24 procent av samtliga yrkeslösa. Av dessa personer är 8/10 studerande. Tre av dessa personer har en taxerad inkomst. Ingen av dessa personer har klassificerats som förvärvsarbetande.

Sammanfattningsvis kan det konstateras att enligt primärmaterialet till folkräkningen 1965[13] 16 procent av de yrkeslösa hjälptagarna var förtidspensionärer 1965, 32 procent hade vårdnaden av minderåriga barn, 42 procent var studerande och 10 procent var ej förvärvsarbetande av annan orsak.

Genomgången av de hjälptagare som saknar yrkestitel visar att dessa till övervägande del består av personer med sannolikt mycket låg förvärvsintensitet. Förtidspensionärer, studerande och gifta kvinnor med minderåriga barn dominerar gruppen. Ett litet antal av de undersökta hjälptagarna kan ha förvärvsarbetat under undersökningsåren. Detta antal är dock så litet att även om dess yrkestillhörighet skulle vara känd och fullständigt avvika från populationen i övrigt skulle

[13] Orsaken till att en person ej förvärvsarbetat finns angivet i primärmaterialet till folkräkningarna 1960 och 1965. Dessa uppgifter har lämnats av de ej förvärvsarbetande. Således kan det mycket väl förekomma att en person som uppgivit att han/hon ej förvärvsarbetat p.g.a. förtidspension studerar eller har minderåriga barn. Exempel på detta förhållande kan tagas från 1965 års hjälptagarepopulation där en förtidspensionär studerade och sex hade minderåriga barn. Bland de personer som uppgivit att de ej förvärvsarbetade p.g.a. studier hade två minderåriga barn – båda var ensamma mödrar.

inte den bild som tecknats av hjälptagarnas yrkesstruktur i föregående avsnitt förändras.[14]

5.3. Socialhjälpstagarnas förvärvsintensitet

5.3.1. Samtliga hjälptagare

I detta avsnitt är avsikten att mäta socialhjälpstagarepopulationens förvärvsintensitet under de tre undersökningsåren 1945, 1960 och 1965. Med förvärvsintensitet avses här storleken på den andel av populationen som klassificerats som förvärvsarbetande. Vidare är avsikten här å ena sidan att jämföra socialhjälpstagarepopulationen i Uppsala med befolkningen i Uppsala med avseende på deras förvärvsintensitet. Å andra sidan skall jämförelser göras mellan socialhjälpstagarepopulationen i Uppsala och andra hjälptagarepopulationer.

Som påtalats tidigare i inledningen till detta kapitel är det för undersökningsåret 1945 endast möjligt att skatta aktledarnas förvärvsverksamhet. För övriga socialhjälpstagare medger ej källmaterialet en sådan skattning. Som en följd av detta kommer i det följande en hjälptagarepopulation att presenteras på två sätt. Detta motiveras av att det här har bedömts som värdefullt att kunna göra jämförelser mellan samtliga tre undersökningsår. För samtliga tre undersökningsår kommer förvärvsintensiteten och andra mätningar att göras för aktledarna, medan motsvarande beräkningar för samtliga hjälptagare endast kan göras för de två sista undersökningsåren.

Differensen mellan hjälptagarnas förvärvsintensitet 1945 och de två senare undersökningsåren är betydande. Det föreligger som framhållits tidigare, skillnader i förutsättningarna för klassificeringen av vilka personer som är förvärvsarbetande det första och de två senare åren. Här är dock differensen mellan aktledarnas förvärvsintensitet för undersökningsperiodens början och slut så stor att den inte kan vara härledd enbart från olikheter i källmaterialet.

Däremot föreligger inte någon signifikant skillnad mellan hjälptagarnas förvärvsintensitet under de två sista undersökningsåren. Detta gäller oavsett om endast aktledarna eller om samtliga hjälptagare medtages i jämförelsen.

I förhållande till befolkningen i Uppsala ligger hjälptagarnas förvärvsintensitet på en lägre nivå under samtliga tre undersökningsår. Dock är differensen mindre de två senare undersökningsåren än under det första.

Den äldsta här kända undersökning som behandlar socialhjälpstagarnas sys-

[14] Om den del av hjälpfallen som icke är mantalsskrivna i Uppsala undersökes med avseende på sin yrkesstruktur finner man inte att denna avviker från vad som är känt från populationen i övrigt med de förbehållet att andelen studerande i hjälptagarepopulationen skulle bli ännu mera markant om den totala populationen beaktades. Samtliga yrkesbenämningar som kunnat återfinnas för de icke mantalsskrivna hjälptagarna återfinnes även för den resterande delen av populationen så när som på en sjöman 1965.

Tabell 17. Socialhjälpstagares och befolkningens förvärvsintensitet i Uppsala 1945, 1960 och 1965.*

År	Aktledare	Samtliga hjälptagare	Befolkning
1945	25	..	61
1960	51	48	62
1965	46	47	64

*Förvärvsintensitet mätt som andelen förvärvsarbetande av den totala populationen.
Källor: Mantalslängder för Uppsala stad 1945, 1960 och 1965; Primärmaterialet till folkräkningarna 1960 och 1965, Uppsala stad; Socialregisterakter 1945–1965, Uppsala stad; Råtabell D20, folkräkningen 1960, Uppsala stad; SOS, Folkräkningen 1945 och 1965.

selsättningar är Inghes studie av långvarigt understödda i Stockholm 1943. Problemet med jämförelser mellan Inghes undersökning och denna undersökning är att Inghe endast undersöker de hjälptagare som haft hjälp minst ett halvt år. Inghe har funnit att det praktiskt taget inte fanns någon socialhjälpstagare som ej har en störd förvärvssituation och att 3/5 av klientelet helt saknade sysselsättning. Med sysselsättning avser då Inghe allt från heltidstjänstgöring till tillfällig anställning under året.[15] Någon jämförbarhet med det begrepp för sysselsättning som använts i denna undersökning går ej att erhålla. Om man undersöker hur stor del av de långvarigt understödda som har varit sysselsatta i Uppsala 1945 finner man, att den är i stoleksordningen 13 %. Skillnaden mellan resultaten i denna undersökning och Inghes kan vara orsakad av flera faktorer. För det första använder Inghe ett avsevärt vidare begrepp för vad som skall avses med förvärvsarbete än vad som användes i denna undersökning. För det andra ligger Inghes undersökning två år i tiden före denna undersökning. Det kan inte uteslutas att det var lättare för vissa grupper att erhålla anställning 1943 än 1945. Och för det tredje kan det inte uteslutas att det kan föreligga regionala skillnader i hjälptagarnas förvärvsintensitet.

Nästa undersökning som berör hjälptagarnas sysselsättningsförhållanden är 1959 års socialhjälpsundersökning.[16] I denna ingår även ålderspensionärer. Om förvärvsarbetande och icke förvärvsarbetande ålderspensionärer exkluderas från undersökningspopulationen är dess förvärvsintensitet 30 procent. Med förvärvsarbetande avses då de aktledare som arbetat minst sex månader. Även om det här inte föreligger fullständig jämförbarhet med vad som avses med förvärvsarbetande för undersökningspopulationen i Uppsala 1960 och 1965 och populationen i 1959 års socialhjälpsundersökning kan förvärvsintensiteten för hjälptagarna i hela riket 1959 ligga under den som uppmätts för uppsalapopulationen 1960 och 1965. Diskrepansen mellan de båda populationernas förvärvsintensitet kan vara orsakad av flera faktorer. För det första är 1958 och 1959 dåliga år ur konjunkturell synpunkt med ett högt socialhjälpstagande. För det andra kan den låga förvärvsintensitetn bland aktledarna i hela riket 1959 vara härledd från att personer

[15] Inghe, G., a.a. s. 276ff.
[16] 1959 års socialhjälpsundersökning s. 42ff.

med lång hjälptid, och då även låg förvärvsintensitet, kommit att överrepresenteras i 1959 års socialhjälpsundersökning.

År 1964 gjorde Stockholms stads socialnämnd en undersökning av socialfall med långvarig hjälptid. Med långvarig hjälptid avsågs här 11—12 månaders socialhjälp. I stockholmsundersökningen fann man att 9 procent av hjälptagarna förvärvsarbetade på heltid, 18 procent på deltid samt att 73 procent saknade förvärvsarbete.[17] Vad som avses med deltidsarbete framgår ej av undersökningen. Om motsvarande indelningsgrund skulle tillämpas på uppsalamaterialet, d.v.s. att de hjälptagare som haft en hjälptid på 11—12 månader, utväljes för undersökningsåret 1965, uppstår vissa problem. I samplet för Uppsala stad ingår endast elva hjälpfall med en understödstid av 11—12 månader. Två av dessa hjälpfall förvärvsarbetade mer än hälften av året. Den enda slutsats som går att dra här är att förvärvsintensiteten bland de långvarigt understödda även är låg i Uppsala.

I Låginkomstutredningen behandlas även socialhjälpstagarna.[18] Vissa beräkningar har gjorts av undersökningspopulationens förvärvsintensitet. De är dock ej direkt jämförbara med de som gjorts i denna undersökning. Låginkomstutredningens population är definierad inom åldersintervallet 14—73 år och i denna undersökning har aktledare i aktiv ålder undersökts. I speciellt de delar av åldersintervallet där de båda undersökningarna avviker torde hjälptagarnas förvärvsintensitet vara extremt låg. Låginkomstutredningen visar på att drygt 4/5 av de hjälpta männen i åldersintervallet 67—74 år saknade förvärvsarbete eller förvärvsarbetade mindre än halva året. Och för den yngsta gruppen, 14- och 15-åringar, torde med all sannolikhet förvärvsarbete höra till undantagen inom såväl hjälptagarepopulationen som befolkningen i sin helhet, då det rör sig här om åldersgrupper som fortfarande befinner sig i skolpliktig ålder. Om Låginkomstutredningens undersökningspopulation reduceras med åldersklasserna 14—15 år samt 66—74 år och förvärvsintensiteten för hjälptagarna beräknas efter dessa reduktioner blir resultatet att 45 % av hjälptagarna i hela riket 1966 förvärvsarbetade halvtid eller mer. Denna förvärvsintensitet avviker ej signifikant från den förvärvsintensitet som räknats fram för hjälptagarna 1965 i Uppsala.

5.3.2. Kön

Avsikten med detta avsnitt är att beskriva och jämföra förvärvsintensiteten för manliga och kvinnliga hjälptagare.[19]

Den i föregående avsnitt konstaterade lägre förvärvsintensiteten för aktledarna första undersökningsåret jämfört med 1960 och 1965 är framför allt härledd från en markant förändring i kvinnornas förvärvsintensitet. Även för männens del föreligger det dock en signifikant skillnad mellan förvärvsintensiteten 1945 och

[17] Socialhjälpsärenden med långvarig hjälptid.

[18] SOU, 1970:34. s. 201ff.

[19] Förvärvsintensiteten för befolkningen fördelad efter kön i Uppsala stad har skattats utifrån uppgifter om befolkningen i Uppsala tätort.

Tabell 18. Förvärvsintensiteten för socialhjälpstagare och befolkningen fördelad efter kön i Uppsala 1945, 1960 och 1965.

	Socialhjälpstagare						
	Aktledare		Samtliga			Befolkningen	
År	Män	Kvinnor	Män	Kvinnor	År	Män	Kvinnor
1945	39	10	..	..	1945	69	31
1960	57	48	61	35	1960	82	46
1965	47	43	50	43	1965	77	50

Källor: Mantalslängder för Uppsala stad 1945, 1960, 1965; Primärmaterialet till folkräkningarna 1960, 1965, Uppsala stad; Socialregisterakter 1945–1965, Uppsala stad; Råtabell D10, folkräkningen 1960, Uppsala stad; SOS, Folkräkningen 1945 och 1965.

1960. De manliga hjälptagarnas förvärvsintensitet är genomgående lägre än befolkningens oavsett om endast aktledarna eller samtliga hjälptagare bildar bas för jämförelsen. För de kvinnliga aktledarnas del gäller att deras förvärvsintensitet endast är lägre än befolkningens under det första undersökningsåret.

5.3.3. Ålder

Vid beskrivningen av socialhjälpstagarnas åldersstruktur är det nödvändigt att göra en grov indelning av materialet ty sampelstorleken medger ej någon detaljerad redovisning av populationens åldersfördelning. Här har valts att redovisa hjälptagarna fördelade på tre åldersklasser, 16–29 år, 30–49 år samt 50–66 år.

Två olika typer av beräkningar kommer att redovisas. För det första skall hjälptagarnas och befolkningens förvärvsintensitet beskrivas och jämföras. I fråga om det första undersökningsåret, 1945, är det dock nödvändigt att göra vissa inskränkningar i redovisningen. Förvärvsintensiteten har endast beräknats för de två äldsta åldersklasserna för hjälptagarna, då det är endast få hjälptagare som förvärvsarbetar i den yngsta åldersklassen. Av 31 undersökta hjälpfall i den yngsta åldersklassen var endast två förvärvsarbetande. Vidare kommer inte befolkningens förvärvsintensitet för skilda åldersklasser att redovisas för det första undersökningsåret då den officiella statistiken ej medger dessa beräkningar.

Aktledarnas förvärvsintensitet avviker inte signifikant mellan de olika åldersklasserna. Däremot avviker de medelålders förvärvsintensitet signifikant mellan å ena sidan det första undersökningsåret och å andra sidan de två sista undersökningsåren. Detta förhållande tillsammans med att det finns mycket få aktledare i den yngsta åldersklassen 1945 som förvärvsarbetar pekar på att det skett en förändring i de två yngre åldersklassernas förvärvsintensitet.

Förvärvsintensiteten för samtliga hjälptagare 1960 och 1965[20] uppvisar i stort samma mönster som för aktledarna, d.v.s. det föreligger ingen signifikant skillnad mellan förvärvsintensiteten mellan de olika åldersklasserna. För befolkningen un-

[20] Förvärvsintensiteten för befolkningen fördelad efter ålder i Uppsala stad har skattats utifrån uppgifter om befolkningen i Uppsala tätort.

Tabell 19. Förvärvsintensiteten i Uppsala för hjälptagare 1945, 1960 och 1965 samt befolkningen 1960 och 1965 fördelade efter ålder.

	Ålder	1945	1960	1965
A. Aktledare	16–29	0	41	39
	30–49	30	63	61
	50–66	53	46	37
B. Samtliga hjälptagare	16–29	..	45	45
	30–49	..	49	55
	50–66	..	44	39
C. Befolkningen	16–29	..	56	48
	30–49	..	68	72
	50–66	..	62	66

Källor: Socialregisterakter 1945–1965, Uppsala stad; Primärmaterialet till folkräkningarna 1960 och 1965, Uppsala stad; Råtabell, Folkräkningen 1960; SOS, Folk- och bostadsräkningen 1965.

der de båda undersökningsåren däremot är förvärvsintensiteten högst, för den medelålders delen. Förvärvsintensiteten är högre i den yngsta åldersklassen 1960 jämfört med 1965, medan det motsatta förhållandet råder för de båda övriga åldersklasserna.

Jämföres aktledarnas förvärvsintensitet med befolkningens finner man att den 1960 och 1965 inte avviker signifikant för de två yngsta åldersklasserna. Om däremot samtliga hjälptagare är utgångspunkt för jämförelsen ligger hjälptagarnas förvärvsintensitet lägre än befolkningens för samtliga åldersklasser utom för den yngsta åldersklassen 1965.

5.3.4. Näringsgrensstruktur

I detta avsnitt är avsikten att beskriva hjälptagarepopulationens näringsgrensstruktur. Det är dock inte möjligt att genomföra denna beskrivning för samtliga tre undersökningsår. För det första undersökningsåret saknas källmaterial med avseende på hjälptagarnas näringsgrenstillhörighet. Beskrivningenav hjälptagarnas näringsgrenstillhörighet för de två senare undersökningsåren, 1960 och 1965, är dock ej utan problem. För år 1960 saknas näringsgrensbeteckning för 10 % av samplet och för det senare undersökningsåret är bortfallet 4 %. Bortfallet härrör framförallt från att vissa folkräkningsblanketter har varit ofullständigt ifyllda. Vid en genomgång av bortfallet har inte något framkommit som visar på att detta kan vara stratifierat med avseende på näringsgrenstillhörighet. I det följande kommer således bortfallet att lämnas utanför redovisningen.

Vidare har det i folkräkningsmaterialet för befolkningen i sin helhet inte varit möjligt att rensa ut de personer som ej är i aktiv ålder och som ändå haft förvärvsarbete. Bortfallet i samplet av hjälptagare och frånvaron av möjligheter att ålderskorrigera befolkningens näringsgrensfördelning leder till att man här måste

Tabell 20. Förvärvsarbetande befolkning och hjälptagare i Uppsala fördelade efter näringsgrenstillhörighet 1960 och 1965 (procent).

Näringsgren	1960		1965	
	Soc.tag.	Befolkn.	Soc.tag.	Befolkn.
Jordbruk, skogsbruk, m.m.	7	2	–[1]	0,4
Gruvor, tillverkn.ind.	25	27	27	20
Byggnadsind.	15	11	9	11
Handel, banker, m.m.	15	16	19	18
Samfärdsel	9	5	7	6
Tjänster	29	39	34	44
Summa	100	100	100	100

[1] Antalet individer i cellen är mindre än 10.

Källor: Primärmaterialet till folkräkningarna 1960 och 1965, Uppsala stad; SOS, Folkräkningen 1960 och 1965.

vara försiktig vid en jämförelse mellan de båda populationernas näringsgrensstruktur och att denna måste betraktas som en approximation.

Hjälptagarnas näringsgrensfördelning följer befolkningens i stora drag. 1960 är det endast för två grupper som andelen hjälptagare signifikant avviker från befolkningen. Andelen hjälptagare inom jordbruk och skogsbruk är större i hjälptagarepopulationen än för befolkningen i sin helhet. För tjänstesektorn däremot råder det motsatta förhållandet – socialhjälpstagarna är här underrepresenterade i förhållande till befolkningen. Även för undersökningsåret 1965 gäller att tjänstesektorn är underrepresenterad i hjälptagarepopulationen. Beträffande näringsgrenen jord- och skogsbruk gäller 1965 att andelen individer här är så litet i samplet av hjälptagare, att beräkningarna blir behäftade med stora osäkerhetsmarginaler. I samplet finnes 3,4 procent av samtliga individer inom denna näringsgren mot 0,4 procent för befolkningen. Det kan således inte uteslutas att hjälptagarna även 1965 kan vara överrepresenterade i förhållande till befolkningen – men då rör det sig om små differenser.

Hjälptagarna kan inte här som fallet var i fråga om yrkesfördelningen, avgränsas till ett relativt litet antal grupper.

5.4. Sammanfattning

I detta kapitel har socialhjälpstagarnas förvärvsintensitet samt dess yrkes- och näringsgrenstillhörighet beskrivits. Så långt det har varit möjligt har jämförelser gjorts mellan socialhjälpstagarnas struktur och befolkningens. Även vissa mindre jämförelser har gjorts med andra socialhjälpstagarepopulationer. I detta senare avseende har problemet varit att huvuddelen av de undersökningar till vilka här refererats har definierat sina undersökningspopulationer på annat sätt än denna un-

dersökning. Vidare har ingen tidigare försökt att kartlägga hela socialhjälptagarepopulationens förvärvsintensitet och näringsgrenstillhörighet för en längre tidsperiod.

Det har inte varit möjligt att få fram data för hjälptagarepopulationen i Uppsala för samtliga undersökningsår utan undersökningen har fått inskränkas till tre undersökningsår, 1945, 1960 och 1965. Även för dessa år är källmaterialet ofullständigt. I synnerhet för det första undersökningsåret är det bristfälligt. För detta år har socialregisterakterna bildat grund för undersökningen. För de två senare undersökningsåren har primärmaterialet till folkräkningarna kunnat utnyttjats. Källförhållandena leder till att det ej är möjligt att teckna sysselsättningsbilden för hela socialhjälpstagarepopulationen för det första undersökningsåret, utan här har undersökningen fått inskränkas till aktledarna. Det föreligger även svårigheter att jämföra resultaten av undersökningen mellan det första undersökningsåret och de två senare undersökningsåren som en följd av att samma sysselsättningsbegrepp ej kunnat upprätthållas för hela undersökningsperioden. För det första undersökningsåret räknas personer som arbetat huvuddelen av året som förvärvsarbetande. För de två senare undersökningsåren har personer som varit sysselsatta minst halvtid under folkräkningsveckorna räknats som förvärvsarbetande. Dock har materialet bedömts som tillräckligt tillförlitligt för att kunna ge en översiktlig bild av hjälptagarnas sysselsättningssituation och yrkestillhörighet.

I en inledande undersökning om hjälptagarepopulationens yrkesstruktur medtogs samtliga hjälptagare oavsett om de förvärvsarbetade eller ej. Ett problem här var att det saknades yrkesbeteckningar för omkring 1/5 av hjälptagarna i samplet. För de aktledare som saknade yrkesbeteckning och ej förvärvsarbetade 1945 gäller att deras övriga sociala data indicerar att de torde kunna klassificeras som yrkeslösa. Även för de senare undersökningsåren är tendensen likartad, dock inte i lika hög grad som för 1945. Övriga hjälptagare som saknar yrkesbeteckning är till övervägande del gifta kvinnor och studerande hemmavarande barn. Den senare gruppen förekommer inte i någon större utsträckning förrän de senare undersökningsåren. Det finns således klara indicier på att den del av hjälptagarepopulationen som saknar yrkesbeteckningar är yrkeslös d.v.s. att den aldrig har förvärvsarbetat eller att det förflutit en lång tid mellan det tillfälle den förvärvsarbetade och undersökningsåret.

Av denna del om undersökningen framkom tre huvudresultat. För det första så är hjälptagarepopulationen socialt sett mycket homogen till sin sammansättning. och detta gäller oavsett om endast aktledarna eller om samtliga hjälptagare undersökes. Med mycket få undantag kan de hjälptagare för vilka yrkesbeteckning har kunnar erhållas klassificeras som kroppsarbetare eller lägre tjänstemän. År 1945 förekom det ett antal egna företagare inom handeln. Dessa egna företagare var till övervägande del, enligt socialregisterakterna, ambulerande försäljare eller företagare med mera tillfällig verksamhet i skrot och lump. Denna typ av företagsamhet får snarare ses som ett tecken på socialt nedåtgående i stället för dess motsats. För det andra är hjälptagarepopulationen begränsad till ett relativt litet antal yr-

keskategorier. För det tredje visar denna undersökning på att socialhjälpstagarnas yrkesspektra är vidare 1960 och 1965 än 1945.

Ytterligare en förändring kan ha inträffat i hjälptagarepopulationens sammansättning mellan 1945 och de två senare undersökningsåren. 1945 ingår det mycket få studerande i samplet av hjälptagare. Vid undersökningen av de yrkeslösa och icke mantalsskrivna hjälptagarna för de två sista undersökningsåren visar det sig att det i dessa grupper ingick ett relativt stort antal studerande. Utifrån befintligt källmaterial är det mycket svårt att avgöra huruvida de studerande är postgymnasialt studerande eller studerande på andra nivåer. För aktledarna är dock socialregisterakterna så pass utförliga att denna gränsdragning är möjlig. År 1960, förekommer det mycket få postgymnasialt studerande i hjälptagarepopulationen medan antalet är avsevärt större 1965. Mellan 1960 och 1965 kan det således ha inträffat en förändring i de postgymnasialt studerandes hjälpbenägenhet.

I den andra avdelningen i denna undersökning har hjälptagarnas förvärvsintensitet beskrivits. Denna del av undersökningen visar på att hjälptagarnas förvärvsintensitet är avsevärt högre för de två senare undersökningsåren än för det första undersökningsåret. Under de två senare undersökningsåren är hjälptagarnas förvärvsintensitet i nära anslutning till befolkningens. Här bör dock understrykas att detta förhållande ej får tolkas som att hjälptagarna förvärvsarbetar i exakt lika hög grad som befolkningen. Det mått på förvärvsintensitet som har använts rymmer i sig stora osäkerhetsmarginaler när slutsatser skall dragas om en populations sysselsättningsstatus över ett helt år.

6. Socialhjälpens former, varaktighet och värde 1945—1965

6.1. Inledning

I det inledande kapitlet till denna undersökning framgår att fattigvården/socialhjälpen förekommer under tre olika huvudformer, var för sig eller gemensamt, under undersökningsperioden. De tre hjälpformerna är hjälp till vård, hjälp till uppehälle samt annan hjälp. Tidigare har hjälpfallen redovisats utan hänsynstagande till vilken eller vilka hjälpformer som har varit aktuella för olika grupper hjälptagare.

I detta kapitel är avsikten att närmare undersöka vilka grupper hjälptagare som erhållit de olika typerna av hjälp. Bilden av utvecklingen i de olika hjälpformerna kompliceras av att en och samma hjälptagare samtidigt kan erhålla flera olika typer av hjälp. Även hjälpens storlek och varaktighet skall undersökas.

6.2. Hjälp till vård

6.2.1. Hjälp till vård på fattigvårdsanstalt

Under undersökningsperiodens första del, 1945—1948, bekostade Fattigvårdsstyrelserna i riket vården för de personer som var intagna på kommunernas fattigvårdsanstalter. Från och med 1949 föres dessa personer över från fattigvårdsstatistiken till ålderdomshemsstatistiken. Denna överföring är en följd av att pensionerna kraftigt höjdes 1948 och de intagna själva kom att betala den del av vårdavgifterna som tidigare hade betalats av de olika Fattigvårdsstyrelserna.[1]

För många av de hjälpfall som var intagna på fattigvårdsanstalt 1947, och ålderdomshem 1949, kan inte de höjda pensionerna ha inneburit någon genomgripande förändring i deras levnadsvillkor. Av registerkorten från Fattigvårdsstyrelsen i Uppsala framgår, att Fattigvårdsstyrelsen förvaltade pensioner såväl före som efter pensionsreformen för personer som var intagna på fattigvårdsanstalt/ålderdomshem 1947—1949. De förvaltade medlen användes till att täcka den intagnes vårdkostnader och utgifter för smärre privata behov.[2]

I den officiella socialhjälpsstatistiken redovisas kommunernas kostnader för hjälp till vård på fattigvårdsanstalt. Dessa uppgifter torde icke ge någon bild av

[1] SOS, Fattigvården, 1949, s. 9.

[2] Registerkort över fattigvårds/socialhjälpstagare 1944—1960, Barnavårdsnämndens arkiv, Uppsala stad.

Tabell 21. Kostnader, i milj. kronor, för hjälp till vård på fattigvårdsanstalt i hela riket, städerna och Uppsala 1945–1948. (1949 års penningvärde.)

År	Riket	Städerna	Uppsala
1945	33	17	0,3
1946	35	18	0,4
1947	38	20	0,5
1948	22	8	0,5

Källor: SOS, Fattigvården, 1945–1948; Uppsala stads fullmäktiges tryck Ser. C. 1946–1949.

vårdens faktiska värde eller kvalitet. "Sannolikt ha... uppgifterna om vårdens värde grundats på mer eller mindre summariska uppskattningar om kostnaderna per vårddag."[3]

Det förhållandet att kostnaderna per dag och vårdfall 1946 är 5,24 kronor i Uppsala mot 3,72 kronor i riket i sin helhet är således inget mått på att de som var intagna på fattigvårdsanstalt i Uppsala erhållit en vård som kvalitativt stod över den som genomsnittligt erhölls vid andra anstalter i riket. Skillnaderna mellan vårdkostnaderna i Uppsala och hela riket kan likaväl vara ett mått på att Uppsala kommun skattade sina kostnader högre än vad som var fallet för kommunerna i genomsnitt.[4]

Tyvärr föreligger det ej något lättillgängligt källmaterial som medger en skattning av vårdens kvalitativa innehåll. De metodiska problem som följer med en sådan skattning är så omfattande att det skulle fordra en speciell, större, undersökning för att komma tillrätta med dem. I en undersökning av vårdens kvalitet skulle det vara nödvändigt att ta ställning till hur bl.a. standard på anstalterna, personaltäthet, kosthåll och eventuell rehabilitering skall sammanvägas.

Av denna genomgång framgår det att de kostnader som finns upptagna i socialhjälpsstatistiken för vård på fattigvårdsanstalt, som tillika ingår som en post vid beräkningen av den totala hjälpens värde per hjälpfall, icke kan jämföras med övriga hjälpformers värde. Vid en redovisning av den totala hjälpen per hjälpfall bör således den del av hjälpen som härrör från vård på fattigvårdsanstalt redovisas separat.

Orsaken till att kostnaderna för vården på fattigvårdsanstalt här tagits upp till diskussion är att de av kommunerna upptagna kostnaderna inte är negligerbara i relation till fattigvårdens totala kostnader.

[3] SOS, Fattigvården, 1945, s. 57.

[4] SOS, Fattigvården 1946, tabell. 2.

Uppsala stads fullmäktige tryck 1947, Ser. C. s. 361.

Till denna allmänna kritik bör man dock lägga att de skilda kommunernas uppskattning av kostnaderna per dag och hjälptagare på fattigvårdsanstalterna icke kan vara helt slumpmässiga. I en undersökning gjord av Socialstyrelsen 1946 om beläggningen på fattigvårdsanstalterna visar man på att kommunernas redovisning av vårdkostnaderna på fattigvårdsanstalt stiger desto högre dyrortsgruppering som undersökes.

SOS, Fattigvården, 1946, s. 71.

Tabell 22. Antalet hjälpfall med vård på fattigvårdsanstalt i hela riket, städerna och Uppsala 1945–1948.

År	Riket	Städerna	Uppsala
1945	36 615	16 108	263
1946	35 571	15 874	265
1947	34 526	18 519	284
1948	19 110	7 220	294

Källor: Se tabell 21.

År 1945 upptar kommunernas kostnader[5] för hjälp till vård på fattigvårdsanstalt omkring 1/4 av de totala fattigvårdskostnaderna vad gäller i hela riket och städerna. I Uppsala är andelen något större, 1/3. Dessa socialhjälpsfall utgör även en relativt stor del av den totala populationen. I städerna och riket är andelen hjälpfall med hjälp till vård på fattigvårdsanstalt 15 % av det totala antalet hjälpfall 1945. I Uppsala är motsvarande andel 17 %. Den största andelen av dessa hjälpfall hade icke denna vårdform kombinerad med någon annan hjälpform. I hela riket var andelen som endast hade hjälp till vård på fattigvårdsanstalt 79 % av totala antalet hjälpfall i städerna var andelen 75 % och i Uppsala 61 % 1945.[6]

Utvecklingen i antalet socialhjälpstagare på fattigvårdsanstalt avviker i Uppsala mycket markant från utvecklingen i hela riket och städerna 1948. En bidragande orsak till detta är att det formella överförandet av fattigvårdsanstaltsklientelet från fattigvårdsstatistiken till ålderdomshemsstatistiken skedde i en annan takt än vad som var fallet för kommunerna i genomsnitt.

Ett relativt stort antal kommuner måste ha börjat överföra hjälpfall till ålderdomshemsstatistiken redan under 1948, medan man i Uppsala väntade med denna reform i formell bemärkelse till 1949.

Den genomsnittliga vårdtiden för hjälpfall som var intagna på fattigvårdsanstalterna var lång. Åren 1945 och 1947, då likartade förutsättningar råder för redovisningen av vårdtiden är denna ungefär lika lång i hela riket, städerna och Uppsala. I hela riket är den genomsnittliga vårdtiden 9 månader, i städerna är den 8 månader och en vecka och i Uppsala är den 8 månader och tre veckor. Här måste dock understrykas, att denna grupp hjälpfall inte är homogen med avseende på vårdtidens längd utan spridningen är stor under de olika undersök-

[5] I de fall fast penningvärde har redovisats för någon kostnad m.m. så har serierna deflaterats med Socialstyrelsens konsumentprisindex för perioden 1949–1965. Till denna serie har för de fyra tidigare undersökningsåren kopplats Socialstyrelsens levnadskostnadsindex. (1949=100) SÅ 1949–1966.

[6] SOS, Fattigvården, 1945.

Primärmaterialet till SOS, Fattigvården, Uppsala stad 1945. På denna punkt torde en viss del av skillnaden i andelen hjälptagare med enbart hjälp till vård på fattigvårdsanstalt förklaras av det faktum att inom den grupp hjälptagare som klassificerats som hjälptagare med enbart hjälp till vård på fattigvårdsanstalt i den officiella socialhjälpsstatistiken ingår "en del fall i kombination med annan hjälp".

Tabell 23. Hjälpfall med vård på fattigvårdsanstalt fördelade efter vårdtidens längd i hela riket, städerna och Uppsala 1945 (procent).

	Dagar					
	1–89	90–179	180–270	270–359	360–w	S:a
Riket	20	9	7	7	56	100
Städerna	16	8	6	7	61	100
Uppsala	21	9	8	7	56	100

Kallor: SOS, Fattigvården, 1945; Primärmaterialet till SOS, Fattigvården, Uppsala stad, 1945.

ningsåren. Drygt hälften av hjälpfallen 1945 är intagna på fattigvårdsanstalter under hela undersökningsåret. Om något annat kriterium på lång vårdtid än den genomsnittliga vårdtiden under varje enskilt undersökningsår varit möjligt att räkna fram torde med största sannolikhet bilden av en stor andel hjälpfall med lång hjälptid förstärkts. Bland de hjälpfall som ett undersökningsår klassificerats som vårdtagare med en vårdtid understigande hela året finns fall som avlidit under året, överflyttas till sjukvårdsanstalter eller upphört med vården av annan anledning.

Bland dessa hjälpfall kan det finnas personer som varit intagna på anstalterna under en lång följd av år. Bland hjälpfallen i Uppsala finns exempel, som kan hämtas från socialregisterakterna, på fall som vistats på fattigvårdsanstalt från början av seklet. De hjälpfall som har en mycket lång vårdtid i Uppsala är i mestadels sinnessjuka, blinda eller kraftigt rörelsehindrade.

Som en orsak till vistelse på fattigvårdsanstalt kan således grava handikapp anföras. En annan orsak är hög ålder kombinerat med att försörjning och omvårdnad inte kunnat ordnas på annat sätt. I hela riket är 58 % av de intagna över 66 år, i städerna 59 % och i Uppsala 71 %. Medelåldern för de intagna var således hög. De två ovan angivna orsakerna till vård kan naturligtvis ha samverkat.[7]

Då en stor del av hjälpfallen som vistades på fattigvårdsanstalt hade en hög ålder kan det följaktligen förväntas att ensamstående och personer utan barn är kraftigt överrepresenterade inom denna population. Omkring 90 % av anstaltsklientelet i hela riket utgjordes 1945 av ensamstående barnlösa personer. Bland de intensivundersökta hjälpfallen i Uppsala finns det endast två hjälpfall som av Socialvårdsbyrån klassificerats som barnfamiljer.[8]

6.2.2. Hjälpt till vård på sjukvårdsanstalt

Den andra hjälpformen för vård, hjälp till vård på sjukvårdsanstalt, förekommer under samtliga undersökningsår. Som ugångspunkt för beskrivningen av denna hjälpform kan hjälpens totala kostnader under undersökningsperioden tagas.

[7] Grava fysiska och psykiska handikapp och eller hög ålder är icke den enda orsaken till att oli ka hjälpfall fått hjälp till vård på fattigvårdsanstalt. Av den officiella socialhjälpsstatistiken framgår att vårdformen förekommer även som en mera tillfällig hjälpform. SOS, Fattigvården 1945, s. 57 f.

[8] Socialregisterakter i Uppsala stad.

Tabell 24. Kostnader i milj. kronor för hjälp till vård på sjukvårdsanstalt i hela riket, städerna och Uppsala 1945–1965 (1949 års penningvärde).

År	Riket	Städerna	Uppsala	År	Riket	Städerna	Uppsala
1945	23,4	9,0	0,10	1956	9,7	3,5	0,06
1946	21,8	7,8	0,09	1957	8,4	3,4	0,03
1947	21,2	7,6	0,11	1958	7,6	3,1	0,03
1948	11,5	5,9	0,16	1959	5,5	3,4	0,02
1949	17,8	8,2	0,08	1960	5,5	3,4	0,02
1950	16,3	7,1	0,07	1961	6,0	3,5	0,02
1951	15,6	6,5	0,09	1962	6,5	4,0	0,02
1952	17,9	6,7	0,10	1963	6,5	4,1	0,02
1953	17,0	6,4	0,08	1964	7,6	5,1	0,02
1954	16,8	6,7	0,07	1965	9,1	6,2	0,03
1955	12,4	4,5	0,06				

Källor: SOS, Fattigvården/Socialvården, 1945–1965; Uppsala stads fullmäktigetryck, Ser. C, 1946–1966.

Av tabellen framgår, att även denna hjälpform har genomgått stora förändringar under undersökningsperioden. Den allmänna utvecklingstendensen är att kostnaderna för hjälpformen är avtagande. Den kraftigaste minskningen i hjälpkostnaderna har framräknats för Uppsala där hjälpkostnaden minskar med i genomsnitt 6 % per år mot 5 % i hela riket och 2 % i städerna – allt beräknat i fast penningvärde. Som framgår av tabellen förekommer det tillfällen av kraftig diskontinuitet i utvecklingen. Denna diskontinuitet skall undersökas närmare längre fram i detta avsnitt då flera variabler har förts in i analysen.

Kommunernas kostnader för denna typ av socialhjälp i förhållande till kostnaderna för den totala hjälpen förändras under undersökningsperioden, undantag utgör städerna. Förändringen är kraftigast i Uppsala, där hjälpen till vård på sjukvårdsanstalt svarade för 11 % av totala kostnaderna 1945 mot 3 % 1965. I hela riket var andelarna 19 % respektive 12 % och i städerna 13 % de båda undersökningsåren.[9]

Orsakerna till att den andel av de totala kostnaderna som gick till hjälp till vård sjönk så kraftigt i Uppsala jämfört med riket och städerna står att finna i en olikartad utveckling i kostnaderna per vårddag och hjälpfall för kommunerna.

Allmänt gäller för hela riket, städerna och Uppsala att vårdkostnaderna per hjälptagare och dag ökar kraftigt under undersökningsperioden. Utvecklingsbilden är relativt likartad fram till 1958 då mönstret brytes mycket kraftigt för Uppsalas del. Detta torde för Uppsalas del vara en följd av att Tunåsens sjukhem i Uppsala färdigställdes.[10] I och med att kapaciteten inom långtidssjukvården kraftigt expanderar inom Uppsala läns landsting kan en del av de långtidssjuka som dragit höga kostnader på privata vårdhem, eller andra vårdhem som ej stått under

[9] SOS, Fattigvården/Socialvården, 1945, 1965. Uppsala stads fullmäktiges tryck 1946 och 1966, Ser. C.

[10] Harnesk, P., Hänt under 100 år, Uppsala läns Landsting 1863–1962, s. 69 ff, Uppsala 1962.

Diagram 15. Kostnader för kommunerna per vårddag för hjälp till vård på sjukvårdsanstalt i hela riket, städerna och Uppsala 1945–1965 (1949 års penningvärde).

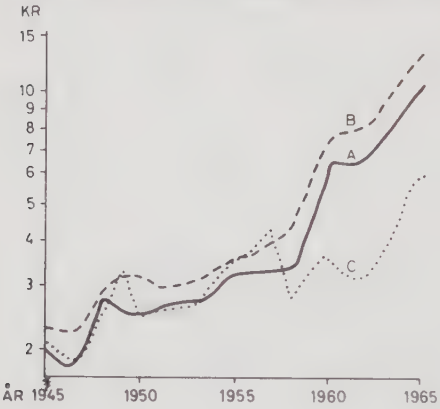

A = Hela riket; B = Städerna; C = Uppsala. Logaritmisk skala.
Källor: se diagram 1 och 3.

sjukvårdshuvudmannen föras över till det nya sjukhuset. Därmed reduceras även kostnaderna per hjälpfall och dag kraftigt för kommunen.

En genomgång av vårdkostnaderna per dag förklarar till viss del varför, som tidigare visats, Uppsala kommuns kostnader för hjälp till vård på sjukvårdsanstalt utgör en så relativt liten del av de totala hjälpkostnaderna. Om kostnader per dag och vårdfall varit lika höga i Uppsala som i städerna i genomsnitt skulle vårdkostnadernas andel av de totala socialhjälpskostnaderna varit 6 % i stället för 3 % i Uppsala 1965.

Den kategori med avseende på hjälpens inriktning som förändras kraftigast till antalet under undersökningsperioden är de hjälpfall som har haft hjälp till vård. Vid undersökningsperiodens början fanns 62 000 hjälptagare fördelade på 60 000 hjälpfall med hjälp till vård. År 1965 har antalet hjälptagare minskat till 5 000, d.v.s. att 1965 är antalet 8 % av antalet 1945. I städerna är antalet hjälptagare 1965 13 %, i Uppsala 15 % 1965 av antalet 1945. Efter 1955 är antalet hjälpfall med hjälp till vård på sjukvårdsanstalt mycket litet i Uppsala, år 1965 39.[11] Således har studier i denna populations sammansättning under den senare delen av undersökningsperioden ett begränsat intresse.

Den kraftiga nedgången i antalet hjälpfall med hjälp till vård på sjukvårdsanstalt får icke ses som ett kriterium på att vårdbehovet minskat under undersökningsperioden. Utvecklingen torde snarare spegla hur socialförsäkringssystemet byggts ut med avseende på de kostnader den enskilde skall erlägga vid sjukhusvård.

Förenklat kan utvecklingen i städerna och hela riket sammanfattas i tre faser. Under perioden före pensionsreformen 1948 ligger den här undersökta hjälpformen på en relativt hög nivå. Mellan pensionsreformen och lagen om allmän sjukförsäkring 1955 intar den en mellannivå. Och efter sjukförsäkringsreformen är

[11] Uppsala stads fullmäktiges tryck, 1966, Serie C.

Diagram 16. Antal socialhjälpsfall med hjälp till vård på sjukvårdsanstalt per 1000 vuxna invånare i hela riket och städerna 1945–1960.

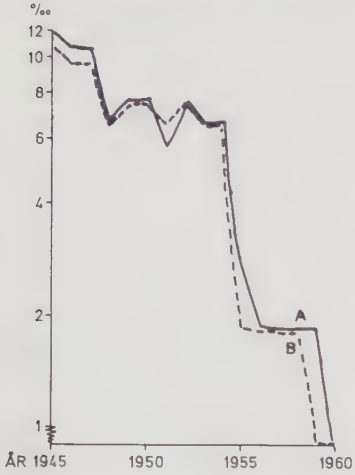

A=Hela riket; B=Städerna.
Logaritmisk skala.
Källor: se diagram 5.

hjälpen mycket liten till sin omfattning. Utvecklingen i Uppsala sammanfaller till sina huvuddrag med utvecklingen i hela riket och städerna med två undantag. För det första är hjälpnivån lägre i Uppsala än i hela riket och städerna under hela undersökningsperioden fram till 1959. För det andra är icke nedgången i hjälptagandet i samband med pensionsreformen lika markerad i Uppsala som i hela riket och städerna, skattat utifrån antal socialhjälpstagare per 1 000 invånare.

Att denna form av hjälptagande minskar i samband med pensionsreformen är inte oväntat. De ökade pensionerna ger flera vårdtagare möjlighet att själva betala sina vårdavgifter.

Den stora nedgången i antalet hjälptagare sammanfaller med att lagen om allmän sjukförsäkring träder i kraft 1955. Mellan 1954 och 1955 minskar antalet hjälpfall med hjälp till vård på sjukvårdsanstalt i hela riket med 55 %. Den fråga som kan ställas här är varför det överhuvud taget finns några personer kvar efter 1954 som får hjäll till vård på sjukvårdsanstalt från socialnämnderna. Svaret på den frågan står att finna i det faktum att den allmänna sjukförsäkringen inte innefattade samtliga personer som vistades i Sverige. "Varje svensk medborgare som är bosatt i riket skall, där ej nedan annorlunda stadgas från och med ingången av kalendermånaden näst efter den varunder han fyllt sexton år vara försäkrad enligt denna lag.

Vad nu sagts gäller ock den som utan att vara svensk medborgare är bosatt och mantalsskriven i riket.

Försäkringspliktig enligt denna lag är ej

a) den som åtnjutit sjukvård under minst sjuhundratrettio dagar i följd, så länge sjukhusvård därefter pågår;
b) den som är omhändertagen å anstalt för obildbara sinnesslöa;

c) den som är intagen i fångvårds- eller tvångsarbetsanstalt för tid, som kan antagas omfatta minst två år;
d) därest Konungen eller Konungens bemyndigande tillsynsmyndigheten så bestämmer, den som är sjukförsäkrad enligt utländsk lag.

Annan än försäkringspliktig må ej vara medlem i allmän sjukkassa"[12]

Av ovanstående författningstext framgår att vissa grupper inte kommer att omfattas av försäkringen vid dess genomförande. En grupp, de långtidssjuka, som kan förväntas vara speciellt starkt representerad i hjälptagarepopulationen, står utanför försäkringen. Detta bidrager till att det, trots försäkringens genomförande, kvarstår relativt många personer med hjälp till vård på sjukvårdsanstalt.

En annan grupp som kan komma att kvarstå som hjälptagare med hjälp till vård på sjukvårdsanstalt utgör personer som erhåller vård i annat landsting än det egna. "Beträffande sådan medellös patient, för vilken ersättning av statsmedel kan påräknas jämlikt 61 § i gällande fattigvårdslag, anammas dock vederbörande fattigvårdssamhälle att erlägga ersättning jämlikt Kungl. Maj:ts vårdtaxa enligt fattigvårds- och barnavårdslagarna. Hemlandstinget debiteras den i Mom. 1 ovan angivna ersättningen, med avdrag för patientavgiften eller ersättning enligt vårdtaxan."[13]

I den första av de två ovan citerade författningstexterna medtages ej barn under 16 år. Sjukvårdsersättningen för denna grupp regleras enligt en annan författningstext. Den grundläggande principen är att barn räknas som medförsäkrad till sina föräldrar (eller förälder). Som barn jämställes adoptiv- och fosterbarn. Dock kan det inträffa att föräldrarna står utanför den allmänna sjukförsäkringen. I sådant fall gäller följande: "Barn som ej uppnått den ålder, varmed följer försäkringsplikt, och som icke är försäkrat på grund av vad som ovan sägs, är ändock sjukförsäkrat, såframt försäkringsplikt förelegat om barnet haft nämnda ålder." Ett undantag finns dock från dessa regler och det är om barnen är långvarigt sjuka m.m; då gäller vad som stadgades i SFL 5 §.[14]

Efter 1955 fortsätter antalet hjälptagare med vård att minska. Man skulle här kunnat förvänta sig att detta hjälpklientel i det närmaste skulle försvinna under undersökningsperioden; de grupper som inte kommer att försäkras enligt SFL 5 § upphör ju successivt med sjukhusvård på grund av tillfrisknande eller på grund av att de överföres till ålderdomshem eller avlidit. Sannolikt försvinner före 1965 en relativt stor del av hjälptagarna som finns med i populationen 1955 av dessa orsaker, men samtidigt fylls populationen med nya hjälptagare som en följd av att sjukvårdsförsäkringens giltighet är begränsad till en viss sjukhjälpstid. "Sjukhjälp i form av sjukpenning eller ersättning för sjukhusvård utgår vid varje sjukdom för högst sjuhundratrettio dagar, dock högst nittio dagar för tid efter utgången av den månad, varunder försäkrad fyllt sextiosju år eller varunder försäkrad börjat upp-

[12] SFL 5 § (SFL = lag om allmän sjukförsäkring). Se Broberg, R., m.fl. a.a.
[13] 1955 års utomlänsavtal 6 §. Se Broberg, R., m.fl. a.a.
[14] SFL 6 §.

bära folkpensionsförmån i annan form än ålderspension, så länge förmånen åtnjutes."[15] Fortsatte vården längre än vad försäkringen gällde var således den sjuke tvungen att om han kunde själv betala sin patientavgift, och om han inte kunde det, var han hänvisad att söka socialhjälp för att täcka avgifterna. Redan det första året försäkringen gällde bör således de skilda fattigvårdssamhällena ha börjat utbetala hjälp till vård på sjukvårdsanstalt till utförsäkrade pensionärer. Från och med 1957 torde även icke pensionärer börjat bli utförsäkrade och om de var medellösa blev de tvungna att söka socialhjälp för att täcka sina vårdavgifter.

De regler som gällde för utförsäkring innehöll en inkonsekvens. Om en person legat på sjukhus 729 dagar fram till och med den 1 januari 1955 var han till skillnad från dem som legat på sjukhus under 730 dagar sjukvårdsförsäkrad under två år. Denna inkonsekvens i lagstiftningen torde de lagstiftande myndigheterna upptäckt på ett relativt tidigt stadium. Den 23 mars 1956 kommer ett tillägg till SFL som berör detta. "Från den i första stycket angivna tiden om sjuhundratrettio dagar skall avräknas det antal dagar, varunder sjukdomen, innan den försäkrade blev omfattad av försäkringen, förutsakat förlust av arbetsförmågan eller nedsättning av denna med minst hälften."[16] Detta tillägg trädde i kraft den 1 juli 1956 men dess praktiska betydelse måste ha varit liten då det ej gällde personer som omfattades av försäkringen före den 1 juli 1956.

Denna genomgång har för den allmänna sjukförsäkringens första år, 1955, tagit fram tre olika grupper som under 1955 kunde bli ställda utanför sjukvårdsförsäkringen; långvarigt psykiskt sjuka som inte kom att omfattas av försäkringen, pensionärer som blev utförsäkrade under 1955 samt personer vilka erhöll vård i andra landsting än det egna. De potentiella hjälptagarna med hjälp till vård på sjukvårdsanstalt kan kompletteras med ytterligare tre grupper. Vad som skulle avses med sjukhusvård begränsades av SFL 5 §. Den ersättning som utgick var en lasarettstaxa och inte en taxa för den typ av sjukhus där den lämpligaste vården kunde erhållas. Den situationen kunde uppkomma att vårdtagaren, eller om denna var medellös hans fattigvårdssamhälle, nödgades att erlägga en mellanskillnad. Ytterligare en grupp personer vilka enligt tolkningen av SFL 5 § icke kom att erhålla ersättning för sin vård var de som erhöll vård som inte var att betrakta som sjukhusvård. Som exempel på denna typ kan nämnas vård på konvalescenthem och den vård åldringar bereds på vårdhem utanför kommunens förvaltning i händelse av platsbrist på de ordinarie vårdhemmen inom kommunen.

Dessutom finns i socialregistret personer upptagna som hjälptagare oavsett om hjälpen avser ett förskott eller ej. Det kan således förekomma fall, och då speciellt bland pensionärerna, där fattigvårdssamhället förskotterar en vårdavgift som senare kommer att återkrävas.

Under undersökningsperioden förekommer flera författningsändringar som kan påverka den här behandlade hjälpformens utveckling. Den 1 januari 1959

[15] SFL 29 §.
[16] SFS 1965:74.

Tabell 25. Hjälpfall med hjälp till vård på sjukvårdsanstalt fördelade efter hjälpens beskaffenhet i hela riket, städerna och Uppsala 1945, 1950, 1955, 1960 och 1965 (procent).

	1945			1950			1955			1960			1965		
	A	B	S:a	A	B	S:a	A	B	S:a	A	B	S:a	A	B	S:a
Riket	71	29	100	65	35	100	76	34	100	40	60	100	33	67	100
Städerna	61	39	100	55	45	100	67	34	100	25	75	100	33	67	100
Uppsala I	52	48	100	23	77	100	63	37	100	35	65	1100	28	72	100
Uppsala II	59	41	100	33	67	100	43	57	100						

A = Enbart hjälp till sjukhusvård; B = Hjälp till sjukhusvård kombinerad med annan hjälpform; I = Enbart hjälp till sjukhusvård; II = Hjälp till sjukhusvård kombinerad med "annan hjälp".
Källor: SOS, Fattigvården/Socialvården, 1945, 1950, 1955, 1960 och 1965; Primärmaterialet till SOS, Fattigvården/Socialvården, Uppsala stad 1945, 1950, 1955, 1960 och 1965.

träder en lag i kraft som utsträcker pensionärernas sjukhjälpstid till 180 dagar.[17] Den 1 januari 1963 ersätter lagen om allmän försäkring den tidigare gällande lagen om allmän sjukförsäkring. Den nya lagen innebär att den tidigare relaterade sjukhjälpstiden förändras för icke pensionerade försäkringstagare så att de generella begränsningarna försvinner.[18] För pensionärernas del kvarstår dock den tidigare begränsningen.[19] Lagen om allmän försäkring medgiver även ersättning för vård som inte var egentlig sjukhusvård av typ konvalescensvård. Denna ersättning begränsas dock till högst 60 dagar.[20] I de fall den enskilde ej själv kunde betala en längre, och som han bedömde nödvändig vård, måste hjälp begäras från hans hemkommun.

Av denna genomgång av antalet socialhjälpstagare med hjälp till vård på sjukvårdsanstalt framgår att det finns ett samband mellan förändringar i författningar som reglerar sjukvårdsförsäkringen och mängden hjälptagare. Nu är inte förändringar i de författningar som reglerar sjukvårdsförsäkringen den enda faktor som påverkar utvecklingen. Som exempel på andra faktorer kan förbättringar av pensionerna nämnas. Å ena sidan kan dessa förväntas reducera antalet här aktuella hjälpfall. Å andra sidan som framgått av det ovan sagda blir pensionärer fortare utförsäkrade än icke pensionärer. När en förbättring av pensionsförsäkringssystemet även innebär att antalet pensionärer ökar, ökar den andel av befolkningen som har ett relativt kortvarigt försäkringsskydd vid vård på sjukvårdsanstalt.[21]

[17] SFS 1958:457.

[18] Se lag om allmän försäkring 4 kap. 2 §.

[19] Se lag om allmän försäkring 4 kap. 3 §.

[20] SFS 1962:357.

[21] Denna genomgång av sjukförsäkringssystemets effekter på hjälptagandet i form av hjälp till vård på sjukvårdsanstalt gör inga anspråk på fullständighet. Bl.a. har här icke behandlats den frivilliga sjukförsäkringen. Orsaken till att den frivilliga sjukförsäkringen lämnats utanför undersökningen är icke att dess allmänna omfattning bedömts som betydelselös; år 1954 omfattades drygt 57 % av den vuxna befolkningen av denna försäkring. Vad som har varit viktigare här är att en intensivstudie av hjälptagare i aktiv ålder i Uppsala visar på att ett litet antal av hjälptagarna har varit anslutna till denna försäkring och följaktligen, om detta förhållande, vilket är sannolikt, äger

Diagram 17. Genomsnittlig vårdtid för hjälptagare med hjälp till vård på sjukvårdsanstalt i hela riket, städerna och Uppsala 1945–1965.

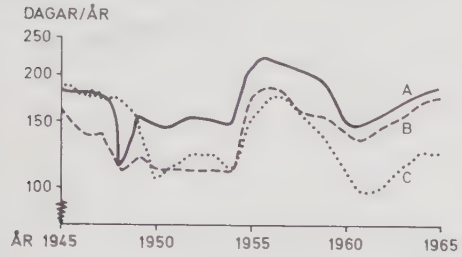

A = Hela riket; B = Städerna; C = Uppsala. Logaritmisk skåla.
Källor: se diagram 1 och diagram 3.

Innan undersökningen här ledes in på att utröna strukturella förskjutningar i den delpopulation som fått hjälp till vård på sjukvårdsanstalt skall här visas på hur stor andel av denna population som enbart har haft hjälp till vård. Dessa beräkningar har betydelse för bedömningar av vad förändringar i sociallagstiftning kan ha betytt för bilden av hjälptagandet.

Andelen hjälpfall som har hjälp till sjukhusvård och som icke har denna hjälpform kombinerad med någon annan hjälpform är stor under undersökningsperiodens första år. Här föreligger dock ett problem med hur dessa andelar skall tolkas. För undersökningsåren 1945, 1950 och 1955 gäller nämligen att under rubriken enbart sjukvård i den officiella socialhjälpsstatistiken även förekommer "en del fall med 'annan hjälp'." Det framgår icke av de tryckta publikationerna vad som avses med "en del fall". Här måste dock gälla, att antalet hjälpfall som förts till gruppen "enbart sjukhusvård" kommer att överskattas. För uppsalapopulationens del är det möjligt att göra beräkningar med hjälpfallen med 'annan hjälp' antingen inkluderade eller exkluderade i den del av populationen som för övrigt inte har sjukvården kombinerad med någon annan hjälpform. Den totala spännvidden varierar mellan sju och tio procent för de båda alternativen. Det är dock svårt att direkt överföra detta osäkerhetsintervall på populationerna i hela riket och städerna för de tre undersökningsåren då det föreligger relativt kraftiga skillnader, speciellt 1950, i andelen hjälpfall med vård mellan å ena sidan Uppsala och å andra sidan hela riket och städerna. Sannolikt är överskattningen av andelen hjälpfall med enbart sjukhusvård mindre i hela riket och städerna än den som framkommit för Uppsala; enligt den officiella socialhjälpsstatistiken har ju endast vissa fall med annan hjälp räknats in i gruppen av fall med enbart sjukhusvård.

Bortsett från förhållandena i Uppsala 1950 pekar utvecklingen på att det är mera vanligt att sjukhusvård kombineras med andra hjälpformer 1965 än 1945. Att en relativt stor andel av hjälpfallen inte har hjälp till vård kombinerad med övriga hjälpformer, måste beaktas då utvecklingen i hjälptagandet skall analyseras över en längre tidsperiod.

Den genomsnittliga vårdtiden är avtagande under undersökningsperiodens för-

större allmängiltighet, har förändringar i förutsättningarna för den frivilliga sjukförsäkringen i liten utsträckning påverkat hjälptagandet. Jfr. Socialdepartementet 1969:9, a.a., s. 10.

Tabell 26. Antal barn med vård å sjukvårdsanstalt på Fattigvårdsstyrelses/Socialnämnds bekostnad i hela riket, städerna och Uppsala 1945, 1950, 1955, 1960 och 1965.

År	Riket	Städerna	Uppsala
1945	4 310	1 750	33
1950	2 950	1 729	32
1955	520	137	6
1960	161	41	3
1965	83	38	0

Källor: SOS, Fattigvården/Socialvården 1945, 1950, 1955, 1960, 1965; Primärmaterialet till SOS, Fattigvården/Socialvården, Uppsala stad 1945, 1950, 1955, 1960, 1965.

sta år. Den sjunker kraftigt i samband med pensionsreformen 1948. Dock återgår förhållandena till dem som rådde före pensionsreformen mycket snabbt vad gäller riket och städerna. I och med införandet av lagen om allmän sjukförsäkring ökar vårdtiden från 146 dagar 1954 till 215 dagar 1955 i hela riket. Detta förhållande visar liksom den tidigare gjorda genomgången av gällande författnigar, att de hjälptagare med hjälp till vård som försvinner ur hjälptagarepopulationen 1955 är de som har den kortaste vårdtiden. Att vårdtiden avtager efter 1955 är en följd av att avgången bland hjälptagare med lång vårdtid är större än nytillskottet.

Den följande kraftiga förändringen kan till viss del sättas i samband med att förutsättningarna för pensionärernas utförsäkring förändras från 90 dagar till 180 dagar den 1 januari 1959. Medelvårdstiden för hela riket minskar mellan 1958 och 1959 endast med två dagar, mellan 1959 och 1960 minskar däremot hjälptiden kraftigt, från 198 dagar till 152 dagar. Det föreligger här en tidsförskjutning på ett år med avseende på effekterna av den förlängda utförsäkringstiden för pensionärerna.

Mellan 1962 och 1963 ökar den genomsnittliga vårdtiden i hela riket från 152 till 170 dagar. Denna ökning torde framför allt vara en följd av att lagen om allmän försäkring medgav ersättning för konvalescensvård och motsvarande behandling, dock i högst 60 dagar. I och med denna bestämmelse lyftes ett antal hjälptagare med kort vårdtid ur hjälptagarepopulationen, varav följer, att den genomsnittliga vårdtiden för den kvarvarande populationen ökar.

Samtidigt som antalet hjälptagare med hjälp till vård på sjukvårdsanstalt kraftigt minskar under undersökningsperioden förändras populationens sammansättning. De strukturella förändringarna är dock icke lika kraftiga som de rent kvantitativa.

Med avseende på populationens sammansättning sker en förskjutning mot färre barnfamiljer. År 1945 svarade barnfamiljerna för 19 % av populationen. Det sista år för vilket uppgifter finns tillgängliga för hela riket svarade barnfamiljerna för 15 % av populationen. Även antalet barn per 100 hjälpfall med vård på sjukvårdsanstalt förändras mellan 1945 och 1965, från 7 till 3 barn. Denna kraftiga förändring förklaras dels av att utöver att andelen barnfamiljer minskar dels av att genomsnittliga antalet barn med vård per barnfamilj minskar mellan 1945 och 1965.

Mellan 1945 och 1954 halveras antalet barn med hjälp till vård, vilket för det första, till mindre del kan vara en funktion av en allmän nedgång i barnfamiljernas storlek. Vidare kan nedgången i antalet barn vara härlett från att barnens hälsotillstånd förbättrats. Dessutom kan de förbättrade pensionerna kombinerat med en allmän standardstegring ha medfört att fler och fler föräldrar har haft möjlighet att betala för sina barns sjukhusvård.

Mellan 1954 och 1956 minskar antalet hjälpta barn mycket kraftigare än de vuxna. Orsaken till att barnen minskar kraftigare än de vuxna mellan 1954 och 1956 är en direkt följd av sjukvårdsförsäkringens konstruktion.[22] Tidigare i detta avsnitt har det visats på att pensionärer och långtidssjuka var sämre skyddade av sjukvårdsförsäkringen än andra grupper och dessa grupper är klart underrepresenterade bland barnen.

Efter 1955 fortsätter nedgången i antalet hjälpta barn. Nu är dock det totala antalet hjälpta barn så litet, relativt sett, att det kan förekomma kraftiga slumpmässiga variationer. Det kan emellertid inte uteslutas att 1959 års reform med avseende på tiden för utförsäkring av pensionärer även kan ha medfört att antalet hjälpta barn sjunkit.

Barnfamiljernas minskande andel av familjer som fått hjälp till vård återspeglas även i dessa hjälpfalls åldersfördelning. Följdriktigt finner man, att de äldre hjälpfallen i högre grad dominerar fördelningen vid undersökningsperiodens slut än i dess början. Förändringen i hjälpfallens åldersammansättning sker i två huvudetapper med motsatt riktning. I och med genomförandet av de förbättrade pensionerna 1948 minskar hjälpfallens medelålder, i Uppsala med 3 år mellan 1945 och 1954. Efter 1955 stiger åter hjälpfallens medelålder, från 45 år 1955 till 49 år 1965.[23]

6.3. Hemunderstöd.

6.3.1. Hjälpens kostnader och antalet hjälpfall med hemunderstöd.

Hemunderstödet är den hjälpform som har den största omfattningen både med avseende på hjälpens kostnader och antalet hjälpfall. Genomgången av denna hjälpform måste med nödvändighet bli mera komplex än för övriga hjälpformer icke bara beroende på dess relativa vikt i det totala hjälptagandet utan beroende på att den erbjuder flera aspekter på hjälptagandet. För varje undersökningsår kan hjälptagandet betraktas utifrån dess varaktighet mätt i månader, hjälpens storlek per månad och hjälpfall, samt den totala hjälpen per hjälpfall och undersökningsår.

[22] Efter 1955 är antalet hjälpfall där barn fått hjälp till vård färre än 0,2 % av totala antalet barn. Det sista undersökningsåret, 1965, är andelen i hela riket och städerna mindre än 0,05 ‰. SOS, Fattigvården/Socialvården 1955, 1965; SOS, Folkräkningen 1950, 1965; SÅ, 1950–1955.

[23] Primärmaterialet till SOS Fattigvården/Socialvården, Uppsala stad 1945, 1954, 1955, 1965.

Vid genomgången av hjälpen till vård på sjukvårdsanstalt gjordes en relativt ingående genomgång av de författningar som gällde vid olika tidpunkter för sjukvårdsförsäkringen. En liknande genomgång av utanförliggande socialförsäkringar och dessas eventuella påverkan på hemunderstödets utveckling kommer även att göras här, dock icke lika ingående. Den kommer att presenteras i det avslutande avsnittet till detta kapitel då sociallagsstiftningens påverkan på hjälptagandet behandlas mera översiktligt.

Inledningsvis skall den totala utvecklingen i hemunderstödet uttryckas med dess totala bruttokostnader och i det totala antalet hjälpfall med denna typ av hjälp.

Kostnaderna för hemunderstödet i de olika kommunerna i hela riket minskar. Utvecklingen är dock icke kontinuerlig, ty relativt kraftiga brott inträffar samtidigt med socialförsäkringsreformerna 1948 och 1955. Vidare är utvecklingen i hela riket och städerna cyklisk med maximipunkter 1947, 1954 och 1959. Att maximipunkter noterats för 1947 och 1954 kan vara en effekt av att en uppåtgående trend brytes av de två olika försäkringarnas genomförande.

Sett över hela undersökningsperioden minskar kostnaderna för hemunderstödet med 7 % i hela riket och 3 % i städerna. Utvecklingen i Uppsala avviker härvidlag så tillvida att huvudtrenden är stigande i Uppsala. Kostnaderna för hemunderstödet i Uppsala är 91 % större 1965 än 1945. För Uppsalas del är utvecklingen även mera oregelbunden. Brotten i trenden 1548 och 1955 återfinnes dock även här. Avvikelserna i utvecklingen kan inte endast förklaras utifrån skillnader i den totala befolkningstillväxten.

År 1945 var hemunderstödet per vuxen invånare 12 kronor i hela riket, 18 kronor i städerna och 14 kronor i Uppala. År 1965 hade hjälpen minskat till 10 kronor i hela riket och städerna, medan den ökat till 15 kronor i Uppsala, räknat i fasta priser.[24]

Hemunderstödets andel av de totala hjälpkostnaderna är stigande under undersökningsperioden. År 1945 upptar hemunderstödet omkring hälften av de totala kostnaderna för samtliga hjälp i hela riket och i Uppsala mot 58 % i städerna. Efter 1948 upptar hemunderstödet drygt 2/3 av den totala hjälpen. Hemunderstödets ökande relativa vikt kan här förklaras av att kommunernas kostnader för fattigvårdsanstalterna försvinner ur fattigvårdsstatistiken 1949. Även kring 1955 ökar hemunderstödets relativa vikt som en följd av att sjukvårdskostnaderna inom ramen för socialhjälpen minskar. Hemunderstödets andel av det totala understödet är störst för hela riket, i slutet av 1950-talet med 84 %, 89 % för städerna. I Uppsala når utvecklingen sitt maximum ett par år senare med 95 %. Det sista undersökningsåret, 1965, är hemunderstödets andel av den totala hjälpen 75 % i hela riket, 78 % i städerna och 92 % i Uppsala.[25]

Tidigare i denna undersökning har det visats att antalet hjälpfall med hjälp till

[24] SOS, Fattigvården 1945, 1965; Uppsala stads fullmäktiges tryck 1946, 1966, ser. C; SOS, Folkräkningen 1945–1965.

[25] Den resterande delen härrör bl.a. från annan hjälp.

Tabell 27. Kostnader i milj. kronor för hjälp till hemunderstöd i hela riket, städerna och Uppsala 1945–1965 (1949 års penningvärde).

År	Riket	Städerna	Uppsala	År	Riket	Städerna	Uppsala
1945	61,4	39,7	0,5	1956	59,4	42,5	0,6
1946	63,9	41,2	0,6	1957	67,0	46,6	0,7
1947	67,7	45,3	0,8	1958	71,4	50,4	0,6
1948	48,1	33,0	0,6	1959	73,4	51,1	0,7
1949	49,4	34,0	0,6	1960	65,5	44,9	0,8
1950	54,0	36,0	0,7	1961	59,0	39,8	0,8
1951	51,7	34,4	0,5	1962	61,0	41,0	0,9
1952	56,0	37,8	0,6	1963	57,8	37,6	1,0
1953	62,7	43,4	0,6	1964	55,0	34,5	0,9
1954	67,4	47,4	0,6	1965	56,8	38,4	1,0
1955	57,5	39,3	0,5				

Källor: SOS, Fattigvården/Socialvården, 1945–1965; Uppsala stads fullmäktiges tryck 1946–1966, Ser. C.

vård har förändrats mycket kraftigt under undersökningsperioden. Även antalet hjälpfall med hjälp till uppehälle förändras under de undersökta 21 åren. Dock är icke förändringen av lika stor omfattning som för de tidigare redovisade vårdformerna.

År 1945 fanns det 147 000 hjälpfall med hjälp till uppehälle i hela riket. År 1965 hade siffran minskat till 107 000, en nedgång med 27 %.

Utvecklingen av antalet hjälpfall per 1 000 vuxna invånare i hela riket och städerna är identisk till sina huvuddrag.[26] Hjälpnivån ligger genomgående högre i städerna jämfört med hela riket. Hjälptagandet uppvisar minimipunkter 1949, året efter pensionsreformens genomförande och 1955, året för den allmänna sjukförsäkringens genomförande. Maximipunkterna återfinnes vid undersökningsperiodens första och sista år samt 1953 och 1958.

Utvecklingen i Uppsala, som endast kan tecknas för fem undersökningsår, följer mellan 1945 och 1960 utvecklingen i hela riket och städerna med avseende på trenden mellan de olika undersökta åren. Efter 1960 minskar antalet hjälpfall per 1 000 invånare i hela riket och städerna, medan det i Uppsala kan finnas en ten-

Diagram 18. Antal hjälpfall per 1000 vuxna invånare med hjälp till hemunderstöd i hela riket, städerna och Uppsala 1945–1965.*

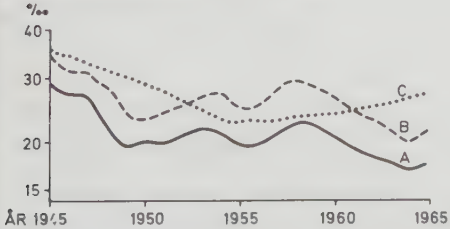

* Antalet hjälpfall är interpolerat för Uppsalas del mellan 1945, 1950, 1955, 1960 och 1965.
Källor: se diagram 5.

[26] Se diagram 18.

Diagram 19. Andel hjälpfall med hjälp till hemunderstöd i relation till samtliga hjälpfall i hela riket 1945–1965 (procent).

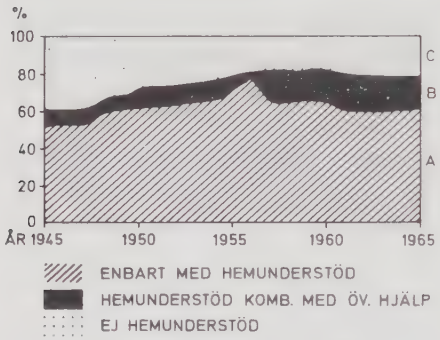

Källor: se diagram 1.

dens till ökat hjälptagande. En förklaring till att detta stannar på en högre nivå i Uppsala efter 1960 jämfört med hela riket kan vara att Uppsala i högre utsträckning än kommunerna i genomsnitt är en utbildningsort. I ett tidigare avsnitt i denna undersökning har det visats på att de studerande blir ett relativt frekvent inslag i hjälptagarepopulationen efter 1960. Ytterligare ett stöd för detta antagande får man när hjälptagarepopulationens åldersstruktur undersökes; de yngre åldersklasserna är mera frekventa i uppsalapopulationen än i populationen i hela riket och städerna.[27]

Till sina huvuddrag är trenden i hjälptagandet således avtagande, dock med viss diskontinuitet, till vilken det finns anledning att återkomma senare. En större stabilitet i utvecklingen kan spåras om andelen hjälpfall med hemunderstöd i förhållande till samtliga hjälpfall studeras. I hela riket ökar denna andel drygt 60% 1945 till 80 % 1965. I städerna och Uppsala är utvecklingstendenserna desamma men andelen hjälpfall med hemunderstöd av samtliga hjälpfall är ännu större där.

Andelarna som avse hjälpfall med hemunderstöd kan karakteriseras som svagt stigande fram till ett maximum 1959, då de tillsammans svarar för 83 % av den totala populationen. Pensionsreformen 1948 avspeglas i en uppgång som en följd av att antalet hjälpfall med hjälp till vård på fattigvårdsanstalt försvinner ur statistiken och antalet hjälpfall med hjälp till vård på sjukvårdsanstalt minskar. En kraftig förändring inträffar i samband med den allmänna sjukförsäkringens införande, då antalet hjälpfall med hjälp till vård på sjukvårdsanstalt kraftigt reduceras. År 1957 förändras den lagstiftning som reglerar socialhjälpen. Som påtalats tidigare är det mest marginella förändringar som kännetecknar skillnaderna

[27] Här liksom tidigare kommer problemet med de icke mantalsskrivna hjälpfallen in. Under förutsättning att dessa har en relativt större vikt 1965 i Uppsala än vad de dubbelräknade hjälpfallen har i riket och de dubbelräknade och icke mantalsskrivna hjälpfallen har i städerna kan den skiljaktliga utvecklingen i Uppsala förklaras utifrån denna faktor. Allmänt gäller att de icke mantalsskrivna hjälpfallen till övervägande del har hemunderstöd, låga hjälpbelopp och en kort hjälptid, utöver som tidigare nämnts att de ej gifta hjälpfallen, och unga hjälpfallen 1965, är överrepresenterade.

mellan den gamla Fattigvårdslagen och den nya Socialhjälpslagen. Den nya lagstiftningen innebär dock en förändring i förutsättningarna för att erhålla socialhjälp. Begreppet "annan hjälp" utvidgas nu till att omfatta viss hjälp som tidigare förts till kategorin hemunderstöd.[28] Det måste dock understrykas att antalet hjälpfall som har hemunderstöd kombinerat med övrig hjälp är underskattat före 1957. "En del" hjälpfall med "annan hjälp" har redovisats tillsammans med gruppen som enbart har hemunderstöd.[29] Nu torde icke hela differensen kunna förklaras av en omläggning i socialhjälpsstatistiken. Detta problem kommer åter att aktualiseras i samband med att hjälpformen "annan hjälp" undersöks närmare.

För den fortsatta framställningen är det här viktigast att visa att för det första hemunderstödet utgör den absolut största delen av hjälptagandet under hela undersökningsperioden, och för det andra att 1957 års förändring av den officiella socialhjälpsstatistiken inte förändrar hemunderstödets relativa betydelse.

6.3.2. Hjälpfallen fördelade efter familjetyp och ålder.

En övervägande del av hjälpfallen har hjälp till hemunderstöd. Av detta förhållande följer att denna delpopulations struktur med avseende på familjetyp och ålder till sina huvuddrag följer totalpopulationens som beskrivits i kapitel 2 och 3. Av denna anledning kommer detta avsnitt endast att ta upp de utvecklingslinjer som betraktas som specifika i förhållande till totalpopulationens.

Det mest framträdande draget i delpopulationens struktur jämfört med totalpopulationens är accentueringen av de ensamma mödrarnas relativa andel. Även den andra typen av barnfamiljer, gifta med barn, är överrepresenterad i delpopulationen i förhållande till totalpopulationen. Den grupp som å andra sidan är kraftigast underrepresenterad i populationen är de ej gifta männen 1945 och de ej gifta kvinnorna utan barn 1965.

Den stora förändringen i populationens sammansättning, och då framför allt minskningen av de barnlösa ensamma kvinnornas dominans, kan lokaliseras till perioden 1945—1950. På denna punkt sammanfaller delpopulationens utveckling med totalpopulationens — d.v.s. förändringen i populationens sammansättning sammanfaller i tiden med pensionsreformen.

Den här undersökta delpopulationens medelålder avviker under undersökningsperiodens första del relativt litet från totalpopulationens. Efter 1955 tenderar delpopulationens medelålder att bli lägre än totalpopulationens. Detta förhållande är en funktion av att de hjälpfall med hjälp till vård på sjukvårdsanstalt, som efter 1955 finns kvar, på grund av sjukvårdsförsäkringens konstruktion, hade en relativt hög medelålder, vilket höjer totalpopulationens medelålder.

[28] SOS, Socialhjälpen 1957, s. 40.

[29] Jfr tabell M, SOS, Fattigvården 1956; med tabell H, SOS, Socialhjälpen 1957.

Tabell 28. Hjälpfall med hjälp till uppehälle fördelade efter familjetyp i hela riket, städerna och Uppsala 1945, 1950, 1955, 1960 och 1965 (procent).

		Familjetyp					
		A	B	C	D	E	S:a
1945	Riket	20	39	8	14	19	100
	Städerna	20	40	8	13	19	100
	Uppsala	18	44	7	13	19	100
1950	Riket	20	30	12	14	24	100
	Städerna	22	29	13	11	23	100
	Uppsala	26	27	11	13	24	100
1955	Riket	23	27	14	12	13	100
	Städerna	26	27	15	11	21	100
	Uppsala	16	28	14	14	28	100
1960	Riket	26	24	15	12	23	100
	Städerna	29	24	16	10	20	100
	Uppsala	31	24	14	19	21	100
1965	Riket	29	21	16	12	22	100
	Städerna	33	22	17	10	19	100
	Uppsala	33	21	13	8	25	100

A = Ensam man; B = Ensam kvinna utan barn; C = Ensam kvinna med barn; D = Gifta utan barn; E = Gifta med barn.

Källor: SOS, Fattigvården/Socialvården, 1945–1965; Primärmaterialet till SOS, Fattigvården/Socialvården, Uppsala stad 1945, 1950, 1955, 1960 och 1965.

6.3.3. Hemunderstödets varaktighet

I den officiella socialhjälpsstatistiken redovisas den genomsnittliga hjälptiden för olika typer av hjälpfall. Denna mätes för varje enskilt kalenderår i månader. En sådan mätmetod är enkel att administrera för de uppgiftslämnande myndigheterna, kommunerna. Men i ett större sammanhang än det lokala kan den ge upphov till systematiska fel i socialhjälpsstatistiken.

Som minsta måttenhet har man valt en kalendermånad. Om en person endast erhåller tillfällig hjälp, t.ex. ett mål mat för dagen, registreras han som hjälptagare under en månad. Om en person erhåller hjälp i slutet av en kalendermånad och i början av den därpå följande månaden registreras han som hjälptagare under två månader. Samma förhållande kan naturligtvis även gälla hjälptagare med längre hjälptid. Någon reell möjlighet att uppskatta felets storlek finns icke.

Ett problem i detta sammanhang är att det icke går att antaga att mätfelet är konstant över tiden. Vid undersökningsperiodens början är antalet hjälpfall som är registrerade med hemunderstöd under ett helt kalenderår större än vid dess slut. Detta förhållande måste leda till att förutsättningarna för att den faktiska genomsnittliga hjälptiden skall överskattas är större vid undersökningsperiodens slut än vid dess början.

Ytterligare ett fel kan förekomma i den officiella socialhjälpsstatistiken med avseende på den genomsnittliga hjälpens varaktighet. Som påtalats tidigare i denna

Tabell 29. Genomsnittlig hjälptid i månader för hjälpfall med hemunderstöd i hela riket, städerna och Uppsala 1945–1965.

År	Riket	Städerna	Uppsala	År	Riket	Städerna	Uppsala
1945	7,9	7,5	8,2	1956	5,2	4,8	
1946	8,1	7,9		1957	5,0	4,6	
1947	8,1	7,9		1958	5,0	4,7	
1948	5,7	4,7		1959	5,0	4,8	
1949	5,9	5,2		1960	5,0	4,7	4,3
1950	5,9	5,1	4,7	1961	4,9	4,6	
1951	5,9	5,2		1962	4,9	4,6	
1952	5,9	5,2		1963	4,7	4,4	
1953	5,7	5,1		1964	4,6	4,3	
1954	5,4	5,0		1965	4,4	4,1	4,0
1955	5,3	4,9					

Källor: se tabell 28.

undersökning kan en socialhjälpstagare erhålla socialhjälp i flera kommuner under samma undersökningsår på grund av flyttningar. Inom varje kommun kommer han att registreras som ny hjälptagare. Som en konsekvens av detta kommer denna persons hjälptid vid inrapporteringen till den centrala statistikförande myndigheten att delas upp i ett antal kortare hjälptider. Denna felkälla leder till att den genomsnittliga hjälptiden i den officiella socialhjälpsstatistiken kommer att underskattas. Denna underskattning kan vara större vid undersökningsperiodens slut än vid dess början som en följd av att det kan antagas att populationens rörlighet är större 1965 än 1945. Icke heller storleken av denna felkälla är möjlig att skatta. Dock är det viktigt att här notera att de båda felkällorna verkar i motsatt riktning.

Utvecklingen av den genomsnittliga hjälptiden för de olika hjälpfallen sönderfaller i två huvudperioder. Den första perioden sträcker sig fram till och med 1947 och den senare perioden börjar 1949. Undersökningsåret 1948 intar en mellanställning som övergångsår. Under den senare delen av undersökningsperioden ligger den genomsnittliga hjälptiden på en avsevärt lägre nivå än under den tidigare delen av perioden. Nedgången i den genomsnittliga hjälptiden sker mellan 1947 och 1948 och har ett klart samband med pensionsreformen 1948.

Sambandet mellan pensionsreformen och en minskning i den genomsnittliga hjälptiden torde klarast framgå av att antalet hjälpfall med tilläggspension mellan 1947 och 1949 minskar med 59 % i hela riket. Däremot ökar antalet hjälpfall utan tilläggspension under samma period med 9 %.[30] Därtill skall läggas att tilläggspensionärerna 1947 hade en avsevärt längre genomsnittlig hjälptid än övriga hjälpfall. Tilläggspensionärernas genomsnittliga hjälptid var 1947 9,6 månader och för övriga hjälpfall 6,2 månader. Från och med 1948 sker en utjämning av de två gruppernas hjälptid. Således är det till övervägande delen hjälpfall med pen-

[30] Jämförbarheten mellan antalet tilläggspensionärer är icke fullständig mellan 1947 och de närmast efterföljande åren. Elmér, Å., Folkpensioneringen i Sverige, s. 304.

Tabell 30. Hjälpfall i hela riket, städerna och Uppsala fördelade efter hemunderstödets varaktighet 1945, 1950, 1955, 1960 och 1965 (procent).

År	Riket					Städerna					Uppsala				
	A	B	C	D	S:a	A	B	C	D	S:a	A	B	C	D	S:a
1945	16	14	21	50	100	17	15	24	44	100	13	13	22	52	100
1950	25	20	26	29	100	28	23	29	20	100	31	24	29	16	100
1955	28	22	28	22	100	30	24	29	17	100	31	26	31	12	100
1960	30	23	28	18	100	30	25	32	14	100	28	30	34	8	100
1965	34	25	25	14	100	35	27	29	10	100	31	28	35	6	100

A = 1 månad; B = 2–3 månader; C = 4–11 månader; D = 12 månader.
Källor: Se tabell 27.

sion och, relativt sett, lång hjälptid som försvinner ur hjälptagarepopulationen i samband med pensionsreformen 1948.

Efter 1948 fortsätter den genomsnittliga hjälptiden att minska undersökningsperioden ut. Nedgången i hjälptiden sker dock i en avsevärt långsammare takt för senare delen av undersökningsperioden.

Till skillnad från ett antal andra undersökta variabler kan icke här spåras något direkt samband mellan förändringen i den genomsnittliga hjälptiden och lagen om allmän sjukförsäkring. Försäkringens genomförande torde ha haft en begränsad effekt på den genomsnittliga hjälptiden, vilket kan vara en direkt följd av att sjukpenningförsäkringen hade en begränsad tillämpning på de personer som hade små eller inga inkomster.

Redovisningen av den genomsnittliga hjälptidens förändring och i ännu högre grad redovisningen av hjälptidens spridning visar på att hjälptagandet ändrat karaktär under undersökningsperioden. Vid undersökningsperiodens början dominerar de långvarigt understödda hjälpfallen. 1945 har omkring hälften av hjälpfallen en understödstid som omfattar hela året. 1965 har mindre än 1/7 av hjälpfallen denna långa understödstid i hela riket. I städerna och Uppsala är andelen långvarigt understödda ännu mindre. Således har understödstagandet förändrats från ett långvarigt hjälptagande till ett kortvarigt av mera tillfällig karaktär.

Den genomsnittliga hjälptiden förändras icke parallellt för de olika familjetyperna. Sett över hela undersökningsperioden minskar den genomsnittliga hjälptiden kraftigast för de ej gifta männen 57 % i hela riket. Även för de två övriga familjetyperna utan barn är nedgången kraftig. Barnfamiljernas genomsnittliga hjälptid minskar minst. De ensamma mödrarnas hjälptid minskar med 33 % och de giftas med 22 %.

Att de barnlösa familjernas genomsnittliga hjälptid minskat kraftigare än barnfamiljernas är icke oväntat, då man beaktar att huvuddelen i nedgången i den genomsnittliga hjälptiden är lokaliserad till tidpunkten för pensionsreformen. Inom pensionärsgruppen, med lång hjälptid, är barnfamiljerna självfallet underrepresenterade.

Om utvecklingen i hjälpens varaktighet för de olika familjetyperna undersökes

Tabell 31. Socialhjälpsfall i hela riket, 1945, 1950, 1955, 1960 och 1965 fördelade efter familjetyp och hemunderstödets genomsnittliga varaktighet (månader).

Fam. typ	Hela riket					Städerna				Uppsala				
	1945	1950	1955	1960	1965	1945	1950	1955	1960	1945	1950	1955	1960	1965
A	8	5	4	4	3	7	4	4	4	8	4	4	3	3
B	9	7	6	6	5	9	6	6	6	10	5	5	4	4
C	8	7	7	6	5	7	6	6	6	6	5	5	5	5
D	8	6	5	5	5	8	5	5	5	9	5	5	4	4
E	5	5	5	5	4	5	5	5	4	5	5	4	5	5

A = Ensam man utan barn; B = Ensam kvinna utan barn; C = Ensam kvinna med barn; D = Gifta utan barn; E = Gifta med barn.
Källor: Se tabell 27.

mera i detalj för hela undersökningsperioden finner man för hela riket att kraftig diskontinuitet föreligger kring 1948, medan utvecklingen under den resterande delen visar större kontinuitet.

Samtliga trender har en svag negativ lutning efter 1949. Trendernas lutning varierar mellan −0,06 och −0,10, och anpassningen mellan den linjära och faktiska trenden är god, r^2 varierar mellan 0,85 och 0,94. Den mest intressanta delen av utvecklingen är dock inte här den som tecknats efter 1949 utan det är utvecklingen kring pensionsreformen. I anslutning till tabell 29 analyserades ej hjälptiden närmare för 1948. Detta år betraktades där endast som ett övergångsår. Om utvecklingen för den aggregerade populationen studeras närmare finner man, att hjälptiden minskar mellan 1947 och 1948 och att den åter ökar något 1949. Om graferna i diagram 20 studeras framgår att samma typ av diskontinuitet föreligger för två av de undersökta familjetyperna, ensamma kvinnor utan

Diagram 20. Hjälpfall i hela riket fördelade efter familjetyp och hemunderstödets varaktighet 1945–1965.

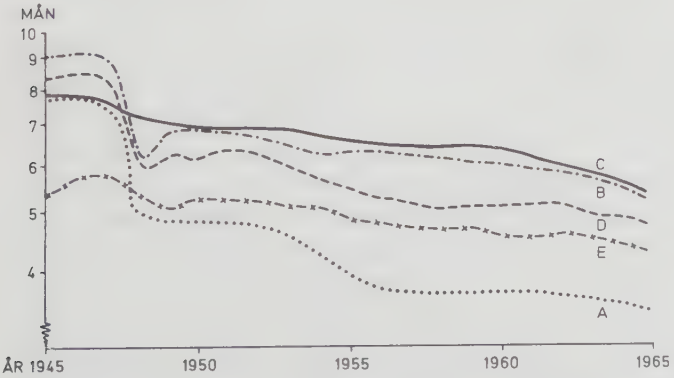

A = Ensamma män; B = Ensamma kvinnor utan barn; C = Ensamma kvinnor med barn; D = Gifta utan barn; E = Gifta med barn.
Logaritmisk skala.
Källor: se diagram 1.

Tabell 32. Sambandet mellan antalet barn och hjälpens varaktighet för hjälpta barnfamiljer i Uppsala 1945, 1950, 1955, 1960 och 1965 (r_{xy}).

Familjetyp	1945	1950	1955	1960	1965
Ensamma kvinnor	0,99	0,70	0,99	0,94	0,97
Gifta	−0,20	0,77	0,70	0,79	0,81

Källor: Primärmaterialet till SOS, Fattigvården/Socialvården, Uppsala stad 1945, 1950, 1955, 1960 och 1965.

barn och gifta utan barn. För den förra gruppen är brottet i utvecklingen avsevärt kraftigare än för den senare gruppen.

Orsaken till att hjälptiden åter ökar mellan 1948 och 1949 för två av familjetyperna är en effekt av de speciella övergångsförhållanden, som råder 1948. I och med att de förbättrade pensionerna infördes 1948 upphör icke fattigvårdsunderstödet omdelbart att utgå till pensionärerna. I Uppsala fortsatte hjälpen till relativt många tilläggspensionärer till och med första kvartalets utgång 1948.[31] Tre av de fem olika familjetyperna berörs i speciellt hög grad av pensionsreformen – ej gifta män och kvinnor samt gifta utan barn. Om ett relativt stort antal av dessa hjälpfall med lång genomsnittlig hjälptid 1947 erhåller hjälp under ett par månader 1948 och ej har någon hjälp 1949 får man den bild av utvecklingen som erhållits. Den fråga man då kan ställa sig är varför de ensamma männen icke uppvisar samma utvecklingsförlopp som de båda övriga grupperna. Att så icke är fallet torde bero på att de hjälptagare som erhöll hjälp som ett övergångsfenomen 1948 hade samma genomsnittliga hjälptid under 1948 som övriga hjälptagare av samma familjetyp – d.v.s. medelvärdet förändras ej när den förra gruppen lämnar populationen efter första kvartalet 1948.

Utifrån uppsalapopulationen är det möjligt att gå ett steg vidare med avseende på beskrivningen av hjälpens varaktighet för de olika barnfamiljerna. Den fråga man ställer sig här är hur hjälpens varaktighet förändras med ett stigande antal barn.

För de ej gifta kvinnornas del föreligger det under samtliga undersökta år ett klart positivt samband med antalet barn och antalet hjälpmånader. Det enda undersökningsår då sambandet måste betraktas som mindre starkt är 1950. Om fördelningen över antalet barn och den genomsnittliga hjälptiden studeras för de ensamma mödrarna de olika undersökningsåren finner man, att hjälptiden ökar kraftigt vid det tredje barnet samtliga år utom 1950. 1950 återfinnes ej samma klara differens i hjälptiden mellan å ena sidan familjer med ett till två barn och å den andra sidan familjer med tre och flera barn. Den genomsnittliga hjälptiden för den förra gruppen är 1950 4 månader mot för den senare gruppen 5 månader. Denna relation kan jämföras med de båda gruppernas genomsnittliga hjälptid 1945 som var 5 respektive 8 månader. En bidragande faktor till diskontinuiteten i de här påvisade sambanden kan vara att pensionsreformen och barnbidragsrefor-

[31] Registerkort över fattigvårdstagare/socialhjälpstagare i Uppsala 1944–1960.

men minskade hjälpbehovet hos barnfamiljerna mellan 1945 och 1950. Men då barnbidragens och pensionernas realvärden minskar kan hjälpbehovet åter ha ökat bland familjerna med endast en förälder och flera barn.

För de giftas del avviker bilden från den som påvisats för de ensamma mödrarna på ett par punkter. För det första föreligger det icke något samband mellan antalet barn och hjälpens varaktighet 1945. Om fördelningen av antalet barn och den genomsnittliga hjälptiden studeras finner man att enbarnsfamiljernas genomsnittliga hjälptid var en månad längre än tvåbarnsfamiljernas. Från och med 1950 finns för de gifta familjerna ett klart positivt samband mellan antalet barn och hjälpens varaktighet. Skillnaden mellan de olika fördelningarna 1945 och 1950 kan sannolikt sökas bland flera olika faktorer. Enbarnsfamiljerna bör inom sig rymma såväl de yngsta som de äldsta aktledarna bland barnfamiljerna. Att så kan vara fallet framgår av att enbarnsfamiljerna är den grupp som har den största spridningen i frågan om medelåldern. Inom denna grupp kan det finnas ett antal personer som berörs såväl av demobiliseringen i samband med andra världskrigets slut och metallstrejken 1945 som pensionsreformen 1948, vilket således kan förklara skillnaderna i fördelningarnas form mellan det första undersökningsåret och de senare åren.

Med avseende på åldersvariabelns betydelse för hjälptagandet är källäget för hela riket och städerna avsevärt sämre än det är med avseende på familjetypsfördelningen. I den officiella socialhjälpsstatistiken börjar redovisningen av hjälpens varaktighet fördelad efter hjälpfallens ålder 1957. För städernas del upphör redovisningen 1960. Vidare har det tidigare i detta avsnitt framgått att hjälpens varaktighet varierar kraftigt mellan de olika familjetyperna, varför det torde vara nödvändigt att även föra in familjetypsfördelningen i analysen av åldersvariabelns effekt på hjälpens varaktighet. Den senare uppdelningen av materialet är endast möjlig att göra utifrån uppsalapopulationen för de fem undersökningsåren.

Rent allmänt gäller för hela riket och städerna efter 1957 att hjälptiden tilltar med stigande ålder fram till pensionsstrecket, då den åter avtar. För hjälpfall under 30 år är den genomsnittliga hjälptiden i hela riket och städerna 3 månader mot 6 respektive 5 månader för åldersklassen 60—66 år. För de äldsta åldersklasserna är den genomsnittliga hjälptiden omkring en månad kortare.[32]

För uppsalapopulationens del finns det även ett samband mellan ålder och hemunderstödets varaktighet. För den aggregerade populationen är sambandet positivt under samtliga undersökningsår. Om däremot populationen delas upp efter familjetypstillhörighet framkommer skillnader i sambandet mellan ålder och hjälpens varaktighet för de olika grupperna.

Under det första undersökningsåret, 1945, föreligger genomgående ett starkt positivt samband mellan hjälpens varaktighet och hjälpfallens ålder. Mellan 1945 och 1950 minskar sambandet för de barnlösa familjerna. Att fördelningarna förändras för de barnlösa familjerna är här ett förväntat resultat, då pensionsrefor-

[32] SOS, Socialvården 1957—1965.

Tabell 33. Sambandet mellan ålder och hjälpens varaktighet för hjälpta familjer i Uppsala 1945, 1950, 1955, 1960 och 1965, fördelade efter familjetyp (r_{xy}).

År	Familjetyp				
	Ensam. män	Ensam. kv. u.b.	Ensam. kv. m.b.	Gifta u.b.	Gifta m.b.
1945	0,94	0,83	0,92	0,93	0,89
1950	0,13	0,54	0,98	0,67	0,93
1955	0,70	0,85	0,84	0,08	0,88
1960	0,65	0,68	0,66	0,00	0,67
1965	0,87	0,68	0,72	0,05	0,75

Källor: Se tabell 32.

men i första hand påverkade dessa gruppers hjälptagande. Bilden av utvecklingen under den följande delen av undersökningsperioden är mera splittrad. Tendensen är dock ett vikande samband mellan ålder och hjälpens varaktighet. Denna tendens är kraftigare för de barnlösa familjerna än för barnfamiljerna. För de gifta familjerna utan barn föreligger det inget samband mellan ålder och hjälpens varaktighet från och med 1955.

Vid de här gjorda beräkningarna har endast undersökts om det föreligger något linjärt samband mellan de båda variablerna. Vid genomgången av ålders/hjälptidsfördelningen för hela riket och städerna framgick att det föreligger ett samband men att detta icke är linjärt. Så är även fallet för de olika familjetyperna i Uppsala under de olika undersökningsåren dock med undantaget att maximala hjälptiden icke generellt är lokaliserad till åldersklassen 60—66 år.

1945 uppnås den maximala hjälptiden för de barnlösa familjernas del kring 60-årsåldern. För barnfamiljernas del återfinnes maximum kring 50-årsåldern men förskjutes mot 40-årsåldern vid undersökningsperiodens slut. För de barnlösa familjernas del kan maximum i fördelningarna efter 1945 lokaliseras till åldersklasserna kring pensionsstrecket.[33]

6.3.4. Hemunderstödet värde per månad och hjälpfall

Sett över hela undersökningsperioden är förändringarna i det genomsnittliga hemunderstötets storlek betydande. Den absolut övervägande delen av förändringen är lokaliserad till undersökningsperiodens första hälft. Oaktat att 1955 är en minimipunkt ökar hjälpens värde i fast penningvärde i hela riket mellan 1945 och 1955 med 96 % mot 18 % för den resterande delen av undersökningperioden. Uppgången i socialhjälpens värde är som störst vid två tillfällen 1947—1949 och 1952—1954.

Mellan 1947 och 1949 ökar det genomsnittliga hemunderstödet i riket med 22 kronor och 2/3 av ökningen är lokaliserad till 1947—1948. Denna, relativt sett, kraftiga ökning har även den ett samband med pensionsreformen 1948. Som tidigare påvisats minskade hjälptagarepopulationen kraftigt mellan 1947 och 1949

[33] Jfr Socialdepartementet 1969:9, a.a., s. 18 ff.

Diagram 21. Genomsnittligt hemunderstöd per månad i hela riket, städerna och Uppsala 1945–1965 (1949 års penningvärde).

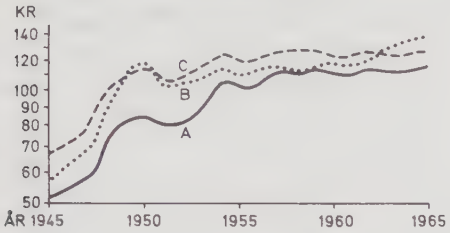

A = Hela riket; B = Städerna; C = Uppsala. Logaritmisk skala.
Källor: se diagram 1 och diagram 3.

genom att ett relativt stort antal pensionärer upphörde att få socialhjälp. Vidare minskade de totala socialhjälpskostnaderna för kommunerna mellan de två åren. Orsaken till att hjälpens värde per månad ökade så kraftigt mellan 1947 och 1949 kan antingen vara att de skilda kommunerna ansåg sig kunna betala ut större understöd till den kvarvarande delen av hjälptagarna som en följd av att deras kostnader minskat eller också att den grupp som upphörde att få socialhjälp hade ett mindre månatligt understöd än de grupper som kvarstannade med hjälp, varvid medelvärdet för hjälpen ökade. Det är sannolikt att de båda faktorerna har samverkat.[34]

Hjälpens värde minskar mellan 1954 och 1955 med 4 % i hela riket och 5 % i städerna. Denna nedgång kan ha ett samband med att lagen om allmän sjukförsäkring träder i kraft. Antalet hjälpfall per 1 000 vuxna invånare minskar svagt mellan 1954 och 1955. Nedgången i hjälpens storlek kan således vara betingad av att ett antal hjälptagare med relativt stor hjälp har lämnat populationen eller att hjälpbehovet minskar generellt för huvudddelen av populationen.

Samvariationen mellan de olika graferna i diagram 21 är stor. Grafen som beskriver utvecklingen i Uppsala samvarierar kraftigast med utvecklingen i städerna, $r_{XY} = 0{,}93$. Den kraftigaste avvikelsen mellan å ena sidan Uppsala och å den andra sidan riket och städerna noteras för de sista undersökningsåren.[35]

[34] Som påtalats tidigare är icke begreppet tilläggspensionär jämförbart mellan å ena sidan 1947 och å den andra sidan de närmast därpå följande åren. Detta förhållande gör att de slutsatser om förskjutningar i populationen hjälptagare med avseende på vissa variabler måste omges med reservationer.

Vissa slutsatser går dock att dra. För det första har tilläggspensionärer, oavsett hur dessa definieras, lägre hemunderstöd per månad, 1947–1949, än de hjälpfall som klassificerats som övriga hjälpfall. Om man konstanthåller hjälptagarepopulationen i hela riket med avseende på relationerna mellan å ena sidan hjälpfall med tilläggspension och å den andra sidan hjälpfall utan tilläggspension finner man, i löpande priser, att den genomsnittliga hjälpen ökat med 16 kr. Om man däremot icke konstanthåller populationen blir ökningen i den genomsnittliga hjälpen mellan 1947 och 1949 26 kr – d.v.s. att omkring hälften i ökningen i de genomsnittliga hjälpbeloppen skulle kunna vara härledd från förändringar i populationens sammansättning.

SOS, Fattigvården, 1947, 1949.

[35] Uppgifterna om utvecklingen i Uppsala är här hämtade ur Uppsala stads fullmäktiges tryck med undantag för 1960. Vid en inledande kontroll av trenden upptäcktes en diskontinuitet i utvecklingen som icke gick att förklara. Vidare överensstämde icke genomsnittsvärdet i den angivna

Tabell 34. Socialhjälpsfall i hela riket, städerna och Uppsala 1945, 1950, 1955, 1960 och 1965, fördelade efter familjetyp och det genomsnittliga hemunderstödet per månad. (1949 års penningvärde.)

		Familjetyp				
		A	B	C	D	E
1945	Riket	43	41	73	54	91
	Städerna	58	54	99	75	125
	Uppsala	55	49	58	59	96
1950	Riket	72	68	108	85	158
	Städerna	96	95	139	101	172
	Uppsala	89	86	106	118	174
1955	Riket	83	82	125	89	161
	Städerna	102	107	151	96	161
	Uppsala	85	95	108	96	132
1960	Riket	84	91	148	92	147
	Städerna	92	107	162	107	164
	Uppsala	74	102	138	91	173
1965	Riket	89	91	163	91	166
	Uppsala	92	122	170	128	205

A = Ensam man; B = Ensam kvinna utan barn; C = Ensam kvinna utan barn; D = Gifta utan barn; E = Gifta med barn.
Källor: Se tabell 28.

Även mellan städerna och hela riket är samvariationen kraftig, $r_{xy} = 0{,}97$. Speciellt intressant är här den nivåmässiga anpassningen mellan de båda graferna i diagram 21, vilket visar på att skillnaderna mellan den månatliga hjälpnivån på landsbygden och i städerna minskar avsevärt under undersökningsperioden.

I detta avsnitt har redan påvisats att den genomsnittliga hjälptiden varierar för olika familjetyper. Detta förhållande gäller även med avseende på det genomsnittliga hemunderstödet per månad. För riket och städerna kan två skilda grupper urskiljas. De barnlösa familjerna bildar en grupp på en lägre nivå och barnfamiljerna en annan på en högre nivå.

I likhet med totalpopulationen ökar de olika familjetypernas hemunderstöd kraftigast under undersökningsperiodens första del. Den kraftiga ökningen i hjälpens storlek för de barnlösa familjerna lokaliseras till åren mellan 1947 och 1949 och torde som tidigare angivits ha ett klart samband med pensionsreformen. Efter ett maximum 1949 minskar hjälpens värde fram till 1952. Mellan 1952 och 1954

källan vid en kontroll av uppgifter som går att räkna fram utifrån primärmaterialet till SOS, Socialvården för samma år. Enligt fullmäktiges tryck skulle 1 283 264 kr ha utbetalts under totalt 6 447 månader 1960 i hemunderstöd. Enligt primärmaterialet till SOS, Socialvården skall summan vara 1 210 759 kr och samma antal månader som den förra källan angav. Om kostnaderna för de olika hjälpformerna summeras i den otryckta källan erhålles samma belopp, 1 283 264 kr, som fanns angivet i stadsfullmäktiges tryck som utbetalt hemunderstöd. Av ovan anförda resonemang framgår att man vid utarbetandet av den tryckta årsberättelsen har råkat föra in fel uppgifter för hemunderstödet detta år.

ökar hjälpen. 1955 brytes den uppåtgående trenden och hjälpen för de tre familjetyperna får ett relativt konstant förlopp med små förändringar.

För de ogifta mödrarnas del ökar hjälpen kraftigt från 1945 till 1948. Efter 1948 fortsätter hjälpen att öka men tillväxttakten är mindre kraftig. För gifta med barn gäller även, att det finns en kraftig tillväxtfas i hjälpens storlek under de första åren. Till skillnad från de ensamma mödrarna är den dock utsträckt ytterligare två år.

En del av den tidiga expansionen i hemunderstödets värde kan sättas i samband med pensionsreformen. Mellan 1947 och 1949 ökar hjälpens storlek kraftigt och då i synnerhet för de barnlösa familjerna. Dock förekommer som tydligt framgår av diagram 30 även en relativt kraftig expansion från ett år till ett annat fram till 1950. Frågan om varför det förekommer vissa brott i utvecklingen skall åter tas upp till behandling senare i denna undersökning då det är möjligt att föra in flera variabler i bilden.

Den inbördes rangordningen mellan storleken av de olika familjetypernas hemunderstöd per månad är relativt enkel att sammanfatta. Den allmänna tendensen är att populationerna kan delas upp i två huvudgrupper. Barnfamiljerna bildar den ena gruppen med höga hjälpbelopp och familjerna utan barn den andra gruppen med låga hjälpbelopp. Från denna allmänna tendens finns dock ett undantag. Under de två första undersökta åren har de gifta familjerna utan barn i Uppsala i genomsnitt större hjälp än de ensamma mödrarna.[36]

[36] Uppgifterna över hemunderstödet för olika familjetyper bygger på vissa skattningar för en del av undersökningsperioden. Vidare finns icke data tillgängliga för alla undersökningsår.

För det första saknas uppgifter om förhållandena i städerna efter 1960. Vidare har uppgifter för Uppsalas del endast kunnat räknas fram för vart femte år. För övriga år utgör graferna en interpolering. För det tredje har fullständiga uppgifter saknats för hela riket och städerna mellan 1946 och 1956. Under denna del av undersökningsperioden har man på Socialstyrelsen valt att redovisa det månatliga hemunderstödet fördelat på olika familjetyper med särskilt barnbidrag/särskilt bidragsförskott respektive utan dessa bidrag i stället för som under de resterande undersökningsåren på familjetyper med respektive utan barn.

I denna undersökning har avsikten varit att försöka beskriva och analysera hjälptagandet, 1945—1965, uttryckt i olika variabler i så sammanhängande serier som möjligt. Med denna målsättning kan det inte anses tillfredsställande att interpolera de olika trenderna i hela riket och städerna mellan undersökningsåren 1945 och 1957. Om man stannade inför en så enkel lösning av problemet så skulle informationen om den del av undersökningsperioden som spänner över de två största socialförsäkringsreformernas införande, folkpensioneringsreformen 1948 och lagen om allmän sjukförsäkring 1955, bli mycket fragmentarisk. Vidare skulle denna lösning av problemet även påverka den fortsatta undersökningen så tillvida att utvecklingen i totala hjälptagandet uttryckt i hemunderstödets storlek per hjälpfall och år även måste interpoleras under motsvarande viktiga del av undersökningsperioden.

Utöver den ogynnsamma lösningen av att interpolera trenden mellan 1945 och 1957 finns det vissa möjligheter att skatta utvecklingen i de olika familjetypernas genomsnittliga hemunderstöd per månad under de aktuella åren.

För hela riket och städerna finns det månatliga hemunderstödet angivet 1946—1956 för ensamma män, ensamma kvinnor och gifta med särskilt barnbidrag/bidragsförskott respektive utan båda bidragen. Om det hade varit så att de olika barnfamiljerna alltid haft någon form av de båda

Fram till 1950-talets mitt har de barnlösa ensamma kvinnorna den lägsta hjälpen. Under den resterande delen av undersökningsperioden har de ensamma männen de lägsta hjälpbeloppen. De gifta familjerna med barn har genomgående de högsta hjälpbeloppen. Spännvidden mellan extremvärdena tenderar dock att avta under undersökningsperioden.

Samvariationen mellan antalet barn och den genomsnittliga hjälpen per månad har beräknats. Sett över hela undersökningsperioden finns två huvudtendenser i materialet. För det första är sambandet mellan antalet barn och hemunderstödets storlek större för de ensamma mödrarna än för de gifta familjerna med undantag för 1965. För det andra är sambandet mellan antalet barn och hemunderstödets storlek något svagare de två första undersökningsåren än under de tre senare åren. Detta senare förhållande kan vara en effekt av de båda omfattande socialförsäkringsreformerna 1948 och 1955. De två försäkringarna kan i vissa situatio-

bidragstyperna hade det varit enkelt att lösa problemet då de familjer som icke har barn icke har denna typ av bidrag. Nu kompliceras dock beräkningarna av att det kan finnas familjer som har barn men icke särskilt barnbidrag eller bidragsförskott.

I SOS Fattigvården 1945 finns tabeller publicerade där hemunderstödets värde per månad för olika familjetyper är redovisat såväl efter familjer med respektive utan barn som efter familjer med respektive utan de olika typerna av barnbidrag. Efter en sammanvägning av antalet familjer med 1 respektive 2 och flera barn finner man att det icke går att antaga att hemunderstödet per månad är lika stort för familjer med barn som för familjer med de olika typerna av barnbidrag. I synnerhet, vilket icke är oväntat, blir skattningen dålig för de gifta familjerna som framgår av nedanstående tablå.

Ensamma män utan barn	39	Ensamma män utan barnbidr. bidr.för.	40
Ensamma kvinnor utan barn	37	Ensamma kvinnor utan barnbidr. bidr.för.	39
Ensamma kvinnor med barn	66	Ensamma kvinnor med barnbidr. bidr.för.	71
Gifta utan barn	49	Gifta utan barnbidr./bidr.för.	65
Gifta med barn	83	Gifta med barnbidr./bidr.för.	73

Den metod som valts för att skatta de olika familjetypernas genomsnittsliga månatliga hjälp är uppbyggd på en koppling av de uppgifter som finns tillgängliga 1945 för de olika familjetyperna fördelade efter familjer med respektive utan barn samt på de uppgifter som finns om de olika familjetyperna fördelade efter familjer med respektive utan barnbidrag bidragsförskott. Efter uppbyggande av ett index, 1945 = 100, kan de förra seriernas värde skattas utifrån de senares 1946–1956.

Metoden är dock icke helt invändningsfri då de andelar av de olika typerna barnfamiljer som erhåller särskilt barnbidrag respektive bidragsförskott icke är konstanta över tiden. Andelen hjälpta barnfamiljer med särskilt barnbidrag tenderar att minska över tiden medan andelen hjälpfall med bidragsförskott ökar. Dock har metoden för att skatta de felande uppgifterna bedömts som varande den bästa. Ett belägg för att de gjorda skattningarna icke kan vara helt felaktiga är att om den aggregerade genomsnittliga hjälpbeloppen per månad beräknas för år 1956 utifrån de skattade uppgifterna så erhålles värden som ligger mycket nära de faktiska värden för aggregatet som finns angivna i den officiella socialhjälpsstatistiken.

För rikets del är avvikelsen mindre än 2 % och för städernas del är den mindre än 1 %. Här måste då understrykas att skattningen av felets storlek å ena sidan icke får betraktas som absolut då fel kan ta ut varandra men å andra sidan måste det även beaktas att den valda metoden för skattningen bör ge det sämsta utslaget 1956.

ner reducera hjälpbehovet vid sjukdom, vilket skulle renodla en ökande försörjningsbörda som understödsorsak.

Med avseende på de fördelningar som beskriver uppsalapopulationens hemunderstöd i förhållande till antal barn kan således sägas att den bild som framkommer när samvariationen räknas fram är enhetlig. Om däremot sambandet mellan ålder och hemunderstödets storlek beräknas för de olika familjetyperna under de fem undersökningsåren erhålles icke någon enhetlig bild för hela perioden.

Under det första undersökningsåret föreligger det dock ett kraftigt negativt samband mellan understödets storlek och aktledarnas ålder för de barnlösa familjerna. Resultatet är inte oväntat om man beaktar vad som tidigare sagts om pensionärernas hemunderstöd. Pensionärerna är framför allt frekventa före pensionsreformen. Det är en grupp som i relation till övriga åldersgrupper har ett lågt hemunderstöd, vilket således ger det uppmätta sambandets riktning och styrka.

Orsaken till att de uppmätta sambanden blivit svaga och svårtolkade under den resterande delen av undersökningsperioden är att de olika fördelningarna som beskriver ålder/hemunderstöd har en kurvlinjär form. De olika fördelningarnas maximipunkter är i allmänhet lokaliserade till fördelningarnas mellersta del. Från och med 1955 då den största hjälpen inom de olika familjetyperna utbetalas till barnlösa hjälpfall i 50—60-årsåldern och till hjälpfall med barn i 40-årsåldern, förskjutes maximum mot de yngre åldersklasserna för de barnlösa familjetypernas del. 1965 utbetalas de största hemunderstöden till ensamma män i 40-årsåldern och till ensamma kvinnor och gifta i 30-årsåldern. De två senare gruppernas kraftiga förändring torde vara väl värd att uppmärksammas här. Det kan inte uteslutas att graviditeter har kommit att ha en ökande betydelse som understödsorsak mot slutet av undersökningsperioden. Detta påstående kan tyckas paradoxalt då sjukpenningförmånen förbättrats under undersökningsperioden för barnsbörd i och med lagen om allmän försäkring.

Det är icke osannolikt att den ökande förvärvsintensiteten bland kvinnorna leder till att ett inkomstbortfall i samband med en graviditet får större konsekvenser för familjens ekonomi än tidigare under undersökningsperioden då de i mindre utsträckning förvärvsarbetade. Det finns exempel på kvinnor som varit tvungna att sluta sin anställning på grund av graviditet och då i allmänhet haft så låg ersättning från försäkringskassan att de varit tvungna att söka socialhjälp. En tid efter nedkomsten har hjälpen upphört i en del fall då kvinnornas förhållande förändrats genom att de gift sig eller flyttat samman med barnets fader eller genom att barnet adopterats bort. Nu torde graviditeter inte vara den enda faktorn som förklarar den relativt höga månatliga hjälpen i de yngre åldersklasserna även andra faktorer måste föras in i analysen.

6.3.5. Hemunderstödets värde per år och hjälpfall

Det nominella hemunderstödet per månad ökar i hela riket från 48 kronor 1945 till 228 kronor 1965. Men parallellt med denna utveckling minskar genomsnittliga

Diagram 22. Totalt hemunderstöd per hjälpfall i hela riket, städerna och Uppsala 1945–1965 (1949 års penningvärde).*

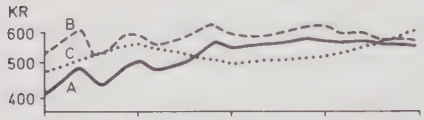

*Hemunderstödet är interpolerat för Uppsalas del mellan 1945, 1950, 1955, 1960 och 1965.
A = Hela riket; B = Uppsala; C = Städerna.
Logaritmisk skala.
Källor: SOS, Fattigvården/Socialvården 1945–1965; Primärmaterialet till SOS, Fattigvården/Socialvården, Uppsala stad, 1945, 1950, 1955, 1960 och 1965.

antalet hjälpmånader kraftigt, från 7,9 till 4,4 månader. Vidare förändras även priserna under perioden. Den samlade bilden av utvecklingen i det totala hemunderstödet, mätt i fast penningvärde, kommer således att uppvisa en mindre ökningstakt än vad som var fallet när hjälpen per månad undersöktes.

Totalt, mellan 1945 och 1965, ökar hemunderstödets värde med 28 % i hela riket och Uppsala mot 11 % i städerna, d.v.s. en årlig genomsnittlig ökningstakt med 1,2 % respektive 0,5 %. Nivåmässigt ligger värdet i städerna på en genomgående högre nivå än för hela riket. Här bör man dock uppmärksamma att det sker en utjämning över tiden. Detta förhållande kan till viss del förklaras av att befolkningen i städerna utgör en större andel av befolkningen i hela riket 1965 än 1945. Till denna utveckling skall läggas en ökande tätortsbildning på landsbygden, vilken medverkar till att ekonomiska och demografiska skillnader utjämnas mellan land och stad under undersökningsperioden.

Hemunderstödets värde i Uppsala avviker till sin absoluta nivå från det för hela riket och städerna under den senare delen av undersökningsperioden. Kraftigast är avvikelsen 1960. Detta år är hjälpens värde 8 % lägre i Uppsala än i hela riket och 18 % lägre än i städerna.

Om man här följer samma uppläggning som tidigare i denna undersökning vid beskrivningen av hjälptagarepopulationen och inledningsvis disaggregerar denna efter familjetyper finner man, att det föreligger avsevärda skillnader mellan vad de olika familjetyperna erhåller i totalt hemunderstöd.

Vid en beskrivning av det totala hemunderstödet i hela riket och städerna kan de olika familjetyperna även här delas upp i två huvudgrupper efter hjälpens storlek – barnfamiljer och familjer utan barn. Om hjälpnivån för barnfamiljerna jämföres med de barnlösa familjernas vid undersökningsperiodens början respektive slut finner man att relationerna mellan de båda huvudgruppernas hjälpnivå tenderar att divergera. En övervägande del av den relativt sett kraftiga tillväxten i barnfamiljernas hjälpnivå är lokaliserad till den del av undersökningsperioden som ligger före 1951.

Vid den tidigare genomgången av hjälpens varaktighet visades det på att det fanns ett samband mellan hjälpens varaktighet och antalet barn inom barnfamiljerna i Uppsala. Även med avseende på den totala hjälpens storlek finns det ett en-

Tabell 35. Sambandet mellan hemunderstödets totala storlek och antalet barn i hjälpta barnfamiljer i Uppsala 1945, 1950, 1955, 1960 och 1965. (r_{xy})

Familjetyp	1945	1950	1955	1960	1965
Ensamma kvinnor	1.00	0.91	1.00	0.94	0.95
Gifta	−0.13	0.61	0.77	0.93	0.84

Källor: Primärmaterialet till SOS, Fattigvården/Socialvården, Uppsala stad 1945, 1950, 1955, 1960 och 1965.

tydigt samband mellan denna och antalet barn inom barnfamiljerna. I speciellt hög grad gäller detta samband de ensamma mödrarna där vid samtliga mättillfällen r_{xy} är större än 0,90. Sambandet mellan de två variablerna är något svagare för de gifta familjerna. Särskilt gäller detta de första undersökningsåren. År 1945 föreligger över huvudtaget icke något samband mellan antalet barn inom de gifta familjerna och hemunderstödets storlek. Det hänger i sin tur samman med att det detta år inte heller finns något samband mellan hjälpens varaktighet och antalet barn som tidigare påpekats. Vid genomgången av hjälpens varaktighet kan demobiliseringen efter kriget, metallstrejken 1945 och pensionsreformen 1948 ha orsakat skillnader i fördelningens form 1945 och 1950.

Bortser man här från de gifta familjerna under det första undersökningsåret finner man att hjälpens genomsnittliga storlek ökar till och med det tredje barnet. I familjer med fyra eller flera barn, vilka är överrepresenterade bland de gifta är bilden däremot splittrad med avseende på det genomsnittliga hemunderstödets storlek.

Sambandet mellan antal barn inom barnfamiljerna och hemunderstödets storlek är klarare än det mellan antalet barn och hemunderstödets varaktighet. Detta förhållande pekar på att störningarna i fördelningarna för det totala hemunderstödet i högre grad är härlett från avvikelser i den genomsnittliga understödstiden än från avvikelser i det genomsnittliga understödet per månad. Av detta följer att hjälptagare med ett mera tillfälligt hjälptagande kan vara överrepresenterade bland familjerna med många barn.[37]

Den andra variabeln som följts upp relativt ingående i denna undersökning är åldern. Denna faktor uppvisar inte något klart samband med den totala hjälpens storlek.

Som framgår av tabellen föreligger inget uttalat starkt linjärt samband mellan de båda variablerna för någon familjetyp under hela undersökningsprioden. Det starkaste sambandet mellan ålder och hemunderstödets storlek har uppmätts för barnfamiljerna, men det tenderar dock att avtaga med tiden. Det positiva sambandet för barnfamiljernas vidkommande torde bero på dels att dessa har en mera

[37] Andelen familjer med fyra eller fler barn varierar meellan 3—5 % bland ensamma mödrar och 10—17 % bland de gifta familjerna. Primärmaterialet till SOS, Fattigvården/Socialvården, Uppsala stad 1945, 1950, 1955, 1960 och 1965.

Tabell 36. Sambandet mellan hemunderstödets totala storlek och aktledarens ålder i hjälpta familjer i Uppsala 1945, 1950, 1955, 1960 och 1965 (r_{xy}).

Familjetyp	1945	1950	1955	1960	1965
Ensamma män	0.54	−0.64	0.65	0.60	0.13
Ensamma kvinnor utan barn	0.24	0.77	0.57	0.46	0.35
Ensamma kvinnor med barn	0.80	0.98	0.65	0.58	0.48
Gifta utan barn	0.79	0.13	−0.25	−0.26	−0.88
Gifta med barn	0.60	0.99	0.85	0.79	0.42

Källor: Primärmaterialet till SOS, Fattigvården/Socialvården, Uppsala stad, 1945, 1950, 1955, 1960 och 1965.

koncentrerad åldersfördelning än de barnlösa familjerna dels att det finns ett samband mellan ålder och antal barn inom familjerna.

Allmänt gäller för samtliga familjetyper och undersökningsår att de högsta hjälpbeloppen har uppmätts för någon åldersklass i centrum av fördelningarna.[38] Detta torde icke vara någon tillfällighet. För det första är det i allmänhet svårare att erhålla arbete för äldre än för yngre arbetskraft. För det andra torde sjukdomsfrekvensen vara större i de äldre åldersklasserna än i de yngre. Dessa faktorer skall sammanvägas med att de aktuella åldersklasserna ligger i omedelbar anslutning till eller strax under pensionsstrecket. Här kan det finnas en del socialhjälpsfall som i avvaktan på ålders- eller förtidspension än hänvisade till att söka socialhjälp under en övergångsperiod.

De gifta barnfamiljerna är relativt stabila under undersökningsperioden med avseende på de olika fördelningarnas maximum. Under samtliga undersökningsår, utom det sista, går den största hjälpen till de barnfamiljer som har en aktledare i 60-årsåldern. Det sista undersökningsåret återfinnes maximum i 50-årsåldern. Det största hjälpbehovet, mätt i kronor, återfinnes här hos barnfamiljer med relativt sett gamla aktledare.[39] De åldersspecifika problem som påtalats för de barnlösa familjerna torde även ha betydelse här förutom att en relativt sett större försörjningsbörda kan accentuera problemen.

För den sista av de olika familjetyperna, ensamma mödrar, har genomgående ett positivt samband mellan ålder och hjälpens storlek uppmätts under undersökningsperioden; det avtager dock med tiden. De avtagande korrelationskoefficienterna svarar mot en förskjutning i fördelningarnas maximipunkter från 50-årsåldern vid undersökningsperiodens början mot 30—40 års-åldern vid dess slut. Denna förskjutning av fördelningarnas maximipunkter mot de yngre åldersklasserna avspeglar strukturella förändringar i populationens sammansättning. Det kan för denna punkt i undersökningen göras gällande att andelen änkor med relativt sett hög medelålder var större i populationen vid undersökningsperiodens början än vid dess slut ty de ogifta yngre mödrarna utgör en relativt sett större del av

[38] Det finns en tendens att maximum förskjutes mot de yngre åldersklasserna under undersökningsperiodens senare del.

[39] Mindre än 10 % av barnfamiljerna är äldre än 59 år.

Diagram 23. Hemunderstöd för skilda familjetyper i hela riket, städerna och Uppsala 1945–1965 (1949 års penningvärde).*

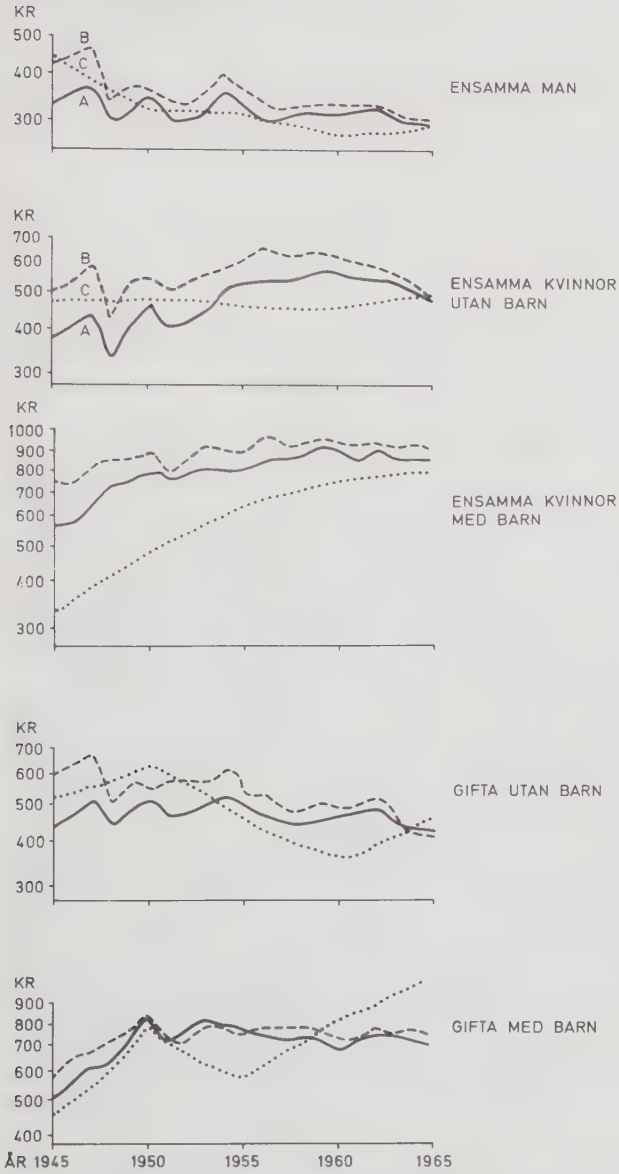

*Hemunderstödet är interpolerat för Uppsalas del mellan 1945, 1950, 1955, 1960 och 1965.
A = Hela riket; B = Städerna; C = Uppsala.
Logaritmisk skala.
Källor: se diagram 22.

Diagram 24. Kumulerad relativ andel hjälpfall fördelade efter hemunderstödets storlek i Uppsala 1945, 1950, 1955, 1960 och 1965.

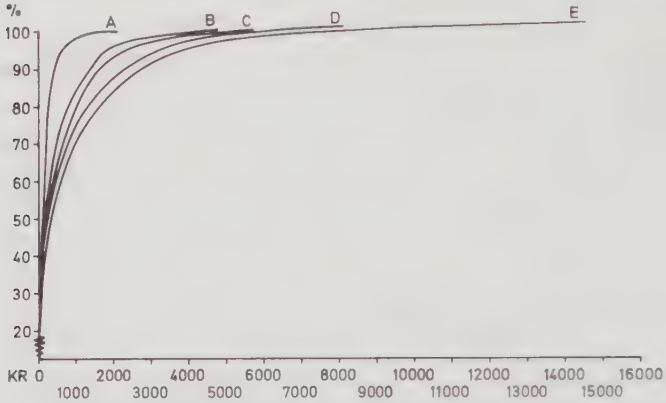

A = 1945; B = 1950; C = 1955; D = 1960; E = 1965.

Källor: Primärmaterialet till SOS, Fattigvården/Socialvården, Uppsala stad, 1945, 1950, 1955, 1960 och 1965.

populationen 1965 än 1945. De ensamma mödrarnas medelålder minskar även under undersökningsperioden från 37 år 1945 till 33 år 1965.

I detta avsnitt har intresset varit koncentrerat på hjälpnivån för olika grupper och på frågan om i vilken utsträckning hjälpen samvarierat med antal barn inom barnfamiljerna och aktledarnas ålder. Implicit har det framgått att det föreligger en relativt stor spridning i hjälpens storlek mellan olika familjetyper, åldersgrupper och barnfamiljer med olika antal barn. Sett över hela undersökningsperioden och den totala hjälptagarepopulationen i Uppsala varierar hemunderstödet mellan 1 krona och 15 000 kronor i löpande penningvärde.

Diagrammet 24 visar klart hjälpbeloppens stora spännvidd. Vidare visar det på att det finns en tendens hos de olika fördelningarna att böja av kraftigare asymptotiskt 1945 än 1965. Till viss del förstärks de påtalade tendenserna av att de olika fördelningarna här har redovisats i löpande penningvärde. I nivå med den tredje kvartilen där divergensen mellan de olika graferna börjar bli mera påfallande förändras icke rangordningen mellan fördelningarna även om dessa deflateras.

Spridningen är således stor inom fördelningarna och den tenderar vidare att tilltaga över tiden. Variationskoefficienten är dubbelt så stor 1965 som 1945 och den standardiserade kvartilavvikelsen fyrdubblas under undersökningsperioden.

6.3.6. Orsaker till förändringar i hemunderstödstagandet 1945–1965

Tidigare i denna framställning har orsakerna till förändringar i hjälptagandet endast analyserats i liten utsträckning. I huvudsak har analysen inskränkt sig till att visa på att pensionsreformen 1948 har haft stor betydelse för utvecklingen i hjälptagandet.

Av undersökningen om hjälp till vård på fattigvårdsanstalt och till vård på sjukvårdsanstalt framgår det att förändringar i den del av socialförsäkringssystemet som ligger utanför den egentliga socialhjälpen i mycket hög grad har påverkat utvecklingen. Analogt med arbetssättet i de tidigare avsnitten skall det även här diskuteras vilken betydelse förändringar i socialförsäkringssystemet kan ha haft för hjälptagandet för den del av populationen som erhållit hemunderstöd.

Avsikten här är således icke att undersöka orsaker till hjälptagandet utan endast att försöka få fram orsaker till förändringar i utvecklingen. Denna utgångspunkt innebär att det är nödvändigt att i första hand välja en aggregationsnivå där översikten av socialförsäkringssystemets expansion är så god som möjligt. På lokal nivå har det genom en intensivstudie, för vissa år, gått att få fram uppgifter om ca 500 hjälpta familjer i Uppsala. Här finns det således ett relativt bra material avseende frågan om varför socialhjälp utbetalas vid olika tillfällen. Däremot är det icke på denna nivå möjligt att överblicka utfallet av socialförsäkringssystemet vid olika tillfällen. Om man väljer riket som undersökningsnivå förlorar man en stor mängd information om hjälptagarna men vinner avsevärt ökad information om socialförsäkringssystemet, som i antal personer till vilka olika försäkringsbelopp utbetalats varje år samt beloppens genomsnittliga storlek. Den senare informationen är nödvändig för att analysen av hjälptagandet i förhållande till socialförsäkringssystemet skall kunna genomföras, vilket leder till att denna del av undersökningen måste genomföras på riksnivå.

Forskningsläget med avseende på de problem som skall behandlas här är relativt enkelt att redogöra för. Såvitt känt är det endast Åke Elmér som i sin undersökning "Folkpensioneringen i Sverige" gjort en mera systematisk genomgång av denna problematik. Han har dock som en följd av målsättningen för sitt arbete inskränkt sig, till att behandla folkpensioneringen och hjälptagandet. Vid den undersökningen har han vidare arbetat med den aggregerade hjälptagarepopulationen, d.v.s. populationen är icke disaggregerad med avseende på de olika hjälpformerna och tyngdpunkten på pensionsreformen 1948.

I Elmérs undersökning finns även en specialundersökning av folkpensionärer i Eslöv. Denna ger dock en mycket begränsad information om vilka eventuella effekter på hjälptagandet som kan vara härledda från förändringar i förutsättningarna för att erhålla pension då antalet pensionärer med fattigvård/socialhjälp är mycket litet i Elmérs specialundersökning.[40]

När man skall analysera utvecklingen i antalet personer som erhåller hemunderstöd över en längre tidsperiod är det nödvändigt att ta hänsyn till förändringar i befolkningens storlek. I detta avsnitt kommer befolkningens hjälpbenägenhet att beräknas såsom antalet hjälpfall med hemunderstöd per 1 000 vuxna invånare. Skall analysen av utvecklingen bli meningsfull är det nödvändigt att beräkna hjälpbenägenheten för befolkningen disaggregerad på såväl civilstånd som ålder.

Inledningsvis skall den grupp som uppvisar den kraftigast minskande hjälpbe-

[40] Elmér, a.a., s 408 ff.

Diagram 25. Antal hjälpfall med hemunderstöd per 1000 vuxna invånare fördelade efter ålder och civilstånd i hela riket 1945–1965 (med 5 års löpande medeltal).

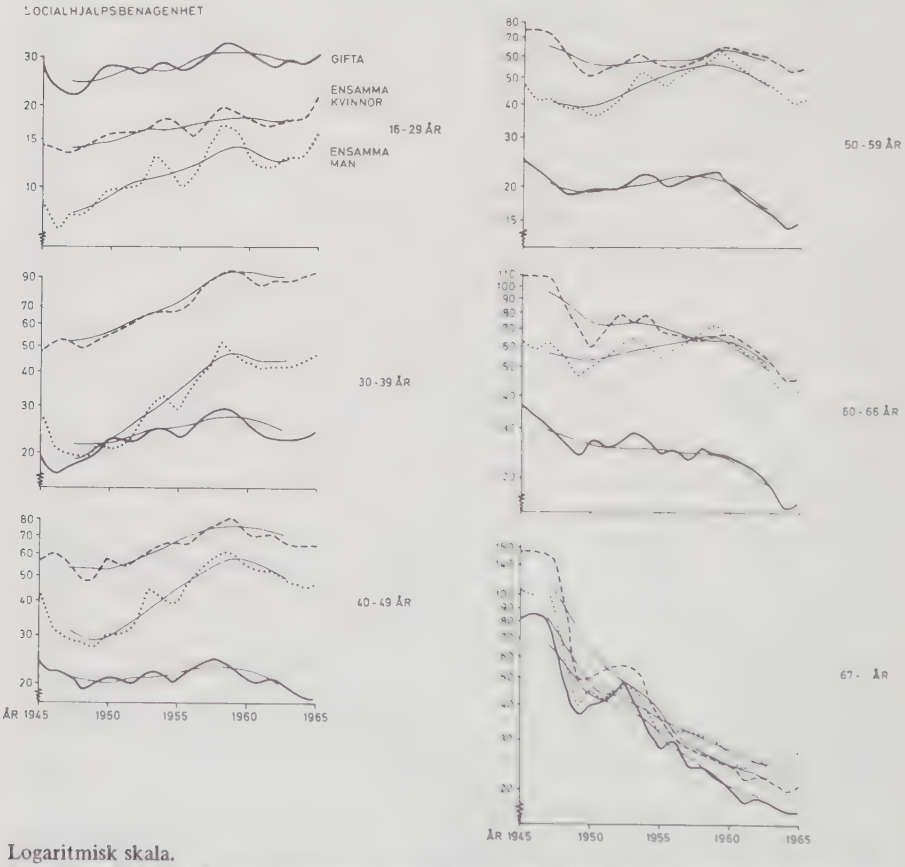

Logaritmisk skala.

Källor: SOS, Fattigvården/Socialvården 1945–1965; SOS, Folkräkningen 1945, 1950, 1960 och 1965; SOS, Folkmängdens förändringar 1961–1965; SÅ, 1945–1965.

nägenheten, ålderspensionärerna, undersökas med avseende på i vilken utsträckning deras hjälptagande har påverkats av utbyggnaden i socialförsäkringssystemet. Gruppen är relativt enkel att isolera med avseende på vilka mera betydande socialförsäkringsförmåner som varit gällande för den. För det första har under hela undersökningsperioden utgått ålderspensioner med tillägg av olika slag, för det andra tillkommer den allmänna tilläggspensioneringen efter 1962 samt för det tredje träder lagen om allmän sjukförsäkring i kraft 1955.

Om man börjar med att undersöka sjukförsäkringen finner man att den sönderfaller, som tidigare påpekats i två delar, en sjukvårdsförsäkring och en sjukpenningsförsäkring. Sjukvårdsförsäkringens införande torde knappast kunnat påverka den form av hjälptagande som undersökes här, utan kan sannolikt helt isoleras

Tabell 37. Relativ förändring i skilda ålders- och civilståndsgruppers socialhjälpsbenägenhet (procent), hemunderstöd, 1945–1949 samt regressionskoefficienter för lineära trender beskrivande utvecklingen i socialhjälpsbenägenheten, hemunderstöd, i hela riket 1950–1965.

			Ej gifta män			
År/Ålder	16–29	30–39	40–49	50–59	60–66	67–w
1945–1949	0	10	–33	–19	–27	–61
1945–1947	–11	–10	–31	–13	–3	–5
1950–1965	0.30	1.63	1.26	**–0.30**	**–0.75**	–1.58
			Ej gifta kvinnor			
År/Ålder	16–29	30–39	40–49	50–59	60–66	67–w
1945–1949	7	6	–14	–30	–36	–66
1945–1947	–7	8	0	–5	–3	–4
1950–1965	0.22	2.46	0.85	0.20	–1.68	–2.64
			Gifta			
År/Ålder	16–29	30–39	40–49	50–59	60–66	67–w
1945–1949	–7	–22	–20	–24	–35	–54
1945–1947	–22	–26	–12	–16	–16	–2
1950–1965	0.21	0.03	–0.17	–0,39	–0.78	–2.06

Källor: SOS, Fattigvården/Socialvården 1945–1965; SOS, Folkräkningen 1945, 1950, 1960 och 1965; SOS, Folkmängdens förändringar 1962–1965; SÅ 1946–1966.

till en påverkan på hjälpen till vård på sjukvårdsanstalt. Sjukpenningförsäkringen berör inte ålderspensionärer såvida de ej har någon inkomst vid sidan om pensionerna, vilket torde vara mycket sällsynt bland hjälptagarna. Således bedömes lagen om allmän sjukförsäkring ha haft en mycket begränsad inverkan på utvecklingen i hjälptagandet för ålderspensionärernas del.[41]

Däremot har ålderspensionens utveckling kraftigt påverkat hjälptagandet i den

[41] "Sjukkassemedlem, vars årsinkomst av förvärvsarbete uppgår till minst ettusentvåhundra kronor, skall vara sjukpenningförsäkrad. Kvinnlig sjukkassemedlem, vars årsinkomst av förvärvsarbete ej uppgår till ettusentvåhundra kronor, är jämväl sjukpenningförsäkrad, såframt hon

a) är gift och sammanlever med sin man eller, om sammanlevnaden mellan makarna hävts, med barn under 16 år, som vid tiden för samlevnadens hävande var sjukvårdsförsäkrat såsom barn till henne eller maken, eller

b) efter ha varit gift sammanlever med barn under 16 år, som vid tiden för äktenskapets upplösning var sjukvårdsförsäkrat såsom under a) sägs.

Försäkring, som i andra stycket avses gäller ej för längre tid än till och med den månad, varunder kvinnan fyller sextiosju år, och ej heller för tid efter utgången av den månad, varunder hon börjat uppbära invalidpension eller sjukbidrag enligt lagen om folkpensionering, så länge sådan förmån åtnjutes.

. . .

Annan än i denna paragraf avses må ej tillhöra den obligatoriska sjukpenningförsäkringen." SFL § 7.

För pensionärer med inkomst av förvärvsarbete finns speciella regler utformade i SFL 29. Nu torde dock dessa reglers utformning vara av ett mycket marginellt intresse för denna undersökning då det kan antagas att pensionärer med förvärvsinkomst utgör en obetydlig del av hjälptagarepopulationen.

Diagram 26. Pensionsförsäkringsförmåner och bostadstillägg för ålderspensionärer i hela riket 1949–1965 (1949 års penningvärde).

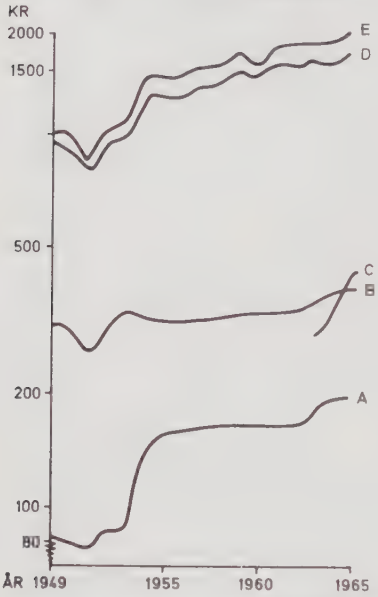

A = Bostadsbidrag/-tillägg per ålderspensionär; B = Bostadsbidrag/-tillägg per förmånstagare; C = Allmän tilläggspension per förmånstagare; D = Ålerspension per ålderspensionär; E = Samtliga pensionsförmåner per ålderspensionär.
Logaritmisk skala.
Källor: SOS, Folkpensioneringen 1937/39–1950; SOS, Folkpensioneringen 1951–1962; SOS, Allmän försäkring 1963–1965; SOS, Folkräkningen 1945, 1950, 1960 och 1965; SÅ, 1949–1965.

äldsta åldersklassen. Vid ett flertal tillfällen har påpekats att folkpensioneringsreformen 1948 haft en genomgripande effekt på mängden ålderspensionärer i hjälptagarepopulationen, vilket framgår mycket klart av tabell 37 och diagram 25. Efekterna av denna reform och de fortlöpande förbättringarna av ålderspensionen fortsätter att påverka hjälptagandet under hela undersökningsperioden.

Efter 1947 utgöres stommen i ålderspensionärernas försäkringsskydd av ålderspension med därtill hörande standardtillägg för 1954 och därefter indextillägg. Till denna typ av pensioner kan läggas utbetalningarna av den allmänna tilläggspensionen som började 1963. Utöver dessa tillägg har bostadssubventioner utbetalats till ålderspensionärer under en längre tid. Före 1954 benämnes dessa allmänna och särskilda bostadsbidrag. 1954 ersättes dessa med kommunala bostadstillägg.[42]

Bostadstilläggen till ålderspensionärerna har här presenterats fördelade efter

[42] SOS, Folkpensioneringen 1952–1962.

Diagram 27. Antal änkor med änkepension per 100 änkor samt genomsnittliga pensionsbelopp för änkepensionärer i hela riket 1949–1965 (änkepensioner i 1949 års penningvärde).

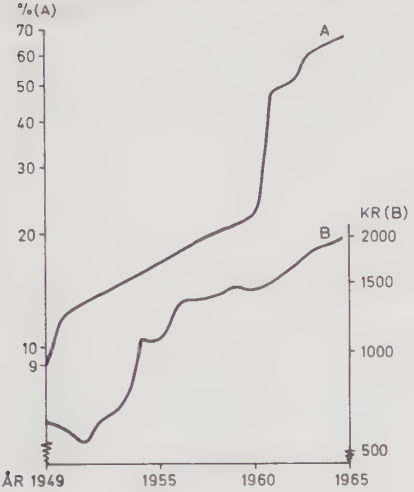

Logaritmisk skala.
Källor: se diagram 26.

genomsnittsvärde per ålderspensionär (A) och förmånstagare (B)[43]. Av de båda kurvorna A och B följer implicit att den kraftiga ökningen i kurvan A är härledd från en kraftig ökning i antalet ålderspensionärer med bostadstillägg/bidrag mel-

[43] Vid analysen av hjälptagandet i relation till utvecklingen i pensionsförsäkringssystemet kommer tyngdpunkten att läggas vid perioden 1949–1965. Ett alternativ hade varit att välja 1948 som det första året för den longitudinella studien men detta har bedömts som olämpligt då hjälptagandet 1948 antar speciellt avvikande former detta år som en följd av att pensionsreformen icke slår igenom omedelbart. Även under de första undersökningsåren ökar pensionsbeloppen. Analysen av detta förlopp försvåras avsevärt av att pensionärerna kan ha enbart icke inkomstprövad pension eller inkomstprövad pension eller båda formerna kombinerat.

Antal folkpensionärer 1944–1947. 1.000-tal.

Vid slutet av	1944	1945	1946	1947
Enbart icke inkomstprövad pension	202	207	215	225
Icke inkomstprövad + inkomstprövad pension	423	427	431	427
Enbart inkomstprövad pension	36	34	33	32

Elmér, a.a. s. 532.

Av tablån torde det framgå att det finns en relativt stor spridning mellan de olika kombinationerna. Någon fördelning av dessa på olika pensionärsgrupper är icke känd vilket försvårar analysen avsevärt. Därtill skall läggas att det är mycket stora skillnader mellan de icke inkomstprövade och inkomstprövade pensionsbeloppen.

Genomsnittlig storlek av folkpension 1944–1947

Vid slutet av	1944	1945	1946	1947
Enbart icke inkomstprövad pension	67	71	76	79
Enbart inkomstprövad pension	504	699	696	428

Elmér, a.a. s. 534 ff.

Diagram 28. Antal gifta kvinnor, 60–66 år, med hustrutillägg per 100 gifta kvinnor, 60–66 år, samt genomsnittliga tilläggsbelopp för kvinnor med hustrutillägg i hela riket 1949–1965 (hustrutillägg i 1949 års penningvärde).

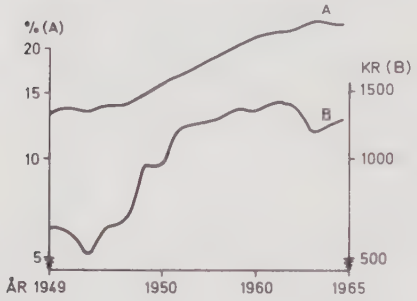

Logaritmisk skala.
Källor: se diagram 26.

lan 1953 och 1954. År 1953 hade 23 % av ålderspensionärerna bostadstillägg år 1954 hade 47 % av ålderspensionärerna bostadsbidrag. Sett över hela perioden 1949 till 1965 tillväxer bostadsbidragen per ålderspensionär med i genomsnitt 5,7 % per år i fast penningvärde. Här bör dock påpekas att hälften av denna tillväxt är lokaliserad till 1953–1954.

Den allmänna tilläggspensionen börjar att utbetalas 1963. De uppmätta beloppen per förmånstagare (C) växer kraftigt under undersökningsperiodens tre sista år. Antalet ålderspensionärer med allmän tilläggspension är dock så litet att man knappast kan förvänta sig att det skall påverka totaliteten i någon större utsträckning. År 1963 hade 0,3 % av samtliga ålderspensionärer allmän tilläggspension och 1965 var andelen 6 %. Utslaget på samtliga ålderspensionärer var den allmänna tilläggspensionen 0,91 kronor per person 1963 och 25,60 kronor 1965.

Ytterligare två pensionsförsäkringsformer finns för ålderspensionärer, nämligen vårdtillägg och blindtillägg. Andelen förmånstagare som erhåller dessa tillägg är mycket litet, 0,1 –0,2 %. Förändringar i vårdtilläggens och blindtilläggens storlek påverkar därför den samlade bilden av pensionernas utveckling obetydligt.

Sammanfattningsvis kan konstateras att socialhjälpsbenägenheten minskar kraftigt för ålderspensionärer och att ålderspensionerna inklusive tillägg stiger kraftigt. Om man här går ett steg vidare och undersöker om det föreligger ett linjärt samband mellan å ena sidan de ökande sociala förmånerna till ålderspensio-

Ökningen i pensionbesloppen mellan 1945 och 1947 får icke någon påtaglig effekt på hjälptagandet som det kan mätas här i antal hjälpfall per 1000 vuxna innevånare.

Antal hjälpfall per 1000 invånare.

År	1945	1946	1947	1948	1949
Ensamma män	105	103	100	65	41
Ensamma kvinnor	146	146	140	90	50
Gifta	82	84	80	52	38

SOS, Fattigvården 1945–1947; SOS, Folkräkningen 1945; SÅ 1945–1965.

SOS, Fattigvården 1945–1947; SOS, Folkräkningen 1945; SÅ 1945–1965.
Däremot är effekterna av 1948 års pensionsreform helt odiskutabla.

närerna och å andra sidan den minskande socialhjälpsbenägenheten 1950—1965 finner man att de olika kurvorna samvarierar kraftigt. Omkring 90 % av variationen i hjälpbenägenheten kan förklaras av variationen i pensionsbeloppen.

När socialhjälpstagandet skall undersökas för personer i aktiv ålder mot bakgrund av utvecklingen i socialförsäkringssystemet blir förloppet avsevärt mera komplicerat än när motsvarande undersökning skall göras för personer som icke är i aktiv ålder. Antalet socialförsäkringar som teoretiskt kan påverka hjälptagandet är stort. Vidare är det nödvändigt att beakta såväl mängden personer som erhållit utbetalningar från en bestämd försäkring som försäkringsbeloppens storlek ty båda faktorerna kan påverka utvecklingen i hjälptagandet.

Vid denna, med nödvändighet, översiktliga genomgång av vilka effekter förändringar i socialförsäkringssystemet kan ha haft på hjälptagandet för personer i aktiv ålder skall inledningsvis pensionssystemet undersökas. De förändringar som kan vara aktuella här är invalidpension[44]/sjukbidrag/hustrubidrag,/[45] särskilt barnbidrag/barnpension[46] samt änkepension. Till dessa försäkringsformer kommer den allmänna tilläggspensionen och bostadsbidrag/bostadstillägg. När det gäller utvecklingen över tiden i pensionernas storlek per förmånstagare kan man knyta an till diskussionen om utvecklingen av ålderspensionerna.

De olika pensionsformerna samvarierar kraftigt under perioden 1949—1965. Tar man ålderspensionen som utgångspunkt så är samvariationen mellan denna och de övriga pensionsformerna omkring 0.90 mätt med produktmomentkorrelationskoefficienten.

Nivåmässigt finns det däremot stora skillnader mellan pensionsbeloppens storlek. De lägsta beloppen återfinnes under hela undersökningperioden för barnpensioner/särskilda barnbidrag. År 1949 var dessa omkring 240 kronor per mottagare mot 650 kronor 1965. Hustrutilläggen var 620 kronor 1949 och 1 264 kronor 1965 och änkepensionerna var 600 kronor 1949 och 1 980 kronor 1965. De högsta beloppen har gått till invalidpensionärer och sjukbidragsmottagare med 940 kronor 1949 och 2 200 kronor 1965. Samtliga belopp har beräknats inklusive

[44] Förtidspension.

[45] "Hustrutilläggen skall, . . . , för år räknat motsvara skillnaden mellan å ena sidan sammanlagda beloppet av folkpension i form av ålderspension till två makar samt å andra sidan sådan pension till ogift, pensionerna beräknade för år och under förutsättning att de börjat utgå från och med den månad varunder den pensionsberättigade fyllt sextiosju år." SFS 1962:392.

"Ålderspension utgör, ... , för år räknat nittio procent eller, för gift försäkrad vars make åtnjuter folkpension i form av ålderspension eller förtidspension . . . sextiosju och en halv procent av basbeloppet." SFS 1962:381.

[46] De särskilda barnbidragen utgående till pensionärers minderåriga barn eller fader- eller föräldralösa barn och senare barnpensioner utgående till barn där en eller båda föräldrarna har avlidit kommer icke att närmare kunna behandlas i denna undersökning. Jämför även med barntillägg. SFS 1947:530; SFS 1962:381; Elmér a.a. s. 207.

Det är icke möjligt att isolera de grupper bland hjälptagarna där förändringar i de särskilda barnbidragen och barnpensionerna kan tänkas ha någon effekt på hjälptagandet. Någon avgörande effekt för utvecklingen i hjälptagandet bedömes dock icke de förbättrade särskilda barnbidragen/barnpensionerna ha haft.

olika tillägg och i 1949 års penningvärde. Först skall här invalidpensionernas/sjukbidragens/förtidspensionernas utveckling ställas mot utvecklingen i hjälptagandet. Med avseende på mängden personer som erhållit förtidspension är denna påfallande stabil under hela perioden 1949–1965. Av den vuxna befolkningen erhåller maximalt 2,7 % pensionsförmånen 1950 mot 2,5 % för det övervägande antalet undersökningsår. Det finns således icke här några kraftiga relativa förändringar, endast innehållet i pensionerna förändras.

En övervägande del av förtidspensionärerna bland befolkningen återfinnes, icke oväntat, i de äldsta åldersklasserna. År 1961 var omkring 2/3 av samtliga personer med förtidspension över 49 år. Omkring 1/3 var över 59 år.[47] De uppgifter som finns om förtidspensionärerna i hjälptagarepopulationen är mycket fragmentariska. Det är omöjligt att få fram uppgifter om dessa hjälptagares åldersfördelning. Det föreligger dock icke några skäl att antaga, utifrån de förhållanden som är kända för hjälptagarna i Uppsala, att de hjälpta förtidspensionärernas åldersfördelning markant avviker från samtliga förtidspensionärers.

Ett annat källproblem som avsevärt påverkar analysen av hjälptagandet är att endast mycket begränsade uppgifter finns om andelen hjälpfall med förtidspension. Utöver de uppgifter som är kända från specialundersökning av uppsalapopulationen finns endast uppgifter för hela riket 1959. Dessa uppgifter avser då samtliga hjälpfall; populationen är således icke disaggregerad med avseende på vilka hjälpformer som utgått. Andelen hjälpfall med förtidspension 1959 är 12 % i hela riket. Andelen hjälpfall med förtidspension i Uppsala avviker ej signifikant från riksgenomsnittet under 1950, 1955, 1960 och 1965. Däremot är andelen hjälpfall med förtidspension avsevärt större i Uppsala 1945, då de utgör nära 1/3 av samtliga hjälpfall i aktiv ålder.

Det förhållandet att det inte går att beräkna andelen förtidspensionärer i hjälptagarepopulationen försvårar självklart analysen. Även det förhållandet att utvecklingen i olika pensionsformer samvarierar kraftigt över tiden komplicerar analysen.

Om man speciellt undersöker den grupp som icke berörts av övriga pensionsformer, hustrutillägg eller änkepension, nämligen ej gifta män, finner man som tidigare påpekats att hjälpbenägenheten är avtagande endast för den äldsta åldersklassen, 60–66 år. Inom denna åldersklass är sannolikt invalidpensionärerna överrepresenterade jämfört med övriga åldersklasser. Och man kan således förvänta att de ökade invalidpensionerna kan ha påverkat hjälptagandet. Men sambandet mellan ett minskat hjälptagande och ökande pensionsbelopp är mycket svagt, $r_{xy} = 0{,}2$.

Det ringa sambandet mellan utvecklingen i hjälptagandet för ej gifta män i åldern 60–66 år och i förtidspensionernas storlek kan synas oväntad då andelen förtidspensionärer bland de ej gifta männen i hela riket var 14 % 1959, samt 15 %

[47] SOS, Folkpensioneringen 1952–1962.

i Uppsala året efter, och man kan förvänta sig att förtidspensionärerna är kraftigt överrepresenterade i åldersklassen 60—66 år.[48]

Den fråga man kan ställa sig här är varför utvecklingen i den undersökta gruppens hjälpbenägenhet icke påverkas av ökande pensionsbelopp då å ena sidan gruppens hjälpbenägenhet minskar kraftigt i samband med pensionsreformen 1948 och å andra sidan ålderspensionärernas hjälpbenägenhet avtar relativt kontinuerligt under hela undersökningsperioden.

Om man börjar med den senare gruppen, ålderspensionärerna, så påverkas hela gruppens inkomster av en förändring i ålderspensionernas storlek. Bland hjälptagare i aktiv ålder påverkas endast inkomsterna för en del av populationen av förändringar i pensionsbeloppen, vilket leder till, rent generellt, att ålderspensionärernas hjälpbenägenhet bör vara känsligare för förändringar i pensionsbeloppen än vad som är fallet för hjälptagare i aktiv ålder. När det sedan gäller pensionsreformen 1948 så medförde denna att antalet förtidspensionärer med socialhjälp minskade kraftigt mellan 1948 och 1949. En minskande andel förtidspensionärer leder till att känsligheten i gruppens hjälpbenägenhet för växande pensionsbelopp minskar över tiden. Vidare är det nödvändigt att se på storleken i förändringarna i pensionsbeloppen. Det är svårt att utifrån tillgänglig litteratur få någon bestämd uppfattning om storleken av pensionsbeloppen för olika grupper omedelbart före pensionsreformen. Men man torde med mycket stor sannolikhet kunna antaga att pensionsbeloppen ökade för vissa grupper mycket kraftigt i och med reformen 1948 — dvs att vissa förtidspensionärer före 1948 hade en låg pension kombinerad med socialhjälp (fattigvård). Efter pensionsreformen, som innebar att pensionsbeloppen i vissa fall ökade med över 100 %, behövde ett stort antal förtidspensionärer inte längre socialhjälp. Under den senare delen av undersökningsperioden finns inga tillfällen då pensionsbeloppens realvärde ökar lika kraftigt. Den kraftigaste ökningen av pensionsbeloppen för förtidspensionärer har uppmätts mellan 1953 och 1954, 33 %. Mellan dessa två år minskar hjälpbenägenheten för de ej gifta männen i åldersklassen 60—66 år. Men det går icke att med bestämdhet antaga att denna förändring i hjälpbenägenheten, till sin helhet är härledd från de ökade pensionsbeloppen till förtidspensionärer då hjälpbenägen-

[48] Det föreligger uppgifter i 1959-års socialhjälpsundersökning vilka skulle möjliggöra en mera exakt beräkning av hur stor andel av hjälpfall i olika åldersklasser som var förtidspensionärer 1959. Men i den tabell där hjälpfallen presenteras fördelade efter ålder (tab. A o. B) exkl. förtidspensionärer saknas 4 % av hjälpfallen. Detta bortfall på 1600 hjälpfall, i uppräknade tal, är icke lika fördelat mellan de olika civilståndsgrupperna. Således saknas uppgifter för 10 % av de ej gifta männen, 3 % för de ej gifta kvinnorna och 2 % för de gifta männen (jfr tab. D). Det går icke heller att antaga att bortfallet är lika fördelat mellan de äldre åldersklasserna, varför uppgifterna om andelen förtidspensionärer i äldre åldersklasser för de ej gifta männen med socialhjälp måste betraktas alltför osäkra för att gå att använda.

Allmänt gäller även att de uppgifter om hjälptagarnas struktur som finns att tillgå i 1959 års socialhjälpsundersökning avser hela den hjälpta populationen, dvs oavsett vilken eller vilka hjälpformer som utgått, vilket naturligtvis ytterligare ökar skattningarnas osäkerhet med avseende på de förhållanden som gäller hjälpfallen med hemunderstöd.

heten minskar även för samtliga övriga åldersklasser, något som kan vara konjunkturellt betingat.

Av de olika pensionsreformerna som studeras i denna undersökning har änkepensionerna förändrats kraftigast till innehåll och omfattning. I fast penningvärde stiger änkepensionerna, som infördes 1948 med 225 % mellan 1949 och 1965. Vidare ökar andelen änkor med änkepension mellan samma år från mindre än 10 % till nära 70 %. Av diagram 27 (sid. 107) framgår att de olika förändringarna i änkepensionerna icke sker successivt utan att det är möjligt att lokalisera vissa tidpunkter med speciellt kraftiga förändringar.

Det första problemet vid en undersökning av hur förändringarna i änkepensionernas storlek och omfattning kan ha påverkat hjälptagandet är att isolera änkorna inom hjälptagarepopulationen. Då den offentliga statistiken är mycket knapphändig på denna punkt måste vissa resultat från uppsalaundersökningen även föras in i denna del av undersökningen.

Vad som är känt om andelen änkor i hjälptagarepopulationen i hela riket är de uppgifter som föreligger i 1959 års socialhjälpsundersökning. Enligt denna utgjorde änkorna 27 % av samtliga ej gifta kvinnor med socialhjälp. Nu kan man dock på goda grunder antaga att denna siffra är en överskattning av den faktiska andelen änkor av totala antalet ej gifta kvinnor 1959. Enligt 1959 års socialhjälpsutredning var 60 % av de ej gifta kvinnorna 50–66 år mot 44 % enligt SOS Socialhjälpen 1959. Överskattningen av andelen äldre kvinnor i 1959 års socialhjälpsundersökning beror på att antalet långvarigt understödda hjälptagare har överskattats i undersökningen som en följd av den urvalsmetod man valt. Tidigare har det påvisats att de längsta hjälptiderna återfinns i det ovan angivna åldersintervallet. Om åldersklassen 50–66 år är överskattad i 1959 års socialhjälpsundersökning kan man även förvänta att gruppen änkor är överskattad då över 80 % av änkorna i befolkningen i aktiv ålder återfinnes i åldersintervallet 50–66 år. För undersökningsåret 1960 är andelen änkor i Uppsala av samtliga hjälpta ensamstående kvinnor 16 %. Avvikelsen mellan andelen i Uppsala 1960 och andelen i riket 1959 är signifikant, men den torde som visats ovan, till viss del vara härledd från en överskattning av andelen änkor bland hjälpfallen i hela riket 1959.

Utifrån uppsalapopulationen kan man vidare antaga, att andelen änkor icke är konstant över tiden. År 1945 var 1/3 av hjälpfallen änkor i samplet av ej gifta kvinnor i aktiv ålder och 1965 var andelen 1/10.

Ytterligare en faktor som måste beaktas här när det gäller att avgöra i vilken utsträckning populationen är känslig för förändringar i änkepensionerna är hur stor andel av de hjälpta ej gifta kvinnorna i aktiv ålder som har änkepension. Utifrån 1959-års socialhjälpsundersökning kan detta antal skattas till 18 % för 1959. Nu torde även denna siffra vara något för hög. Enligt samma undersökning hade 90 % av änkepensionärerna socialhjälp under längre tid mot 83 % av änkorna utan änkepension.[49]

[49] SOS, 1959-års socialhjälpsundersökning; SOS, Folkpensioneringen m.m. 1951–1962; SOS, Allmän försäkring, 1962–1965; SOS, Fattigvården/Socialvården, 1945–1965; SOS, Folkräk-

Orsaken till att relativt mycket utrymme i detta avsnitt har ägnats åt att ge en approximativ bild av hur stor del av hjälptagarepopulationen som är änkor är att det i den officiella socialhjälpsstatistiken icke finns några serier publicerade över antalet änkor i hjälptagarepopulationen. Man måste försöka avläsa eventuella effekter av förändringar i änkepensionerna i utvecklingen i de ej gifta kvinnornas socialhjälpsbenägenhet.

Det är dock först nödvändigt att precisera förutsättningarna för förändringarna i pensionsbeloppens storlek och andelen änkor med änkepension.

Rätten till änkepension inskränkte sig ursprungligen till "Änka som vid mannens frånfälle fyllt femtiofem år och varit gift med honom minst fem år, såframt hon ej eljest åtnjuter folkpension. . . Ingår hon äktenskap upphör rätten till änkepension." Därtill skall läggas att änkepensionen minskades "med fem tiondelar av den pensionsberättigades årsinkomst i vad den må överstiga. . .400 kr."[50]

Den första januari 1956 träder nya bestämmelser i kraft som mildrar kravet på fem års äktenskap. Från och med den första juli 1960 vidgas rätten till full änkepension till änkor som dels hade barn under 16 år och dels de änkor som fyllt 50 år vid mannens frånfälle och varit gifta med honom i minst fem år. "Om en änka utan barn i hemmet var under 50 år vid mannens död, minskades pensionen med en femtondel för varje år som änkans ålder vid mannens död understeg 50 år. Om en änka inte längre hade något barn under 16 år i hemmet, skulle vid bedömandet av hennes rätt till änkepension anses som om mannen avlidit då yngsta barnet fyllde 16 år eller då änkan eljest upphörde att ha barn i nämnda ålder i hemmet. . . .[51]

. . .Den nya änkepensionen utgavs utan inkomstprövning till kvinnor, som blev änkor efter utgången av juni 1960, medan inkomstprövning enligt då gällande regler tillämpades beträffande pensioner till änkor, vilkas män avlidit före den 1 juni 1960."[52]

De utvidgade förutsättningarna för erhållande av änkepension avspeglas i en mycket kraftig ökning i andelen änkor med änkepension mellan 1960 och 1961, från 22 % till 49 %. Den andra tidpunkten under den senare delen av undersökningsperioden då andelen änkor med änkepension ökar markant är i samband med införandet av lagen om allmän försäkring 1963, då andelen änkor med änkepension ökar från 51 % till 62 %.[53] I samband med denna socialförsäkringsreform utvidgas möjligheterna till änkepension ytterligare och det gäller då

ningen, 1945, 1950, 1960, 1965; SOS, Folkmängdens förändringar, 1961—1965; Socialregisterakter, Uppsala stad; 1959 års Socialhjälpsundersökning.

[50] SFS 1946:431.

Med gruppen änkepensionärer enligt ovan angivna författningstext kan änka eller änkling som har vårdnaden av minderårigt barn under 10 år jämställas. SFS 1946:531.

[51] Den 1 januari 1956 vidgades rätten till ersättning till änkor och änklingar med barn som var under 12 år. SOS, Folkpensioneringen 1952—1962.

[52] Ibidem.

[53] SOS, Folkpensioneringen 1952—1962; SOS, Allmän försäkring 1963; SÅ.

speciellt änkor i åldern 35—50 år. Den tidigare angivna kopplingen till barnens ålder försvinner i den nya lagen.[54]

I likhet med övriga pensioner ökar änkepensionerna kraftigt i värde under undersökningsperioden. Vid två tillfällen är dock ökningstakten i änkepensionerna markant kraftigare än för ålders- och invalidpensioner. Det första tillfället som avses här är den författning som trädde i kraft den 1 januari 1956 och stadgade, att de utbetalda beloppen för änkepensionärer skulle vara lika stora som för gift pensionär, vars make hade indexreglerad pension. Den 1 juli 1960 stadgades att änkepensionerna med avseende på de utbetalda beloppen skulle jämställas med de pensioner som utgick för ensamstående pensionärer.[55]

Om man skall försöka få fram vilka effekter de förändrade förutsättningarna i änkepensionerna haft under undersökningsperioden är det nödvändigt att dela upp denna i två perioder — den första omfattar tiden före och omdelbart efter pensionsreformen 1948 och den andra innefattar den resterande delen av undersökningsperioden.

Återgår man här till de tidigare framräknade relativa förändringarna för de olika civilståndsgruppernas socialhjälpsbenägenhet, 1945—1949, finner man kraftiga avvikelser mellan och inom civilståndsgrupperna. För de ej gifta kvinnorna i åldersklasserna 50—60 år och 60—66 år minskar hjälpbenägenheten kraftigare än för de båda övriga civilståndsgrupperna. Som framgått av gällande författningstexter återfinnes änkepensionärerna före 1956 i åldersintervallet 55—66 år. Det befintliga källmaterialet tillåter dock icke någon beräkning av hur stor del av differensen mellan de ej gifta kvinnornas utveckling å ena sidan och de två övriga civilståndsgruppernas å den andra som kan vara härledd från införandet av änkepensioner 1948. Det kan dock inte uteslutas att det här rör sig om en betydande del av differensen.

För den senare delen av undersökningsperioden kompliceras analysen betydligt av att såväl förutsättningarna för att erhålla änkepension som pensionsbeloppen förändras kraftigt. Det enklaste sättet att analysera de olika variablerna är att formulera följande enkla modell för linjär regression $X_1 = a + b_2X_2 + b_3X_3 + b_4X_4 + e$ där X_1 = de ej gifta kvinnornas socialhjälpsbenägenhet, X_2 = andelen änkor med änkepension X_3 = änkepensionernas samt X_4 = förtidspensionernas realvärde. Det är dock nödvändigt att inskränka X_1 till socialhjälpsbenägneheten för ej gifta kvinnor i åldersklassen 60—66 år. Denna åldersklass är den enda där det går att få fram att de förändrade pensionsvillkoren kan ha påverkat socialhjälpsbenägenheten i negativ riktning. För samtliga övriga åldersklasser är trenderna positiva.

Med avseende på de enkla korrelationskoefficienterna finns ett mycket starkt negativt samband mellan å ena sidan den beroende variabeln, och å den andra sidan de oberoende variablerna, X_2, X_3 och X_4. Av matrisen framgår det vidare att det föreligger en kraftig samvariation mellan de oberoende variablerna. Effekterna

[54] SFS 1962:381.

[55] SOS, Folkpensioneringen 1952—1962.

av denna kraftiga samvariation mellan X_2, X_3 och X_4, som inte kan reduceras, begränsar modellens tolkningsbarhet.

	X_1	X_2	X_3	X_4
X_1	X	−0.87	−0,78	−0.76
X_2	−0.87	X	0.85	0.85
X_3	−0.78	0.85	X	0.98
X_4	−0.76	0.85	0.98	X

Ekvationens determinant är hög, $R^2 = 0{,}8$. De oberoende variablerna kan således förklara omkring 3/4 av variationen i den beroende variabeln under förutsättning att det föreligger ett kausalt samband.

Utifrån dessa beräkningar går det dock icke att explicit säga att det föreligger ett kausalt samband mellan den beroende och de oberoende variablerna. Det kan inte uteslutas att det finns andra oberoende variabler som påverkar hjälptagandet för den här undersökta gruppen. Som exempel på sådana kan nämnas förändringar i inkomstfördelningen, möjligheter till förtida pensionsuttag i och med lagen om allmän försäkring, införandet av den allmänna sjukförsäkringen och förändringar i denna, både med avseende på den del som gäller kontant ersättning vid sjukdom som den del som avser ersättning till sjukhusvård. Vidare kan utbyggnaden av möjligheter till omskolning, starthjälp till arbete i skyddade verkstäder och arkivarbete påverkat utvecklingen. Denna uppräkning får icke ses som fullständig utan visar endast på en serie tänkbara faktorer som kan ha påverkat utvecklingen i hjälptagandet. Alla dessa faktorer skulle kunna betraktas som en serie oberoende faktorer, $(Z_1, Z_2 \ldots Z_N)$, vilka skulle kunna sammanfattas i följande linjära modell $X_5 = C + P_1Z_1 + P_2Z_2 \ldots + P_N Z_N$. Om denna nya variabel X_5 insättes i den tidigare modellen och det är en stark multikolliniatet mellan X_5 och X_2, X_3, X_4 behöver det samband som tidigare uppmätts mellan å ena sidan de ej gifta kvinnornas socialhjälpsbenägenhet och å den andra sidan de förändrade förutsättningarna för erhållande av änkepensioner och förändrade pensionsbelopp ej vara kausalt. Nu kompliceras analysen av att det inte är möjligt att skatta X_5 utifrån $(Z_1, Z_2 \ldots Z_N)$. Ett mycket grovt estimat av X_5 skulle dock kunna göras utifrån de ej gifta männens inverterade socialhjälpsbenägenhet i åldersklassen 60—66 år, om det förutsättes att denna är en funktion av $(Z_1, Z_2 \ldots Z_N)$. Nu torde denna skattning inte vara helt invändningsfri då det här har antagits att männens hjälptagande påverkas på samma sätt som kvinnornas av $(Z_1, Z_2 \ldots Z_N)$. Det viktigaste är dock inte primärt här att försöka isolera de oberoende variablernas relativa vikter i modellen utan att försöka fastställa huruvida det föreligger ett kausalt samband i den ursprungliga modellen eller ej. Införes X_5 i den ursprungliga modellen, reducerad med X_4 ökar modellens determinant med endast omkring 1 %. Vidare samvariera X_5 endast måttligt med X_2, X_3 och X_4, $r_{XY} \approx 0{,}3$. Denna utvidgning av den ursprungliga modellen stöder hypotesen om att förändringarna i de ej gifta kvinnornas socialhjälpsbenägenhet i åldersklassen 60—66 år, i stor utsträckning är en

följd av de förändrade förutsättningarna för att erhålla pension för änkor samt pensionsbeloppens tillväxt.

Som tidigare påpekats begränsas den ursprungliga modellens tolkningsbarhet av att det föreligger en mycket stark samvariation mellan de oberoende variablerna. Således är det mycket svårt att från denna modell dra några slutsatser om vilket förklaringsvärde de olika variablerna har. Teoretiskt är problemet lätt att lösa. Genom att relatera de olika determinanterna av stigande ordning till hela modellens determinant skulle det gå att se vilken betydelse införande av de oberoende variablerna har för förklarandet av variationen i den beroende variabeln. De beräkningar som gjorts av de partiella determinanterna visar på att de förändrade förutsättningarna att erhålla änkepension har det största förklaringsvärdet när det gäller att förklara varför socialhjälpsbenägenheten för ej gifta kvinnor minskar 1949–1965.

Slutsatsen om att de förändrade förutsättningarna att erhålla änkepension har det största förklaringsvärdet i modellen är rimlig utifrån flera skilda utgångspunkter. För det första är det känt från uppsalaundersökningen att andelen änkor bland hjälptagarna minskar under undersökningsperioden. Vidare är det känt utifrån 1959 års socialhjälpsundersökning att omkring 45 % av de ej gifta kvinnorna, 60–66 år och utan pensioner, var änkor i hela riket 1959 samt av det totala antalet kvinnor i den aktuella åldersklassen hade omkring 21 % änke- eller invalidpensioner.[56]

De slutsatser man kan dra av de här gjorda skattningarna är att personer med pensioner, 1959, inte kan utgöra den största andelen av de ej gifta kvinnliga hjälptagarna i åldersklassen 60–66 år. Utifrån analysen av utvecklingen i hjälpbenägenheten för de ej gifta männen drogs två slutsatser som även skall appliceras här. För det första: för att en måttlig ökning av pensionsbeloppen skall ha en mätbar effekt på hjälptagandet förutsätts att en mycket stor del av hjälptagarepopulationen är pensionärer. För det andra: är en övervägande del av hjälptagarepopulationen icke pensionärer fordras det mycket kraftiga förändringar i pensionsbeloppen, vilket i sin tur ger en kraftig inkomstökning för att dessa skall påverka hjälpbenägenheten. Man kan således här icke förvänta att de ökande pensionsbeloppen skall kunna förklara någon större del av utvecklingen i hjälptagandet för de äldre kvinnorna. Om man betraktar förändringarna i förutsättningarna för att erhålla änkepension finner man att dessa uppfyller de krav som gäller enligt den senare slutsatsen – dvs att varje nytillkommen änkepension, för en kvinna som tidigare varit änka och erhållit socialhjälp, ger en kraftig inkomstökning.

Som en följd av de erhållna resultaten med avseende på de äldre ej gifta kvinnornas socialhjälpsbenägenhet i förhållande till utvecklingen av änkepensionerna är det nödvändigt att ställa frågan varför trenden för socialhjälpsbenägenheten för kvinnorna i åldersintervallet 50–59 år är positiv. Även inom denna åldersklass kan änkorna utgöra en relativt sett betydande del av samtliga hjälpta kvinnor.

[56] Jfr not 48.

Men en del av änkorna inom åldersintervallet 50—59 är yngre än 55 år och det är först från och med 1 juli 1960 som pensionsförmånerna utsträckes till att gälla kvinnor som fyllt 50 år vid mannens frånfälle. Därtill skall läggas att, som tidigare påpekats, det generella bortfallet av inkomstprövning endast gällde kvinnor som blivit änkor efter ovan angivna datum. Även om andelen änkor är stor i åldersintervallet 50—59 år 1959[57] så har genom änkepensionsförsäkringens konstruktion en del av dessa änkor stått utanför försäkringen under huvuddelen av undersökningsperioden. Det är först under de sista undersökningsåren som ett mera utsträckt försäkringsskydd införes. Mellan 1960 och 1965 minskar de ej gifta kvinnornas socialhjälpsbenägenhet med 20 % i åldersklassen 50—59 år. Nu torde man inte med säkerhet kunna härleda hela denna förändring från de förändrade förutsättningarna för erhållande av änkepension. Hjälpbenägenheten för motsvarande åldersklass ej gifta män minskar kraftigare relativt sett under samma tid.

Den sista av de olika delarna av pensionssystemet som skall tas upp till behandling är hustrutilläggen.[58a] Även denna pensionsform tillkom genom pensionsreformen 1948. "Till pensionsberättigad gift man vars hustru ej åtnjuter folkpension, utgår hustrutillägg, därest hustrun fyllt sextio år och makarna varit gifta i minst fem år. Hustrutillägget utgöres av tilläggspension och bostadstillägg, uppgående till samma belopp som hustrun skulle hava erhållit i form av sådana förmåner, därest hon varit berättigad till invalidpension. Är mannen berättigad till ålderspension, utgår hustrutillägg endast om det överstiger 200 kronor. När särskilda skäl därtill föranleder, må till pensionsberättigad som åtnjuter ålderspension utgå hustrutillägg, oaktat hustrun ej fyllt sextio år." I den författningstext som reglerar hustrutilläggen i samband med att den nya lagen om folkpensionering trädde i kraft 1948 inskränkes möjligheterna till att erhålla hustrutillägg till en begränsad population gifta kvinnor. Till denna inskränkning i lagens giltighet som avser ålder för de gifta kvinnorna skall läggas att "Tilläggspension... och bostadstillägg minskas med fem tiondelar av den pensionsberättigades inkomst i vad den må överstiga 300 kronor för gift pensionsberättigad..." Årsinkomsten för äkta makar beräknas "för en av dem utgöra hälften av deras sammanlagda årsinkomst..."[58b]

Inkomstgränserna för erhållande av hustrutillägg ökar under undersökningsperioden och från och med 1963 minskas hustrutilläggen "med en tredjedel av den pensionsberättigades årsinkomst i vad den må överstiga för den som är gift sjuhundrafemtio kronor... samt ytterligare en tredjedel av årsinkomsten i vad mån den överstiger för den som är gift ettusenfemtio kronor. Minskningen skall, där såväl hustrutillägg som kommunalt bostadstillägg föreligger, göras först å bostadstillägget och därefter på hustrutillägget."[59] Även hustrutilläggen förändras med avseende på deras värde och omfattning. Hustrutilläggens värde ökar med drygt 100 % mellan 1949 och 1965 i fast penningvärde. Andelen gifta kvin-

[57] Omkring 42 %, exkl. pensionärer, se not 48.

58a Se diagram 28 s 108.

[58b] SFS 1946:431.

[59] SFS 1962:392.

nor, 60–66 år, med hustrutillägg ökar under samma period från 13 % till 23 %.

Förekomsten av hustrutillägg kan utifrån den tidigare citerade författningstexten begränsas till kvinnor i åldern 60–66 år som är gifta med pensionärer. När det sedan gäller att få fram vilken grupp bland hjälpfallen som kan tänkas påverkas av utvecklingen i hustrutilläggen blir bilden mera komplicerad. Det kan inte förutsättas att samtliga hustrutilläggsberättigade kvinnor är gifta med män i åldern 60–66 år. Här bör rimligen finnas en grupp kvinnor som är gifta med män som uppbär ålderspension och det bör rimligen även finnas en grupp som är gifta med förtidspensionärer som är yngre än 60 år. Här kommer dock att antagas att huvuddelen av de hustrutilläggsberättigade kvinnorna är gifta med män inom samma åldersintervall som de själva. Med detta antagande kan eventuella effekter av hustrutilläggen på hjälptagandet i första hand begränsas till familjetypen gifta män 60–66 år. Vidare, då mängden hustrubidragsberättigade kvinnor är en funktion av mängden förtidspensionärer i populationen är det även nödvändigt att försöka få en uppfattning om förtidspensionärernas relativa vikt bland gifta män 60–66 år. Även på denna punkt måste undersökningen begränsas till ett undersökningsår, 1959. Detta år utgjorde förtidspensionärerna en relativt stor andel av de gifta hjälpfallen i den aktuella åldersklassen, omkring 42 %.[60]

Vid analysen av utvecklingen i änkepensionerna testades en enkel linjär modell med fyra variabler. För att kunna analysera i vilken utsträckning de förändrade förutsättningarna för hustrubidrag till kvinnor gifta med pensionärer påverkat utvecklingen i gruppens hjälptagande är det här nödvändigt att införa en liknande modell. Som beroende variabel införes socialhjälpsbenägenheten för gifta män 60–66 år (X_1), som oberoende variabler införes andelen gifta kvinnor 60–66 år med hustrubidrag (X_2), hustrubidragens storlek i fast penningvärde (X_3) samt förtidspensioners/sjukbidragens storlek i fast penningvärde (X_4).

Den modell som skall testas ser således ut på följande sätt:

$X_1 = a+b_2x_2+b_3x_3+b_4x_4+e$

Hela modellens determinant är hög $R^2 = 0{,}8$

	X_1	X_2	X_3	X_4
X_1	x	–0.81	–0.54	–0.81
X_2	–0.81	x	0.87	0.94
X_3	–0.54	0.87	x	0.85
X_4	–0.81	0.94	0.85	x

Av korrelationsmatrisen framgår att det föreligger ett relativt starkt negativt samband mellan den beroende variabeln och två av de oberoende variablerna. Även förutsättningarna för denna modell påverkas dock av att det föreligger en stark positiv samvariation mellan de oberoende variablerna. Icke oväntat, är samvariationen speciellt stark mellan de olika pensionsbeloppen.

Vid genomgången av utvecklingen i socialhjälpsbenägenheten för de äldre ej gifta kvinnorna testades och diskuterades om det förelåg ett kausalt samband i

[60] Jfr not 48.

ursprungsmodellen eller om de uppmätta sambanden endast var skenbara. Samma typ av diskussion måste även föras här i anslutning till de mätningar som har gjorts. Det första steget vid denna diskussion är att åter föra in en oberoende variabel i modellen som kan vara ett samlat mått på det inflytande andra variabler än de ursprungligen införda kan ha på de gifta familjernas socialhjälpsbenägenhet. Som ett sammanfattande mått på dessa variabler skall även här införas den inverterade utvecklingen i de ej gifta männens, 60—66 år, socialhjälpsbenägenhet. Om man inför denna nya variabel, X_5, i den ursprungliga modellen är det dock nödvändigt att ur denna utesluta den variabel som beskriver utvecklingen i förtidspensionernas värde, då eventuella effekter av denna variabel till viss del redan ingår i X_5. Den nya modellen $X_1 = a+b_2x_2+b_3x_3+b_5x_5+e$ har en högre determinant $R^2 = 0{,}9$ än den ursprungliga modellen och det föreligger i det närmaste ingen samvariation mellan den nya oberoende variabeln och de tidigare införda oberoende variablerna X_2 och X_3. Om man accepterar antagandet att X_5 är ett relativt gott estimat av den samlade påverkan på de giftas hjälpbenägenhet, exklusive utvecklingen i hustrutilläggen, visar den senare modellen tillsammans med att det icke föreligger någon multikolliniatet mellan X_5 och X_2 respektive X_3 att det påvisade sambandet mellan å ena sidan X_1 och å den andra sidan X_2 och X_3 icke är skenbart. Analysen av de partiella determinanterna med reservation för att modellens tolkningsbarhet begränsas av samvarierande oberoende variabler visar på att de förändrade förutsättningarna för erhållande av hustrutillägg kan ha de största förklaringsvärdet för hela ekvationens determinant. Detta är inget orimligt förhållande om man tar hänsyn till de slutsatser som dragits om kraftiga inkomstförändringars påverkan på olika gruppers hjälpbenägenhet. Men även de växande pensionsbeloppen till förtidspensionärerna och hustrubidragsberättigade torde minska hjälptagandet för de gifta männen i den aktuella åldersklassen.

Vid analysen av hjälptagandet i förhållande till utvecklingen, i socialförsäkringssystemet har hittills huvudintresset varit koncentrerat till de äldsta åldersklasserna. Som utgångspunkt för diskussionen har den trendmässiga utvecklingen tagits. För en av de grupper som uppvisade en negativ trend, ej gifta män 60—66 år, kunde icke något direkt samband mellan å ena sidan utvecklingen i hjälptagandet och förändringar inom pensionssystemet påvisas. För trenden i denna senare grupps hjälptagande och för de trender som beskriver en negativ utveckling för de yngre gifta männen är anpassningen mellan de linjära trenderna och de observerade värdena mycket dålig. Man kan icke här tala om någon generell minskande hjälpbenägenhet för dessa grupper.

Således torde icke studiet av de linjära trendernas lutning vara en fruktbar utgångspunkt för studiet av utvecklingen för huvuddelen av de olika grupperna. I diagram 25 beskrives socialhjälpsbenägenheten med såväl de observerade värdena som med 5-års glidande medeltal för samtliga civilståndsgrupper fördelade efter ålder. Om man exkluderar de fem grupper för vilka ett negativt samband mellan utvecklingen i hjälptagandet och pensionsförsäkringssystemet påvisats går det att generalisera utvecklingen, relativt väl. De allmänna trenderna är stigande efter

slutet av 1940-talet fram till 1958 då utvecklingen vänder för att åter brytas 1965. För samtliga trender gäller här att utvecklingen brytes temporärt 1955.

Man måste dock vara försiktig när man skall analysera orsakerna till detta temporära minimum i hjälptagandet 1955. I detta avsnitt skall icke konjunkturväxlingarnas inverkan på hjälptagandet analyseras utan här skall endast påpekas att växlingar i konjunkturerna kan påverka hjälptagandet och att det minimum som kan noteras för flertalet av de olika trenderna 1955 till viss del kan vara härlett från växlingar i konjunkturerna. Men en viss del av brottet i utvecklingen kan även vara härlett från införandet av den allmänna sjukförsäkringen den 1 januari 1955.

I samband med att hjälpformen hjälp till vård beskrevs redogjordes för den del av den allmänna sjukförsäkringen som berör sjukhusvård. Den fortsatta genomgången av sjukförsäkringen skall därför här inskränkas till en kortfattad översikt över sjukpenningförsäkringens storlek och konstruktion.

Enligt 1955 års försäkring var alla som hade en årsinkomst som översteg 1 200 kronor sjukpenningförsäkrade. Även kvinnor som var gifta och icke hade en inkomst som översteg 1 200 kronor var försäkrade. Samma gällde även tidigare gifta kvinnor med barn under 16 år. Övriga personer som ej hade en årsinkomst som översteg 1 200 kronor stod således utanför sjukpenningförsäkringen. Till dem som stod utanför sjukpenningförsäkringen skall läggas de grupper som var intagna på anstalt av annan orsak än sjukdom samt värnpliktiga. Sjukhjälpstiden för erhållande av sjukpenning var begränsad till 730 dagar för icke pensionärer. Dock utgick endast hel sjukpenning under maximalt 90 dagar i följd, varefter den reducerades.[61] Reduktionen av sjukpenningen berör icke de lägsta sjukpenningklasserna. De belopp som utgick enligt sjukpenningförsäkringen 1955 måste betraktas som små. Om man, för en ensamstående person som är sjuk ett helt år, jämför de belopp som utbetalas via sjukförsäkringen med de belopp som finns angivna som existensminimum för samma år fordras det att den försäkrade tillhör sjukpenningklass 9—10 för att han under sjukdomsåret skall erhålla en sjukpenning som är högre än existensminimum. Den högsta sjukpenningklassen, 13, gav för en ensamstående person utan barn som var sjuk ett helt år 46—62 % mer än existensminimum.[62] För barnfamiljer, för vilka det utgick en tilläggsskjukpenning på "en krona för ett barn eller två barn, två kronor för tre eller fyra barn samt tre kronor för fem eller flera barn, allt räknat per dag" var försäkringsskyddet i relation till normbeloppen för existensminimum ännu sämre.[63] För gift man med två hemmavarande minderåriga barn var det nödvändigt att tillhöra den högsta eller näst högsta sjukpenningklassen för att vid sjukdom under ett år erhålla en inkomst som motsvarade existensminimum.

En förklaring till att genomförandet av den allmänna sjukförsäkringen sanno-

[61] SFL §§ 7, 22, 23, 29.

[62] Meddelande från Centrala Uppbördsnämnden 1955. Normbelopp för existensminimum fastställda den 12 september 1955 av Centrala Uppbördsnämnden.

[63] SFL § 24.

Tabell 38. Sjukpenningklasser och sjukpenningbelopp 1955.

Sjukpenningklass nr	Årsinkomsten av tjänst uppgår till kr	men ej till kr	De första 90 dagarna av en sjukperiod för vilka sjukpenning utgår Grundsjukpenning kr	Tilläggssjukpenning kr	Summa kr	Följande dagar av sjukperioden Grundsjukpenning kr	Tilläggspenning kr	Summa kr
kol. 1	kol. 2	kol. 3	kol. 4	kol. 5	kol. 6	kol. 7	kol. 8	kol. 9
1	–	1 800	3	–	3	3	–	3
2	1 800	2 400	3	1	4	3	1	4
3	2 400	3 000	3	2	5	3	2	5
4	3 000	3 600	3	3	6	3	2	5
5	3 600	4 200	3	4	7	3	3	6
6	4 200	5 000	3	5	8	3	3	6
7	5 000	5 800	3	6	9	3	4	7
8	5 800	6 800	3	7	10	3	4	7
9	6 800	8 400	3	9	12	3	5	8
10	8 400	10 200	3	11	14	3	6	9
11	10 200	12 000	3	13	16	3	7	10
12	12 000	14 000	3	15	18	3	8	11
13	14 000	–	3	17	20	3	9	12

Källa: SFL §22.

likt ger en låg effekt på hjälptagandet 1955 kan vara att de belopp som utbetalades via denna försäkring var allt för låga vid långvarig sjukdom för personer vilka redan före sjukdomen hade en dålig ekonomi.[64] Vidare torde en relativt stor del av hjälptagarna ha stått utanför den allmänna sjukförsäkringen då andelen pensionärer är hög inom denna population. I 1959 års socialhjälpsundersökning framgår att personer som tillhör en låg sjukförsäkringsklass är klart överrepresenterade bland hjälpfallen. Bland de manliga hjälpfallen i åldern 16—49 år tillhörde 24 % sjukpenningklass 11 och däröver mot 47 % för befolkningen i sin helhet. För männen i åldersklassen 50—66 år var andelarna 8 % respektive 40 %.

Även om man ser på hur stor andel av hjälpfallen som helt saknade sjukpenning 1959 avviker hjälptagarepopulationens struktur kraftigt från befolkningens. Bland de manliga hjälpfallen saknade 27 % i åldern 16—49 år och 58 % i åldern 50—66 år sjukpenning. Andelarna inom befolkningen var 7 % respektive 8 %. Som tidigare angivits finns en maximerad sjukhjälpstid om två år. Sannolikt är att andelen oförsäkrade är mindre 1955 än den var 1959 på grund av att utförsäkringsmekanismen inom sjukförsäkringens ram kan ha verkat under de mellanliggande åren. Men å andra sidan minskar andelen pensionärer kontinuerligt i hjälptagarepopulationen, varför andelen hjälpfall som stod utanför sjukförsäkringen av denna anledning minskar. Även om det här är omöjligt att precisera hur stor andel

[64] Genomgången av hjälpfallen i Uppsala visar på att frivilliga sjukförsäkringar är ytterst sällsynta för denna population.

Tabell 39. Sjukpenningklasser och sjukpenningbelopp 1963.

Sjukpenningklass nr	Inkomsten av förvärvsarbete uppgår för år till kr	men ej till kr	Sjukpenning kr
2	1 800	2 600	5
3	2 600	3 400	6
4	3.400	4 200	7
5	4 200	5 000	8
6	5 000	5 800	9
7	5 800	6 800	10
8	6 800	8 400	12
9	8 400	10 200	14
10	10 200	12 000	16
11	12 000	14 000	18
12	14 000	16 000	20
13	16 000	18 000	22
14	18 000	21 000	25
15	21 000		28

Källa: SFS 1962:381.

av de olika populationerna som stod utanför sjukförsäkringen 1955 kan man på goda grunder antaga att denna var klart överrepresenterad bland hjälpfallen. Denna faktor reducerar självklart även effekterna av genomförandet av den allmänna sjukförsäkringen på utvecklingen i hjälptagandet.

Lagen om den allmänna sjukförsäkringen upphör att gälla den 1 januari 1963 och ersättes då av lagen om allmän försäkring. Inom ramen för denna senare lag finns även en sjukförsäkring. Den senare lagen medger, för vissa inkomstklasser, högre sjukpenningbelopp än vad som var fallet för lagen om allmän sjukförsäkring. För personer med en sjukhjälpstid som inte överstiger 90 dagar ökar sjukpenningbeloppen om deras årsinkomst, i löpande penningvärde, understiger 3 600 kronor eller överstiger 14 000 kronor. För personer med en lång sjukhjälpstid innebär även den nya försäkringen ökade sjukpenningbelopp – och detta i löpande penningvärde, inom samtliga inkomstklasser. Mellan 1962, då fortfarande lagen om allmän sjukförsäkring gäller, och 1963 förbättras således sjukpenningbeloppen för de i samhället som har de lägsta och högsta inkomsterna. För ett brett mellanskikt innebär den nya försäkringen att sjukpenningbeloppen blir oförändrade.

Då man skall utvärdera effekterna av den nya sjukpenningförsäkringen på hjälptagandet är det rimligt att jämföra det försäkringsskydd denna gav 1963 med det skydd som den äldre sjukpenningförsäkringen gav när den infördes 1955. För att erhålla fullständig jämförbarhet mellan de båda försäkringarna har de skilda sjukpennningklasserna och sjukpenningbeloppen för den allmänna sjukförsäkringen räknats om i 1963 års penningvärde dels för sjukpenningförsäkrade med en sjukhjälpstid som icke överstiger 90 dagar samt dels för en sjukhjälpstid på ett år. I diagram 29 har sjukpenningen för de olika inkomstklasserna lagts in. En jämförelse mellan de båda försäkringarna, utifrån diagrammet, påvisar att 1963 års sjukpenningförsäkring ger ett sämre försäkringsskydd för en stor del av de olika

Diagram 29. Sjukpenningbelopp vid skilda inkomstklasser enligt 1955 års allmänna sjukförsäkring och enligt lagen om allmän försäkring 1963 (1963 års penningvärde).*

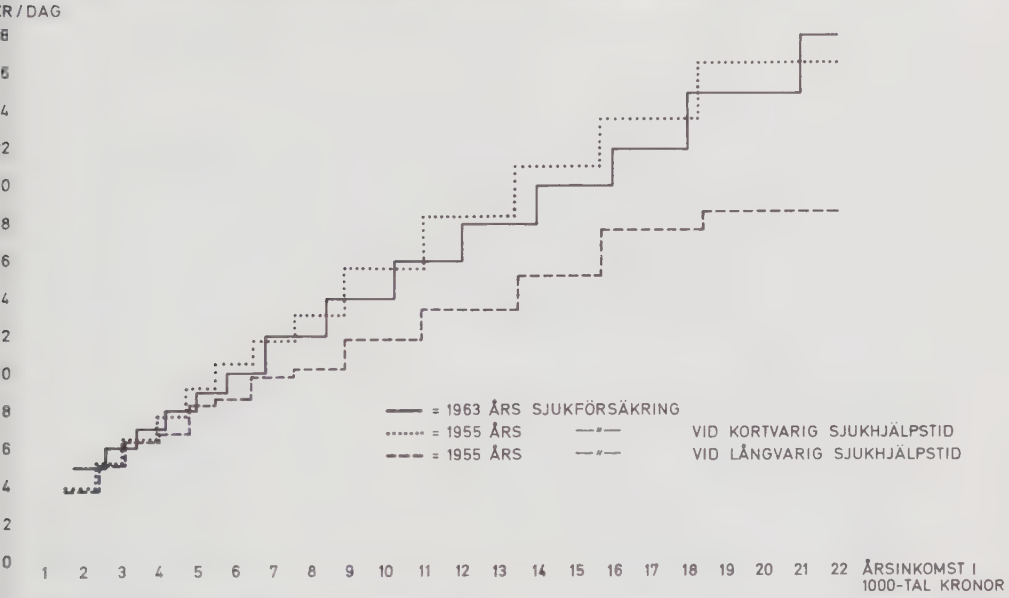

*Med kortvarit sjukhjälpstid avses sjukhjälpstid understigande 90 dagar. Med långvarig sjukhjälpstid avses en sjukhjälpstid på 365 dagar.
Källor: SFL § 22; SFS 1962:381.

inkomstklasserna, och rimligen då även den sjukpenningförsäkrade delen av befolkningen, än vad som var fallet för den allmänna sjukförsäkringen när den infördes 1955, under förutsättning att sjukhjälpstiden är kort. Det är endast i de mycket låga och höga inkomstskikten man kan påvisa att den senare försäkringen ger ett generellt bättre skydd än vad den tidigare försäkringen gjorde. När det gäller de lägsta inkomstklasserna är det nödvändigt att gå ända ner till inkomstklassen 1 800—2 350 kronor för att man generellt skall kunna säga att 1963 års sjukförsäkring ger ett bättre skydd.

När det gäller försäkringsskyddet vid långvarig sjukdom är detta bättre enligt 1963 års försäkring. Försäkringsskyddet förbättras med stigande inkomster. I en senare avdelning av denna undersökning kommer hjälptagarnas inkomster att diskuteras. Det har inte varit möjligt att göra någon separat inkomstundersökning för år 1963, men utifrån de inkomstuppgifter som räknats fram för 1960 och 1965 torde man kunna sluta sig till att hjälptagarnas medianinkomster bör, i löpande penningvärde, vara omkring 4 000 kronor 1963. I inkomstintervallen kring 4 000 kronor är avvikelserna små mellan sjukpenningbeloppen för de båda försäkringarna oavsett sjukhjälpstidens längd.

För att en jämförelse av utfallet av de båda försäkringarna skall kunna bli helt rättvisande är det nödvändigt att komplettera den ovan förda diskussionen med beräkningar av vilka effekter förändringar i marginalskatterna kan ha haft mellan

1955 och 1963 då sjukpenningen icke är skattepliktig. Denna diskussion är tyvärr inte möjlig att genomföra. Det kan icke uteslutas att ökande marginalskatter kan ha haft en viss utjämnande effekt. Kvar står dock det förhållandet att 1963 års sjukförsäkring inte kan ha gett något avsevärt bättre försäkringsskydd än vad som är fallet för den tidigare sjukförsäkringen när denna infördes, med avseende på utgående sjukpenningbelopp.

För att bilden av sjukförsäkringen 1963 skall bli komplett är det även nödvändigt att undersöka barntilläggen och de gifta kvinnornas försäkringsskydd inom ramen för försäkringen. Barntilläggen är nominellt lika stora 1963 som 1955. Konsekvensen av denna konstruktion blir att barnfamiljerna får ett sämre försäkringsskydd 1963 än 1955. För de gifta kvinnornas del förbättras försäkringsskyddet genom att grundsjukpenningen ökade från 3 kronor till 5 kronor, en ökning på drygt 25 % i fast penningvärde.

Med avseende på de olika försäkringarnas konstruktion skall ytterligare en detalj nämnas i detta sammanhang. Som lägsta gräns för sjukpenninggrundande inkomst hade man satt 1 200 kronor 1955. År 1963 var lägsta sjukpenninggrundande inkomst 1 800 kronor. I fasta priser innebär detta att gränsen för sjukpenninggrundande inkomst var 5 % högre 1963 än 1955.[65]

Flera olika skäl kan framföras som kan stödja ett antagande om att 1963 års sjukpenningförsäkring inte har påverkat hjälptagandet i någon mätbar utsträckning i samband med att den infördes. För det första innebär den nya försäkringen inga drastiskt förbättrade försäkringsförmåner, vilket framgått ovan. Det finns en allmän nedgång i hjälptagandet mellan 1962 och 1963 utom för de allra yngsta åldersklasserna bland de ej gifta. Denna nedgång i hjälptagandet har då dock pågått ända sedan lågkonjunkturen tog slut i slutet av 1950-talet och fortsätter fram till 1965, vilket gör att man kan antaga att en del av nedgången i hjälptagandet mellan 1962 och 1963 är härlett från en ökande efterfrågan på arbetskraft – en problematik som skall diskuteras mera ingående senare. Vidare så minskar hjälptagandet kraftigast mellan 1962 och 1963 för de ålders- och civilståndsgrupper där ett samband mellan utvecklingen i hjälptagandet och pensionsförsäkringssystemet påvisats. När det gäller de äldre åldersklasserna har det visats utifrån 1959 års socialhjälpsundersökning att de i högre utsträckning än de yngre åldersklasserna står utanför sjukpenningförsäkringen eller har mycket låg sjukpenning. Att hjälpbenägenheten minskar kraftigast för de grupper som rimligen påverkas minst av sjukpenningreformen och att hjälpbenägenheten ökar eller minskar obetydligt för de åldersklasser där påverkan av försäkringsreformen kunde antagas vara stor ger ingen grund för att antaga att den nya sjukpenningförsäkringen påverkat hjälptagandet i någon mätbar utsträckning.

Det är inte bara sjukpenningförsäkringen som förändras i samband med att lagen om allmän försäkring träder i kraft. Även moderskapshjälpen förändras. Här rör det sig dessutom om en klar förbättring jämfört med de tidigare förhållan-

[65] SFS 1953:69, 1962:381.

dena. Dock torde även denna reform haft begränsad betydelse för utvecklingen i hjälptagandet då, som visats, nedgången i hjälptagandet till övervägande del återfinns hos de äldre åldersklasserna inom vilka barnfamiljerna är underrepresenterade.[66]

Vid sidan om sjukförsäkringen och pensionsförsäkringen förekommer även andra förändringar i socialförsäkringssystemet under undersökningsperioden. Stödet till barnfamiljer i allmänhet förbättras genom ökade familjebostadsbidrag[67] och de ensamstående mödrarna får förbättringar inom ramen för lagen om bidragsförskott.[68] Men även dessa socialpolitiska åtgärder för att förbättra barnfamiljernas ekonomiska situation har sannolikt haft liten betydelse för att minska hjälptagandet. Detta antagande stöds av att de åldersgrupper där barnfamiljerna är kraftigast representerade icke visar något entydigt minskat socialhjälpsbehov.

Det skulle här gå att utvidga diskussionen ytterligare med att inventera flera av de stödåtgärder från det allmännas sida som riktar sig till olika grupper.[69] En dylik inventering skulle dock sannolikt icke göra det möjligt att ytterligare precisera varför utvecklingen i hjälptagandet avviker mellan de yngre och de äldre åldersklasserna. De olika åtgärder som har satts in har naturligtvis påverkat utvecklingsbilden, men ingen åtgärd kan med bestämdhet sägas ha haft någon genomgripande effekt på hjälptagandet utöver vad som tidigare har visats i anslutning till genomgången av utvecklingen i pensionssystemet.

[66] SFS 1937:388, 1940:787, 1949:201, 1937:39, 1944:228, 1949:147, 1953:107, 1962:381.

[67] SFS 1948:547, 1965.

[68] SFS 1943:382, 1956:48, 1964:746.

[69] Under undersökningsperioden tillkommer även de allmänna barnbidragen. Dessa infördes 1948 med 260 kronor per barn och år. Vid ett flertal tillfällen ökas beloppen för dessa bidrag.

År	Belopp	År	Belopp
1952	290	1962	550
1958	400	1964	700
1960	450	1965	900

Barnbidragsbeloppen ökar (i löpande penningvärde) tre gånger under undersökningsperioden.

Enligt undersökningen av socialhjälpen i län och kommuner 1967, utförd av Socialdepartementet torde införandet av barnbidragen och ökningen av dessa i mindre utsträckning påverka hjälptagandet då enligt Socialstyrelsens anvisningar införandet av barnbidrag skulle ge en inkomstökning åt barnfamiljerna och skulle icke medföra att socialhjälpsbeloppen reducerades. Socialdepartementet 1969:9, s. 13.

I viss utsträckning kan dock införandet av barnbidrag och även den allmänna ökningen av bidragsbeloppen verkat återhållande på socialhjälpstagandet. I vissa fall kan barnfamiljer som en följd av det tillskott till familjens ekonomi som barnbidragen gav ej behövt söka socialhjälp. Man kan här således antaga att det finns en indirekt effekt på hjälptagandet, vilket naturligtvis även gäller en lång rad andra sociala reformer, men däremot bedömes den direkta effekten på hjälptagandet som låg.

6.3.7. Orsaker till förändringar i hemunderstödets storlek

Tidigare i denna undersökning har den allmänna utvecklingen i hemunderstödets värde undersökts. Den kan karakteriseras som kraftigt accelererande under undersökningsperiodens första år, följd av retardation och återhämtning. Efter 1955 stagnerar tillväxten i hjälpens storlek för flertalet familjetyper.

Någon mera ingående analys över orsakerna till utvecklingen i hemunderstödets storlek, har icke presenterats tidigare i denna undersökning. Här skall ett försök göras att förklara orsakerna till huvuddragen i utvecklingen i hela riket mellan 1945—1965.

Enligt såväl den äldre Fattigvårdslagen som den nyare Socialhjälpslagen skall socialhjälpen anpassas efter de behov som föreligger i varje enskilt fall. Utifrån utvecklingen i hemunderstödet, som den tidigare beskrives i denna undersökning, skulle man kunna antaga att hjälpbehovet ökat kraftigt under undersökningsperiodens första årtionde för att efter 1955 stabiliseras. Denna förklaring har dock icke bedömts som uttömmande.

Enligt 1968 års socialhjälpsutredning har de interkommunala ersättningsnormerna för hemunderstöd varit vägledande för relativt många kommuner vid bedömningen av understödsbehovet.[70] Socialstyrelsen har gjort tre undersökningar, 1948, 1953 och 1967 över bl.a. vilka normer som tillämpas vid utbetalandet av hemunderstöd. I undersökningen från 1967 anges att 39 % av de undersökta kommunerna "tillämpade... rekommendationerna beträffande interkommunal ersättning för socialhjälp som vägledning vid prövning av individuella behov". I undersökningen har icke något slumpmässigt urval av kommuner använts som undersökningsmetod, varför den framräknade andelen kommuner som tillämpar de interkommunala ersättningsnormerna får ses som en grov approximation.[71]

Även resultaten från de två tidigare undersökningarna är svåra att utvärdera. Från de båda undersökningarna finns bara primärmaterialet bevarat samt en PM från 1953. Av de 43 svar som finns bevarade från undersökningen 1948 framgår det, att 29 kommuner tillämpar någon form av normer för utbetalande av hemunderstöd. Att göra någon systematisk bearbetning av dessa svar är icke möjligt, då de med avseende på utförlighet varierar kraftigt. En allmän tendens bland de kommuner som svarat att de tillämpar någon form av normer är dock att hjälpbeloppen för huvuddelen kommuner har anpassats till de folkpensionsbelopp som bör-

[70] Socialhjälpsundersökningen 1968 s. 137.

De interkommunala ersättningsnormerna tillkom 1944 för att underlätta ersättningen mellan skilda kommuner för utbetalad socialhjälp. Den är inte avsedd att vara normbelopp för utbetalad socialhjälp utan syftar endast att vara normgivande för transaktioner mellan kommunerna. I Tidskrift för fattigvård och annan hjälpverksamhet 1945, s. 66, varnas för en felaktig användning av dessa normer. Även i de cirkulär som utsänts av fattigvårdsstyrelsernas samarbetsdelegerade och senare Svenska socialvårdsförbundets taxedelegation samt Svenska kommunförbundet och Svenska stadsförbundet finns genomgående angivet att normerna endast avser att vara normerande vid interkommunala ersättning. Svenska kommunförbundet, interkommunala ersättningsnormer.

[71] Socialdepartementet 1969:9, s. 155.

jade att utbetalas 1948. Ett mindre antal kommuner anger, att de tillämpar de interkommunala ersättningsnormerna som vägledning vid utbetalande av hemunderstöd.

Från den undersökningen, 1953, finns 56 svar tillgängliga. Svaren från 26 kommuner har sammanställts i en PM av Socialstyrelsen. De genomsnittsbelopp som utifrån denna PM kan räknas fram för olika grupper hemunderstöd avviker mycket litet från de belopp som finns angivna för de interkommunala ersättningsnormerna. Men här bör påpekas att de angivna beloppen även är relativt väl anpassade till pensionsbeloppen 1953.[72]

Det kan således finnas ett stöd för att de interkommunala ersättningsnormerna har varit vägledande för vissa kommuner vid utbetalandet av hemunderstöd. Den fråga som då kan ställas är vad som i ett längre tidsperspektiv, varit vägledande vid fastställandet av de interkommunala ersättningsnormerna. Utifrån de handlingar som finns bevarade vid Sveriges Kommunförbund framgår det klart, att från och med 1951 sker en anpassning av normerna till folkpensionernas storlek.[73]

Det måste dock understrykas här att anpassningen mellan pensionsbeloppen och de interkommunala ersättningsnormerna icke är fullständig. Det finns en tendens till eftersläpning i det interkommunala normerna i förhållande till utveckling-

[72] Undersökning angående fattigvårdsstyrelsernas normer för hemunderstöd 1948 och 1953. Socialstyrelsen.

Utöver dessa tre undersökningar finns ytterligare en undersökning, även den sannolikt gjord av Socialstyrelsen. Den avser troligen förhållandena i slutet av 1944 eller 1945. Den finns publicerad i Tidskrift för fattigvård och annan hjälpverksamhet 1945, s. 4 ff. och där framgår det att det redan 1945 finns tendenser till en anpassning mellan de normbelopp som finns för de interkommunala ersättningarna och de belopp kommunerna betalar ut till hjälpfallen. Nu torde kausaliteten kunna diskuteras i detta sammanhang. I 1967 års undersökning av socialhjälpen i kommuner och län och i Socialhjälpsundersökningen 1968 diskuteras endast kausaliteten i en riktning, nämligen i vilken utsträckning de interkommunala ersättningsnormerna kan ha varit norgivande för de enskilda kommunerna. Man kan även vända på frågeställningen och fråga sig om icke den interkommunala ersättningstaxan även måste ses som en funktion av de normbelopp som tillämpades i vissa kommuner. Den ursprungliga taxan 1944 kallades även för "stockholmstaxan". (a.a. s. 7).

Som utgångspunkt för taxesättningen 1944 hade man således valt de normbelopp som tillämpades av Stockholms stad. Taxesättningen tillkom vid sammanträden mellan representanter för olika kommuner. (Se protokoll förda vid fattigvårdsstyrelsernas taxedelegations sammanträde 1944. Svenska kommunförbundet, interkommunala ersättningsnormer.) Ursprungligen ingick endast de större städerna i samarbetsdelegationen. Men efter hand utvidgas verksamheten. 1953 övertog Svenska socialvårdsförbundets taxedelegation verksamheten. Detta år var 77,7 % av kommunerna anslutna till taxeöverenskommelsen. Svenska socialvårdsförbundets tidskrift. Årg. L s. 184.

År 1960 var drygt 96 % av landets kommuner anslutna till överenskommelsen. Brev från Svenska socialvårdsförbundet, taxedelegationen för socialhjälp till anslutna socialnämnder. 30 juni 1960.

[73] Se även Svenska socialvårdsförbundets tidskrift 1949 s. 92.

Anpassningen av normerna till folkpensionerna torde påbörjats redan tidigare även om det får en fast form 1951. Man ser att avstånden mellan normbelopp och pensionsbelopp är relativt små redan i och med pensionsreformen 1948.

Diagram 30. Hemunderstöd per månad i hela riket 1945–1965. Faktiskt utgående hemunderstöd samt normalbelopp, enligt interkommunala ersättningsnormer, i lägsta respektive högsta ortsgrupp (1949 års penningvärde).

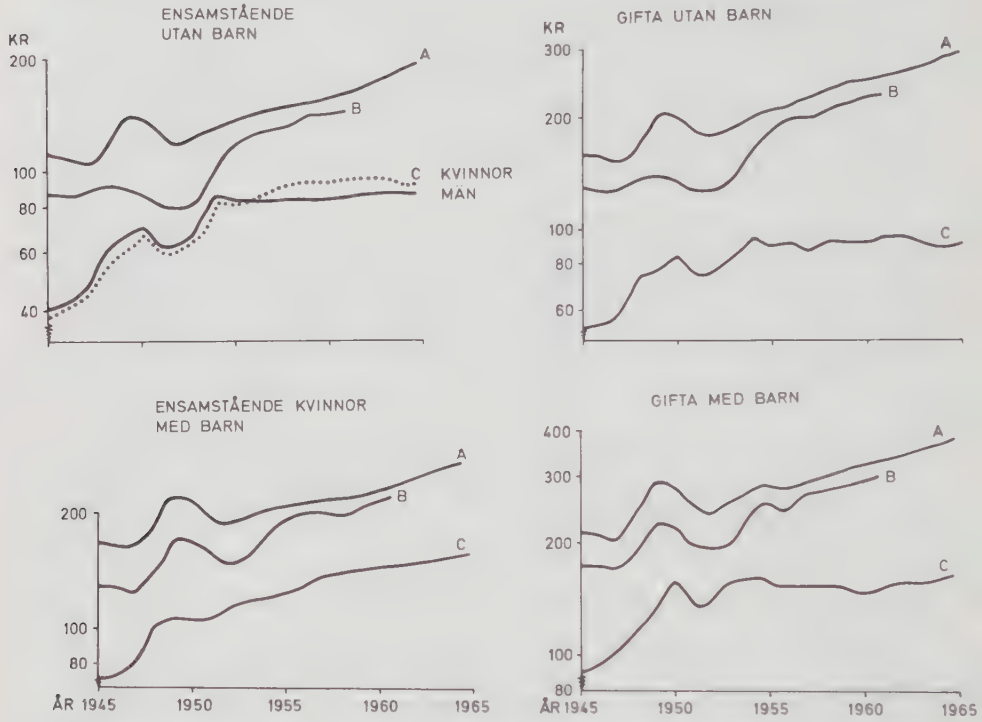

A = Ersättningsnormer i högsta ortsgrupp; B = Ersättningsnormer i lägsta ortsgrupp; C = Faktiskt utgående hemunderstöd.
Logaritmisk skala.
Källor: SOS, Fattigvården/Socialvården 1945–1965; Svenska Kommunförbundet ang. interkommunala ersättningsnormer.

en av folkpensionerna. Vidare kompliceras överblicken över utvecklingen i normerna av att dessa är olika för olika dyrorter till och med 1962.

I diagram 30 har de olika familjetypernas genomsnittliga hemunderstöd per månad beskrivits tillsammans med de interkommunala ersättningsnormerna för respektive familjetyp för högsta respektive lägsta bostadskostnadsgrupp.[74] Av diagrammet framgår att det inte finns något absolut samband mellan utvecklingen i normerna för interkommunal ersättning och det faktiska hemunderstödet. Det är dock möjligt att se att huvuddragen i utvecklingen överensstämmer, d.v.s. ett mera kraftigt varierande förlopp under undersökningsperiodens första hälft och en stabiliserad utveckling under den senare hälften av perioden. Även utvecklingen av folkpensionsbeloppen kan karaktäriseras på ett liknande sätt.

[74] Normbeloppen har räknats fram för barnfamiljer med två barn då antalet barn per hjälpt familj i genomsnitt är 2,2 barn.

Av det material som genomgåtts förefaller det som om det faktiska utbetalade hemunderstödet påverkats av de interkommunala ersättningsnormerna. Nu är visserligen samvariationen mellan de interkommunala ersättningsnormerna och de faktiskt utbetalda hjälpbeloppen dåliga. Orsaken torde vara att de normer som tillämpas avser maximala hjälpbelopp — d.v.s. de normbelopp som finns angivna bör icke överskridas. Avdrag göres från de maximala hjälpbeloppen för olika typer av inkomster.[75]

Under undersökningsperiodens första del stiger såväl normbelopp som de faktiskt utbetalda hjälpbeloppen relativt kraftigt. Denna ökning har troligen ett samband med ökningen i folkpensionsbeloppen.[76] Under den senare delen av undersökningsperioden fortsätter såväl folkpensionsbeloppen som de interkommunala ersättningsnormerna att öka, dock i avsevärt långsammare takt än tidigare,[77] medan det faktiska hemunderstödet med undantag av det till ensamma mödrar praktiskt taget stagnerar. För den senare delen av undersökningsperioden torde gälla att samtidigt som förutsättningarna för att erhålla högre socialhjälp förbättras, som en funktion av ökade normbelopp, ökar hjälptagarnas inkomster i takt med dessa. Effekterna av denna process blir relativt konstanta hjälpbelopp över tiden.

Det allmänna mönstret bryts av de ensamma mödrarna. Orsaken till denna

[75] Med inkomster avses här utöver inkomst av tjänst m.m. utbetalningar av olika typer av försäkringar och bidrag. Som tidigare påtalats intar dock barnbidragen en särställning här. Socialstyrelsens avsikt har här varit att dessa icke skall påverka hemunderstödets storlek. Inkomst av förvärvsarbete intar en särställning om man utgår från de normer som finns för den interkommunala ersättningen av socialhjälp. Vid beräknandet av tillämpligt taxebelopp drogs hela understödstagarens arbetsinkomst av före 1 juli 1951. Från och med detta datum medgavs en arbetsinkomst av 50 kronor per månad "då det både ur social och medicinsk synpunkt måste anses angeläget, att de hjälpbehövande, som arbetar, erhåller kompensation för sina utgifter i samband med inkomstens förvärvande samt därutöver en standardförbättring, som stimulerar dem till fortsatt arbete . . . ". 1 januari 1957 ökar det avdragsfria beloppet till 75 kronor. Även utgående mödrahjälp skall icke påverka hemunderstödets storlek. Från och med detta år finns även angivet att studiebidrag icke skall påverka hemunderstödets storlek. 1963 ökar beloppet för inkomst av förvärvsarbete till 90 kronor. För det sista undersökningsåret gäller att taxebeloppet icke reduceras om förvärvsinkomsten understiger 100 kronor per månad. Svenska kommunförbundet, interkommunala ersättningsnormer.

[76] Sambandet mellan det faktiska hemunderstödet och de ökande pensionsbeloppen verkar såväl direkt som indirekt. Den direkta påverkan sker genom att hjälpbeloppen — maximibeloppen — anpassas till nivån för folkpensionerna successivt under undersökningsperiodens första del. Indirekt påverkas hjälpbeloppen av de ökande folkpensionsbeloppen av att en stor andel hjälptagare med pension och låga hjälpbelopp försvinner ur hjälptagarepopulationen i samband med att folkpensionerna förbättras. Om, som tidigare påtalats, det ur hjälptagarepopulationen försvinner hjälpfall med lågt hemunderstöd ökar medelvärdet för den kvarvarande populationen.

[77] Under den andra hälften av undersökningsperioden fortsätter även andelen pensionärer i hjälptagarepopulationen att minska, dock i en långsammare takt än som var fallet för periodens förra hälft. Om det varit möjligt att konstanthålla hemunderstödets utveckling med avseende på den minskande andelen pensionärer i populationen är det sannolikt att de genomsnittliga hjälpbeloppen hade uppvisat en svagt negativ trend för den senare delen av perioden.

grupps avvikande utveckling är svår att fastställa här. Utvecklingen för de ensamma mödrarna kan vara härledd från en förändrad attityd hos kommunerna gentemot dessa. Man kan ha blivit mera benägen att i allt större utsträckning jämka på tillämpningen av normbeloppen för denna grupp.

6.4. Annan hjälp

Annan hjälp har utgått som ersättning för resor, utrustning och begravningshjälp. Efter 1956 räknas läkararvoden och medicin till denna hjälpform.

När de övriga hjälpformerna har undersökts har det varit nödvändigt att föra in hjälpens varaktighet per år i beskrivningen av utveckling och kostnader. Med avseende på annan hjälp finnes ej denna tidsaspekt på hjälpen. I den officiella socialhjälpsstatistiken räknas den totala kostnaden för annan hjälp per hjälpfall samman för varje enskilt kalenderår.

Kostnaderna för annan hjälp har expanderat kraftigt under perioden. Den genomsnittliga årliga ökningen är 4 % i hela riket och 7 % i städerna och Uppsala. Om man ser på kostnaderna för annan hjälp i relation till de totala socialhjälpskostnaderna sönderfaller undersökningsperioden i tre delperioder. Den första sträcker sig fram till och med 1947. I och med pensionsreformen ökar kostnaderna för annan hjälp i förhållande till den totala hjälpen från 4 % till 6 % i hela riket. Uppgången i hjälpformens andel av den totala hjälpen är primärt betingad av att kostnaderna för övriga hjälpformer minskar. Efter 1948 ligger andelen för annan hjälp av den totala hjälpen på en relativt stabil nivå till och med 1956. 1957 förändras förutsättningarna för hjälpformen och medicin- och läkarkostnader skall föras till annan hjälp i stället för hemunderstöd som tidigare. Mellan 1956 och 1957 ökar kostnaderna för annan hjälp med 40 % i hela riket och hjälpformens andel av de totala kostnaderna ökar från 7 % till 9 %. Under den resterande delen av undersökningsperioden ökar hjälpkostnaderna kontinuerligt.

Tabell 40. Kostnader i milj. kronor, för "annan hjälp" i hela riket, städerna och Uppsala 1945–1965. (1949 års penningvärde.)

År	Riket	Städerna	Uppsala	År	Riket	Städerna	Uppsala
1945	4,4	1,1	0,01	1956	5,0	2,0	0,02
1946	4,8	1,4	0,02	1957	7,0	3,3	0,02
1947	4,9	1,4	0,02	1958	7,2	3,4	0,02
1948	4,8	1,8	0,03	1959	7,6	3,3	0,03
1949	4,7	1,7	0,02	1960	7,9	3,6	0,03
1950	5,1	1,9	0,02	1961	9,0	4,1	0,03
1951	4,8	1,7	0,01	1962	8,9	3,9	0,04
1952	4,8	1,9	0,02	1963	9,0	3,9	0,04
1953	5,2	2,0	0,01	1964	9,4	3,9	0,04
1954	5,0	2,0	0,02	1965	10,3	4,4	0,05
1955	5,3	2,1	0,02				

Källor: SOS, Fattigvården/Socialvården, 1945–1965.

Diagram 31. Antal hjälpfall med annan hjälp per 1 000 vuxna invånare i hela riket, städerna och Uppsala 1945–1965.*

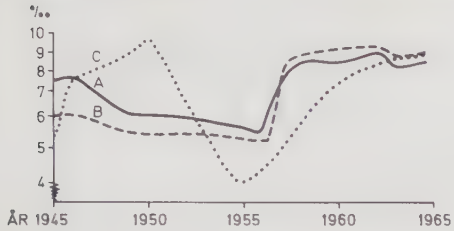

A = Hela riket; B = Städerna; C = Uppsala.
*Antalet hjälpfall med annan hjälp är för Uppsalas del interpolerade mellan 1947, 1950, 1955, 1960 och 1965.
Logaritmisk skala.
Källor: se diagram 13.

Hjälpbenägenheten, uttryckt i antalet hjälpfall med annan hjälp per 1 000 vuxna invånare, förändras i ett par etapper under undersökningsperioden. En första kraftig förändring inträffar mellan 1947 och 1948 då hjälpbenägenheten minskar från sju till sex enheter i hela riket. Denna nedgång i hjälpbenägenheten har ett klart samband med pensionsreformen 1948. Efter 1948 håller sig hjälpnivån relativt stabil fram t.o.m. 1955. 1956 minskar den. Denna nedgång kan sättas i samband med att lagen om allmän sjukförsäkring trädde i kraft. Mellan 1956 och 1957 ökar hjälpbenägenheten mycket kraftigt från fem till åtta enheter. Ökningen har, som framgått tidigare, samband med att förutsättningarna för annan hjälp förändras. Nästa tillfälle av diskontinuitet i utvecklingen sammanfaller med införandet av lagen om allmän försäkring. Det är icke möjligt att direkt avgöra vilken del av den allmänna försäkringen som påverkat hjälptagandet. Sannolikt är dock att de förändrade förutsättningarna för konvalescensvård inom ramen för den allmänna försäkringen reducerat läkarkostnaderna för vissa hjälptagare.

Utvecklingen i Uppsala avviker mycket markant från utvecklingen i hela riket och städerna. Detta gäller då i synnerhet för den del av undersökningsperioden som ligger före 1955. Den kraftiga avvikelsen mellan utvecklingen i Uppsala, som är interpolerad mellan de olika undersökta åren, kan vara en funktion av att man i Uppsala tolkat anvisningarna över hur socialhjälpsstatistiken skall föras på ett sätt som avviker från riksgenomsnittet. Variationerna kan då bli kraftiga då det i likhet med hjälp till vård på sjukvårdsanstalt rör sig om ett relativt litet antal hjälpfall som får annan hjälp.[78]

Det allmänna mönstret är att denna andel kontinuerligt ökar under undersök-

[78] För 1945, 1946 samt 1947 finns det uppgifter om antalet hjälpfall i Uppsala med annan hjälp i SOS, Fattigvården. Variationerna mellan antalet hjälpfall är mycket stora mellan de olika undersökningsåren. År 1945 är antalet 191, 1946 är det 303 och 1947 361.

Någon annan förklaring till den kraftiga variationen i antalet hjälpfall än att olika definitioner använts vid skilda tillfällen vid klassifikationen av hjälpkategorin finns ej. SOS, Fattigvården 1945–1947. Tabell B:38.

Diagram 32. Andel hjälpfall med annan hjälp av det totala antalet hjälpfall i hela riket 1945–1965 (procent).

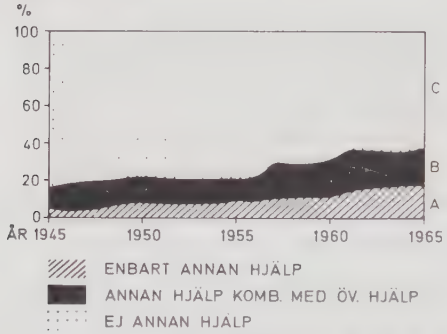

Källor: se diagram 1.

ningsperioden, från 6 % 1945 till 19 % 1965 i hela riket. Trenden uppvisar kraftig diskontinuitet mellan 1956 och 1957 samt mellan 1960 och 1961. 1957 när socialhjälpsstatistiken läggs om kan man inte notera någon påfallande ökning i andelen hjälpfall med enbart annan hjälp. Däremot ökar andelen hjälpfall som har denna hjälpform kombinerad med hemunderstöd kraftigt, vilket framgår av en jämförelse mellan diagrammen 8 och 32. Mellan åren 1960 och 1961 ökar även andelen hjälpfall med annan hjälp åter relativt kraftigt. Nu är en del av den relativa ökningen en funktion av att totalantalet hjälpfall minskar mellan 1960 och 1961 som en följd av bl.a. de förbättrade änkepensionerna. Ökningen på 5 % i antalet hjälpfall med annan hjälp förstärkes av att totalpopulationen samtidigt minskar med 5 %.

I utvecklingen av såväl annan hjälp som hemunderstöd finns en inledande fas med relativt kraftig ökning av hjälpens storlek som sedan följes av en stagnationsperiod. Efter 1957 upphör emellertid likheterna. Då ökar värdet för annan hjälp kraftigt, vilket icke är fallet för hemunderstödet. Den uppgång i värdet för annan hjälp som kan noteras under undersökningsperiodens första del torde till viss del efter 1948 kunna förklaras utifrån den kraftiga avgången av pensionärer från hjälptagarepopulationen. Bland pensionärerna, i Uppsala, finns det påfallande många hjälpfall som fått hjälp till tandvård och det har då i allmänhet gällt mycket små hjälpbelopp. Om denna grupp försvinner ur hjälptagarepopulationen blir effekten densamma som tidigare noterats för utvecklingen i hemunderstödet, den kvarvarande populationens medelvärde ökar. I och med införandet av lagen om allmän sjukförsäkring ökar hjälpbeloppen tillfälligt. Även här torde det röra sig om en avgång av hjälpfall med relativt låga hjälpbelopp. I och med statistikomläggningen 1957 minskar hjälpbeloppen åter vilket pekar på att de hjälpbelopp som överföres från hemunderstödet för att täcka medicinkostnader och läkararvoden relativt sett var låga. Den därefter följande uppgången i hjälpbeloppens storlek är svårare att förklara. En förklaring kan vara att prisindex för posterna medicin och läkararvoden, ökar relativt sett kraftigt mellan 1957 och 1965, 37 % mot 31 % för den totala privata konsumtionen.[79]

[79] Dahlman, C.J., Kevmarken, A., Den privata konsumtionen 1931–1975. Tabell B:38.

Diagram 33. Antalet kronor per hjälpfall med annan hjälp i hela riket, städerna och Uppsala 1945–1965 (1949 års penningvärde).*

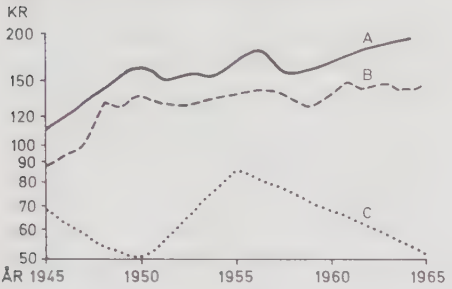

*Hjälpens värde är för Uppsalas del interpolerad mellan 1945, 1950, 1955, 1960 och 1965. Logaritmisk skala.
Källor: SOS, Fattigvården/Socialvården 1945–1965; Primärmaterialet till SOS, Fattigvården/Socialvården, 1945, 1950, 1955, 1960 och 1965.

Den allmänna trenden är, med undantag för en mellanperiod, att hjälpbeloppen är ökande. Efter 1956 får detta förhållande betydelse för bedömningen av utvecklingen i hemunderstödets storlek. Det har här framgått att, det efter detta år blir mera vanligt att hemunderstödet kombineras med annan hjälp än vad som var fallet före 1957. Som en följd av att medicin och läkararvoden överföres från hemunderstöd till annan hjälp 1957 skulle man kunna antaga att den stagnerande utvecklingen i det totala hemunderstödet skulle kunna vara härledd från denna faktor. Någon exakt beräkning av hur stor effekt omläggningen av statistiken har på beräkningarna av hemunderstödets storlek går icke att utföra utifrån befintligt källmaterial. Det är dock möjligt att göra vissa antaganden som kan precisera denna faktors betydelse. Om man antar att storleken av annan hjälp är relativt jämt fördelad bland de hjälpfall som uppbär hjälpformen kan man dock skatta vad en utebliven omläggning av socialhjälpsstatistiken 1957 skulle ha betytt för utvecklingen i hemunderstödets storlek. Under dessa förutsättningar skulle hemunderstödet per månad och hjälpfall varit mindre än en krona större än vad som nu är fallet.[80]

6.5. Återbetalade understöd

I denna undersökning har de socialhjälpsfall som sökt och erhållit hjälp av fattig-

[80] I fast penningvärde ökar det genomsnittliga hjälpbeloppet per hjälpfall (annan hjälp) med 44 kronor mellan 1957 och 1965. Om man antar, under förutsättning att uppläggningen av socialhjälpsstatistiken är oförändrad, att hela denna ökning faller på hemunderstödet kompletterat med att 1/5 av hjälpfallen med hemunderstöd har hjälpen kombinerad med annan hjälp som erhålles av att hemunderstödet ökar med 0,74 kronor per månad och hjälpfall. Denna beräkning avser nu endast att undersöka om hemunderstödet skulle uppvisa en stigande trend i fall att socialhjälpsstatistikens definition av vad som skall anses som hemunderstöd varit oförändrad. I och med att en del av hemunderstödet överförs till annan hjälp 1957 sänkes nivån för den förra hjälpformen. På en aggregerad nivå torde dock även dessa effekter vara av en begränsad betydelse för bedömningen av hemunderstödets utveckling.

vårdsstyrelse/socialnämnd gjorts till föremål för undersökning. Hjälpbeloppen och hjälptiderna för olika hjälpformer har redovisats brutto – dvs före avdrag för återbetald hjälp. "Enligt fattigvårdslagen är den som mottagit fattigvård och senare fått det bättre ställt, skyldig att återbetala vad han erhållit, om fattigvårdsstyrelsen begärt det. Likaså kan fattigvårdsstyrelsen, om någon på fattigvårdens bekostnad vårdats på sjukvårdsanstalt och under tiden erhållit pension, sjukersättning el.dyl. av dessa medel skaffa sig ersättning för sina utlägg. Även den som försummar sin försörjningsplikt är ersättningsskyldig gentemot fattigvården för hjälp som utgått till den försörjningsberättigade."[81] Efter 1956 gäller att återbetalningsskyldighet endast föreligger generellt vid frivillig hjälp och vid obligatorisk hjälp då denna betraktas som förskott på annan förmån.[82]

Återbetalning av socialhjälp som förekommit under hela undersökningsperioden är dåligt dokumenterad i den officiella statistiken. Endast under tre år, 1954–1956, har man i SOS Fattigvården redovisat de belopp som återbetalats av hjälptagarna, och då sker redovisningen exklusive Stockholms stad.

År 1954 återbetalas 27 % av den utbetalda socialhjälpen på landsbygden, 19 % i städerna och 13 % i Uppsala. 1956 har andelen återbetald hjälp minskat i hela riket till 24 % på landsbygden, 17 % i städerna och 11 % i Uppsala. Omkring 30 % av hjälpfallen som återbetalar hjälp i hela riket har tilläggspension 1954 och 1956 enligt den officiella socialhjälpsstatistiken. Dessa 30 % av hjälpfallen svarar för 79 % av den återbetalda hjälpen 1954 och 66 % 1956. Enligt samma källa gäller att "beträffande tilläggspensionärerna torde återbetalningarna i stor utsträckning gälla pensioner eller pensionstillägg, som fattigvårdsstyrelserna förskotterat i väntan på utbetalningar från pensionsstyrelsen."[83]

Det är icke möjligt att utifrån den officiella statistiken se hur stor andel av hjälpfallen som återbetalt socialhjälp. I samband med intensivundersökningen av aktledare i Uppsala har även återbetalningar av socialhjälp undersökts. För det första undersökningsåret gäller att bland hjälpfallen i aktiv ålder återbetalar 1945 15 % av samtliga hjälpfall socialhjälp, 1950 14 %, 1960 7 % och 1965 18 %. Andelen i samplet är så liten att den inte medger någon mera förfinad analys med avseende på vilka olika hjälpformer som utgått. En allmän tendens är dock för de två första undersökningsåren, och då i synnerhet 1945, att det till övervägande del är pensionärer som vistas på olika vårdinrättningar som betalar tillbaka en del av vårdavgifterna med sina pensioner. Den mindre andelen återbetalad hjälp i Uppsala jämfört med städerna i allmänhet under 1950-talets första hälft kan således vara härledd från att hjälpen till vård är mindre frekvent i Uppsala än i städerna i övrigt och att ålderspensionärer ej ingår i intensivundersökningen. Under den senare delen av undersökningsperioden blir ersättningarna till vård naturligtvis allt mera sällsynta. Återbetalningarna har då ändrat karaktär och avser då hjälpfall där hjälpen betraktats som förskott på en annan förmån.

[81] SOS, Fattigvården 1956, s. 4 f
[82] SOS, Socialhjälpen 1957, s 11 f.
[83] SOS, Fattigvården 1954–1956.

Mot bakgrund av lagändringen 1957 kan det synas förvånande att en så stor del av hjälpfallen återbetalar hjälp 1965. Detta förhållande kan vara en funktion av en aktiv politik hos de socialvårdande myndigheterna – d v s att man i och med att socialförsäkrings- och bidragssystemet byggs ut i allt högre utsträckning försöker "slussa" över hjälpfallen till andra försäkrings- och bidragsformer som har en mera generell och varaktig natur.

Den fråga man måste ställa sig här är hur utvecklingen i hjälptagandet sett ut om det varit möjligt att studera denna utifrån utgående nettohjälp i stället för som nu utgående bruttohjälp. I Uppsala återbetalar 7 % till 18 % av hjälpfallen socialhjälp. Men endast en mindre del av dessa, omkring 1/3, återbetalar hela hjälpbeloppet. För Uppsalas vidkommande innebär detta således att den allmänna hjälpnivån skulle ligga omkring 5 % lägre om nettohjälpen studerades i stället för bruttohjälpen.

Det finns inga möjligheter att generellt fördela återbetald socialhjälp på olika hjälpformer. De återbetalda hjälpbeloppen varierar mycket kraftigt i storlek och kan då i det enskilda fallet utgöra relativt betydande belopp. Men utslaget på hela populationen är de genomsnittliga återbetalda hjälpbeloppen relativt låga. I 1949 års penningvärde återbetalas i genomsnitt per hjälpfall i aktiv ålder 76 kronor 1945, 58 kronor 1950, 38 kronor 1960 och 67 kronor 1965.

När det gäller de utvecklingstendenser som studerats tidigare i detta kapitel utifrån bruttohjälpen och då med avseende på utvecklingen för olika hjälpformer utifrån bruttohjälp skulle sannolikt den allmänna bilden förändras obetydligt om det i stället varit möjligt att studera nettohjälp.

När det gäller hjälpen till vård skulle denna minskat något mindre kraftigt under undersökningsperiodens första del om den beräknats utifrån ett nettohjälptagande i stället som nu utifrån ett bruttohjälptagande. De genomsnittliga vårdtiderna hade även minskat något. När det gäller hemunderstödet kan man räkna med att skillnaderna mellan hjälpbeloppen för hjälpfall med respektive utan barn är större om nettohjälpen beräknas i stället för bruttohjälpen, då återbetalningarna är avsevärt mera frekventa bland de barnlösa än bland barnfamiljerna. Utifrån studiet av bruttohjälpen har det visats att hjälpbeloppen tenderar att stagnera mot undersökningsperiodens mellersta del. Undersökes nettohjälpen i stället torde denna tendens skärpas ytterligare..[84]

6.6. Sammanfattning

I detta kapitel har avsikten varit att analysera och beskriva utvecklingen i hjälptagandet utifrån hjälpens art och storlek.

Under undersökningsperioden 1945–1965 kan socialhjälp (fattigvård) utgå i flera olika former, ensamma eller kombinerade. Under de första undersökningsåren, t o m 1948, utgår hjälp till vård på fattigvårdsanstalt. Under hela perioden ut-

[84] Socialregisterakter 1945–1965, Uppsala stad. Avräkningskort, Socialregistret, Uppsala stad.

går dessutom hjälp till vård på sjukvårdsanstalt, hemunderstöd och s k annan hjälp.

Hjälpen till vård på fattivårdsanstalt försvinner i och med att pensionerna förbättras 1948 och de personer som finns intagna på sådan anstalt själva får möjlighet att betala sina vårdkostnader. I samband med pensionsreformen försvinner även själva begreppet fattigvårdsanstalt och de personer som tidigare vistats på dessa anstalter överföres i den officiella statistiken från socialhjälpsstatistiken till ålderdomshemsstatistiken.

När det gäller reformens effekt på hjälptagandet i dess helhet försvåras analysen av att ett visst antal — ungefär 20 % — av de hjälptagare som varit intagna på fattigvårdsanstalt har haft denna hjälpform kombinerad med andra former av socialhjälp. Denna kompletterande hjälp kan ha fortsatt att utgå också när fattigvårdsanstalten döpts till ålderdomshem. För en realistisk skattning av totaleffekten har det synts rimligt att här utesluta de nämnda tjugo procenten.

Totalt minskar antalet hjälpfall med 70 000 i hela riket mellan 1947 och 1949. Omkring 40 % av denna nedgång kan — under ovan angivna förutsättningar — härledas från pensionsreformen och den omläggning av statistiken som har förorsakats av den.

Även förutsättningarna för hjälp till sjukhusvård förändras kraftigt under undersökningsperioden. Här påverkas utvecklingen dels av pensionsreformen 1948, dels av den allmänna sjukförsäkringens införande 1955.

De förbättrade pensionsförmånerna 1948 innebar att personer som var i behov av sjukhusvård — under förutsättning att de hade pension — fick större möjligheter att själva betala sina vårdkostnader. Om man, i analogi med det förfarande som tillämpades i fråga om intagna på fattivårdsanstalt, begränsar studiet till dem som inte fått någon annan socialhjälp än hjälpen till sjukhusvård, finner man att det minskande antalet hjälpfall av detta slag kan förklara 12 % av den totala nedgången i hjälptagandet, för hela riket, mellan 1947 och 1949. Även efter 1949 fortsätter antalet fall med hjälp till vård på sjukvårdsanstalt att minska. Mellan 1949 och 1954 är nedgången 26 %. Den kraftigaste förändringen kommer emellertid med den allmänna sjukförsäkringen 1955. Från 1954 till 1955 minskar de här berörda hjälpfallen med inte mindre än 39 %, och denna nedgång svarar för mer än hälften av den totala minskningen i antalet hjälpfall 1954—55. Under de närmast följande åren, fram till 1960, försvinner den återstående delen av detta slags hjälptagare i huvudsak, den minskas med 80 %. Utvecklingens totaleffekt kan illustreras med två siffror: antalet hjälpfall med hjälp till vård på sjukvårdsanstalt var 60 500 år 1945 och hade femton år senare, 1960, sjunkit till 5 500.

Den tredje hjälpformen, hemunderstöd, avser hjälp till den enskilde i form av mat, kläder, hyra mm. Beskrivningen och analysen har i detta fall inte inskränkts till det totala antalet hjälpfall. Befolkningens hjälpbenägenhet (uttryckt i antal hjälpfall med hemunderstöd per 1 000 vuxna invånare) har beräknats för tre civilståndsgrupper och sex åldersklasser för hela riket, för städerna och för Uppsala. Om man ser till huvuddragen i utvecklingen — i första hand för hela riket — finns

det stora skillnader mellan de olika civilstånds- och åldersklasserna. Med utgångspunkt från ett mindre antal lineära modeller har det påvisats att ålderspensionärernas minskande hjälpbenägenhet är härledd från de förbättrade pensionerna. Också för gifta män och ej gifta kvinnor i åldersklassen 60—66 år har det varit möjligt att påvisa ett samband mellan utvecklingen i pensionssystemet och den avtagande hjälpbenägenheten. För övriga åldersklasser har det däremot inte varit möjligt att påvisa något direkt samband vare sig med det expanderande pensionssystemet eller med expansionen av andra sociala förmåner. Därmed är givetvis inte sagt att de yngre grupperna inte kan ha påverkats av de nämnda sociala förmånernas tillväxt, endast att denna tillväxt inte nämnvärt har påverkat hjälptagandet i negativ riktning. Den långsiktiga utvecklingen inom de yngre åldersklasserna innebär snarare att hjälptagandet ökar.

Det mest förvånande i detta sammanhang är att sjukförsäkringsreformen 1955 – här gäller det den del som avser sjukpenningsförsäkringen – haft en så liten genomslagskraft på hjälptagandet. Orsaken står att finna i försäkringens koppling till den försäkrades inkomstnivå. En inkomst som är låg under normala förhållanden ger ännu lägre inkomst vid sjukdom. För dem som har korta sjukdomstider och låga inkomster sker heller ingen generell förbättring i försäkringsförhållandena mellan 1955 och 1965.

Även utvecklingen i hemunderstödets storlek och varaktighet har undersökts. Den genomsnittliga hjälptiden är i avtagande under perioden. Den kraftigaste nedgången inträffar i samband med pensionsreformen 1948, den genomsnittliga hjälptiden var 8,1 månader 1947 och 5,9 månader 1949, i hela riket. Fram till 1965 har en ytterligare minskning skett, till 4,1 månader. Också denna fortsatta nedgång har med största sannolikhet ett indirekt samband med de förbättrade pensionsförhållandena. De äldre hjälptagarna, bland vilka pensionärerna naturligtvis är överrepresenterade, har i allmänhet en längre genomsnittlig hjälptid än de yngre, och som tidigare påtalats sjunker den förra gruppens andel i hjälptagarpopulationen.

Hemunderstödets storlek har undersökts såväl per månad som per år. Det varierar mellan olika familjetyper samtidigt som det förändras över tiden. Det högsta hemunderstödet går i allmänhet till barnfamiljerna. I 1949 års penningvärde ökar genomsnittet från 410 kronor 1945 till 520 kronor 1965. I fråga om månadsgenomsnittet är den relativa ökningen större, från 50 kronor 1945 till 120 kronor 1965 i hela riket. Även utvecklingen i det månatliga hemunderstödet påverkas av pensionssystemets utveckling. För det första leder de bättre pensionerna till att hjälptagare med lågt månatligt hemunderstöd lämnar hjälptagarpopulationen. För det andra finns det belägg för att de enskilda socialnämnderna i sin bedömning av vilka hjälpbelopp som skall utgå kan ha påverkats av den interkommunala ersättningen för socialhjälp, och denna påverkas i sin tur av pensionsbeloppens storlek.

Den sista av de fyra hjälpformer som tagits upp till diskussion är s k annan hjälp. Denna hjälptyp har utgått som ersättning för resor, utrustning och begrav-

ning. Efter 1956 hänförs dit också ersättning för läkararvoden och medicin. Andelen hjälpfall med denna form av hjälp ökar under undersökningsperioden från 6 % 1945 till 19 % 1965 i hela riket. Det genomsnittliga beloppet per hjälpfall med annan hjälp ökar samtidigt från 113 kronor 1945 till 205 kronor 1965, i fast penningvärde. Utslaget på hela hjälptagarepopulationen ökar hjälpens genomsnittliga värde från 19 kronor 1945 till 75 kronor 1965. Ökningen i beloppens storlek är kontinuerlig.

Orsaken till att andelen hjälpfall med annan hjälp har ökat relativt kraftigt är främst att man från och med 1957 räknar läkararvoden och medicin till den hjälpformen och inte som tidigare till hemunderstöd.

De allmänna utvecklingslinjerna i hjälptagandet kan sammanfattas i ett par meningar. För det första påverkas hjälptagandet – och då såväl antalet hjälptagare som hjälpens storlek – av pensionssystemets utbyggnad. Hjälpen utvecklas från långa hjälptider med relativt små belopp till korta hjälptider med större belopp. Hjälptagandet har mera karaktär av tillfällig och kompletterande hjälp vid undersökningsperiodens slut än vid dess början.

7. Hjälptagarnas inkomstutveckling

7.1. Inledning

Avsikten med föreliggande kapitel är att undersöka hjälptagarnas inkomster och analysera hur dessa utvecklats över tiden. Undersökningen av inkomstutvecklingen kommer att ske i två huvudetapper. I den första kommer intresset att vara inriktat på aktledarnas inkomster och hur dessa utvecklats över tiden. I den andra etappen är avsikten att undersöka inkomstnivån i hela det hushåll vari aktledaren ingår.

I den första delen av denna undersökning kommer aktledarnas sammanräknade nettoinkomst att redovisas.[1] I nettoinkomsten inkluderas pensioner, vilket även är fallet i inkomststatistiken. Uppgifterna om hjälpfallens inkomster har erhållits genom att totalt femhundra hjälpfall undersökts 1945, 1950, 1960 och 1965. Här liksom tidigare, när framställningen baserats på en av intensivundersökning av hjälptagarna i Uppsala har enbart sådana fall behandlats där aktledaren är i aktiv ålder och mantalsskriven i Uppsala.

För att kunna fastställa hjälptagarnas relativa inkomstnivå är det även nödvändigt att känna till inkomstnivån för befolkningen i sin helhet i Uppsala. För de två sista undersökningsåren har det varit möjligt att få fram denna genom att bearbeta, tidigare icke publicerade, inkomsttabeller för Uppsala stad som tagits fram av SCB till Göteborgs stads statistiska kontor. Dessa uppgifter bygger på ett obundet slumpmässigt sampel (OSU) av befolkningen.[2]

Något motsvarande material finns tyvärr ej att tillgå för de tidigare undersökningsåren varför här har gjorts ett OSU, på ca 3 %, av befolkningen i Uppsala. Omkring 2 200 personer i aktiv ålder har undersökts 1945 och 1950 med avseende på deras sammanräknade nettoinkomst.[3]

[1] "Därmed förstås summan av inkomsttagarnas, enligt förordningen om statlig inkomstskatt, uppskattade inkomster av skilda förvärvskällor sedan avdrag gjorts för eventuellt underskott av förvärvskälla." Ang. vidare precisering av inkomstbegreppet se Järnek, M., Hushållens inkomstförhållanden 1925–1964, s. 57 ff.

[2] Så vitt känt här har Göteborgs stads statistiska kontor av SCB beställt inkomsttabeller för rikets 10 största städer (exkl. Stockholm) och SCB har för detta ändamål bearbetat registret över femtondefödda. Inkomststatistik för tio större städer, taxeringsåren 1961–1966. PM 17.4.67. Nytt register över femtondefödda, 20.4.1964.

[3] I princip har ett speciellt register över femtondefödda upprättats för befolkningen i Uppsala 1945 och 1950 till denna undersökning. Samplet har dragits ur mantalslängderna för Uppsala stad 1946 och 1950. Uppgifterna för varje femtondefödd som påförts från mantalslängderna har kompletterats med uppgifter om den femtondeföddes inkomster 1945 respektive 1950. Dessa senare uppgifter har hämtats från taxeringslängderna, inkomstlängderna.

Att identifierade hushåll i vilka hjälptagarna (aktledarna) ingår har, vilket som tidigare påtalats, varit en arbetskrävande process.[4] Den sammanräknade nettoinkomsten för hela hjälpta hushållet har beräknats och hushållens medianinkomst har beräknats. Tyvärr finns det ej några uppgifter att tillgå om hushållens inkomstnivå för totalbefolkningen i Uppsala, det har bedömts som omöjligt att i denna undersökning göra en specialundersökning av dessa. Försök har dock gjorts att ge en uppfattning om de hjälpta hushållens inkomstnivå genom att relatera dessa till uppgifter om hushållens inkomster i Malmö stad.[5]

Efter det att hushållens sammanräknade nettoinkomst beräknats har de direkta transfereringar som tillfallit aktledarna beräknats och inkluderats i hushållens inkomster varefter hushållens nya och högre medianinkomst beräknats. Om referensmaterial till en undersökning av de hjälpta hushållens sammanräknade nettoinkomst är sparsamt förekommande så är det, om möjligt, ännu mera sparsamt förekommande när det gäller hushållens totala inkomster. På denna punkt har det endast varit möjligt att relatera de hjälpta hushållens inkomster till förhållandena i hela riket 1966.[6]

Hjälptagarnas inkomstförhållanden kommer att göras till föremål för en relativt ingående beskrivning i detta avsnitt. Det hade varit önskvärt att även befolkningens inkomstfördelning vid olika tillfällen kunnat göras till föremål för en mera ingående analys, med en diskussion av vilka faktorer som kan ha påverkat denna. Av arbetsekonomiska skäl är det tyvärr nödvändigt att avstå från denna diskussion.

När olika inkomstfördelningar skall analyseras uppstår ofta problem med vilket centralmått som skall väljas. För de populationer, vilka skall undersökas här, är i allmänhet fördelningarna mycket sneda och icke helt kända. Under hela undersökningsperioden förekommer ett "skattestreck", 600 kr 1945 och 1950, 1 200 kronor 1960 och 2 400 kronor 1965. Inkomster som ligger under "skattestrecket" är icke kända. Vidare, i de fall framställningen bygger på bearbetningar är icke heller inkomstfördelningens högra del helt känd.

Det största problemet gäller de låga inkomsterna. Här saknas det en teoretisk grund för att skatta fördelningens form. Vissa approximationer har gjorts av Spånt och Selander på svenskt material, men det är mycket tveksamt om dessa är tillämpbara på hjälptagarepopulationen då en stor del av populationen har myck-

[4] Utöver uppgifter som finns tillgängliga i socialregisterakterna om vilka personer som finns i de olika hushållen har mantalslängder för de två första undersökta åren använts. Genom en omläggning av mantalslängderna i samband med källskattereformen är det mycket besvärligt att identifiera det enskilda hushållet i de senare mantalslängderna. I vissa fall har det varit nödvändigt att gå till kyrkböcker för att kunna identifiera dessa. För de två sista undersökningsåren då primärmaterialet till folkräkningarna finns bevarade har det varit lättare att identifiera de enskilda hushållen, även om detta källmaterial är tungarbetat genom sin stora omfattning. Efter att de olika hushållsmedlemmarna i de hjälpta hushållen identifierats har inkomster från inkomstlängderna påförts dessa.

[5] Järnek, M., a.a.

[6] SOU, 1970:34, Svenska folkets inkomster.

et låga inkomster och relativt små fel i approximationen kan ge relativt stora fel i skattningarna.[7] För frekvensfördelningens högra del är teorin väl utbyggd.[8]

Kvar står således att det inte går att skatta hela inkomstfördelningen.[9] Av denna anledning, samt att fördelningarna i allmänhet är mycket sneda, har medianen använts som centralmått. I flertalet av de fall där beräkningar av medianinkomsten gjorts har denna kommit att ligga över skattestrecket.

7.2. Aktledarnas sammanräknade nettoinkomst

De sammanräknade nettoinkomsterna för såväl aktledarna som befolkningen ökar kraftigt under undersökningsperioden. Aktledarnas medianinkomster ökar med genomsnitt 6 % per år, mätt mellan det första och sista undersökningsåret, och befolkningens med i genomsnitt 5 % per år. Tillväxttakten är icke kontinuerlig. För såväl hjälptagarna som befolkningen tenderar medianinkomsterna att öka kraftigast under den första och sista femårsperioden.

Hjälptagarnas inkomster är låga i förhållande till befolkningens. Det första undersökningsåret är hjälptagarnas medianinkomst 20 % av befolkningens. Mellan 1945 och 1950 sker en kraftig relativ förskjutning uppåt i hjälptagarnas inkomster; 1950 är de 33 % av befolkningens. Mellan 1945 och 1950 ökar således hjälptagarnas medianinkomster i en snabbare takt än vad som är fallet för befolkningen. Av arbetsekonomiska skäl har det varit nödvändigt att mycket kraftigt begränsa antalet undersökningsår. Trots detta förhållande går det med största sannolikhet att härleda den kraftiga inkomstökningen för hjälptagarna till pensionsreformen 1948. Inkomstökningen för hjälpfallen är dock icke en funktion av att de fått ökade inkomster som en följd av höjda pensionsbelopp utan en funktion

[7] Jacobsson, U., och Norman, G., Inkomstbeskattningen i den ekonomiska politiken, s 200, s. 214ff.

[8] Bentzel, R., Inkomstfördelningen i Sverige, s. 191. Lydall, H., The structure of earnings, s. 12ff.

[9] En diskussion som ofta brukar aktualiseras i samband med att taxeringsmaterial användes för att beskriva olika gruppers inkomster och dess utveckling över tiden är huruvida falskdeklarationer påverkar den statistiska bilden eller ej. Det finns ingen möjlighet att fastställa om socialhjälpstagare falskdeklarerar i större utsträckning än andra grupper i samhället.

Enligt Benzel skulle omkring 1,7 % av löntagarnas sammanräknade nettoinkomst undanhållas från skatt och ca 28 % av företagarnas inkomster. Jakobsson och Norman anser att "den senare siffran förefaller väl hög". Nu har man inte haft några möjligheter att göra några korrigeringar av denna siffra. Oavsett om Benzel har överskattat andelen undanhållen inkomst bland företagare eller ej indikerar hans beräkningar att falskdeklarationerna är kraftigt överskattade bland företagare, en grupp som är dåligt representerad inom hjälptagarepopulationen. Med detta vill jag inte säga att det inte kan förekomma undanhållande av inkomster inom hjälptagarepopulationen också, men när det gäller de hjälptagare som bedriver förvärvsverksamhet i egen regi, t.ex. ambulerande lump- och skrothandel vid undersökningsperiodens början och städarbete vid dess slut, bör de inkomstbelopp de kan röra sig om vara så små att det på intet sätt kan påverka bilden av hjälptagarnas relativa inkomstläge.

Benzel, R., a.a. s. 29.

Jakobsson, U., och Normann, G., s. 71.

Tabell 41. Medianinkomster för aktledare och befolkning i Uppsala stad 1945, 1950, 1960 och 1965 (1949 års penningvärde).

	Hjälptagare			Befolkning		
År	Md	Q*	n	Md	Q	n
1945	560	100	82	2660	90	940
1950	1130	80	108	3420	100	1241
1960	1790	100	116	4270	100	5170
1965	2480	80	130	6670	90	5890

*Standardiserad kvartilavvikelse.
Källor: Socialregisterakter, Uppsala stad; Mantals- och taxeringslängder för Uppsala stad 1945, 1950, 1960 och 1965; Inkomsttabeller, Uppsala stad, 1960 och 1965.

av bl.a. att en relativt stor mängd aktledare med låga inkomster upphör att uppbära socialhjälp i och med att de får höjda pensioner.[10]

Även efter 1950 fortsätter hjälptagarnas inkomster att öka kraftigare än befolkningens. 1960 är hjälptagarnas medianinkomster 42 % av befolkningens. Mellan det näst sista och sista undersökningsåret vänder dock trenden; hjälptagarnas medianinkomster är 37 % av befolkningens det sista undersökningsåret.

Den fortsatta utbyggnaden av pensionsförsäkringssystemet kan även efter 1948 påverkat inkomstutvecklingen genom att hjälptagare med låg inkomst upphört med socialhjälp i samband med förbättrad pension eller att man erhållit pension. Utbyggnaden av pensionsförsäkringssystemet torde inte vara den enda faktor inom ramen för socialförsäkringssystemet som påverkar inkomstnivån. Vid analysen av de effekter införandet av lagen om allmän sjukförsäkring har haft på hjälptagandet framgick det att den del av försäkringen som innebar att kostnader täcktes för anstaltsvård bidrog till att minska hjälptagandet. Bland den grupp människor som fick hjälp av de socialvårdande myndigheterna till anstaltsvård fanns det med största sannolikhet en grupp med mycket låga inkomster. Om kostnaderna för vården övertages av den allmänna sjukförsäkringen för en grupp hjälptagare med låga inkomster påverkas den kvarvarande populationens medianinkomst i positiv riktning.

Den kraftiga förändringen i antalet hjälpfall med hjälp till vård på sjukvårdsanstalt sker, som tidigare visats, framförallt åren 1955 och 1956. För uppsalapopulationens del är emellertid den relativa andelen av hjälptagare med hjälp till vård mindre än i hela riket och i städerna. Det kan således antagas att om de förändrade förutsättningarna för sjukvårdens bekostande påverkat aktledarnas medianinkomster i positiv riktning har dessa effekter slagit igenom starkare i hela riket och i städerna än i Uppsala.

Nu kan man icke betrakta hjälpfallen som en statisk population där vissa grup-

[10] Pensionsbeloppen är här genomgående lägre än aktledarnas mediainkomsterr efter 1945 varför denna icke påverkas av höjningarna i pensionsbeloppen under förutsättning att hjälptagaren icke har sin pension kombinerad med någon annan beskattningsbar inkomst. Genomgången av socialregisterakter och inkomstlängder ger inga indikationer på att aktledare brukar ha sina pensioner kombinerade med andra beskattningsbara inkomster.

Tabell 42. Medianinkomster för aktledare och befolkning fördelade efter civilstånd i Uppsala 1945, 1950, 1960 och 1965. (1949 års penningvärde.)

	Hjälptagare								
	Ej gifta män			Ej gifta kvinnor			Gifta män		
År	Md	Q	n	Md	Q	n	Md	Q	n
1945	0	–	18	0	–	39	2 330	90	25
1950	0	–	33	910	88	42	2 970	80	33
1960	1 630	110	33	1 820	95	43	3 370	90	39
1965	2 140	100	37	2 680	78	49	4 170	90	44
	Befolkning								
	Ej gifta män			Ej gifta kvinnor			Gifta män		
År	Md	Q	n	Md	Q	n	Md	Q	n
1945	2 570	70	141	2 270	50	239	5 010	30	279
1950	3 650	70	184	3 299	53	273	7 300	30	397
1960	4 470	60	476	3 798	77	1 047	7 890	40	1 631
1965	4 710	90	1 027	4 712	69	1 316	12 880	30	1 821

Källor: Se tabell 41.

per enbart lämnar denna som en följd av förändringar inom ramen för pensionsförsäkringssystemet. Det är självklart att det dels finns en omsättning bland hjälptagarna och dels att denna omsättning av hjälptagare bl.a. innebär att mängden hjälptagare i förhållande till befolkningen minskar inom vissa grupper och ökar inom andra. Nytillskottet aktledare, efter pensions- respektive sjukförsäkringsreformen, torde i allmänhet icke vara personer som har pension eller behöver hjälp till vård och således ligger på en högre inkomstnivå än den "äldre typen" av hjälptagare.

Ett problem vid analysen av hjälptagarnas inkomstutveckling är att försöka finna en förklaring till gruppens försämrade relativa inkomstnivå mellan 1960 och 1965. Någon fullständig lösning på detta problem kan inte presenteras. Av de framräknade medianinkomsterna för de olika civilståndsgrupperna framgår att, för de tillfällen då mätningar kunnat utföras, de ej gifta aktledarnas medianinkomster relativt sett ökar kraftigare än befolkningens. Mellan 1960 och 1965 ökar de ej gifta kvinnornas från 38 % till 57 %. När det gäller de gifta hjälptagarna föreligger ingen signifikant skillnad mellan gruppens relativa inkomstnivå under de tre första undersökningsåren. Däremot minskar den mellan 1960 och 1965 från 43 % till 32 %. Den relativa nedgången i aktledarnas inkomstnivå mellan 1960 och 1965 som uppmättes för aggregatet kan således härledas från inkomstutvecklingen inom en bestämd civilståndsgrupp, gifta män. Om man jämför den relativa tillväxten i de hjälpta gifta männens inkomster är denna svagare än för de båda övriga civilståndsgrupperna. Till detta förhållande måste läggas dels förekomsten av slumpfel dels att inkomstökningen för gruppen gifta bland befolkningen i Uppsala är avsevärt kraftigare för denna civilståndsgrupp än för de båda övriga grupperna mellan 1960 och 1965.

När relationerna mellan aktledarnas och befolkningens inkomster jämföres å

Tabell 43. Medianinkomster för aktledare i Uppsala fördelade efter hjälpfall med respektive utan barn 1945, 1950, 1960 och 1965 (1949 års penningvärde).

År	Hjälpfall utan barn			Hjälpfall med barn		
	Md	Q	n	Md	Q	n
1945	0	–	54	1 390	140	29
1950	0	–	71	2 140	100	37
1960	1 410	100	72	3 750	50	43
1965	2 850	80	74	2 870	110	56

Källor: Se tabell 41.

ena sidan för den aggregerade fördelningen och å den andra sidan de disaggregerade fördelningarna kan det förefalla som den relativa inkomstnivån ligger högre i det senare fallet. Detta förhållande är en funktion av att de gifta kvinnorna, med låga inkomster, är medtagna när medianinkomsten för hela befolkningen beräknats, vilket, självklart, inte är fallet när de olika civilståndsgruppernas medianinkomst beräknats.

Om man närmare undersöker inkomstutvecklingen för de ej gifta hjälptagarna under de första undersökningsåren finner man att medianinkomsten har satts till 0 kronor vissa undersökningsår. Detta betyder nu icke att mer än hälften av aktledarna saknar någon inkomst utan att mer än hälften av populationen ligger under skattestrecket. Inkomstökningen för de ej gifta männen mellan 1950 och 1960 och för de ej gifta kvinnorna mellan 1945 och 1950 är icke fullt så språngartad som man kan få intryck av när tabellen studeras.

När det gäller att jämföra hjälptagarnas inkomstutveckling med befolkningens är det bara möjligt att antingen jämföra de båda populationerna i sin helhet eller disaggregerade på de tidigare presenterade civilståndsgrupperna. En annan indelningsgrund är att fördela den hjälpta populationen efter hjälpta hushåll där aktledare med respektive utan barn ingår. Denna senare uppdelning av populationen ger dock inga möjligheter till en jämförelse mellan hjälptagarnas och befolkningens inkomstnivå.

Som framgår av tabellen är inkomstutvecklingen olikartad för de båda grupperna. För de två först undersökta åren är de barnlösas medianinkomst under skattestrecket. I kronor räknat ökar barnfamiljernas medianinkomst mellan 1945 och 1950 kraftigare än de barnlösa familjernas. Samma förhållande torde även gälla mellan undersökningsåren 1950 och 1960. Mellan de två sista undersökningsåren ökar medianinkomsten kraftigt för de barnlösa familjerna med den minskar för barnfamiljerna. Orsaken till att barnfamiljernas medianinkomst minskar mellan de två sista undersökningsåren är, som tidigare påtalats, att det till populationen tillkommer ett relativt stort antal barnfamiljer utan inkomst 1965. 1960 är andelen gifta aktledare med barn och utan inkomst 12 % av det totala antalet gifta aktledare med barn. 1965 är andelen 24 %.

De framräknade medianinkomsterna för olika grupper bland hjälptagarna och beräkningar av relationerna mellan dessa ger icke någon fullständig bild av hjälp-

Tabell 44. Socialhjälpsbenägenheten för befolkningen i Uppsala fördelad efter inkomstklasser och civilstånd 1945, 1950, 1960 och 1965 (inkomstklasser i 1949 års penningvärde).

År	Civilstånd	Inkomstklasser (100-tal kronor) 0–1499 kronor	1500–4999 kronor	5000–9999 kronor	10000– kronor
1945	Ej gifta män	122	x	0	0
	Ej gifta kvinnor	146	x	0	0
	Gifta män	152	26	x	0
	Samtliga	54	10	x	0
1950	Ej gifta män	153	24	0	0
	Ej gifta kvinnor	129	25	0	0
	Gifta män	113	83	10	0
	Samtliga	46	27	6	0
1960	Ej gifta män	110	58	x	0
	Ej gifta kvinnor	63	67	x	0
	Gifta män	72	125	16	x
	Samtliga	27	45	11	x
1965	Ej gifta män	58	75	x	0
	Ej gifta kvinnor	44	88	x	0
	Gifta män	387	134	52	x
	Samtliga	30	54	20	0

x = antalet hjälpfall mindre än 10.
Källor: Se tabell 41.

tagarnas inkomster i relation till befolkningens. I avsikt att ge ett mera fullständigt underlag för en analys av utvecklingen skall även socialhjälpsbenägenheten för olika inkomstklasser bland befolkningen beräknas.

När hjälpbenägenheten jämfördes mellan de olika inkomstklasserna för de olika civilståndsgrupperna och befolkningen i sin helhet finner man att de aggregerade fördelningarna genomgående uppvisar en lägre hjälpbenägenhet i de lägre inkomstklasserna, än vad som är fallet för de olika delgrupperna. Detta förhållande är en funktion av att i den totala befolkningen ingår de gifta kvinnorna, vilka till absolut övervägande del återfinnes i den lägsta inkomstklassen och således bidrager till att den framräknade hjälpbenägenheten blir relativt låg i de lägsta inkomstklasserna.

Den allmänna utvecklingen i hjälpbenägenheten över tiden är att denna tenderar att avtaga i den lägsta inkomstklassen och öka i den högra delen av inkomstfördelningen med ett undantag. Den kraftiga koncentrationen av gifta män med socialhjälp i den lägsta inkomstklassen 1965 bryter det allmänna mönstret.

7.3. Hushållens sammanräknade nettoinkomst

Genomgången av aktledarnas sammanräknade nettoinkomster visar att dessa är mycket låga i förhållande till befolkningens. När det gäller att bedöma en grupps levnadsnivå kan det inte vara tillfredsställande att endast undersöka den enskilde

individens inkomst. Det är nödvändigt att undersöka hela den ekonomiska enhet individen ingår i – dvs hushållet. Nu är icke begreppet hushåll helt entydigt. I den officiella statistiken förändras begreppet över tiden. I äldre folkräkningar räknas matlagningshushållen som en enhet och i de senare folkräkningarna räknas boendehushållen som en enhet. Den väsentligaste distinktionen gäller hur inneboende respektive inackorderade skall räknas. I de äldre folkräkningarna räknas inackorderade som ingående i det större hushållet medan inneboende räknas som eget hushåll. I de senare folkräkningarna räknas såväl inneboende som inackorderade till det större hushållet. I undersökningen av de hjälpta hushållen är det omöjligt att, utifrån befintligt källmaterial, få fram vilka hjälptagare som är inackorderade respektive inneboende. Det är således icke möjligt att upprätthålla den definition för begreppet hushåll som återfinnes i de äldre folkräkningarna för de hjälpta hushållens vidkommande. Däremot är det fullt möjligt att upprätthålla den hushållsdefinition som återfinnes i de senare folkräkningarna. Denna senare definition av hushållsbegreppet torde dock icke vara tillfredsställande när de hjälpta hushållens inkomster skall undersökas. Omkring 6 % av aktledarna 1945 och 1965 är inackorderade eller inneboende. I befolkningen är mindre än 2 % inackorderade eller inneboende 1965 enligt folkräkningen. Om hushållen, som ekonomiskt enhet, skall undersökas kan det relativt kraftiga inslaget av inneboende eller inackorderade bland hjälptagarna förrycka bilden av de hjälpta hushållens inkomstnivå. Summan av inkomsterna i de hushåll vari inneboende eller inackorderade hjälptagare ingår kommer från två skilda ekonomiska enheter. Det är lämpligare att här räkna den inneboende eller inackorderade hjälptagaren som ett eget enpersonshushåll.[11] Då uppkommer emellertid problem när hjälptagarnas inkomster skall relateras till befolkningens; de hjälpta hushållens inkomster blir då inte helt jämförbara med de uppgifter som publicerades i anslutning till folkräkningarna. Detta problem har lösts på så sätt att de hjälpta hushållens inkomster framför allt kommer att jämföras med de uppgifter som finns publicerade i Martin Järneks undersökning av malmöhushållens inkomster. Det hushållsbegrepp som Järnek använder överensstämmer med det hushållsbegrepp som användes i denna undersökning.[12]

I likhet med vad som var fallet för den enskilde aktledarens sammanräknade nettoinkomst ökar den sammanlagda sammanräknade nettoinkomsten kraftigt i de hjälpta hushållen under undersökningsperioden. Tillväxten är i genomsnitt 6 % per år för hushållens medianinkomst. Mellan 1945 och 1950 ökar hushållens medianinkomst obetydligt till skillnad från individinkomsten. Denna tillfälliga stagnation i hushållsinkomstens tillväxt är beroende av strukturella förändringar i

[11] Hur missvisande beräkningarna av de hjälpta hushållens inkomstnivå skulle kunna bli inser man om ett hembiträde får socialhjälp och detta hembiträde bor och äter i det hushåll hon arbetar. Om hembiträdet ej räknas som eget hushåll skall hela detta hushåll räknas som hushåll med socialhjälp och den totala hushållsinkomsten jämföras med andra "hjälpta" hushåll. Personer som vistas på anstalt under huvuddelen av året har räknats som enpersonshushåll.

[12] Järnek, M., a.a., s. 52f.

Tabell 45. Hjälpta hushålls medianinkomster i Uppsala 1945, 1950, 1960 och 1965 (1949 års penningvärde).

År	1945	1950	1960	1965
Md	1 190	1 310	3 300	4 230
Q	165	125	94	76
n	83	108	116	130

Källor: Taxeringslängder, Uppsala stad, 1945, 1950, 1960 och 1965; Mantalslängder, Uppsala stad, 1946, 1950, 1960 och 1965; Primärmaterialet till folkräkningarna 1960 och 1965, Uppsala stad; Socialregisterakter, Uppsala stad, 1945–1965.

hushållens sammansättning, vilket skall behandlas mera ingående senare. Till skillnad mot när individinkomsterna undersöktes föreligger en tendens med avseende på utvecklingen i inkomsternas spridning. Denna tenderar att avtaga med tiden, mätt med den standardiserade kvartilavvikelsen. När det gäller tolkningen av de framräknade kvartilavvikelserna måste dock en viss försiktighet iakttagas 1945 och 1950. Den nedre kvartilen är de båda undersökningsår 0 kronor. Bland hushållen i den nedre kvartilen kan det mycket väl finnas hushåll med en sammanlagd inkomst som överstiger "skattestrecket" men ingen av de i hushållet ingående individerna har en inkomst som kommer över "skattestrecket". I likhet med tidigare beräkningar av hjälptagarnas inkomster finns det ingen möjlighet att skatta den sanna inkomsten för de individer som ligger under "skattestrecket." Även när det gäller medianinkomsten för hushållen måste man förutsätta att denna är underskattad. Över tiden torde denna underskattning av den sanna medianinkomsten öka i och med att skattestrecket höjs. Vid en jämförelse mellan å ena sidan en population med låga hushållsinkomster och å andra sidan en population med höga hushållsinkomster kan detta bortfall av inkomster leda till att inkomstklyftorna mellan de båda populationerna förstärks skenbart. Detta förhållande gäller om, vilket är sannolikt, det finns en större andel inkomsttagare utan deklarationspliktig inkomst i populationen med låg inkomst än i populationen med hög inkomst. Felen är sannolikt större på hushålls- än på individnivå.

När de hjälpta hushållens inkomster skall analyseras är det nödvändigt att relatera dessa till befolkningens inkomster. Källäget medger dock inte att hjälptagarnas inkomster relateras till befolkningens inkomster i Uppsala utan det är nödvändigt att utifrån en undersökning gjord av Martin Järnek välja Malmös befolkning som referenspopulation. Den fråga som då automatiskt inställer sig är om man kan antaga att inkomstnivån är likartad i de båda städerna. Med avseende på individinkomsterna kan man för de sista åren av undersökningsperioden testa denna frågeställning ty vid Göteborgs stads statistiska kontor har det gjorts en sammanställning över medianinkomsterna för olika grupper i tio städer för taxeringsåren 1962–1966. Av denna sammanställning framgår det att det icke föreligger några grundläggande skillnader mellan individinkomsternas storlek i Malmö och Uppsala. Den största differensen har uppmätts för ålderspensionärerna där medianinkomsten för åren 1961–1965 är 8 % lägre i Malmö än i Uppsala och för de

Tabell 46. Genomsnitt av medianinkomsterna taxeringsåren 1962–1966 för olika kategorier inkomsttagare.

	Män 25–66 år	Ogift kvinna 25–66 år	Gift kvinna 25–66 år	Summa <25 år	Summa 67 år>	Totalt	Ogift kvinna i % av män	Gift kvinna i % av ogift kvinna
Malmö	18 550	10 850	6 140	8 150	5 090	11 290	58,5	56,6
Norrköping	17 330	10 100	5 720	7 880	5 000	11 090	58,3	56,6
Uppsala	18 460	11 700	6 010	8 030	5 540	11 570	63,4	51,4
Västerås	19 430	10 590	6 080	8 350	5 150	12 510	54,5	57,4
Hälsingborg	17 510	10 340	5 860	7 720	5 170	11 080	59,1	56,7
Örebro	18 160	10 380	5 730	8 400	5 980	11 270	57,2	55,2
Linköping	18 570	9 870	5 390	8 180	5 800	12 170	53,2	54,6
Borås	16 160	10 550	6 520	7 990	4 450	10 350	65,3	61,8
Eskilstuna	17 520	10 530	5 230	8 070	4 610	11 240	60,1	49,7
Gävle	17 850	10 430	5 110	8 330	5 270	11 860	58,4	49,0
Medeltal	17 950	10 530	5 780	8 110	5 210	11 440	58,7	54,9
Göteborg	19 300	10 920	5 950	8 530	5 980	12 270	56,6	54,5
Index för Göteborg; 10 städer = 100	107,5	103,7	102,9	105,2	114,8	107,3	96,4	99,3

Källa: Göteborgs stads statistiska kontor, Utredningsavdelningen, Inkomststatistik för tio större städer, taxeringsåren 1961–1966. Stencil 17.4.67.

ogifta kvinnorna där differensen är 7 %. Att individinkomsterna i de båda städerna ligger nära varandra är naturligtvis inget belägg för att förhållandet mellan hushållsinkomsterna är det samma. Men förutsättningarna för att skillnaden mellan hushållens medianinkomst i Malmö respektive Uppsala skall vara liten är större om skillnaden mellan medianinkomsterna för individer även är liten. Några motsvarande möjligheter till motsvarande jämförelse föreligger inte för den tidigare delen av undersökningsperioden. När det gäller att jämföra med de resultat som finns publicerade i Järneks undersökning uppstår även svårigheter. Under perioden 1945–1965 undersöker Järnek inkomstförhållandena under två år, 1948 och 1964. För att uppnå så hög grad av jämförbarhet som överhuvudtaget är möjligt har de av Järnek redovisade inkomstfördelningarna transformerats till att gälla för åren 1945, 1950 och 1965. Den genomsnittliga årliga relativa inkomstökningen mellan 1948 och 1964 har beräknats för varje enskild kvartil varefter kvartilvärdena beräknats för 1945 och 1965 genom extrapolering och för 1950 genom interpolering. Efter dessa beräkningar har de olika fördelningarna räknats om till fast penningvärde.[13] För jämförelsens skull har befolkningens medianinkomst i tätorterna 1965 även beräknats.

[13] Skattningen av hushållens inkomster, vilken måste betraktas som en grov approximation, innebär sannolikt att hushållens inkomster kommer att överskattas 1945 som i förhållande till 1948 är ett "dåligt" år som följd av metallstrejken och demobilisering.

Tabell 47. Medianinkomster för hushåll i Malmö 1945, 1950 och 1965 samt i tätorterna 1965 (1949 års penningvärde).

År	Malmö 1945	Malmö 1950	Malmö 1965	Tätorterna 1965
Md	5 700	6 800	11 500	10 200
Q	40	40	40	50
n	2 700	2 700	3 753	–

Källor: SOS, Folkräkningen 1965; Järnek, M., Hushållens inkomstförhållanden 1925–1964.

I Malmö fördubblas hushållens medianinkomster, räknat i fast penningvärde, mellan 1945 och 1965, en årlig genomsnittlig tillväxt på omkring 4 %. Den skattade hushållsinkomsten för Malmö 1965 ligger på en högre nivå än hushållsinkomsten i tätorterna. Flera faktorer kan bidraga till denna skillnad mellan de två populationerna. För det första bygger Järneks undersökning på ett obundet slumpmässigt urval. Nu är dock Järneks urval av hushåll i Malmö mycket stort varför de slumpfel som kan uppkomma sannolikt är små. På 95 % signifikansnivå har intervallet beräknats till 11 300 kronor—11 800 kronor för hushållens inkomster 1965. Skillnaden mellan å ena sidan hushållene inkomster i Malmö och å andra sidan tätorterna är således icke beroende på slumpfel.[14] Om man jämför medianinkomster för tätorterna 1965 ligger dessa genomgående på en högre nivå än medianinkomster för hela riket. Av detta förhållande kan man dra den självklara slutsatsen att inkomstnivån är högre i städer än på landsbygd, men det kan också

Benzels undersökning av inkomstfördelningen i Sverige visar på en kraftig inkomsttillväxt mellan 1945 och 1948.

Benzel, R., a.a. s. 86, s. 98.

Nu är det inte givet att utvecklingen i hushållens inkomster följer utvecklingen i individinkomsterna (hos Benzel avser exemplet taxeringsenheter, vilket torde ge en bättre skattning än individinkomsterna). Dock torde man kunna antaga, för en kort tidsperiod, att det finns en god samstämmighet mellan å ena sidan inkomstutvecklingen för den enskilde inkomsttagaren och å den andra sidan hushållet. Om man här går vidare och undersöker förutsättningarna för skattningen av hushållens inkomster 1950 finns det skäl att antaga att interpoleringen av hushållsinkomsterna mellan 1948 och 1964 kommer att leda till att medelinkomsten för hushållen underskattas 1950.

Edsberger, S.E. och Malmquist, S., En statistisk studie av inkomstutvecklingen tabell 3.

Om det som alternativ beräkningsmetod för att skatta hushållens inkomster 1945 och 1950 förutsätts att utvecklingen i malmöhushållens medianinkomst till sina huvuddrag följer utvecklingen för taxeringsenheterna i hela riket blir malmöhushållens i 1949 års priser 1945 4 700 kronor och 1950 7 400 kronor. När det gäller skattningen av malmöhushållens inkomster för undersökningsåret 1965 torde det vara meningslöst att försöka skatta dessa på annat sätt än vad som skett i tabell 47 då eventuella avvikelser från den gjorda skattningen och alternativa skattningar måste bli små och sakna betydelse vid en jämförelse med hjälptagarnas inkomster.

[14] Ang. Järneks urval se Järnek, M., a.a., s. 51f. Ang. tätortsbegreppet se SOS, Folk- och bostadsräkningen 1965, del 2, s. 80ff. Även uppgifterna om hushållens inkomster i tätorterna bygger på ett urval.

SOS, Folk- och bostadsräkningen 1965, del IX, s. 19ff. När medianinkomsten skattas för populationen hushåll i tätorterna är sampelstorleken mycket stor varför man här kan bortse från slumpmässiga fel.

föreligga skillnader i inkomstnivån mellan städer och tätorter. Och slutligen kan inkomstnivån i Malmö ligga högre än tätorter och städer i allmänhet.

Även om osäkerhetsmarginalerna måste bli stora när malmöhushållens medianinkomster jämföres med de hjälpta uppsalahushållens är skillnaderna så stora att de icke kan bero på slump- eller mätfel. De två första undersökningsåren är de hjälpta uppsalahushållens inkomster omkring 20 % av malmöhushållens, 1965 35 %. 1945 och 1965 är relationen mellan hjälptagares och befolkningens inkomster densamma oavsett om aktledaren eller det hjälpta hushållet undersökes. Däremot kan det föreligga skillnader mellan de olika relationerna 1950. Om så är fallet skulle detta indikera att de hjälpta hushållens medianinkomst till skillnad från aktledarnas tenderar att släpa efter kraftigt i förhållande till befolkningens även efter pensionsreformen 1948 och det relativt sett minskade gapet mellan å ena sidan hjälptagarnas och å den andra sidan befolkningens hushållsinkomster sker först senare under undersökningsperioden.[15]

Ytterligare ett problemkomplex som skall tagas upp i detta avsnitt är olika hushållsmedlemmars bidrag till den totala hushållsinkomsten. Med hänsyn tagen till att det sampel som använts som utgångspunkt för diskussionen om de hjälpta hushållens inkomster är medelstort är det nödvändigt att begränsa antalet undersökta grupper. Dessa kommer att begränsas till tre: aktledare, hustru till aktledaren samt övriga hushållsmedlemmar.

När de olika gruppernas bidrag till den totala hushållsinkomsten skall undersökas uppstår ett metodiskt problem. Som centralmått har hittills medianen använts. Valet av detta centralmått är till bland annat betingat av att inkomstfördelningarnas vänstra del icke är helt känd. När de olika gruppernas andel av den totala hushållsinkomsten skall undersökas är det icke tillfredsställande att relatera de olika gruppernas medianinkomster till hushållens medianinkomster, ty måttet kan vara svårtolkat. Det är nödvändigt att beräkna hushållens totala inkomstsumma och relatera de olika gruppernas inkomstsummor till denna. Men då är man tillbaka till det problem som diskuterats tidigare i denna undersökning, nämligen att de totala inkomstsummorna icke är kända. Nu torde detta fel ha något mindre bety-

[15] Om de hjälpta hushållens inkomster relateras till hushållens medianinkomst enligt den alternativa beräkningsmetod som presenterats i not 13 är de hjälpta hushållens inkomst 1945 25 % och 1950 18 % av samtliga hushålls medianinkomst. Den alternativa beräkningsmetoden påverkar således icke de slutsatser som dragits om relationen mellan de hjälpta hushållens medianinkomst och befolkningens.

Ytterligare en faktor som kan påverka en jämförelse mellan å ena sidan de hjälpta hushållens inkomster med å andra sidan befolknintens inkomster är det urvalsförfarande som av arbetsekonomiska skäl valts när hjälptagaresamplet dragits. Utgångspunkten för urvalet har varit att välja ut aktledare i aktiv ålder. Detta innebär att andelen ålderspensionärer i de hjälpta hushållen kommer att vara underrepresenterade i förhållande till hushållen i befolkningen. Om det varit möjligt att reducera mängden ålderspensionärer bland hushållen i befolkningen hade det påverkat befolkningens medianinkomst i positiv riktning och det redan nu uppmätta stora relativa gapet mellan å ena sidan de hjälpta hushållens medianinkomster och samtliga hushålls skulle bli större. Avvikelsen mellan de båda populationernas definitionsområde påverkar således icke de slutsatser som dragits om att de hjälpta hushållens relativa inkomst är låg.

Tabell 48. Olika gruppers andel av den totala hushållsinkomsten bland hjälpta hushåll i Uppsala 1945, 1950, 1960 och 1965.

År	Aktledare	Personer gifta m. aktledare	Övriga	S:a
1945	51	6	43	100
1950	71	5	24	100
1960	68	7	25	100
1965	59	12	29	200

Källor: Se tabell 41.

delse när skilda gruppers andel av den totala hushållsinkomsten skall mätas än när en medelinkomst skall beräknas med det aritmetiska medelvärdet, ty felet reduceras i viss utsträckning av att inkomsterna underskattas i såväl nämnaren som täljaren när de olika relationerna beräknas. Mätfelen som uppkommer kan dock förstärkas över tiden. Detta problem torde dock vara av mindre betydelse då resultaten av de gjorda mätningarna är entydiga.

Aktledarnas andel av den totala hushållsinkomsten ökar mellan 1945 och 1950. Mellan 1960 och 1965 minskar den. Det finns emellertid en väsentlig skillnad mellan det första och sista undersökningsåret när det gäller övriga hushållsmedlemmars bidrag till den totala hushållsinkomsten. 1945 svarar övriga hushållsmedlemmar, och då gäller det framförallt aktledarnas vuxna barn, för en relativt stor andel av hushållsinkomsten. 1965 svarar fortfarande övriga hushållsmedlemmar för den näst största andelen av den totala hushållsinkomsten, men inkomstandelen härrörande från personer gifta med aktledare är större det senare än de tidigare undersökningsåren. Förskjutningarna i de inbördes relationerna mellan de olika gruppernas relativa andelar av den totala hushållsinkomsten är en följd av flera faktorer. Att de gifta, och därmed jämställda kvinnorna, får en ökad relativ andel av hushållsinkomsten kan vara en funktion av två skilda förlopp. För det första ökar andelen gifta hjälpfall under undersökningsperioden. För det andra kan det förutsättas att de gifta kvinnornas förvärvsintensitet även ökat i de hjälpta hushållen under undersökningsperioden. Det senare torde haft den största betydelsen för utvecklingen.[16]

[16] Järnek har även undersökt olika hushållsmedlemmars bidrag till den totala hushållsinkomsten (summan sammanräknad nettoinkomst). Han har delat upp hushållsmedlemmarna i tre grupper: hushållsföreståndare, hustrur till hushållsföreståndare samt övriga (ang. def. av hushållsföreståndare se Järnek a.a. s. 54). Begreppet aktledare är dock icke analogt med begreppet hushållsföreståndare. En aktledare kan ha vilken som helst position i hushållet. Om aktledare som vistas på anstalt räknas som hushållsledare i enpersonshushåll är dock över 90 % 1945 och över 80 % 1965 av aktledarna hushållsföreståndare enligt Järneks definition av dessa. Om man studerar de fördelningar Järnek presenterat med avseende på olika grupper hushållsmedlemmars bidrag till hushållsinkomsten och jämför dessa med fördelningarna i tabell 48 ovan torde det finnas en grund för att antaga att aktledarnas/hushållsföreståndarnas bidrag till den totala hushållsinkomsten är lägre än vad som är fallet för hushållsföreståndare i allmänhet. Slutsatsen måste dock omges med reservationer då jämförbarheten mellan de olika populationerna icke är fullständig och antalet hushåll i de lägre decentilerna i Järneks undersökning är litet, dvs att de slumpmässiga felen kan påverka skattningarna relativt mycket. Järnek, M., a.a. s. 215.

Bakom de allmänna utvecklingsdragen i de olika gruppernas andel av den totala hushållsinkomsten döljer sig strukturförändringar som är svåra att exakt mäta, men som likväl är värda att uppmärksamma då de kan bidraga till att förklara utvecklingen i de hjälpta hushållens inkomster. Allmänt gäller att de ej gifta männen som aktledare, under hela undersökningsperioden svarar för omkring 2/3 av sina hushållsinkomster. De gifta aktledarna svarar även för omkring 2/3 av den totala hushållsinkomsten, dock kan deras andel vara något lägre vid undersökningsperiodens sista år. Övriga hushållsmedlemmar svarar i de hushåll där gifta hjälptagare ingår för omkring 1/7 av hushållsinkomsten medan de gifta kvinnornas andel ökar från 1/8 1945 till 1/5 1965. För de ej gifta männen och gifta männen sker således inga drastiska förskjutningar över tiden i deras andelar av den totala hushållsinkomsten. När det gäller de ej gifta kvinnorna är bilden däremot mera splittrad. Det första undersökningsåret svarar dessa för något under 30 % av sina hushålls inkomster och övriga undersökta år för 50 %–60 %.

Om man till denna kraftiga strukturella förändring i hushållsinkomsten för de hushåll där de ej gifta kvinnorna med socialhjälp ingår lägger ytterligare ett par faktorer är det möjligt att förklara varför medianinkomsten för samtliga hushåll är oväntat låg 1950. För det första ökar inkomsterna för de hjälpta hushållen fördelade efter aktledarnas civilstånd mellan samtliga undersökta år och för samtliga tre grupper med ett undantag. Det föreligger ingen signifikant skillnad mellan de ej gifta kvinnornas hushållsinkomst 1945 och 1950. Stagnationen i medianinkomsten för de hushåll vari de hjälpta ej gifta kvinnorna ingår bidrager således i stor utsträckning till att inkomsten för samtliga hjälpta hushåll stagnerar mellan 1945 och 1965.

Den fråga som då måste ställas är varför de ej gifta kvinnornas hushållsinkomst, i fast penningvärde, står stilla mellan de båda undersökta åren. Detta förhållande kan verka som en paradox när det tidigare i denna undersökning framhävts att pensionsreformen 1948 bidrog till att hjälptagare med låga inkomster lämnade hjälptagarepopulationen varvid de kvarvarande hjälptagarnas medianinkomst ökade. Man bör här observera att det tidigare påtalade sambandet mellan pensionsreformen och hjälptagarens inkomstökning gäller individinkomster och icke hushållsinkomster. Förhållandet att de ej gifta kvinnornas andel av sina hushålls inkomster ökar torde vara en funktion av två skilda utvecklingsförlopp båda indirekt härledda från effekter av pensionsreformen. För det första ökar de kvarvarande kvinnornas medianinkomst genom att kvinnor med de lägsta inkomsterna lämnar populationen. För det andra minskar övriga hushållsmedlemmars inkomster, vilket bidrar till att dessa hushålls inkomster relativt sett stangerar. Förhållandet att övriga hushållsmedlemoars inkomster minskar är en funktion av en omstrukturering i hushållen som är en följd av pensionsreformen. År 1945 finns det i de hushåll där de ej gifta kvinnorna med socialhjälp ingår relativt sett många vuxna barn i omkring 30 % av hushållen. Dessa ej gifta kvinnor, som har mycket låga inkomster, är sannolikt till största delen änkor. I och med pensionsreformen försvinner många av dessa hushåll från hjälptagarepopulationen. Kvar, bland de

Tabell 49. Befolkningen i Malmö fördelad efter hushållsinkomst 1948 och 1964 samt hjälpta hushåll i Uppsala fördelade efter hushållsinkomst 1945, 1950 och 1965 (inkomstklasser i 1949 års penningvärde).

	Inkomstklasser				
	0–2499 kr	2500–4999 kr	5000–9999 kr	10000–w kr	S:a
Befolkningen i Malmö					
1948	17	18	26	39	100
1964	8	12	25	52	100
Hjälpta hushåll					
1945	65	19	16	0	100
1950	70	15	13	(2)	100
1965	29	30	25	16	100

Källor: Järnek, M., Hushållens inkomstförhållanden 1925–1964; Socialregisterakter Uppsala stad 1945–1965; Mantalslängder Uppsala stad; Taxeringslängder Uppsala stad.

ej gifta kvinnorna, blir då en population där det är relativt sällsynt med vuxna barn i hushållen. I det förra fallet finns det således relativt många vuxna barn som bidrager till hushållens inkomster då den aktiva hjälptagaren har mycket låga inkomster. I det senare fallet finns det få barn som kan bidraga till hushållens inkomster samtidigt som den aktiva hjälptagaren har högre inkomster. Denna omstrukturering av de hushåll vari de ej gifta kvinnorna ingår bestyrkes också av att det genomsnittliga antalet hushållsmedlemmar minskar i hushåll med ej gift aktledare.

I de tidigare delarna av denna undersökning har olika gruppers socialhjälpsbenägenhet. Tillgängligt källmaterial med avseende på uppgifter om befolkningens inkomstfördelning i Malmö 1948 och 1964 samt i tätorterna 1965 torde icke gå att direkt applicera på befolkningen i Uppsala. Det går således icke att beräkna hjälpbenägenheten för olika inkomstklasser i Uppsala. En viss uppfattning om rangordningen mellan hjälpbenägenheten i olika inkomstklasser bör man dock kunna få om man jämför de hjälpta hushållens inkomstfördelning med befolkningens.

Även om avvikelserna mellan befolkningens inkomstfördelning i Malmö och i Uppsala skulle vara betydande torde man kunna draga vissa slutsatser utifrån jämförelser mellan de båda fördelningarna. För det första är hjälpbenägenheten för hushållen större ju lägre inkomstklass som undersökes. Vidare finns det här, i likhet med när individinkomsterna undersöktes, indikationer på att hjälpbenägenheten tenderar att öka över tiden i allt högre inkomstklasser.

7.4. Transfereringar och skatt

Det har i de tidigare avsnitten till detta kapitel visats att såväl aktledarna som de hushåll vari dessa ingår har mycket låga sammanräknade nettoinkomster i förhållande till befolkningen. Hushållens inkomster består dock icke enbart av den

sammanräknade nettoinkomsten. För att få en fullständig bild är det nödvändigt att även undersöka transfereringarna till hushållen och den inkomstskatt hushållen betalar. Det är mycket svårt och arbetskrävande att i ett äldre material försöka få fram vilka transfereringar som gått till hushållen vid olika tillfällen. När det gäller undersökningen av de hjälpta hushållen har det varit nödvändigt att begränsa insamlandet av uppgifter om de direkta transfereringar som gått till aktledarna. Detta innebär att när de hjälpta hushållens disponibla inkomst skall beräknas kommer denna att underskattas. I allmänhet torde dock aktledaren vara den person i hushållet som uppbär huvuddelen av transfereringarna. Under hela undersökningsperioden är omkring hälften av de undersökta hushållen enpersonshushåll vilket självklart leder till att summan transfereringar kan skattas korrekt för dessa hushåll. Ytterligare ett problem i detta sammanhang är att det icke har varit möjligt att ta fram uppgifter om samtliga tänkbara transfereringar som kan ha gått till aktledarna. Det är framförallt två typer av bidrag som skulle kunna varit intressanta att undersöka, men som fått utelämnas av arbetsekonomiska skäl, bidrag som utbetalas i samband med militärtjänst och arbetslöshetsunderstöd.

De direkta transfereringar som kunnat medtagas i denna undersökning, är:[17]

a) socialhjälp. Med socialhjälp avses såväl hemunderstöd som annan hjälp.
b) särskilt barnbidrag eller barnpension till aktledarens minderåriga barn.
c) mödrahjälp eller moderskapshjälp till aktledaren.
d) bidragsförskott och underhållsbidrag till aktledaren.
e) omskolningsbidrag till aktledaren.
f) bostadsbidrag till aktledaren.
g) sjukpenning, inklusive moderskapspenning.
h) allmänna barnbidrag.

Innan det är möjligt att närmare gå in på transfereringarnas storlek är det nödvändigt att göra några kommentarer med avseende på källäget. Uppgifter om transfereringarnas storlek under punkterna a–d har hämtats från socialregisterakter och bokföringskort vid socialnämnden i Uppsala. Det är mycket svårt att

[17] För att förenkla framställningen har de olika bidrags och transferingsformerna genomgående benämnts direkta transfereringar. I formell bemärkelse är det tveksamt om samtliga utbetalningar via den allmänna sjukförsäkringen och sjukförsäkringsdelen inom ramen för lagen om allmän försäkring kan anses som en transferering. I de fall en sjukpenning utbetalas som en följd av att den sjukpenningförsäkrade betalt en avgift är inte utbetalningen att betrakta som en transferering, vilket däremot är fallet för en del av ersättningen vid nedkomst och den sjukpenning som tillfaller kvinnor som arbetar i hemmet.(Rent formellt bör icke heller ATP och utbetalningar från arbetslöshetskassa betraktas som transfereringar. När det gäller bidrag i samband med militärtjänst, som inte undersökes här bör vissa delar av denna räknas som inkomst av tjänst och andra som transfereringar).

Bentzel, R., a.a. s. 16ff.

Transfereringar till studerande utöver omskolningsbidrag har icke kunnat undersökas närmare. Att bidrag till studerande kan ha haft betydelse för de hjälpta hushållens inkomster det sista undersökta året kan icke uteslutas.

Tabell 50. Genomsnittliga värdet av transfereringar till aktledare med respektive utan barn i Uppsala 1945, 1950, 1960 och 1965 (1949 års penningvärde).

	Familjetyp								
	Utan barn			Med barn			Samtliga		
År	$\bar{x}$	se	n	$\bar{x}$	se	n	$\bar{x}$	se	n
1945	400	50	54	700	210	29	500	70	83
1950	600	80	71	1600	150	37	900	90	108
1960	700	60	72	2300	190	44	1300	150	116
1965	800	100	74	3000	210	56	1700	130	130

Källor: Socialregisterakter, Uppsala stad, 1945–1965; Avräkningskort, socialregister, Uppsala stad 1945–1965; Sjukkort, försäkringskassan, Uppsala stad 1960 och 1965; Registerkort för utbildningsbidrag m.m., Länsarbetsnämnden Uppsala län, 1955–1965; Register över familjebostadsbidrag, Uppsala stads fastighetskontor.

utvärdera dessa uppgifters tillförlitlighet. Tillförlitligheten torde dock vara hög för flertalet uppgifter då den socialvårdande myndigheten har haft möjlighet att kontrollera bidragens storlek med andra myndigheter och belopp finns införda i akter och på bokföringskort. Underhållsbidragen är den uppgift som måste betraktas som minst tillförlitlig. Socialnämndens möjligheter att kontrollera en eventuell förekomst av underhållsbidrag och beloppens storlek måste vara mycket små. Det kan således finnas en risk att underhållsbidragens storlek kommit att underskattas.[18]

Även när det gäller storleken av utbetalda omskolningsbidrag kan en viss tveksamhet råda. När uppgifter om olika personers omskolningsbidrag skulle insamlas höll man på att gallra registerkorten på Länsarbetsnämnden i Uppsala. Registerkorten återfanns tillsammans med en stor mängd andra arkivalier som även dessa skulle gallras. När omskolningsbidragen skulle undersökas var det nödvändigt att först försöka finna alla registerkort och sedan sortera dessa så att de gick att bearbeta. Sannolikt återfanns dock en övervägande del av registerkorten.

Allmänt gäller att den genomsnittliga storleken av de undersökta transfereringarna är avsevärt större för hjälptagare med barn än för hjälptagare utan barn, ett förhållande som är bekant från undersökningen av hemunderstödets storlek. Det första undersökningsåret är den genomsnittliga storleken av transfereringarna dubbelt så stor för aktledare med barn som för aktledare utan barn. Det sista undersökningsåret är den förra gruppens transfereringar mer än tre gånger så stora som den senare gruppens. Nu torde detta förhållande icke vara oväntat då en relativt stor andel av de undersökta transfereringarna, som framgått av den tidigare uppräkningen av dessa speciellt är avsedda för familjer med barn.

[18] Enligt 1959 års socialhjälpsundersökning är det relativt många ensamstående kvinnor med barn och socialhjälp som är berättigade till underhållsbidrag. Av totalt 7 250 kvinnor räknar man med att drygt 5 000 har rätt till underhållsbidrag, men att endast omkring hälften av kvinnorna fått något bidrag.

SOS. 1959 års Socialhjälpsundersökning, s. 79f.

Om man ser på de olika bidragstypernas andel av de totala transfereringarna förändras dessa kraftigt över tiden. Det första undersökningsåret 1945 svarar socialhjälpen för 87 % av de totala transfereringarna i samplet, det sista undersökningsåret är socialhjälpens andel 42 %. De resterande 13 % härrör det första undersökningsåret från bidragsförskott/underhållsbidrag samt särskilda barnbidrag. 1950 kommer även de allmänna barnbidragen och dessa svarar för omkring 20 % av de totala transfereringarna, socialhjälpens andel är 72 %. De två sista undersökta åren 1960 och 1965 ökar antalet undersökta transfereringar. Utbetalningar från försäkringskassan till aktledarna svarar de båda åren för 19 % av totala mängden transfereringar. Familjebostadsbidrag och utbildningsbidrag svarar tillsammans för 6 % 1960 13 % 1965. Bidragsförskottens/underhållsbidragens relativa vikt är tämligen konstant under samtliga fyra undersökningsår, omkring 6 % av de totala transfereringarna medan den relativa vikten av särskilda barnbidrag/barnpensioner minskar under undersökningsperioden.

När det gällt att skatta storleken av de hjälpta hushållens inkomster kan det synas mycket otillfredsställande att icke utfallet av eventuella arbetslöshetsförsäkringar kunnat undersökas. Utifrån tillgängliga undersökningar om hjälptagarepopulationen kan man dock draga den slutsatsen att denna försäkringstyp haft mycket liten positiv betydelse för hjälptagarnas ekonomi. Enligt 1959 års socialhjälpsundersökning torde endast 2% av hjälptagarna varit medlemmar i arbetslöshetskassa och en tredjedel av dessa var berättigade till arbetslöshetsunderstöd i april 1959.[19] Även i socialhjälpsundersökningen som behandlar förhållandena 1968 så är andelen hjälptagare med medlemsskap i erkänd arbetslöshetskassa relativt litet och andelen hjälptagare som fått ersättning från arbetslöshetskassan är avsevärt mindre.[20] Dessa tendenser, att det är sällsynt att hjälptagare är medlemmar i erkänd arbetslöshetskassa och att det är ännu mera sällsynt att de fått ersättning vid arbetslöshet stämmer väl överens med de resultat som erhållits i denna undersökning vid en genomgång av olika socialhjälpstagares socialregisterakter; i dessa är det mycket sällsynt med noteringar om medlemsskap i arbetslöshetskassa.

Man kan på goda grunder antaga att de transfereringar som kunnat undersökas i denna undersökning svarar för en absolut övervägande del av de direkta transfereringarna till hjälptagarna. Det torde även vara rimligt att antaga att de svarar för en stor del av transfereringarna till de hjälpta hushållen.

Med avseende på de olika transfereringsformernas relativa förekomst bland hjälptagarna avviker bilden något från den över de olika transfereringars relativa värde. Såväl andelen hjälptagare med sjukpenning som andelen hjälptagare med familjebostadsbidrag ökar signifikant mellan 1960 och 1965. När det gäller de ge-

[19] I 1959 års socialhjälpsundersökning redovisas hjälptagarna fördelade efter bidrag från annat håll än socialnämnden med pensionärer exkluderade pensionärer under 67 år har vägts in den fördelning som redovisas i tabell 51.

Ibidem.

[20] SOS. 1959 års socialhjälpsundersökning, s. 45.

Tabell 51. Hjälpfall i Uppsala 1945, 1950, 1960 och 1965 samt i hela riket 1959 fördelade efter utgående transfereringar (procent).

Transferering	1945	1950	År 1960	1965	1959
Bidragsförskott/underhållsbidrag	8	6	9	8	9
Särsk. barnbidrag/barnpension	5	5	3	0	3
Omskolningsbidrag			4	9	a)
Familjebostadsbidrag			8	22	9
Sjukpenning			29	45	17
Socialhjälp	100	100	100	100	100

a) Sammanslaget med andra transfereringsformer i 1959 års socialhjälpsundersökning.
Källor: Se tabell 50 samt SOS, 1959 år socialhjälpsundersökning.

nomsnittliga sjukpenningbeloppen per bidragsmottagare ökar icke dessa signifikant mellan de båda undersökta åren. Sammantaget svarar den ökade andelen hjälptagare med sjukpenning och bostadsbidrag för omkring hälften av den totala ökningen i de genomsnittliga transfereringarna mellan 1960 och 1965.

I tabell 51 har en beräkning gjorts av hur frekventa olika typer av transfereringar är för hjälpfall i hela riket under 1959.[21] På en punkt avviker den relativa förekomsten av olika transfereringar i hela riket 1959 från motsvarande fördelning i Uppsala 1960, andelen hjälpfall med sjukpenning är större i Uppsala än i hela riket. Den viktigaste orsaken till differensen mellan de båda proportionerna kan härledas från den mätmetod som använts här och i 1959 års socialhjälpsundersökning. Uppgifterna om uppsalapopulationen avser förhållandena under hela 1960 – dvs ett hjälpfall registreras som har haft ersättning från sjukförsäkringen oavsett när denna utgått under året. I 1959 års socialhjälpsundersökning undersöker man på denna punkt enbart förhållandena i april månad 1959. Om man ser på övriga transfereringsformer som kan förväntas utgå under en längre tidsperiod finns det ingen skillnad mellan förhållandena i Uppsala 1960 och i hela riket 1959.

Den fråga man måste ställa sig här är hur de hjälpta hushållens inkomster påverkas av transfereringarna till aktledarna. Implicit av redovisningen av de genomsnittliga transfereringsbeloppen torde det ha framgått att man måste räkna med att transfereringarna i vissa fall måste innebära ett betydande relativt inkomsttillskott till hushållens samlade ekonomi.

När det gäller att få ett samlat mått på hur hushållens inkomster påverkas av transfereringarna ställs man inför vissa problem. Tidigare i denna undersökning har det påpekats att det inte går att skatta hushållens totala inkomst då inkomster

[21] Om man jämför andelen aktledare i aktiv ålder med ersättning från försäkringskassa mellan å ena sidan i Uppsala 1965 och å den andra sidan i hela riket 1968 erhåller man en signifikant skillnad mellan de båda proportionerna. Omkring 27 % 1968 i hela riket hade ersättning från försäkringskassa mot 45 % i Uppsala 1965. Även i 1968 års socialhjälpsundersökning har man valt att välja ut de hjälptagare som haft socialhjälp en bestämd månad (maj) vilket således på ett flertal olika sätt kan bidraga till att andelen hjälptagare med ersättning från försäkringskassa avviker signifikant i Uppsala 1965 från hela riket 1968.

SOS. Socialhjälpsundersökningen 1968, s. 171.

Tabell 52. Hjälpta hushålls medianinkomster, före och efter transfereringar till aktledarna, i Uppsala 1945, 1950, 1960 och 1965 (1949 års penningvärde).

År	Medianinkomst Före transfereringar	Q	Efter transfereringar	Q	n
1945	1190	165	1760	120	83
1950	1310	125	2220	80	103
1960	3300	94	4410	80	116
1965	4230	76	6220	60	130

Källor: Se tabell 43 samt tabell 50.

under "skattestrecket" inte är kända. Ett sätt att lösa detta problem är att beräkna de hjälpta hushållens medianinkomst före respektive efter tillägg av aktledarnas transfereringar. Metoden har den fördelen att den då inte förutsätter att man känner hela populationens sammanräknade nettoinkomst. Denna metod kommer att användas här, men man får då vara observant att de enskilda medianvärdena kan påverkas av individuella särdrag i populationen.

Det första undersökningsåret då aktledarnas transfereringar till övervägande del består av socialhjälp bidrager dessa till att öka hushållens medianinkomst med 46 %. 1950 är uppgången i hushållens medianinkomst efter transfereringar mycket kraftig. Den kraftiga uppgången är framförallt härledd från två skilda förlopp. För det första ökar transfereringarna kraftigt inom de hjälpta hushållen med minderåriga barn som en följd av att allmänna barnbidrag börjar att utbetalas från och med 1948. För det andra hålles tillväxten i populationens medianinkomst tillbaka av en omstrukturering i framförallt de hushåll där de ej gifta aktledarna ingår. Mellan 1950 och 1960 ökar såväl de hjälpta hushållens sammanräknade nettoinkomster som de transfereringar som utgått till dessa. Inkomstökningen är dock kraftigare än ökningstakten i transfereringarna vilket leder till att deras relativa vikt för de hjälpta hushållens inkomster åter minskar. Även mellan de två sista undersökningsåren stangerar tillväxttakten i de hjälpta hushållens medianinkomster, vilket även är fallet för transfereringarna som utgått till aktledarna. Inkomsternas tillväxttakt är dock lägre än transfereringarnas varför den senare faktorns relativa vikt åter ökar.

Det är svårt att i det aggregerade materialet finna någon enhetlig tendens i utvecklingen. Om man däremot ser på utvecklingen för de hushåll där aktledare med minderåriga barn ingår för sig och hushållen med barnlösa aktledare för sig kan man finna en tendens från och med 1950 att transfereringarna till aktledarna har en minskande betydelse över tiden för hushållsinkomsten bland hushållen där aktledarna saknar barn och en ökande betydelse för hushållsinkomsten bland hushållen där aktledarna har barn. 1950 ökar medianinkomsten i hushåll med aktledare med barn med 42 % och 1965 71 %. För hushållen utan barn är andelarna 78 % respektive 18 %. Denna utveckling beror bl.a. på den relativt sett kraftiga tillväxten i transfereringarna som är direkt avsedda för barnfamiljer.

När hushållens medianinkomst före transfereringar till aktledarna undersökes finner man en tendens till minskad inkomstspridning över tiden. Samma förhållande gäller om man undersöker inkomsterna efter transfereringar. Därtill kan läggas att det även finns en tendens att aktledarnas transfereringar påverkar spridningen i hushållens inkomster så att denna är mindre före än efter transfereringar.

Tidigare i detta avsnitt har såväl aktledarnas som de hjälpta hushållens inkomster beräknats före skatt. Vid undersökningen av hjälptagarnas inkomster har deras direkta skatter tagits fram varefter den totala skatten för de hjälpta hushållen har beräknats för 1950, 1960 och 1965.[22] År 1950 minskar de hjälpta hushållens medianinkomst, efter transfereringar, omkring 5 % efter skatt. Det sista undersökningsåret har skatten ökat i såväl relativa som absoluta tal då hushållens medianinkomst efter transfereringar minskar med omkring 10 % efter skatt. Undersöker man de skilda hushållstypernas medianinkomster såväl före som efter skatt är det svårt att finna något annat mönster än att skattens relativa vikt ökar över tiden.

När det gäller att fastställa de hjälpta hushållens relativa inkomstnivå efter transfereringar finns det mycket sparsamt med referensmaterial. Det enda referensmaterial som finns tryckt för närvarande återfinnes i Låginkomstutredningens huvudbetänkande och avser hushållens inkomster 1966. I denna utredning redovisas inkomstfördelningar för hushållen där samtliga transfereringar lagts till summan av den sammanräknade nettoinkomsten. Den totala hushållsinkomsten redovisas före skatt. Om man beräknar hushållens medianinkomst utifrån de inkomstfördelningar som redovisas i Låginkomstutredningen[23] finner man att de hjälpta uppsalahushållens medianinkomst är omkring hälften så stor. Även om

[22] Trots efterforskningar på Landsarkivet och Länsstyrelsen i Uppsala och Riks- och Kammararkivet har det icke varit möjligt att återfinna debiteringslängderna för Uppsala stad för det första undersökningsåret.

[23] Vid en jämförelse mellan hushållens inkomster i hela riket 1966 enligt låginkomstutredningen och de hjälpta hushållens inkomster i Uppsala 1965 är det nödvändigt att komma ihåg att jämförbarheten mellan de båda populationerna icke är fullständig. Låginkomstutredningen har ett bredare åldersintervall för sin undersökningspopulation än vad som är fallet för denna undersökning och som påtalats tidigare är icke aktledare detsamma som hushållsföreståndare vilket innebär att termen hjälpta hushåll med respektive utan barn icke helt översensstämmer med termen hushåll med respektive utan barn i Låginkomstutredningen.

Hushållstyp	Medianinkomst (löpande penningvärde) Uppsala, hjälpta hushåll 1965	Hushåll i riket 1966
Hushåll utan barn	9 900	20 000
Hushåll med barn	16 000	28 000
Samtliga hushåll	12 000	23 000

Källor: SOS, 1970:34, tabell 9:3; Socialregisterakter, Uppsala stad, 1945–1965: Mantalslängder, Uppsala stad, 1965; Primärmaterialet till folkräkningen 1965, Uppsala stad; Taxeringslängder, Uppsala stad, stad, 1965.

I Låginkomstutredningen finns ej medianinkomsterna givna för de grupper som redovisats ovan. Dessa har här skattas utifrån i Låginkomstutredningen presenterade inkomstfördelningar.

det kan finnas betydande lokala avvikelser i inkomstnivån och även om det icke har varit möjligt att kartlägga samtliga transfereringar som gått till de hjälpta hushållen framstår dessa hushålls inkomster som mycket låga i förhållande till befolkningens. Detta gäller för undersökningsperiodens slut. Det finns dock inget som indicerar att förhållandena skulle varit annorlunda under den tidigare delen av undersökningsperioden.[24]

7.5. Sammanfattning

I detta kapitel har hjälptagarnas inkomstutveckling 1945—1965 beskrivits och analyserats. Det har varit nödvändigt att begränsa antalet undersökningsår mycket kraftigt. I huvudsak har hjälptagarnas inkomster kunnat undersökas under fyra år, 1945, 1950, 1960 och 1965.

Aktledarnas sammanräknade nettoinkomster ökar över tiden kraftigt. Orsaken står att finna i pensionsreformen 1948. De höjda pensionsbeloppen 1948 leder indirekt till att hjälptagarepopulationen får ökad medianinkomst genom att hjälptagare med mycket låga inkomster upphör med socialhjälp (fattigvård) i och med att de får pension eller en tidigare redan erhållen pension ökas kraftigt. Bilden av hjälptagarnas inkomstutveckling torde även påverkas av att antalet aktledare med hjälp till vård kraftigt minskar mellan 1945 och 1950. Även utvecklingen i aktledarnas inkomster efter 1950 kan till viss del vara en funktion av utvecklingen i pensionssystemet — d.v.s. att detta leder till att hjälptagare med låga inkomster även i fortsättningen upphör att uppbära socialhjälp i och med att pensionerna förbättras eller att nya pensioner tillkommer. Nu får man dock icke betrakta den ökade inkomsten för hjälptagarna enbart som en funktion av att hjälptagare med extremt låga inkomster lämnar populationen. Det finns även ett tillskott av nya hjälptagare till populationen, speciellt i de yngre åldersalasserna.

Befolkningens medianinkomster ökar kraftigt under undersökningsperioden. Under den första delen av denna är dock tillväxten större i aktledarnas inkomster vilket leder till att deras medianinkomst närmar sig befolkningens relativt kraftigt. 1945 är aktledarnas medianinkomst omkring 20 % av befolkningens och 1965 något under 40 %.

Nästa steg i undersökningen har varit att undersöka de hjälpta hushållens inkomster. Samtliga nettoinkomster har summerats ihop för varje enskilt hushåll med socialhjälp varefter hushållens medianinkomst beräknats. Denna medianinkomst har ökat kraftigt över tiden. Till skillnad från individinkomsterna är dock hushållsinkomstens tillväxt relativt måttlig mellan 1945 och 1950. Om man undersöker orsakerna härtill närmare finner man att de framförallt kan härledas till strukturella förändringar inom hushåll där ej gifta kvinnor är aktledare. Det första undersökningsåret finns relativt många hushåll med ej gifta kvinnor med

[24] Inghe, G., a.a., s. 358ff.

socialhjälp. I dessa finns även ofta vuxna barn som bidrar till hushållens inkomst. 1950 har medianinkomsten för de ej gifta kvinnorna ökat men samtidigt har övriga hushållsmedlemmars bidrag till hushållens inkomst minskat, vilket ger en stagnerande utveckling för dessa hushålls inkomstutveckling mellan 1945 och 1950.

När det gäller undersökningen av de hjälpta hushållens inkomster har det varit avsevärt svårare att få fram ett adekvat referensmaterial än vad som var fallet när aktledarnas inkomster undersöktes. Det har här varit nödvändigt att jämföra de hjälpta hushållens inkomster i Uppsala med befolkningens inkomster i Malmö. Även om det föreligger mycket stora skillnader mellan medianinkomsten för hushållen i Malmö och i Uppsala skulle detta förhållande icke påverka slutsatsen om att de hjälpta hushållens medianinkomst är myrket låg i jämförelse med befolkningens, omkring 20 % 1945 och något under 40 % 1965.

Nästa steg i undersökningen har varit att undersöka vilken betydelse direkta transfereringar till aktledaren haft för hushållets ekonomi. Den ideala situationen hade varit om det varit möjligt att ta fram de transfereringar som gått till samtliga hushållsmedlemmar. Tyvärr har detta icke varit möjligt. Vidare tar det varit nödvändigt att begränsa antalet undersökta transfereringstyper. Man torde dock kunna antaga för det första att en övervägande del av de direkta transfereringarna till aktledarna har kommit med i undersökningen, för det andra att aktledarna svarar för den absolut största delen av de direkta transfereringarna till de hjälpta hushållen. Allmänt gäller att de undersökta transfereringarna har haft en relativt stor betydelse för de hjälpta hushållens inkomster.

När det gällt att få fram referensmaterial till de tidigare undersökta medelinkomsterna, för aktledarna och hushållen, har källäget varit besvärligt. Samma sak gäller för referensmaterial till de hjälpta hushållens inkomster inklusive transfereringar är situationen om möjligt ännu mera komplicerad. Det enda tryckta material som gått att få fram är vissa uppgifter om befolkningens mediankomst i hela riket 1966. Dessa avser då inkomsten i hushållen före direkt skatt men efter transfereringar. Även om det är svårt att göra några jämförelser mellan de hjälpta hushållens medianinkomst inklusive transfereringar till aktledarna och befolkningens medianinkomst är differensen så kraftig att man måste dra slutsatsen att de hjälpta hushållens medianinkomst är låg 1965, omkring hälften av befolkningens.

8. Orsaker till hjälptagandet

8.1. Inledning

Tidigare i denna undersökning har utvecklingen i hjälptagandet beskrivits. Hjälptagarepopulationen har disaggregerats på ett relativt stort antal variabler och det har visats hur hjälptagandet utvecklats för olika grupper. Bl.a. har det påvisats att det utbyggda pensionssystemet minskat hjälptagandet för de äldre åldersklasserna. Kvar står dock frågan: vilka är dess orsaker och varför finns det en tendens till ökat hjälptagande inom vissa grupper?

För att kartlägga orsakerna till hjälptagandet är det nödvändigt att söka sig till annat källmaterial än den löpande socialhjälpsstatistiken då denna helt saknar explicita angivelser av de bakomliggande faktorerna.Forskningsläget inom detta område har dock förbättrats under senare år. Framförallt har det skett genom Valter Korpis undersökning av hjälptagandet. Han presenterar den enda samlade modellansatsen över hjälptagandets orsaker som kunnat återfinnas i den svenska litteraturen.

Korpi delar in orsaksfaktorerna i tre nivåer: grundläggande faktorer, betingande faktorer och utlösande faktorer. "De grundläggande faktorerna bakom behovet av socialhjälp är de krafter i samhället som skapar ojämlikhet mellan människorna, de faktorer som formar samhällsklasser och skiktar människorna i en social och ekonomisk hierarki." De betingande faktorerna, dvs "risken för att en individ skall behöva anlita socialhjälp" är enligt Korpi en funktion av följande faktorer: individens placering i den socio-ekonomiska hierarkin, negativa faktorer i uppväxtfamiljen, typen av bosättningsort, individens kön och den ekonomiska konjunkturen. Modellens tredje nivå de utlösande faktorerna, dvs "de omedelbara omständigheter eller händelser som leder till att behoven blir större än resurserna" kan indelas i två grupper behovssökande och resursminskande faktorer. Till den förra gruppen för Korpi sjukdom, skilsmässor och hemskillnad, arbetslöshet, makens eller makans död, flyttningar från ett land till ett annat. Som enda behovsökande faktor tar Korpi upp barnantalet.[1]

Korpis undersökning spänner över en relativt lång tidsperiod, 1950–1969. Tyngdpunkten ligger dock på den senare delen av undersökningsperioden. Även annan litteratur finns att tillgå med uppgifter om hjälptagandets orsaker. Huvuddelen av denna behandlar dock förhållandena efter 1965.

Inledningsvis angavs att syftet med detta kapitel var att klargöra hjälptagan-

[1] Korpi, W., a.a. s 109.

dets orsaker. Om man nöjer sig med att betrakta dessa som statiska torde ytterligare en specialundersökning av detta område vara relativt onödig. Korpi ägnar litet utrymme i sin undersökning till att diskutera om och eventuellt hur hjälptagandets orsaker förändrats över tiden. Nu har detta förhållande en naturlig förklaring utifrån det källmaterial Korpi haft att arbeta med. Till övervägande del har han utgått från tryckt material vilket ger en mindre tillfredsställande grund för att undersöka kvalitativa förändringar i hjälptagandets orsaker.

För att kunna undersöka huruvida hjälptagandets orsaker förändrats eller ej är det som nyss antyddes nödvändigt att gå till ett källmaterial som är av annan karaktär än det Korpi använt. I denna undersökning har för de omkring 500 hjälpta familjerna i Uppsala som ingår i intensivundersökningen även socialhjälptstagandets orsaker tagits fram utifrån de socialregisterakter som lagts upp över varje enskilt hjälpfall. Detta källmaterial är på många punkter svårtolkat och förutsättningarna för hur akterna föres kan vara olika vid olika tidpunkter. De slutsatser som kan dragas av materialet måste således omges med reservationer med avseende på precision i dessa. Ett annat problem, som behandlats tidigare i denna undersökning, är huruvida de slutsatser som man kan dra om utvecklingen för hjälptagandet i Uppsala stad även kan appliceras på en mera allmän utveckling i hjälptagandet. När det gäller de stora utvecklingslinjerna finns det inget som säger att inte så skulle kanna vara fallet.

Vid diskussionen om hjälptagandets orsaker och förändringar i dessa har här valts att i så hög grad som möjligt göra denna anpassad till Korpis modell. De väsentligaste skillnaderna mellan uppläggningen hos Korpi och här är att i denna undersökning får utvecklingsaspekten ett relativt stort utrymme. Vidare kommer i flera fall orsaksfaktorernas kvalitativa innehåll att kunna göras föremål till en mera ingående diskussion här än vad som är fallet hos Korpi.

8.2. Grundläggande faktorer

Som den grundläggande faktorn för socialhjälp anser Korpi att man bör ställa upp den ojämlikhet som finns i vårt samhälle. Fattigdom och förutsättningarna för denna är den yttersta förutsättningen för socialhjälp. "Men fattigdom är inte något absolut utan ett relativt begrepp."[2]

Korpi tar icke upp någon mera ingående diskussion av fattigdomsbegreppet. Det enda kriterium han lämnar på fattigdom är: "att få socialhjälp är ett tecken på fattigdom."[3] Det blir naturligtvis också svårt att precisera fattigdomsbegreppet

[2] Korpi, W., a.a. s 109. När det gäller en diskussion av ett relativt contra absolut fattigdomsbegrepp se Börjesson, B., Fattigdom ett socialpolitiskt dilemma, s. 45 ff.

[3] Korpi, W., a.a. s 109. Korpis slutsats om att det är ojämlikheten i samhället som skapar förutsättningarna för hjälptagandet återfinnes även i en uppsats av Jan Nasenius fast något annorlunda formulerad. "Även andra undersökningar och redovisningar stöder socialarbetares allmänna erfarenhet att socialhjälpstagarna till stor del utgöres av olyckliga och sjuka människor, som har

när man som Korpi – med all rätt – ser det som någonting relativt, alltså något som kan ha olika innehåll vid olika tidpunkter. Problemet kompliceras ytterligare av att man, för äldre tid, endast kan mäta hjälptagarnas levnadsstandard i monetära termer.[4] Sten Johansson kritiserar monetära välfärdsmått genom att ta upp ett antal problem som är förknippade med dessa mätningar. "Kritiken kan dock icke leda till att det monetära måttet förkastas som välfärdsmått. Slutsatsen måste i stället formuleras så att det är angeläget att sökavälfärdsskillnader och välfärdsnivåer med icke monetära tillägg till undersökningar av inkomststrukturen av den typ som låginkomstutredningen redan gjort. Det kan t ex tänkas att man grovt underskattar välfärdsskillnader i befolkningen, om man bara håller sig till de monetära måtten".[5]

Icke heller i denna undersökning är det möjligt att ge full precision åt fattigdomsbegreppet. Om man nöjer sig med att utan angivande av exakta gränser, som de fattiga i samhället betrakta de grupper som har den lägsta levnadsnivån, kan man givetvis utifrån undersökningen av hjälptagarnas inkomster ange att en övervägande del av hjälptagarna rekryteras från den fattigaste delen av befolkningen. Som Lars Sundbom visat föreligger det – vilka bestämningsgrunder för levnadsnivåns höjd man än använder – ett starkt samband mellan låg inkomst och låg levnadsnivå.[6]

Utvecklingen i såväl hjälptagarnas inkomster som befolkningens kan väl illustrera fattigdomens relativitet. Under undersökningsperiodens sista år är såväl de enskilda hjälptagarnas som de hjälpta hushållens medelinkomst, mätt i fast penningvärde, i nivå med de inkomster som räknats fram för hela befolkningen det första undersökningsåret. Om man med Korpi säger att hjälptagandet är en indikation på fattigdom och om man inte har ett relativt betraktelsesätt på begreppet fattigdom kan man komma till helt orimliga slutsatser med avseende på befolkningens levnadsnivå 1945. Konsekvensen av att arbeta med ett konstant fattigdomsbegrepp över tiden kan även bli att begreppet helt förlorar innehåll och blir meningslöst.

Utvecklingen i hjälptagarnas realinkomster måste ses som en indikation på en relativt kraftig tillväxt i vad den enskilde uppfattar som en socialt nödvändig levnadsstandard. Utvecklingen i denna kan vara härledd från två olika förlopp. En allmän inkomstökning i samhället kan självklart leda till att de grupper som har de lägsta inkomsterna för ökade inkomster.

dålig yrkesutbildning, osäker utkomst, svårigheter med anpassningen till familj och samhälle, torftiga vänskaps och bekantskapskontakter och sociala förbindelser i övrigt (förenings-, nöjes- och kulturliv). Kriminalitet, alkoholbesvär, låg arbetsmotivation och andra symptom på social missanpassning (alienation) är vanligt förekommande." Nasenius, J., Fattigdom och ofärd i välfärd och överflöd. Välståndsklyftor och standardhöjning, red. Ericsson, L., och Hellström, M., s. 57.

[4] Olle Lundsjö har i en undersökning om fattigdomen på den svenska landsbygden under 1800-talet diskuterat dessa mätproblem för ett äldre historiskt material. Lundsjö, O., Fattigdomen på den svenska landsbygden under 1800-talet, s. 23 ff.

[5] Johansson, S., Om levnadsnivåundersökningen, s. 17 ff.

[6] Sundblom, L., De extremt lågavlönade, s 56 ff.

Under denna process kan även spridningen i inkomsterna mellan olika grupper förändras. Den enskilde individen kan ha en tendens till att i första hand jämföra sin egen inkomst och levnadsnivå med omgivningens och först i andra hand med den egna situationen i ett tidigare stadium när han för sig själv vill ange vad som menas med en socialt nödvändig levnadsstandard. Även ett expanderande socialförsäkringssystem kan bidraga till att höja nivån för vad som anses vara socialt nödvändigt. Denna process behöver icke primärt vara en funktion av att det expanderande socialförsäkringssystemet bidrager till att skapa en allmänt högre inkomstnivå. Det primära är snarast att det för stora grupper skapas en ny minimistandard. Pensionsförsäkringen kan betraktas på detta sätt, och det gäller även sjukpenningsförsäkringen för personer med inkomster av tjänst m m. Dessa försäkringar kan leda till att de som av skilda anledningar står utanför dem, eller erhåller mycket liten ersättning, kan komma att uppfatta ett "normalt" pensionsbelopp, eller t ex medelersättning från försäkringskassan, som lägsta nedre gräns för det skäliga. Om försäkringsbeloppen ökar över tiden höjs den nedre ekonomiska gränsen för den enskilde. Det är då naturligt att de som av skilda anledningar icke kan komma upp i en total inkomst som svarar mot dessa försäkringsbelopp försöker kompensera sig ekonomiskt genom att exempelvis söka socialhjälp.

En ökning av vad den enskilde individen uppfattar det som socialt nödvändig levnadsstandard kan bidraga till att personer med allt högre realinkomster söker socialhjälp och även till att den allmänna hjälpbenägenheten inom vissa grupper ökar. Men denna förutsättning är i sig själv inte tillräcklig för att förklara ett ökande hjälptagande. I allmänhet fordras en aktiv handling av den enskilde för att han eller hon skall erhålla socialhjälp — dvs man måste i allmänhet ansöka om hjälp genom att uppsöka en socialvårdsbyrå.[7] Enligt Korpi finns det en negativ attityd hos den enskilde mot att söka socialhjälp. Denna slutsats bygger han på Tengvalds undersökning av socialhjälpsförhållandena i Tyresö 1968.[8] Tyresöundersökningen bygger på en intensivundersökning av 25 hjälpta hushåll. Ursprungligen hade man tänkt sig att intervjua 43 hushåll men bortfallet blev stort.[9] Det är självklart att såväl urvalets ringa storlek som det stora bortfallet begränsar undersökningens allmängiltighet. Men det finns andra undersökningar som stöder påståendet om hjälptagarnas attityd till att söka socialhjälp.[10] För den tidigare delen av undersökningsperioden är det i och för sig svårt att belägga vilken attityd den enskilde haft till hjälptagandet. Av Inghes undersökning, av långvarigt understöd-

[7] Det förutsätts då att en uppsökande verksamhet endast förekommer i begränsad utsträckning under undersökningsperioden. Vissa personer "slussas" även över från de barnavårdande- och nykterhetsvårdande myndigheterna till den socialvårdande myndigheten.

[8] Korpi, W., a.a. s 62 f.

[9] Tengvald, K., Intervjuundersökningen i Tyresö. I Den nya underklassen. Red. Nordal Åkerman, s. 72 f och s 106.

[10] Malmsten, B., Socialhjälpen inför 1970-talet. I Socialhjälp under debatt. Red Leif Holgersson, s. 14. Talgre, M., Rapport om socialhjälpstagare, s. 30.

da i Stockholm 1943, framgår det dock att det fanns en negativ attityd till hjälptagandet inom den population han undersökte.[11] En negativ attityd till att söka socialhjälp kan ha förekommit hos befolkningen under en lång tidsperiod. Men detta utesluter icke att attityden till den kan ha förändrats. Vad det här gäller är i själva verket mera en gradskillnad än en artskillnad.[12]

När man diskuterar attityder till socialhjälpstagandet är det nödvändigt att även föra in de socialvårdande myndigheterna i bilden. Korpi menar att "det förefaller möjligt att socialassistenternas inställning till socialhjälp kan ha ändrats mer än allmänhetens."[13] Det är självklart att den enskilde socialassistentens inställning till socialhjälpstagandet kan underlätta för den hjälpsökande att få socialhjälp. Man kan dock icke stanna på denna nivå när man skall diskutera eventuellt ändrade förutsättningar för hjälpen. Om man ser på de författningar som reglerar den enskildes möjligheter att få socialhjälp (fattigvård) har dessa, som redan påpekats, förändrats obetydligt över tiden. Men vissa förskjutningar har ändå förekommit. I och med att den äldre Fattigvårdslagen ersättes med den nya Socialhjälpslagen 1957 försvinner den inbördes försörjningsplikten för anhöriga.[14] Denna lagändring kan ha inneburit att vuxna hemmavarande barn i större utsträckning än tidigare kunnat söka och erhålla socialhjälp.

Det är här nödvändigt att diskutera också om de lokala myndigheterna på beslutande nivå genom att en förändrad inställning till hjälptagandet bidragit till att möjligheterna att erhålla socialhjälp förbättrats över tiden. Utifrån ett studium av de interkommunala ersättningsnormerna och deras betydelse som norm för kom-

[11] Inghe, G., Fattiga i folkhemmet, s. 160; Inghe, G., och Inghe, M.-B., Den ofärdiga välfärden, s. 34.

[12] "Sannolikt skyggar de yngre generationernas hjälptagare i mindre utsträckning än äldre för att söka socialhjälp. Denna är troligen mera accepterad som en rättighet i ett trängt ekonomiskt läge. Cirka 85 % av hjälptagarna och 60 % av en kontrollgrupp icke-hjälptagare i en av Göteborgs nyare stadsdelar betraktade socialhjälpen som en allmän rättighet (uppsats av studerande vid socialhögskolan i Göteborg)."

Lovén, J., Socialhjälpsverksamheten i Huddinge – utvecklingstendenser och förslag till riktlinjer. I Socialhjälp under debatt. Red. Leif Holgersson, s. 45.

Uppsatsen som Lovén har åberopat har icke gått att identifiera. Sannolikt har den tillkommit under 1960-talets allra sista år. Icke oväntat antar Lovén att attitydförändringarna är framförallt märkbara hos yngre människor. Om detta antagande är riktigt kan en del av den ökande socialhjälpsbenägenheten hos yngre personer vara en funktion av attitydförändringar. Om attitydförändringarna är en fortlöpande process hos de yngre kan de ge upphov till en bild av ökande hjälpbenägenhet när denna beräknas på tvärsnittsdata.

[13] Korpi, W., a.a. s 63.

[14] "Föräldrar äro pliktiga att utan fattigvårdssamhällets betungande försörja sina minderåriga barn. Enahanda försörjningsplikt åligger man gentemot hustru. I övrigt åligger det föräldrar och barn i mån av behov, å ena, samt förmåga, å andra sidan, försörja varandra, så att de ej ligger fattigvården till last". SFS, 1918:422, 3 §.

Tolkningen av denna författningstext kan naturligtvis varit utsatt för förändringar över tiden. Se Utredning angående socialhjälpen i Stockholm. Stadskollegiets utlåtande och memorial. Bihang 1960:86, s 64 ff.

munerna, vilket redovisats tidigare i denna avhandling, kan man sluta sig till att möjligheterna att erhålla socialhjälp har förbättrats över tiden.

När det gäller att förklara varför hjälptagandet har ökat för vissa grupper över tiden kan man sålunda särskilja två typer av förklaringsvariabler. Å den ena sidan finns den enskilda individens förändrade inställning till vad som skall anses som en socialt nödvändig levnadsstandard och förändrade attityder till socialhjälpstagandet. Å den andra sidan har man ökade möjligheter att erhålla socialhjälp. Om man först ser på den senare gruppen av förklaringsvariabler så kan man utifrån den långsiktiga förändringen i hjälptagandet icke finna några belägg för att den nya Socialhjälpslagen 1957 påverkar utvecklingen i hjälptagandet på något genomgripande sätt. När det gäller de förbättrade möjligheterna att erhålla socialhjälp som en följd av att kommunerna ökar normbeloppen för hjälpen kan man antaga att denna faktor har öppnat möjligheter till hjälp för människor som tidigare ej kunnat erhålla hjälp. På lång sikt kan dock icke de förbättrade förutsättningarna att erhålla hjälp varit den faktor som primärt drivit på utvecklingen ty om man ser på hjälptagarnas medianinkomst 1965 och befolkningens 1945 är denna i stora drag på samma nivå, räknat i fast penningvärde. Drar man ut konsekvenserna av denna jämförelse till sin spets skulle detta förhållande mellan hjälptagarnas medianinkomst och befolkningens kunna innebära att en övervägande del av 1945-års befolkning var potentiella hjälptagare, det var bara möjligheterna att få socialhjälp som saknades om man förutsätter att ökande möjligheter att erhålla hjälp är den pådrivande faktorn. Vad de förbättrade möjligheterna att få socialhjälp än har betytt för hjälptagandets utveckling — vilket ingalunda får betraktas som oviktigt — måste utvecklingen ändå till betydande del härledas från en förändrad inställning hos den enskilde individen till vad som skall uppfattas som en social nödvändig levnadsstandard kombinerat med en ändrad attityd till hjälptagandet.

8.3. Betingande faktorer

Den andra nivån i Korpis modell är de faktorer som verkar betingande för hjälptagandet. Som första faktor anges den enskilde individens inplacering i den socio-ekonomiska hierarkin. "Det är därför mycket lättare för en person i de lägre samhällsskikten än för dem högre upp att komma i en situation som berättigar till obligatorisk socialhjälp, dvs att sakna medel för sitt uppehälle och inte kunna tillgodose sina behov på annat sätt än genom socialhjälp."[15] Hjälptagarna kommer naturligtvis, för att använda ett grovt mått, huvudsakligen från socialgrupp III; det gäller även för den här undersökta populationen.

Men undersökningen av hjälptagarna i Uppsala visar även att hjälptagarnas yrkesspektra vidgats över tiden. Denna utveckling visar på att det bland 1965-års socialhjälpstagare finns personer som är placerade högre i den socio-ekonomiska

[15] Korpi, W., a.a. s 110 och s 22.

hierarkin än vad som är fallet för 1945-års hjälptagare. Drivkrafterna bakom denna utveckling får till viss del sökas bland de faktorer som bidragit till att personer med allt högre inkomster söker socialhjälp. Nu har denna undersökning grundat sig på en intensivundersökning av hjälptagarna i Uppsala och som påpekats tidigare finns det ett relativt kraftigt inslag av studerande det sista undersökningsåret, vilket kan vara unikt för Uppsala som utbildningsort. Om de studerande exkluderas från den undersökta populationen förändras emellertid ej de allmänna slutsatserna.

I Korpis modell ingår även negativa faktorer i uppväxtmiljön.[16] Denna faktor har inte kunnat göras till föremål för någon systematisk undersökning. Det är svårt att utvärdera dess betydelse för hjälptagandet. Genomgången av hjälptagarnas socialregisterakter pekar dock på, i de fall hjälpfallen ingår som vuxna barn i ett större hushåll, att det icke är ovanligt att hela det större hushållet betraktas som en problemfamilj av de sociala myndigheterna.

En annan faktor, den tredje i Korpis modell, som han anser kunna betinga ett socialhjälpsbehov är bosättningsort. Implicit har det av denna undersökning framgått att hjälptagandet i allmänhet är högre i städerna än på landsbygden. Korpi menar här att ett inkomstbortfall kan vara lättare att klara av för en person som bor på landsbygden genom att de fasta utgifter man har för mat och hyra är lägre där än i tätorterna.[17] Det är svårt att testa relevansen av denna hypotes, ty man måste även ta med i beräkningarna att den allmänna inkomstnivån är lägre på landsbygden än i tätorterna.[18] Även andra faktorer än de Korpi anger kan dock bidraga till att hjälpnivån är högre i städerna än på landsbygden. För det första kan man antaga att den enskildes inställning till vad som måste anses vara en socialt nödvändig levnadsstandard är högre i städerna än på landsbygden. För det andra kan det vara lättare för den enskilde att övervinna en negativ attityd till socialhjälp i städerna där anonymitetsskyddet är större än på landsbygden.[19] För det tredje kan de socialvårdande myndigheternas vilja och förmåga att ge socialhjälp vara större i städerna än på landsbygden.[20]

Som fjärde faktor bland de betingande faktorerna tar Korpi upp kön. Kvinnorna har sämre försörjningsmöjligheter än männen. "Kvinnornas högre medellivslängd innebär också att de har större risk än männen att behöva anlita socialhjälp. Däremot synes kvinnorna inte 'slitas ned' av samhället i samma takt som männen. Samspelet mellan dessa faktorer ledde tidigare till att kvinnorna hade större andel hjälptagare än männen. Som vi sett har kvinnorna genom ökande andel hjälptaga-

[16] Korpi, W., a.a. s 111 och s 23 ff.

[17] Korpi, W., a.a. s 111.

[18] SOS, Folk och bostadsräkningen 1965. Esberger, S., och Malmquist, S., En statistisk studie av inkomstutvecklingen. Tab. 3 och 4.

[19] Om man förutsätter att det finns en mindre negativ attityd inom större bostadsorter än inom mindre till socialhjälp kan en del av den tidigare allmänna attitydförändringen till socialhjälp till viss del förklaras genom en fortlöpande urbanisering.

[20] "I storstadsområdena torde förtroendemännen ha en jämförelsevis mera positiv inställning till socialhjälpen än vad man har på andra håll." Lovén, J., a.a. s 54.

re bland ensamstående män sedan 1968 lägre andelar socialhjälpstagare än männen."[21]

Om man, som tidigare visats i denna undersökning, disaggregerar hjälptagarepopulationen på olika åldersklasser och beräknar socialhjälpsbenägenheten för befolkningen fördelad efter civilstånd och ålder framstår faktorn kön icke som självklart betingande faktor för socialhjälp. Om man jämför hjälpbenägenheten för ej gifta män och ej gifta kvinnor är denna genomgående högst, 1945–1965, för den senare civilståndsgruppen i åldersklasserna under 50 år. Orsaken till den höga socialhjälpsbenägenheten bland de ej gifta kvinnorna i de yngre åldersklasserna är en funktion av de ensamma mödrarnas höga hjälpbenägenhet. I åldersklassen 50–66 år sker en växling vid undersökningsperiodens mellersta del i hjälpbenägenheten mellan de ej gifta männen och de ej gifta kvinnorna där den senare gruppen har den högsta hjälpbenägenheten under undersökningsperiodens förra del. Växlingen mellan de båda civilståndsgruppernas hjälpbenägenhet är här framförallt härledd från utvecklingen i socialförsäkringssystemet, dvs att de ökande pensionerna och möjligheterna att erhålla pension kombinerat med införandet av den allmänna sjukförsäkringen, och då speciellt den del som avser ersättning vid vård, har i högre utsträckning pressat ner kvinnornas socialhjälpsbenägenhet än männens.

Som femte faktor bland de betingande faktorerna har Korpi tagit upp ålderdom.[22] Vid undersökningsperiodens inledningsskede var de äldres hjälpbenägenhet mycket stor. Efter pensionsreformen 1948 och som en följd av de fortlöpande förbättringarna inom pensionssystemets ram torde ålderdom i och för sig själv icke ge någon speciellt hög socialhjälpsbenägenhet vid undersökningsperiodens slut. Det sista undersökningsåret har ålderspensionärerna den näst lägsta hjälpbenägenheten. Vid genomgången av socialregisterakterna och primärmaterialet till socialhjälpstatistiken kan man se att det icke är ovanligt att ålderspensionärer som har socialhjälp även har haft det tidigare under sitt aktiva liv. För en del hjälptagare inom denna grupp, hur många är dock okänt, under den senare delen av undersökningsperioden, bör rimligen gälla att åldersfaktorn har sekundär betydelse för hjälptagandet.

Den sista av de betingande faktorerna som Korpi tar upp är den ekonomiska konjunkturen, dvs växlingar i efterfrågan på arbetskraft.[23] Det är mycket tveksamt om det inte är rimligare att diskutera växlingar i denna faktor i samband med modellens tredje och sista nivå.

8.4. Utlösande faktorer

Det är uppenbart att det går att peka ut vissa kriterier som ger en relativt hög socialhjälpsbenägenhet för olika grupper. Det har visats att hjälptagare i all-

[21] Korp, W., a.a. s 112.
[22] Korpi, W., a.a. s 75 och s 112.
[23] Korpi, W., a.a. s 49 ff och s 113.

mänhet har låga inkomster, men alla som har låga inkomster och är ensamstående mödrar och tillhör socialgrupp III har icke socialhjälp. Det fordras en utlösande faktor för att ett akut socialhjälpsbehov skall uppstå. Korpi delar upp de utlösande faktorerna i två undergrupper, behovsökande och resursminskande faktorer.[24]

Den faktor som trots sjukförsäkringens verkningar väger allra tyngst när det gäller att utlösa ett socialhjälpsbehov är sjukdom. Korpi hänvisar på denna punkt till 1959-års socialhjälpsundersökning där ca 67 % av hjälptagarna (aktledarna) i aktiv ålder uppvisar ett sjukdomstillstånd.[25] Även andra undersökningar styrker att en övervägande del av hjälptagarepopulationen har ett nedsatt hälsotillstånd. Inghes undersökning av de långvarigt understödda i Stockholm visar på "en stark översjuklighet, särskilt beträffande långvariga och i regel invalidiserande psykiska och somatiska sjukdomar."[26] Vid en undersökning av understödda i Stockholm 1957 konstaterades att 60 % av dessa är sjuka (dokumenterat).[27] I en undersökning av socialhjälpsklientelet i Uppsala 1964 anges att 42 % av hjälptagarna sökt socialhjälp pga sjukdom.[28] 1968 sökte 40 % av hjälptagarna socialhjälp pga sjukdom i Göteborg.[29] Det finns således en kraftig dokumentation med avseende på socialhjälpstagarnas översjuklighet.

Man måste dock vara observant på hur de olika undersökningarna mäter hjälptagarepopulationens hälsotillstånd. Om man inledningsvis går till Inghes undersökning så har en stor andel av de i undersökningen ingående hjälptagarna undersökts av läkare. I undersökningarna från Uppsala 1964 och Göteborg 1968 har man mätt hur många hjälptagare som fått socialhjälp pga sjukdom, dvs för vilka den primära i socialregisterakten angivna hjälporsaken har varit sjukdom. I 1959-års socialhjälpsundersökning och undersökningen från Stockholm 1957 har man sannolikt mätt populationens hälsotillstånd utifrån uppgifter i socialregisterakter och motsvarande. Det är självklart att de olika metoderna att mäta hjälptagarepopulationens hälsotillstånd leder till att andelen sjuka bland hjälptagarna icke är jämförbar mellan de olika andersökningarna. Förenklat skulle man kunna säga att Inghes metod att undersöka varje enskild hjälptagare med avseende på hans/-hennes medicinska och psykiska status ger en bild av större sjuklighet bland hjälptagarna än metoden att mäta populationens hälsotillstånd utifrån andelen hjälptagare som registrerats med sjukdom som den primära i socialregisterakten angivna hjälporsaken.

När det gäller att fastställa hjälptagarepopulationens hälsotillstånd utifrån

[24] Korpi, W., a.a. s 113.

[25] Korpi, W., a.a. s 49 och s 113.

Om man korrigerar den fördelning som finns redovisad i 1959 års socialhjälpsundersökning genom att räkna bort ålderspensionärerna och hjälptagarepopulationen erhålles den relativa andelen sjuka till 67 %. SOS, 1959 års socialhjälpsundersökning, s. 49.

[26] Inghe, G., a.a. s 189; Inghe, G., och Inge, M.-B., s. 33.

[27] Utredning angående socialhjälpen i Stockholm. a.a. s. 115.

[28] Holmgren, L., Strukturundersökningen av 1964 års socialhjälpsklientel. Stencil. Socialförvaltningen Uppsala stad.

[29] Socialhjälpsundersökningen i Göteborg 1968. Stencil. Göteborgs socialförvaltning.

socialregisterakter är detta mycket svårt. Det finns en relativt riklig tillgång på läkarintyg i aktmaterialet, men dessa är många gånger svårtolkade för en person som inte är bekant med hjälptagarens hela sjukdomsbild. I de fall det inte förekommer sjukintyg kan det om möjligt vara ännu svårare att avgöra hjälptagarens hälsotillstånd. De anteckningar socialassistenter gjort vid skilda tillfällen om hjälptagarna i akterna måste med nödvändighet bli kortfattade och därför i efterhand svårtolkade.

Med avseende på den hjälptagarepopulation som finns i Uppsala har det i denna undersökning gjorts försök att utifrån aktmaterialet få en uppfattning om hälsotillståndet för den del av populationen som är i aktiv ålder. Undersökningen av aktledarnas hälsotillstånd bygger på intensivundersökningen av 500 hjälpta familjer och avser endast aktledarna. Under det första undersökningsåret 1945 har omkring 75 % av hjälptagarna noterats som sjuka i socialregisterakterna. Det sista undersökningsåret är andelen sjuka hjälptagare omkring 55 %. Differensen mellan de båda andelarna är signifikant.[30]

Det är icke endast sjukdomsfrekvensen som ändras över tiden utan även sjukdomarnas art förändras. Under det första undersökningsåret dominerar rörelsehinder kraftigt bilden av de frekventa somatiska sjukdomarna, med rörelsehinder avses då allt ifrån fullständig lamhet till ett rörelsehinder i extremiteterna som kan verka nedsättande på hjälptagarens förmåga att förvärvsarbeta. År 1945 återfinnes rörelsehinder hos 19 % av hjälptagarna mot 5 % 1965. Lungsjukdomar och sjukdomar i luftvägarna svarar även för en relativt stor andel av de registrerade sjukdomarna, 10 % 1945 och 5 % 1965. Här har det dock skett en förändring i sjukdomsbilden. Under det första undersöjningsåret är det vanligt med TBC inom denna grupp medan den under den senare delen av undersökningsperioden domineras av luftvägsinfektioner. Även hypertoni, hjärt- och njuråkommor är frekventa under undersökningsperiodens första år, 11 %, medan gruppen minskar signifikant vid undersökningsperiodens slut, 4 %. En grupp sjukdomar som är sällsynta det första undersökningsåret är ryggsjukdomar jämfört med det sista undersökningsåret då 11 % av hjälptagarna har noteringar i socialregisterakterna om ryggbesvär. En annan utveckling i sjukdomsbilden, som tyvärr på grund av svårigheter i akternas uttryckssätt är svår att dokumentera, är en ökande frekvens av magåkommor och då i första hand magkatarr och i andra hand magsår.[31]

[30] Andelen aktledare i aktiv ålder med somatiska sjukdomar är 66 % i Stockholm 1957. Utredning angående socialhjälpen i Stockholm. a.a. s. 99.

[31] Den bild som lämnats här av de somatiska sjukdomarna för hjälptagare i aktiv ålder i Uppsala 1945 avviker kraftigt från den bild som finns redovisad i Inghes undersökning av hjälptagare i Stockholm 1943.

Det finns flera skäl till att man kan förvänta sig skillnader mellan de resultat Inghe kommit fram till och denna undersökning. För det första undersöker Inghe, vilket påtalats tidigare, långvarigt understödda i aktiv ålder. I denna undersökning ingår samtliga hjälptagare, i aktiv ålder, oavsett hjälpens varaktighet eller art. För det andra skiljer det på två år mellan denna undersöknings första år och Inghes undersökningsår. För det tredje kan det förekomma lokala variationer. För det fjärde finns det betydande skillnader i de båda undersökningarnas metoder att fastställa sjukdoms-

Som det framgått inledningsvis i detta avsnitt förekommer det inte enbart somatiska sjukdomar bland hjälptagarna utan även psykiska sjukdomar. Omkring 20 % av hjälptagarna är psykiskt sjuka 1945,[32] för 2/3 av dessa hjälptagare är sjukdomarna så grava att de är invalidiserande. Det sista undersökningsåret har 25 % av hjälptagarna psykiska besvär. Sjukdomarna är dock icke av sådan karaktär, annat än i undantagsfall, att de är invalidiserande.

Det källmaterial som bildat underlag för diskussionen om hjälptagarnas hälsotillstånd är icke helt tillfredsställande. De ovan redovisade resultaten måste ses som en grov approximation av de faktiska förhållandena. Men det finns en genomgående tendens, som med all sannolikhet icke kan vara härledd från feltolkningar av källmaterialet, nämligen att det förekommer en översjuklighet bland hjälptagarna såväl 1945 som 1965. Vidare finns det en tendens i materialet som visar på att sjukdomarna är mindre grava 1965 än vad som är fallet 1945. Man skulle kunna se denna utveckling som att hälsotillståndet har förändrats hos de grupper som har de lägsta inkomsterna, vilket naturligtvis även kan vara fallet. En annan faktor som sannolikt har haft mycket större betydelse för utvecklingen är pensionssystemets utbyggnad. Från och med undersökningsåret 1950 är andelen hjälptagare i Uppsala med grava psykiska handikapp i det närmaste helt borta och detta förhållande gäller även till viss del de grava somatiska handikappen, där utvecklingen dock är långsammare. Många hjälptagare med grava handikapp vistades 1945 på kommunens bekostnad på fattigvårdsanstalt eller mentalsjukhus. I och med att pensionerna förbättrades och fattigvårdsanstalterna försvinner som begrepp försvinner även en stor del av de allvarligaste handikappade från hjälptagarepopulationen. Även den fortsatta expansionen av pensionssystemet fortsätter att påverka hjälptagarepopulationen så till vida att andelen hjälptagare med grava

bilden. Inghe har haft möjlighet att låta intervjua hjälpfallen (varav ett stort antal utförts av honom själv när det gäller läkarintervjuer medan medhjälpande socialarbetare utfört andra intervjuer) vidare har han haft möjlighet att göra somatisk undersökning på en mycket stor andel av hjälpfallen, män 78 %, kvinnor 80 %. Det är självklart att de möjligheter Inghe har haft att diagnostisera hjälpfallen måste betraktas som unika. Ett försök att skaffa sig en bild av hjälptagarnas hälsotillstånd utifrån socialregisterakterna ger en relativt låg grad av precision. Den mest frekventa sjukdomen bland hjälpfallen i Inghes undersökning är hypertoni. Att denn sjukdom har en avsevärt lägre frekvens bland hjälpfallen i Uppsala kan med största sannolikhet härröra från på vilka sätt data samlats in. Bland de övriga sjukdomar Inghe anger finns dock en samstämmighet mellan de båda undersökningarnas resultat. Rörelseorganens sjukdomar är frekventa bland hjälptagarna i Stockholm vilket även gäller TBC och respirationsorganens sjukdomar. Inghe, G., a.a. s. 101ff och s. 158.

[32] Inghe har påvisat en påfallande hög psykisk morbiditet inom hjälptagareklientelet. "Inte mindre än 82 % av männen och 64 % av kvinnorna har varit psykiskt sjuka vid personundersökningen." Efter företagna standardiseringar av den kontrollgrupp som Inghe arbetar med finner han att "de sammanlagda morbiditetsfrekvenserna befanns då uppgå till 30 % för männen och 20 % för kvinnorna. Det går helt enkelt inte att komma ifrån, att psykiska sjukdomar, framförallt lättare insufficienstillstånd, är mycket vanliga i vårt land liksom inom andra länder, i varje fall inom åtskilliga länder tillhörande den västerländska kulturkretsen." Inghe, G., a.a. s. 149.

Enligt utredningen om socialhjälpstagandet i Stockholm är omkring 23 % av hjälptagarna i aktiv ålder psykiskt sjuka. Utredning angående socialhjälpen i Stockholm. a.a. s. 99. Man bör observera att flera sjukdomssymptom kan förekomma samtidigt.

handikapp minskar. Den andra sidan av utvecklingen att andelen hjälptagare med mindre allvarliga sjukdomar har ökat mellan 1945 och 1965 är oväntat mot bakgrund av införandet av lagen om allmän sjukförsäkring 1955. Man skulle här kunna förvänta sig att denna försäkring i stor utsträckning skulle ha minskat hjälptagandet bland personer med lindriga sjukdomar. Att så icke har skett, i den utsträckning som man kunde väntat sig, beror med största sannolikhet på försäkringens konstruktion. I ett tidigare kapitel i denna undersökning har det visats på sjukförsäkringens starka bindning till den sjukpenningsförsäkrades inkomst. Om en person av skilda orsaker icke genom förvärvsarbete kommer upp till en inkomst som är större än vad han eller hon uppfattar som socialt nödvändig och denna person blir sjuk, sänks inkomsten under den socialt nödvändiga nivån. Vid en sådan situation är det rimligt att man försöker kompensera den låga sjukpenningen med ytterligare bidrag. Om attityder till socialhjälpen och uppfattningen om vad som skall anses vara den socialt nödvändiga levnadsstandarden förändras över tiden utan att det sker några förändringar i positiv riktning i sjukpenningförsäkringen är den rimliga utvecklingen att allt flera människor kommer att söka socialhjälp som ett komplement till den sjukpenning de erhåller.

När hjälptagarepopulationens hälsotillstånd diskuteras är det nödvändigt att undersöka förekomsten av alkoholproblem inom hjälptagarepopulationen. I många fall kan man förutsätta att det råder ett samband mellan den sjukdomsbild den enskilde hjälptagaren uppvisar och alkoholproblem. Tyvärr medger icke befintligt källmaterial någon närmare analys av detta samband varför det är nödvändigt att behandla alkoholproblemen bland hjälptagarna som en separat variabel.

Undersökningen av hjälptagarnas alkoholproblem bygger även den på en intensivundersökning av uppsalapopulationens socialregisterakter. Utgår man från detta källmaterial har omkring 10 % av aktledarna alkoholproblem 1945; det sista undersökningsåret har andelen ökat till det dubbla. En yttre ram anges för detta år, 1965, av den ännu större andel, 34 %, som finns registrerad hos nykterhetsnämnden i Uppsala 1964. Å andra sidan är det under det sistnämnda året blott en mycket liten del av hjälpfallen, 4,1 %, där alkoholproblemen anges som primär anledning till hjälpen.[33]

Det är knappast troligt att denna förändring i källmaterialets uppgifter i nämnvärd grad skulle bero på en ökad benägenhet att notera förekomsten av alkoholproblem i socialregisterakterna eller på en ökad benägenhet att ge socialhjälp till alkoholskadade personer.[34] Vad den förstnämnda förklaringen beträffar, kan det

[33] Holmgren, L., a.a.

[34] Enligt Inghes undersökning är 17,6 % av de manliga hjälptagarna och 2,5 % av de kvinnliga kroniska alkoholister. Inghe, G., a.a. s. 145.

Senare mätningar i Stockholm 1957 och i hela riket 1959 ger avsevärt lägre andelar med alkoholproblem, omkring 6 % respektive 13 %. Nu torde skillnaden mellan nivån i Uppsala 1965 och Stockholm 1957 och hela riket 1959 till viss del vara beroende av regionala olikheter och valet av olika undersökningsår. Men den grundläggande skillnaden torde dock vara hur man mäter före-

påpekas att akterna 1945 i regel är mera utförliga än 1965. Mot den senare förklaringen talar det förhållandet att alkoholproblemen till så stor del nämnas blott som en subsidiär förklaringsgrund; för de allra flesta alkoholskadade var ju den primära förklaringen en annan.[35]

Det verkar alltså som om andelen hjälptagare med alkoholproblem verkligen hade ökat. Frekvensen av alkoholskadade inom befolkningen som helhet vid de två tidpunkterna 1945 och 1965 kan inte här bli föremål för utredning, och över huvud är det omöjligt att med här använt material ge en fullständig förklaring av det här anförda förhållandet och dess allmänna sammanhang. En speciell anledning till att en ökning kunnat förekomma just bland hjälptagarna kunde emellertid vara den starka prisstegringen på vin och sprit. Mellan 1950 och 1965 stiger dessa priser med 140 % medan de allmänna levnadskostnaderna stiger med 90 %.[36] En kraftig ökning av priserna på vin och sprit måste givetvis i stor utsträckning verka konsumtionshämmande, men i de fall där detta icke skett kan de högre priserna i stället leda till att flera personer är tidigare söker socialhjälp, därför att med det nya prisläget deras inkomster blir otillräckliga för den totala konsumtionen av varor och tjänster.

Som ytterligare en resursminskande faktor anför Korpi skilsmässor eller hemskillnad som leder till att kvinnan får ensam ta hand om minderåriga barn.[37] Tidigare i denna undersökning har det påvisats att de ensamma mödrarna har en hög socialhjälpsbenägenhet i förhållande till andra grupper. Gruppen ensamma mödrar består nu inte enbart av frånskilda kvinnor, men det finns ändå goda skäl för att antaga att dessa har en hög hjälpbenägenhet.[38]

Korpi visar på ett samband mellan utvecklingen i de ensamma mödrarnas socialhjälpstagande och en ökande skilsmässofrekvens.[39] Här måste man dock betrakta två skilda aspekter på denna utveckling. För det första skapar övergången från äktenskap till hemskillnad/skilsmässa akuta ekonomiska problem som kan utlösa ett socialhjälpsbehov. För det andra utgör de ensamma mödrarna en

komsten av alkoholproblem. I såväl undersökningen i Stockholm 1957 och i hela riket måste hjälptagarens alkoholproblem vara grava för att de ska räknas med i undersökningen (alkoholmissbruk 1957, alkoholism 1959). Utifrån socialregisterakterna är det omöjligt att i många fall avgöra hur pass grava en persons alkoholproblem är. I denna undersökning har samtliga hjälpfall ansetts ha alkoholproblem om deras alkoholkonsumtion föranlett noteringar i socialregisterakterna. Utredning angående socialhjälpen i Stockholm, a.a. s. 99 SOS, 1959-års socialhjälpsutredning, s. 57ff.

"Det statistiska materialet medger inga slutsatser om hur ofta alkoholmissbruk är orsak till socialhjälpsberoende. Andra utredningar och praktiska erfarenheter pekar emellertid på att alkoholmissbruk i många fall, där anledningen sjukdom korrekt angivits som orsak, är en väsentlig bakomliggande orsak." Socialhjälpsundersökningen i Göteborg 1968, s. 13.

[35] Socialhjälp utgår ej obligatoriskt till alkoholskadade. Holmberg, L., a.a.

[36] Dahlman, C.J., och Klevemarken, A, a.a. appendix B.

[37] Korpi, W., a.a. s. 114.

[38] Enligt en utredning av de ensamma mödrarnas sociala och ekonomiska förhållanden 1955 har 19 % av de frånskilda kvinnorna socialhjälp (fattigvårdsunderstöd).

SOS, Ensamstående mödrars sociala och ekonomiska förhållanden år 1955.

[39] Korpi, W., s. 83ff.

grupp som kan vara mycket känslig för tillfälliga ekonomiska störningar. Störningar som är av relativt lindrig art för en person med en mera stabil social situation kan hos de ensamma mödrana utlösa ett hjälpbehov. Det kan vara frågan om en kortvarig egen sjukdom, eller att barnet blir tillfälligt sjuk, en hyreshöjning eller en flyttning till dyrare bostad. Ytterligare en faktor som kan påverka hjälpbehovet hos de ensamma mödrarna är uteblivet underhållsbidrag. Enligt 1959-års socialhjälpsundersökning har en förvånansvärt stor del av populationen ej erhållit de underhållsbidrag de är berättigade till.[40] Även de frånskilda männen har en relativt hög hjälpbenägenhet. Här är det i allmänhet icke frågan om vård av minderåriga barn utan andra faktorer spelar in. Själva skilsmässan och den förändrade sociala situation denna innebär skapar naturligtvis ekonomiska problem för männen och kan utlösa ett hjälpbehov. Men även efter en skilsmässa återfinnes de bland hjälptagarna. En faktor som kan bidraga till ett hjälpbehov är underhållsbidrag som skall betalas av den frånskilde mannen — i vissa fall kan dessa bli mycket betungande.[41] Därtill skall läggas att "de frånskilda män som anlitar socialhjälp är troligen ofta utan fast bostad, har problem med alkohol osv."[42]

Makans eller makens död ger även Korpi som exempel på en resursminskande faktor.[43] Som utlösande orsak till socialhjälp och även som mera långsiktig hjälporsak är den mera frekvent vid undersökningsperiodens början än vid dess slut. I och med att änkepensionerna har ökat under undersökningsperioden försvinner de långtidsunderstödda änkorna i allt större utsträckning från hjälptagarepopulationen. När det gäller männen är bilden oklarare här. Det finns indikationer på att dessa har en relativt hög hjälpbenägenhet.

Korpi visar på flyttningar mellan olika länder som ytterligare en faktor som kan utlösa socialhjälp "genom att flyttarna under omställningsprocessen har mycket större risker för att tillfälligtvis komma i ekonomiska svårigheter och har sämre möjligheter att klara sig än landets övriga invånare."[44] I intensivundersökningen av uppsalapopulationen är andelen utlänningar alltför liten för att det skall gå att genomföra något egentligt test på vad immigration har för betydelse som utlösande faktor till socialhjälp. En undersökning av invandrande jugoslaver till Malmö, som utförts av bl.a. socialförvaltningen i Malmö visar på att flyttningar mellan länder kan skapa ett socialhjälpsbehov. "Vid socialförvaltningen har man gjort den reflektionen att många jugoslaver kommer socialbyråerna (speciellt till

[40] Enligt utredningen skulle endast 45 % av de underhållsbidragsberättigade hjälptagarna erhållit underhållsbidrag. Detta måste betraktas som en mycket hög andel om man jämför med förhållandena 1955 för de ensamma mödrarna där mindre än 6 % ej erhållit underhållsbidrag. Om man betänker att 2/3 av de ensamma mödrarna med socialhjälp är berättigade till underhållsbidrag kan det inte uteslutas att uteblivet bidrag i många fall kan medverka till att skapa en akut hjälpsituation.

[41] Av socialregisterakterna kan man se att det även finns en annan grupp män som betungas av underhållsbidrag och det gäller då de män som gift om sig och bildat ny familj. Det förekommer relativt frekvent att denna grupp klagar över att de har svårt att klara sin dubbla försörjningsplikt.

[42] Korpi, W., a.a. s. 115.

[43] Ibidem.

[44] Ibidem. Jugoslaver i Malmö, Socialförvaltningen Malmö m.fl. s. 29.

jourbyrån) när de först kommer hit. Det rör sig oftast om förstagångshjälp. Sedan återkommer de icke mera." Undersökningen av jugoslaver visar dock på att denna typ av hjälptagande har en relativt liten betydelse. Endast 1 % av de till Malmö inflyttade jugoslaverna hade erhållit socialhjälp, vilket är lika stor andel som till Malmö inflyttade svenskar redovisar. Det senare förhållandet pekar även på att byte av bosättningsort för svenskar kan verka som en utlösande faktor till socialhjälp, även om det med största sannolikhet rör sig om en liten "orsaksgrupp".[45]

En annan faktor kan verka utlösande, vilken inte tagits upp av Korpi, men tangerar de problem som diskuterats ovan; det är byte av bostäder. Det har under undersökningsperioden skett en kraftig rivning av det äldre bostadsbeståndet samtidigt som nybyggnationen varit kraftig. Denna utveckling accelerar dessutom under den senare delen av undersökningsperioden.[46] Förändringen av bostadsbeståndet torde inte bara lett till att många invånare fått bättre bostäder utan även att de får avsevärt dyrare bostäder. Om man studerar kostnadsutvecklingen för hela bostadsbeståndet ökar denna med omkring 80 % mellan 1950 och 1965, mot, som tidigare nämnts, 90 % levnadskostnaderna.[47] Men om man antar att personer med de lägsta inkomsterna bebor de sämsta lägenheterna vid undersökningsperiodens inledningsskede kommer dessa att i högre utsträckning än andra grupper beröras av överflyttningen till moderna bostäder.[48] För denna grupp som

[45] Denna fråga tangerar frågan om utlänningar har större hjälpbenägenhet än svenskar. Korpi diskuterar denna fråga utifrån ett material från 1967 och kommer fram till att troligen är utlänningarnas hjälpbenägenhet större än svenskarnas "på grund av invandrarnas speciella problem". Men det är icke givet att denna slutsats gäller för hela den period som denna undersökning omfattar. Först från och med 1964 är det möjligt att få fram uppgifter ur den officiella socialhjälpsstatistiken hur stor andel av hjälptagarepopulationen som är utlänningar. Denna växer mycket kraftigt mellan 1964 och 1969. Andelen utlänningar är det första året 4,9 % mot 10,3 % det sista året. Korpi, W., a.a. s. 41ff.

[46] Johansson, B., och Borgnäs, L., Bostäder och boendeförhållanden i Sverige 1945–1960. s. 71f och tabell B3:1.

[47] Dahlman, C.J., Klevemarken, A., a.a. Appendix.

[48] I Gertrud Lindahls undersökningar av bostadsförhållandena för flerbarnsfamiljer i Uppsala i början av 1940 talet framgår det mycket klart ett samband mellan låga inkomster och omoderna bostäder och höga inkomster och moderna bostäder.

Lindahl, G., P.M. angående bostadsförhållanden i Uppsala för familjer med 3 eller flera minderåriga barn. Stencil. Uppsala 1947. Korpi antar även att de ökande bostadskostnaderna kan ha bidragit till ett ökat hjälptagande. "Sedan början av 1960 talet har bostadskostnaderna ökat snabbare än övriga poster i konsumentprisindex. Särskilt snabb har ökningen varit för hyreskostnaderna i de nyproducerade lägenheterna." Korpi, W., a.a. s. 64.

Om man ser på utvecklingen i hjälptagandet under de första åren under 1960-talet så är denna i allmänhet svagt avtagande eller stationär för huvuddelen av de undersökta grupperna. Denna utveckling ger nu inget stöd för att de allmänt ökande bostadskostnader skulle bidraga till ett ökande hjälptagande. Nu måste man dock komma ihåg att arbetsmarknaden var god under dessa år varför effekterna av ökade bostadskostnader kan få en fördröjd effekt.

I ett längre perspektiv kan effekterna av den relativt kraftiga bostadssaneringen under senare delen av 1950 talet och 1960-talet betytt mera för hjälptagandet än hyreshöjningar i nyproducerade lägenheter.

flyttar från omoderna billiga bostäder till moderna och dyrare bostäder måste kostnadsutvecklingen för bostäder vara avsevärt kraftigare än vad den allmänna kostnadsutvecklingen kan ge skäl att antaga. De ökande bostadssubventionerna, som inte kunnat göras till föremål för någon mera ingående undersökning, kan i vissa fall eliminera de negativa ekonomiska effekterna av denna utveckling för barnfamiljer och pensionärer. Kvar står dock stora grupper som icke kan ha kommit i åtnjutande av bostadsbidrag och följdaktligen också fått mycket kraftigt ökade kostnader för bostäder, vilket kan leda till ett socialhjälpsbehov.

Som en avslutande utlösande faktor tar Korpi upp ett ökande barnantal. Denna faktor får ses som ett exempel på en behovsökande faktor. Korpi menar, vilket även visats i denna undersökning tidigare, att vid tre eller flera barn så ökar de giftas socialhjälpsbenägenhet kraftigt. Bland de ensamstående ökar hjälpbehovet kraftigt redan vid första barnet. Ett ökat antal minderåriga barn i en familj är självfallet behovsökande. Men nedkomst och vårdnaden av ett barn under dess första levnadstid kan även verka resursminskande i de fall kvinnan förvärvsarbetar.[49] I Korpis modell ingår de ekonomiska konjunkturerna bland de betingande faktorerna. Det har här ansetts att det är rimligare att föra växlingar i efterfråga på arbetskraft till modellens tredje nivå, utlösande faktorer. Det är självklart att en period av ökande arbetslöshet minskar många familjers ekonomiska resurser. Speciellt kännbar måste arbetslösheten vara i de fall där man står utan arbetslöshetsförsäkring.

I sin undersökning av hjälptagandet har Korpi ägnat ett relativt stort utrymme åt konjunkturer, arbetslöshet och socialhjälp. För perioden 1956–1969 kan 44 % till 66 % av variationen i hjälptagandet för olika familjetyper (antal hjälpfall) förklaras utifrån konjunkturella förändringar (antal arbetslösa) under perioden. Om man korrigerar trenden för antalet hjälpfall och mäter sambandet mellan avvikelsen från den lineära trenden och andelen arbetslösa bland de arbetslöshetsförsäkrade ökar det statistiska sambandet, enligt Korpi, mellan hjälptagandet och arbetslösheten.[50] Det går med relativt enkla metoder att öka precisionen för de olika skattningarna. Redan innan korrelationen beräknas kan man komma ifrån störningar härledda från befolkningstillväxten genom att beräkna olika gruppers socialhjälpsbenägenhet.[51]

[49] Korpi, W., a.a. s. 115.

[50] Korpi, W., a.a. s. 46ff.

[51] I denna undersökning har andelen arbetslösa av samtliga anslutna till fackförbunden arbetslöshetsförsäkrade använts som mått på växlingar i efterfrågan på arbetskraft och det kan då endast ses som ett grovt estimat. Framförallt går det inte att uttala sig om några absoluta nivåer utan det är endast möjligt att se på förändringar över tiden i stora drag. Det finns även svårigheter med jämförelsen över tiden då äldre uppgifter före 1957 avser årsmedeltal av antalet arbetslösa inom fackförbunden. Från och med 1956 redovisas arbetslösa arbetslöshetsförsäkrade. De båda typerna har kedjats ihop till ett index med 1956 som basår.

Det är självklart att man kan diskutera vilket mått på efterfrågan på arbetskraft som är det bästa. Men det torde vara svårt att ta fram ett mått som är bättre än ovan angivna index för den period som denna undersökning avser att behandla.

SÅ 1945–1966.

Tabell 53. Andel variation i skilda civilstånds- och åldersgruppers hjälpbenägenhet som kan förklaras av variationer i arbetslösheten i hela riket 1945–1965 (R^2).

Civilstånd	Åldersklass 16–29 år	30–39 år	40–49 år	50–59 år	60–66 år	67–w år
			1945–1965			
Ej gifta män	0,61	0,20	0,55	0,37	0,16	0,02
Ej gifta kvinnor	0,05	0,07	0,35	0,15	0,10	0,04
Gifta män	0,52	0,62	0,21	0,22	0,10	0,03
			1950–1965			
Ej gifta män	0,61	0,37	0,71	0,45	0,21	0,02
Ej gifta kvinnor	0,00	0,25	0,66	0,15	0,03	0,07
Gifta män	0,64	0,64	0,24	0,16	0,01	0,07
			1955–1965			
Ej gifta män	0,83	0,30	0,74	0,81	0,67	0,34
Ej gifta kvinnor	0,01	0,19	0,71	0,41	0,27	0,02
Gifta män	0,81	0,90	0,58	0,59	0,48	0,06

Källor: SOS, Fattigvården/Socialvården 1945–1965; SOS, Folkräkningen, 1945, 1950, 1960 och 1965; SOS, Folkmängdens förändringar 1962–1965; SÅ. 1945–1966.

Vid genomgången av utvecklingen i socialförsäkringssystemet och hur detta påverkat hjälptagande har det visats att förändringar i pensionssystemet kraftigt påverkat hjälpbenägenheten i de äldre åldersklasserna. Om man mäter sambandet mellan hjälptagande och arbetslöshet kan man således förvänta sig att sambandet varierar mycket kraftigt mellan olika åldersklasser, vilket även skall visas i denna undersökning.

Korpis slutsats om att det finns ett samband mellan hjälptagande och arbetslöshet under perioden 1956 till 1969 gäller även för perioden 1945–1965. Vidare pekar de beräkningar på som gjorts i denna undersökning – något som även Korpi påpekar – att sambandet mellan hjälptagande och arbetslöshet tenderar att öka över tiden. Sambandet mellan hjälptagande och arbetslöshet är dock icke alldeles entydigt när detta undersökes utifrån en disaggregerad population.

Icke oväntat erhålles i det närmaste inget samband mellan arbetslöshet och socialhjälpstagande i den äldsta åldersklassen, ty här domineras utvecklingen i hjälptagandet kraftigt av de förbättrade pensionsvillkoren. I övriga åldersklasser är sambandet för vissa åldersklasser starkt medan det i andra åldersklasser inte förekommer något samband. Bilden är splittrad.

Om man går ett steg vidare är det möjligt att renodla utvecklingen i hjälptagandet ytterligare. För det första har det tidigare i denna undersökning visats att den del av den allmänna sjukförsäkringen som avser ersättning för vård har ändrat förutsättningarna för hjälptagandet kraftigt. I och med lagen om allmän sjukförsäkring minskar antalet hjälpfall med hjälp till vård. För den tidigare delen av undersökningsperioden har det visats att utvecklingen i pensionsförsäkringssystemet även påverkar antalet hjälptagare med hjälp till vård. Om man i stället för att använda samtliga hjälptagare som utgångspunkt för beräkningarna av de olika gruppernas socialhjälpsbenägenhet använder enbart de hjälptagare som haft hem-

Tabell 54. Andel variation i skilda civilstånds-åldersgruppers hjälpbenägenhet, hemunderstöd per 1000 invånare, som kan förklaras av variationer i arbetslösheten i hela riket 1950–1965.

Civilstånd	Åldersklass					
	16–29 år	30–39 år	40–49 år	50–59 år	60–66 år	67–w år
			1950–1965			
Ej gifta män	0,62	0,76	0,72	0,67	0,66	0,01
Ej gifta kvinnor	0,18	0,74	0,77	0,18	0,12	0,29
Gifta män	0,64	0,79	0,66	0,76	0,29	0,19
			1955–1965			
Ej gifta män	0,71	0,77	0,76	0,66	0,71	0,00
Ej gifta kvinnor	0,20	0,69	0,81	0,19	0,21	0,33
Gifta män	0,76	0,83	0,67	0,79	0,30	0,23

Källor: Se tabell 53.

understöd som bas för beräkningar eliminerar man de institutionellt betingade fluktuationerna i hjälpbenägenheten. Ytterligare en korrigering bör dock vidtagas. I det avsnitt som behandlade hemunderstödets utveckling visades det att hjälpbenägenheten mätt i termer av antalet hjälpfall med hemunderstöd per 1 000 vuxna invånare tenderade att öka över tiden för vissa grupper. Genom att korrigera de olika trenderna, dvs mäta den relativa avvikelsen mellan de observerade värdena och den lineära trenden, kan man komma ifrån detta problem.

Efter de gjorda korrigeringarna med avseende på befolkningens socialhjälpsbenägenhet framstår sambandet mellan hjälptagande och arbetslöshet mycket klarare. Om man mäter samvariationen mellan arbetslöshet för perioden 1950—1965 respektive perioden 1955—1965 erhålles mycket måttliga skillnader mellan de olika mätningarna. Det måste således anses att det är tveksamt om den del av understödstagandet som utgör erhållandet av hemunderstöd har blivit mera konjunkturkänsligt över tiden.

Även när samvariationen mellan hjälptagande och arbetslöshet mätes med utgångspunkt från de hjälptagare som erhållit hjälp till hemunderstöd erhålles kraftiga skillnader mellan de olika åldersklasserna. Att den äldsta åldersklassen uppvisar i det närmaste inget samband mellan de två variablerna är icke oväntat mot bakgrund av de tidigare förda diskussionerna om pensionssystemets påverkan på hjälptagandet. Samma förhållande gäller hjälptagandet för de gifta männen och de ej gifta kvinnorna i åldersklassen 60—66 år. För övrigt är samvariationen stark mellan arbetslöshet och hjälptagande i samtliga åldersklasser utom två, ej gifta kvinnor 16—29 år och ej gifta kvinnor 50—59 år. Den bristande samvariationen mellan arbetslöshet och hjälptagande i de båda åldersklasserna är förbryllande. Till viss del kan detta för den yngsta åldersklassen vara en funktion av en hög rörlighet som leder till att det uppstår dubbelräkningar i socialhjälpsstatistiken vilka i sin tur kan ha ett utvecklingsförlopp som samvarierar negativt med konjunkturerna. Men denna faktor torde endast kunna förklara den bristande samvariationen till en mindre del. För övrigt kan endast antagas att ej gifta kvinnor i åldrarna

16–29 år samt 50–59 år har en låg konjunkturkänslighet eller att det mått som här har använts för att karakterisera arbetslöshetens utveckling över tiden icke gäller för de två nämnda grupperna.

Trots att det inte går att förklara utvecklingen i hjälptagandet för samtliga grupper i aktiv ålder, utifrån utvecklingen i arbetslösheten så gäller dock för en absolut övervägande del av befolkningen att den är mycket konjunkturkänslig med avseende på hjälptagandet. När det sedan gäller att fastställa vilken vikt arbetslösheten har bland hjälptagandets orsaker kan man närma sig detta problem på flera sätt. För det första kan man se efter hur stor andel av hjälptagarpopulationen som erhållit socialhjälp pga arbetslöshet. Enligt socialhjälpsundersökningen var andelen 8,5 % i Uppsala 1964.[52] Korpi redovisar uppgifter från 1959 års socialhjälpsundersökning där andelen hjälptagare som fått hjälp pga av arbetslöshet var 21 % bland de ej gifta männen, 5 % bland de ej gifta kvinnorna utan barn, 8 % bland de ensamma mödrarna, 12 % bland de gifta utan barn samt 18 % bland de gifta med barn och 12 % för populationen i sin helhet i april 1959.[53] I hjälptagarepopulationen i denna senare undersökning finns ålderspensionärerna inkluderade, exkluderas dessa ökar andelen hjälptagare som har socialhjälp pga arbetslöshet till 14 %.[54] Differensen mellan å ena sidan andelen hjälptagare som fått hjälp pga arbetslöshet enligt 1959 års socialhjälpsundersökning i hela riket och å den andra sidan enligt 1964 års socialhjälpsundersökning i Uppsala kan vara härledd från två olika faktorer. För det första kan det föreligga lokala variationer i arbetsmarknaden. För det andra är det icke oväntat att andelen hjälptagare som har hjälp pga arbetslöshet 1959 i hela riket är högre än motsvarande andel i Uppsala 1964 då konjunkturläget är sämre 1959 än 1964. Att förändringar i arbetslösheten påverkar hjälptagandet torde således även kunna konstateras utifrån de två refererade undersökningarna. Men samtidigt indikerar de att arbetslöshet utgör en relativt begränsad orsaksfaktor om man endast ser till de faktorer som primärt utlöst hjälpbehovet. Om man jämför hjälpbenägenheten (inkl. samtliga hjälpformer) mellan 1955 och 1959 då såväl arbetslösheten som hjälptagandet uppvisar minimi respektive maximipunkter erhåller man en mycket kraftig relativ förändring i hjälpbenägenheten för vissa grupper.

Samtliga grupper utom de allra äldsta och de ej gifta kvinnorna i åldrarna 60–66 år ökar hjälpbenägenheten mellan 1955 och 1959. Den svagaste ökningen har uppmätts bland de ej gifta kvinnorna för de två åldersklasser för vilka det ej kunnat beläggas något allmänt samband mellan arbetslöshet och hjälptagande. Dock kvarstår att även dessa två åldersklasser uppvisar en högre socialhjälpsbenägenhet 1959 än 1955.

Nu är dock andelen hjälpfall med arbetslöshet som den primära hjälporsaken, enligt 1959-års socialhjälpsundersökning, mindre än vad som svarar mot den rela-

[52] Holmberg, L., a.a.

[53] Korpi, W., a.a. s. 57.

[54] 1959-års socialhjälpsundersökning, s. 42ff.

Tabell 55. Relativ förändring i socialhjälpsbenägenheten för skilda civilstånds-åldersgrupper mellan 1955 och 1959 i hela riket (procent).

Civilstånd	Åldersklasser					
	16–29 år	30–39 år	40–49 år	50–59 år	60–66 år	67–w år
Ej gifta män	38	43	36	21	21	–2
Ej gifta kvinnor	10	33	21	11	–9	–19
Gifta män	17	23	13	17	7	–8

Källor: SOS, Fattigvården/Socialhjälpen 1955 och 1959; SOS, Folkräkningen 1950 och 1960. SÅ 1951–1959.

tiva ökningen i hjälpbenägenheten mellan de två undersökta åren. Relationen mellan de två skilda sätten att mäta arbetslöshetens betydelse som orasksfaktor till hjälptagandet visar väl hur komplext det är att analysera hjälptagandets orsaker. För många av de hjälptagare som tillkommit mellan 1955 och 1959 torde med största sannolikhet icke arbetslöshet varit den primärt registrerade orsaken till hjälpbehovet. Sannolikt har även andra orsaksfaktorer spelat in, som sjukdom, alkoholproblem, stor försörjningsbörda etc. Om en person under normala konjunkturella förhållanden har svårt att erhålla full sysselsättning pga sjukdom försvåras naturligtvis hans möjligheter ytterligare vid en vikande arbetsmarknad. Söker han och erhåller socialhjälp i en sådan situation kommer han med största sannolikhet få sin sjukdom registrerad som den primära hjälporsaken. Detta förhållande är i sin tur en funktion av gällande sociallagstiftning där man i lagen skiljer på, som tidigare nämnts, för kommunen obligatorisk och frivillig hjälp. Sjukdom hör till den förra typen av hjälp och arbetslöshet till den senare typen. Förhållandet att arbetslöshet icke medger obligatorisk hjälp enligt gällande lagstiftning ger anledning till att antaga att den relativa vikten av denna hjälporsak kan komma att underskattas om man utgår ifrån socialregisterakterna.[55]

I tidigare avsnitt i denna undersökning har utvecklingen i hemunderstödets värde och varaktighet gjorts till föremål för undersökning. Där har det visats att utvecklingen i dessa variabler i stor utsträckning påverkats av utvecklingen i pensionssystemet. I detta avsnitt har det inte redovisats någon separat undersökning av hur hemunderstödets värde och varaktighet påverkas av växlingar i efterfrågan på arbetskraft. Beräkningar av samvariationen mellan å ena sidan utvecklingen i arbetslösheten och å den andra sidan hemunderstödets värde och varaktighet har genomförts, men dessa har genomgående visat på att det icke föreligger något samband mellan de olika variablerna.

[55] Genomgången av socialregisterakter i Uppsala visar på att det är vanligt att flera olika faktorer samverkar när ett understödsbehov uppstår. I denna undersökning har det tyvärr icke varit möjligt att utreda den multipla kausaliteten mellan olika faktorer närmare. En dylik undersökning skulle fordra ett helt annat källmaterial än vad som funnits tillgängligt för denna undersökning.

8.5. Sammanfattning

Avsikten med detta kapitel har varit att ge en översikt över hjälptagandets orsaker. Under början av 1970-talet presenterade Walter Korpi en undersökning av hjälptagandet efter 1950. Han sammanfattar sin undersökning med att presentera en modell för analys av hjälptagandets orsaker. Modellen innefattar tre olika nivåer orsaksfaktorer. Den första nivån kallar Korpi grundläggande faktorer och här menar han att de yttersta förutsättningarna för hjälptagandet är den ojämlikhet som förekommer i vårt samhälle. Den andra nivån betingande faktorer är individens inplacering i den socio-ekonomikt hierarkin, negativa faktorer i uppväxtfamiljen, typen av bosättningsort, kön, ålderdom och konjunkturer. Den tredje och sista faktorn, konjunkturer, har här ansetts höra till modellens tredje nivå utlösande faktorer. Övriga utlösande faktorer är enligt Korpi sjukdom, skilsmässor, makas eller makes död, flyttningar från ett land till ett annat samt barnantalet. De faktorer som gäller för modellens tredje nivå har av Korpi delats upp i två undergrupper behovsökande och resursminskande faktorer. Denna distinktion är svår att upprätthålla då flera av de utlösande faktorerna kan såväl vara behovsökande som resursminskande.

Vid genomgången av hjälptagandets orsaker har Korpis modell tagits som utgångspunkt för diskussionen. Den väsentligaste skillnaden mellan resultaten i denna undersökning och Korpis är att det här varit möjligt att även ta upp frågan om hur hjälptagandets orsaker förändras över tiden. När Korpi diskuterar sin modell gör han det i allmänhet med en statisk utgångsunkt. Undantag finns dock till vilket skall återkommas senare i denna sammanfattning.

Den yttersta förutsättningen för att människor skall söka socialhjälp är att de antingen kommit i en akut nödsituation eller inte kan upprätthålla den levnadsstandard som de betraktar som den socialt nödvändiga. Men det finns inte några möjligheter att här fastställa den socialt nödvändiga levnadsstandardens nedre gräns ty denna är relativ såväl i tiden som över tiden.

Till skillnad från många andra undersökningar har det i denna undersökning varit möjligt att mäta en hjälptagarepopulations inkomster över en relativt lång tidsperiod. Hjälptagarnas inkomster av tjänst m m ligger 1965 på samma nivå som befolkningens gjorde det första undersökningsåret 1945, vilket väl visar hur relativ den nedre gränsen för vad som uppfattas som en socialt nödvändig levnadsstandard kan vara. Utifrån denna undersökning kan man antaga att uppfattningen om var denna nedre gräns går har förflyttats kraftigt uppåt mellan 1945 och 1965.

Det är mycket svårt att i en undersökning av denna typ att med full säkerhet komma åt faktorer som ligger bakom en ökning i den socialt nödvändiga levnadsstandarden vid olika tillfällen. De subjektiva faktorerna har här fått en framskjuten plats. Detta innebär nu inte att det även kan finnas objektiva faktorer som styr utvecklingen, även om dessa har bedömts ha mindre betydelse än de rent subjektiva faktorerna. I ett bestämt fall, som ingalunda är oväsentligt, har det vi-

sats på att kostnadsutvecklingen för det billigaste tänkbara alternativet kan ha varit mycket ogynnsam för de fattigaste i samhället, nämligen bostadskostnaderna. Då är det dock icke primärt frågan om någon allmän prisökning på bostäder, utan vad som i första hand kan ha påverkat kostnadsutvecklingen är övergången från dåliga, omoderna och billiga bostäder till nya bättre men avsevärt dyrare bostäder.

När det gäller modellens mellersta nivå, de betingande faktorerna, kan det konstateras att det i allmänhet saknas material för att kunna analysera dessa närmare. En viktig förändring med avseende på en av faktorerna är dock värd att uppmärksammas. Korpi anger ålderdom som en för socialhjälp betingande faktor. Under den förra hälften av den undersökningsperiod som denna undersökning behandlar har äldre människor en hög socialhjälpsbenägenhet. För den senare delen av undersökningsperioden och då speciellt de sista åren är det tveksamt, som en följd av pensionssystemets utveckling, om ålderdom bör räknas in som en betingande faktor i modellen.

Sjukdom är den utlösande faktor som genomgående har den relativt sett tyngsta vikten över hela undersökningsperioden. Men det finns en tendens till minskad sjuklighet över tiden och det finns även en tendens till att sjukdomarna blir mindre allvarliga. Att sjukligheten minskar i hjälptagarepopulationen och att speciellt de invalidiserande sjukdomarna minskar kraftigt är icke oväntat mot bakgrund av pensionssystemets utbyggnad. Efter 1955 kan införandet av den allmänna sjukförsäkringen bidragit till att minska antalet sjuka hjälptagare, men försäkringen har i första hand bidragit till detta genom att reducera antalet hjälptagare med hjälp till vård. Mera förvånande är det relativt kraftiga inslaget av hjälptagare med lindriga sjukdomar mot bakgrund av sjukförsäkringsreformen. Den höga sjukligheten bland hjälptagarna efter 1955 måste tagas som en indikation på att sjukpenningförsäkringen gett ett ofullständigt skydd för personer med låga inkomster.

I anslutning till diskussionen om hjälptagarnas hälsotillstånd har förekomsten av alkoholproblem undersökts. Av undersökningen av hjälptagarna i Uppsala har det framkommit att andelen hjälpta personer med alkoholproblem är större 1965 än vad som är fallet 1945. Denna utveckling kan vara härledd från ett antal olika faktorer. En faktor som kan ha bidragit till andelen hjälptagare med alkoholproblem har ökat över tiden är kraftigt stegrade priser på vin och sprit.

Flyttningar mellan olika länder anger Korpi som en utlösande faktor. Enligt en undersökning från Malmö som behandlar jugoslavers ekonomiska och sociala situation finns det en "flyttningshjälpbenägenhet" bland såväl jugoslaver som svenskar som flyttat in till Malmö. Hjälpbenägenheten bland de inflyttade är dock låg. En annan aspekt på flyttningar som diskuterats i denna undersökning är flyttningar från billiga och dåliga bostäder till dyrare och bättre bostäder. Om man undersöker hur bostadskostnaderna förändras över tiden finns inget anmärkningsvårt i denna utveckling. Om man däremot förutsätter att det är en relativt homogen grupp, personer med de lägsta inkomsterna, som i ett tidigare skede bebott de

sämsta och billigaste bostäderna och att dessa successivt flyttar över till de bättre och dyrare bostäderna skulle man få en mycket kraftig stegring av bostadskostnaderna för de som har de lägsta inkomsterna. Denna genom flyttningar uppkomna kraftigt ökade bostadskostnad kan i vissa fall leda till ett hjälptagande och då i synnerhet bland de grupper som står utanför systemet med direkta bostadssubventioner under denna undersökningsperiod.

Variationer i de ekonomiska konjunkturerna har hänförts till modellens tredje nivå här till skillnad mot den ursprungliga modellen där denna faktor räknas till de betingande faktorerna. Korpis slutsats är att det finns ett samband mellan förändringar i efterfrågan på arbetskraft och hjälptagande. Omkring 60 % av variationen i hjälptagandet efter 1956 skulle kunna förklaras utifrån variationer i efterfrågan på arbetskraft. Vidare menar Korpi att hjälpbenägenhetens konjunkturkänslighet är tilltagande över tiden.

Genom att begränsa hjälptagandet till att innefatta enbart erhållande hemunderstöd och genom att eliminera effekterna av befolkningstillväxten och trendkorrigera den beroende variabeln samt att disaggregera denna har det varit möjligt att renodla bilden av samvariationen mellan efterfrågan på arbetskraft och befolkningens hjälptagande. Allmänt gäller för de ej gifta männen i aktiv ålder att en övervägande del av variationen i hjälptagandet kan förklaras utifrån växlingar i efterfrågan på arbetskraft. Samma gäller för de gifta männen som är yngre än 60 år. För de grupper bland männen där det icke gått att påvisa något samband mellan efterfrågan på arbetskraft och hjälpbenägenheten är det utvecklingen i pensionssystemet som styr utvecklingen i hjälptagandet. Bland de ej gifta kvinnorna har det endast varit möjligt att påvisa ett samband mellan efterfrågan på arbetskraft och hjälpbenägenhet inom åldersklasserna 30–49 år.

Vid de beräkningar som gjorts här går det icke att entydigt efter 1950 påvisa något ökande samband mellan efterfrågan på arbetskraft och befolkningens socialhjälpsbenägenhet. Det över tiden ökande samband som påvisats av Korpi är härlett från att de grupper som uppvisar en från konjunkturerna skild utveckling i hjälptagandet får en allt mindre relativ vikt i totalpopulationen hjälptagare -- dvs hjälptagare som får hjälp till vård och ålderspensionärer.

9. Sammanfattning

Under perioden 1945 till 1965 minskar antalet personer som har direkt socialhjälp (fattigvård före 1957) i hela riket från 233 000 till 136 000. Om man ser på utvecklingen i totala antalet hjälpfall under undersökningsperioden är denna relativt enkel att karakterisera. Antalet hjälpfall minskar mycket kraftigt, med 70 000 mellan 1947 och 1949. Denna nedgång i hjälptagandet har ett samband med att pensionsförmånerna förbättrades kraftigt 1948. Under den resterande delen av undersökningsperioden är utvecklingen relativt stabil med två maximipunkter som sammanfaller med lågkonjunkturerna i början och i slutet av 1950 talet. Däremellan, 1955, finns en minimipunkt som i tiden sammanfaller med införandet av lagen om allmän sjukförsäkring och låg arbetslöshet. Denna beskrivning av utvecklingen i hjälptagandet är helt korrekt, men mycket ofullständig. Om man disaggregerar populationen hjälpfall med avseende på ålder, civilstånd, inkomster och hjälpformer finner man flera olika och motverkande tendenser.

Om man inledningsvis ser på den relativa fördelningen mellan olika civilståndsgrupper i den undersökta populationen vid undersökningsperiodens början respektive vid dess slut finner man redan här att den genomgått en viss omstrukturering under de 21 undersökta åren. Den kraftigaste förändringen har skett med avseende på de ej gifta kvinnornas relativa andel av populationen. Det första undersökningsåret 1945 var 6 % av hjälpfallen ej gifta kvinnor med barn mot 13 % 1965. Denna grupp hjälpfall är den enda som i hela riket ökar i absoluta tal mellan 1945 och 1965 från 14 000 1945 till 18 000 1965. Andelen ej gifta kvinnor utan barn minskar från 38 % 1945 till 25 % 1965. Förskjutningarna i övriga civilståndsgruppers relativa vikt är måttlig. Andelen ej gifta män är 28 % 1945 och 29 % 1965, gifta män utan barn 12 % respektive 14 % samt gifta män med barn 15 % respektive 19%.

Om man för att eliminera effekterna av förändringar i befolkningsstrukturen beräknar hur många hjälpfall det finns per vuxna 1 000 invånare i skilda befolkningsgrupper (socialhjälpsbenägenhet) finner man att de ej gifta kvinnorna med barn har en mycket hög hjälpbenägenhet, omkring 200 enheter medan hjälpbenägenheten är omkring en femtedel för de gifta männen med barn.

De olika civilståndsgruppernas hjälpbenägenhet förändras över tiden. För ej gifta kvinnor gäller att deras socialhjälpsbenägenhet var 94 enheter 1945 mot 44 1965, de ej gifta männens socialhjälpsbenägenhet var 63 respektive 36 enheter och de gifta männen 42 respektive 24 enheter.

Om förskjutningarna i populationens civilståndssammansättning betecknas

som måttliga är det nödvändigt att karakterisera de förskjutningar som ägt rum i dess åldersfördelning som mycket kraftiga. Kraftigast har den relativa förskjutningen varit mellan populationens äldsta och yngsta medlemmar. Det första undersökningsåret var 35 % av hjälpfallen i hela riket äldre än 66 år och 12 % yngre än 30 år. Det sista undersökningsåret är andelarna 20 % respektive 22 %. Hjälpfallens medelålder minskar från 58 år 1945 till 48 år 1965. Enbart mellan 1948 och 1949 minskar den med 8 år.

När hjälpbenägenheten skall undersökas för olika åldersklasser i befolkningen är det nödvändigt att dela upp den i två delperioder där den första sträcker sig fram till och med 1949. Denna uppdelning nödvändiggörs av att det uppstår, som tidigare påtalats, ett kraftigt brott i utvecklingen 1948. Under den första delen av undersökningsperioden gäller för samtliga åldersklasser att hjälpbenägenheten är avtagande. Men utvecklingen är mycket olikartad för de olika åldersklasserna, ju äldre åldersklass som studeras desto kraftigare avtar hjälpbenägenheten. För åldersklasserna över 49 år har nedgången i hjälpbenägenheten ett klart samband med de förbättrade pensionsvillkoren. För den senare delen av undersökningsperioden gäller, om de lineära trendernas lutning beräknas för de olika åldersklassernas hjälpbenägenhet, att trenderna är i det närmaste horisontella för åldersklasserna under 40 år och negativa för övriga åldersklasser och då gäller även att lutningen är mera negativ ju äldre åldersklass som undersökes.

Går man vidare och disaggregerar populationen ytterligare och beräknar hjälpbenägenheten för olika åldersklasser i de tre huvudcivilståndsgrupperna, finner man att hjälpbenägenheten ökar under den senare delen av undersökningsperioden för såväl de ej gifta männen som de ej gifta kvinnorna i åldersklasserna 30–49 år. För övriga åldersklasser i de tre civilståndsgrupperna gäller att trenderna är i det närmaste horisontella i åldersklassen 16–29 år och negativa i övriga åldersklasser.

I absoluta tal har hjälpbenägenheten, i hela riket, för den aggregerade populationen minskat mycket kraftigt i den äldsta åldersklassen, personer äldre än 66 år, från 149 enheter 1945 till 32 enheter 1965, 79 %. För den yngsta åldersklassen är hjälpbenägenheten i det närmaste oförändrad, omkring 18 enheter såväl det första som det sista undersökningsåret.

När det gäller att kartlägga de faktorer som ligger bakom utvecklingen i hjälptagandet, och då såväl utvecklingen i positiv som i negativ riktning, är det nödvändigt att försöka klargöra förutsättningarna för hjälptagandet från olika utgångspunkter. En utgångspunkt i denna undersökning har varit att undersöka vilken betydelse utvecklingen i socialförsäkringssystemet haft för utvecklingen i såväl hjälptagandet som socialhjälpens innehåll.

För att kunna genomföra denna delundersökning har det varit nödvändigt att disaggregera hjälpfallen efter den utgående hjälpens huvudformer: hjälp till vård på fattigvårdsanstalt, hjälp till vård på sjukvårdsanstalt, hemunderstöd samt s k annan hjälp.

Hjälp till vård på fattigvårdsanstalt förekommer endast under en begränsad del

av undersökningsperioden. I och med utgången av 1948 upphör denna hjälpform. De personer som varit intagna före 1949 på fattigvårdsanstalt, och tagits upp i fattigvårdsstatistiken som hjälptagare, räknas efter 1948 som intagna på ålderdomshem och föres då över till ålderdomshemsstatistiken. Orsaken till att begreppet fattigvårdsanstalt försvinner är de förbättrade pensionsvillkoren. Före 1949 finns det relativt många människor, 35 000 i hela riket 1947, som är intagna på kommunala vårdinrättningar, utan att själva kunna erlägga vårdavgifter. Den lokala fattigvårdsstyrelsen har då erlagt vårdavgifterna och den intagne har blivit registrerad som hjälpfall. Efter pensionsreformen kan en övervägande del av de som är intagna själva betala vårdavgifterna och följdaktligen försvinner förutsättningarna för denna typ av fattigvård.

Denna hjälpform har en relativt stor omfattning, 16 % av hjälpfallen är intagna på fattigvårdsanstalt 1945 och närmare 80 % av dessa hjälpfall hade icke hjälpen till vård på fattigvårdsanstalt kombinerad med någon annan hjälpform. I och med att hjälpen till vård på fattigvårdsanstalt upphör påverkas bilden av det totala hjälptagandets utveckling kraftigt. Man kan härleda 40 % av nedgången i hjälptagandet mellan 1947 och 1949 från denna faktor. Då 58 % av hjälpfallen som var intagna på fattivårdsanstalt var äldre än 66 år går det även att antaga att huvuddelen av den framräknade effekten på hjälptagandet är lokaliserad till de äldsta åldersklasserna.

Pensionsreformen påverkar även utvecklingen i hjälpen till vård på sjukvårdsanstalt. År 1947 fanns det 56 000 hjälpfall med denna typ av hjälp. De utgjorde således 26 % av hela populationen och omkring 70 % av dessa hade icke denna hjälpform kombinerad med någon annan hjälpform. Mellan 1947 och 1949 minskar denna typ av hjälpfall med 12 000. Om man endast räknar med de som icke hade hjälpformen kombinerad med någon annan hjälpform svarar det minskade antalet hjälpfall av denna typ för 13 % av nedgången i totala antalet hjälpfall mellan 1947 och 1949.

Antalet hjälpfall med hjälp till vård på sjukvårdsanstalt upphör icke att minska i och med pensionsreformen 1948. När lagen om allmän sjukförsäkring träder i kraft 1955 ändras förutsättningarna kraftigt för denna hjälpform. Enbart mellan 1954 och 1955 minskar antalet hjälpfall med hjälp till vård med 20 000. 1960 är antalet nere i 5 000, vilket är mindre än 4 % av hela den undersökta populationen.

Hemunderstöd avser hjälp till kläder, hyra, mat och övrigt uppehälle samt läkararvoden och medicin före 1957. Denna hjälpform omfattar relativt sett det största antalet hjälpfall, omkring 60 % vid undersökningsperiodens första år och omkring 80 % efter 1955. Tre olika aspekter på hemunderstödstagandet har gjorts till föremål för undersökning här, mängden hjälpfall med hemunderstöd, hjälpens varaktighet och dess värde.

Definieras socialhjälpsbenägenheten för de olika civilstånds-åldersklasserna som antalet hjälpfall med hemunderstöd per 1 000 invånare finner man, efter 1949, en ökande hjälpbenägenhet bland relativt många grupper i hela riket. Bland de ej gifta männen ökar hjälpbenägenheten för samtliga åldersklasser utom de

som är över 59 år. För de ej gifta kvinnorna är förhållandet detsamma som för männen. Bland de gifta männen ökar hjälpbenägenheten i åldersklassen 16—29 år, den förändras icke nivåmässigt i åldersklassen 30—39 år och minskar i övriga åldersklasser.

Undersöker man de åldersklasser som har en avtagande hjälpbenägenhet mera ingående finner man att utvecklingen i pensionsförsäkringssystemet kan förklara utvecklingen i den äldre befolkningens hjälptagande efter 1948. Utvecklingen i ålderspensionärernas hjälptagande har ett mycket starkt negativt samband med de växande pensionsbeloppen. För de gifta männens del uppvisar utvecklingen i hjälpbenägenheten i åldersklassen 60—66 år en stark samvariation med växande pensionsbelopp, för förtidspensionärer, och förbättrade förutsättningar för att erhålla hustrubidrag. Utvecklingen i hjälptagandet för motsvarande åldersklass bland de ej gifta kvinnorna samvarierar, negativt, med växande pensionsbelopp samt förbättrade möjligheter att erhålla änkepension. När man har att ta ställning till vilka faktorer som påverkar utvecklingen i hjälpbenägenhet inom åldersklassen 60—66 år bland de gifta männen och de ej gifta kvinnorna måste man även ta ställning till om det är de ökande pensionsbeloppen eller de förbättrade möjligheterna att erhålla pensioner som har betytt mest för utvecklingen. De olika oberoende variablerna har satts in i lineära modeller, men det är mycket svårt att utvärdera vilka av dem som har det största förklaringsvärdet då de samvarierar kraftigt. Sannolikt är dock att de förbättrade möjligheterna att erhålla änkepensioner och hustrubidrag i högre utsträckning påverkat utvecklingen i hjälptagandet än vad som är fallet för de ökande pensionsbeloppen. Att detta förhållande kan gälla inses om man betänker att en nytillkommen pensionsförmån ger en kraftigare omedelbar inkomstökning till ett hjälpfall än vad som är fallet om en redan befintlig pension ökar.

Utvecklingen i hjälptagandet har även utifrån de lineära trenderna beskrivits som avtagande för ej gifta män i åldern 60—66 år och gifta män i åldern 50—66 år. Studerar man de observerade värdena för perioden efter 1949 finner man att anpassningen mellan dessa och de lineära trenderna är mindre god. En bättre beskrivning av utvecklingen för dessa grupper är att hjälptagandet tenderar att öka fram till slutet av 1950-talet, varefter utvecklingen åter vänder nedåt för att öka det sista undersökningsåret. Varken för dessa eller de övriga civilståndsåldersklasserna, med ökande hjälpbenägenhet, har det varit möjligt att finna någon bestämd samvariation mellan å ena sidan utvecklingen i hjälptagandet och å den andra sidan utvecklingen i socialförsäkringssystemet. Detta innebär nu icke att utvecklingen i socialförsäkringssystemet icke påverkat utvecklingen i hjälptagandet inom dessa grupper. Det utbyggda socialförsäkringssystemet bör rimligen haft en dämpande effekt på utvecklingen i hjälptagandet, mätt i antalet hjälpfall med hemunderstöd per 1 000 vuxna invånare. Det går dock icke att peka på, utöver för de grupper som redovisats tidigare här, att utvecklingen i socialförsäkringssystemet påverkat hjälptagandet så att detta minskat påtagligt för de undersökta grupperna. Det finns en mera allmän nedgång i hjälptagandet från slutet av

1950-talet fram till 1964 men denna torde till övervägande del, för de grupper som inte påverkas av förändringar inom pensionssystemet, vara härledd från en ökande efterfrågan på arbetskraft.

När hjälptagandet i form av erhållande av hemunderstöd skall undersökas är det nödvändigt att även lägga kvalitativa aspekter på utvecklingen, dvs undersöka hjälpens varaktighet och dess värde. som en följd av källmaterialets karaktär är det endast möjligt att beräkna medelvärdena för dessa båda variabler för varje enskilt kalenderår. Utvecklingen i hjälpens varaktighet kan för hela undersökningsperioden, så när som på ett par mindre undantag, karakteriseras som avtagande. Mellan det första och sista undersökningsåret minskar den genomsnittliga hjälptiden per hjälpfall från 8 månader till 4 månader i hela riket. En övervägande del av nedgången i den genomsnittliga hjälptiden, 3 månader, är lokaliserad till tidpunkten för pensionsreformen 1948. Mellan 1949 och 1965 minskar den genomsnittliga hjälptiden med totalt 0,8 månader per hjälpfall. En mycket stor del av den minskade genomsnittliga hjälptiden får ses som en effekt av pensionsreformen. De pensionärer som har hemunderstöd har i allmänhet en lång hjälptid, och då i synnerhet före 1948. Genom en kraftig avgång av pensionärer minskar den genomsnittliga hjälptiden för de kvarvarande hjälptagarna. Man får även här räkna med att de pensionärer som trots höjda pensionsbelopp kvarstannar som hjälptagare får en förkortad genomsnittlig hjälptid. Samma förhållande kan gälla för hjälptagare vilka succesivt erhåller andra och nytillkomna typer av sociala bidrag.

Det genomsnittliga hemunderstödet per hjälpfall och månad förändras över tiden. Utvecklingen i det månatliga understödet per hjälpfall är det raka motsatta mot den genomsnittliga hjälptidens. Hjälpens värde ökar kraftigt under undersökningsperiodens första del, i fast penningvärde, varefter ökningstakten avtager. Utvecklingen för denna variabel påverkas av samma krafter som påverkar utvecklingen i den genomsnittliga hjälptidens längd. Men utvecklingen i hemunderstödets storlek kan även indirekt ha ett samband med utvecklingen i pensionsbeloppens storlek. Under hela undersökningsperioden har det funnits ett frivilligt avtal mellan olika kommuner för hur ersättningar för utbetalad socialhjälp skall regleras, s k normer för interkommunal ersättning av socialhjälp. Dessa normbelopps storlek ökar över tiden som en följd av att man strävat efter att hålla dessa på ungefär samma nivå som pensionsbeloppen. Det finns klara indikationer på att de normer som tillämpats vid den interkommunala ersättningen av socialhjälp även varit normgivande för kommunerna när dessa utbetalt socialhjälp till den enskilde hjälptagaren.

De genomsnittliga belopp som utgått per månad och hjälpfall i hemunderstöd är små. 52 kronor 1945 och 119 kronor 1965, i 1949 års penningvärde i hela riket.

Det totala genomsnittliga hemunderstödet per hjälpfall och år, som är en funktion av de båda tidigare diskuterade variablerna, tenderar att öka fram till undersökningsperiodens mellersta del, 39 % mellan 1945 och 1954, varefter utvecklingen åter vänder något nedåt. Det totala hemunderstödet minskar från 574 kronor

1954, till 525 kronor 1965, i hela riket i 1949 års penningvärde.

Undersöker man hur hemunderstödet fördelar sig mellan familjetyper finner man icke oväntat att barnfamiljerna har ett högre genomsnittligt hemunderstöd än familjerna utan barn. Det första undersökningsåret är det genomsnittliga hemunderstödet för ej gifta män 330 kronor, för ej gifta kvinnor utan barn 380 kronor, för gifta män utan barn 480 kronor, för ej gifta kvinnor med barn 580 kronor samt för gifta män med barn 490 kronor. Det sista undersökningsåret är det genomsnittliga understödet för ej gifta män 294 kronor, för ej gifta kvinnor utan barn 470 kronor, för gifta män utan barn 430 kronor, för ej gifta kvinnor med barn 860 kronor samt gifta män med barn 700 kronor, allt räknat i 1949 års penningvärde för hela riket.

När det gällt att få information om den totala hjälpfallspopulationens sociala sammansättning när det gäller civilstånd och antal barn har det varit möjligt att utgå ifrån den tryckta officiella statistiken. Om man däremot har för avsikt att gå vidare för att se vilka yrkesgrupper som är frekventa inom hjälptagarepopulationen är det nödvändigt att söka svaret på denna fråga utifrån en annan typ av källmaterial. För att kunna tolka vissa utvecklingslinjer i hjälptagandet och för att kunna få en mera detaljerad kännedom om populationens sammansättning, har en intensivundersökning gjorts av personer i aktiv ålder som haft socialhjälp i Uppsala 1945, 1950, 1960 och 1965, innefattande totalt 500 hjälpfall. Vid undersökningen av uppsalapopulationen har bl.a. socialregisterakter, mantalslängder och primärmaterial till folkräkningar genomgåtts. Undersökningen av hjälptagarnas yrkesstruktur visar på att populationen är socialt homogen till sin sammansättning. Det första undersökningsåret domineras populationen av personer som helt saknat förvärvsarbete eller tillhör personer som är kroppsarbetare eller lägre tjänstemän. Även det sista undersökningsåret, 1965, är bilden i stort sett densamma som 1945, men det finns ett vidgat yrkesspektra representerat i populationen detta år. Vidare finns det 1965, vilket kan vara en för Uppsala som utbildningsstad unik företeelse, ett relativt stort antal studerande som erhåller socialhjälp.

Utifrån uppsalaundersökningen går det även att konstatera, att populationen genomgått en strukturell förändring med avseende på dess förvärvsintensitet. Hjälptagarepopulationen är i större utsträckning förvärvsarbetande 1965 än vad som är fallet 1945. Denna utveckling sammanfaller med det tidigare påtalade förhållandet att pensionärerna, i och med de förbättrade pensionsförhållandena, i allt högre utsträckning upphör med socialhjälp, vilket då även gäller personer som vid en tidpunkt har mycket låg förvärvsintensitet och uppbär socialhjälp men i och med att de erhåller pension upphör med denna – typ äldre änkor.

Populationens minskande medelålder och ökande förvärvsintensitet ger även utslag är man mäter dess inkomstutveckling – en undersökning som baserar sig på intensivstudien av hjälpfall i aktiv ålder i Uppsala. Populationens medianinkomst ökar kraftigt under undersökningsperioden. För samtliga aktledare ökar denna från 560 kronor 1945 till 2 480 kronor 1965, 343 % i fast penningvärde.

För befolkningen ökar medianinkomsten under motsvarande period från 2 660 kronor till 6 670 kronor, 121 %. Den kraftigaste uppgången i aktledarnas medianinkomst är lokaliserad till undersökningsperiodens första femårsperiod då denna ökar med omkring 100 % mot 29 % för befolkningen i sin helhet.

Undersöker man socialhjälpsbenägenheten för befolkningen i olika inkomstklasser finner man att denna är högst i de lägsta inkomstklasserna och avtager med stigande inkomst. Under det sista undersökningsåret har dock bilden förändrats på denna punkt ty vid låga inkomster är hjälpbenägenheten lägre än vid högre inkomster. Det finns således en tendens mot ökad hjälpbenägenhet i allt högre inkomstklasser under undersökningsperioden.

För att bedöma de ekonomiska villkoren för en person med soicalhjälp kan det inte anses tillräckligt att stanna vid att undersöka hans eller hennes individualinkomst, före transfereringar och skatt. I denna undersökning har även inkomsterna summerats för de hushåll vari de hjälpta personerna ingår. I ett första steg har medianinkomsten för de hjälpta hushållen beräknas före transfereringar och skatt. Jämförelser med de uppgifter som finns om befolkningens hushållsinkomster visar på att även de hjälpta hushållens inkomster är mycket låga, omkring 20 % 1945 och omkring 40 % 1965. En jämförelse mellan å ena sidan de hjälpta hushållens inkomstfördelning och å den andra sidan befolkningens visar på att det finns skäl att antaga att hjälpbenägenheten är mycket hög bland hushåll med låga inkomster, men även att hjälpbenägenheten ökar i allt högre inkomstklasser över tiden räknat i fast penningvärde.

Till denna punkt har undersökningen av hjälptagarna i relativt stor utsträckning förklarat varför hjälptagandet minskar för vissa grupper och varför man kan se en omstrukturering av populationen med avseende på ålder och vissa sociala variabler. Men kvar står frågorna varför föreligger ett socialhjälpsbehov och varför ökar hjälptagandet inom vissa grupper?

Vid diskussionen av hjälptagandets orsaker har denna utgått från en modell som presenterats av Walter Korpi i en undersökning av hjälptagandet. Korpi delar in hjälptagandets orsaker i tre nivåer: grundläggande faktorer, betingande faktorer och utlösande faktorer.

Den grundläggande faktorn för ett socialhjälpsbehov är den ojämlikhet som förekommer i vårt samhälle. Socialhjälp är ett tecken på fattigdom, enligt Korpi. Det har i denna undersökning inte varit möjligt att närmare precisera fattigdomsbegreppet, men undersökningen av såväl de hjälpta individernas som de hjälpta hushållens inkomster visar på att dessa individer och hushåll rekryteras från de lägsta inkomstklasserna. Undersökningen visar även på fattigdomens relativitet såväl i tiden som över tiden. Ett exempel på det senare är att de enskilda hjälpfallens medianinkomster 1965 ligger på samma nivå som befolkningens gjorde det första undersökningsåret 1945.

En förklaring till att hjälpbenägenheten ökat inom vissa grupper måste till stor del sökas i att inställningen till vad som skall betraktas som en socialt nödvändig levnadsstandard har förändrats över tiden. Drivkrafterna bakom denna ut-

veckling står med största sannolikhet att finna i den allmänt ökande inkomstnivån och socialförsäkringssystemets expansion.

Går man direkt vidare till de utlösande faktorerna finner man att hjälptagarepopulationen kännetecknas av en stark översjuklighet det första undersökningsåret. Sjukdomarna bland hjälptagarna är ofta mycket grava och i många fall invalidiserande år 1945. Det sista undersökningsåret är sjukligheten fortfarande mycket hög i samband med socialhjälpstagandet. Sjukdomarna har dock ändrat karaktär, de har blivit av en lindrigare art. En annan faktor som självständigt, eller mera vanligt i samverkan med sjukdom eller andra utlösande faktorer, bidragit till hjälptagandet är arbetslöshet. Det finns en stark samvariation mellan hjälpbenägenheten för befolkningen under 60 år och utvecklingen i efterfrågan på arbetskraft.

Dessa två utlösande faktorer, sjukdom och arbetslöshet, har ett speciellt intresse då det från och med 1955 funnits en allmän sjukförsäkring och under hela undersökningsperioden funnits erkända arbetslöshetskassor. Sjukdom och arbetslöshet exemplifierar två sidor av hjälptagandets orsaker. Under den senare delen av undersökningsperioden har ett relativt stort antal av hjälptagarna sjukpenning. I många fall är dock sjukpenningen för låg för att den hjälpsökande skall kunna klara sig på den. En låg inkomst ger en ännu lägre sjukpenning. Socialhjälpen träder här in som ett komplement till sjukförsäkringen.

Utifrån intensivundersökningen av hjälptagarna i Uppsala har det kunnat konstateras, vilket även stöds av andra undersökningar, att det sällan förekommer att hjälptagare är försäkrade i någon arbetslöshetskassa. Socialhjälpen får således här träda in istället för en arbetslöshetsförsäkring vid arbetslöshet.

Det som kännetecknar såväl den allmänna sjukförsäkringen som arbetslöshetsförsäkringen är att det fordras att man har haft inkomst eller förvärvsarbete för att kunna få ersättning från dessa. I det förra fallet fordras det att man skall ha relativt höga inkomster för att ersättningen vid sjukdom skall bli av en storleksordning som går att leva på. I det senare fallet måste man under ett års tid betala sin medlemsavgift till den erkända arbetslöshetskassan. Det är självklart att personer som ofta är sjuka och som av olika anledningar har svårt att ha ett stadigvarande arbete riskerar att helt hamna utanför dessa försäkringar eller erhåller mycket låga ersättningsbelopp.

Om man å den andra sidan ser på den försäkring som utgår oavsett hur inkomster och förvärvsarbete gestaltat sig tidigare, pensionsförsäkringen (exklusive den allmänna tilläggspensionen), påverkar denna hjälptagandet mycket kraftigt inom vissa målgrupper. Om Korpis tes att hjälptagandet är ett tecken på fattigdom är riktig, vilket är helt rimligt, kan man se utvecklingen i hjälptagandet som ett belägg för att försäkringar med den konstruktion som återfinnes hos sjukpenningförsäkringen och arbetslöshetsförsäkringarna inte ger den fattigaste delen av befolkningen ett tillräckligt skydd.

Intresset i denna undersökning har varit fokuserat till perioden 1945–1965. Efter 1965 tenderar hjälptagandet att öka relativt kraftigt. I den allmänna debatten

har man velat se denna utveckling som ett tecken på en nyfattigdom. Utgångspunkten har då varit det, skenbart, relativt jämna förlopp som hjälptagandet haft under hela 1950- och förra hälften av 1960-talet, där det även funnits en viss nedgång i hjälptagandet under den senare delen av undersökningsperioden som en följd av god efterfrågan på arbetskraft. I denna undersökning har det visats att det, med undantag för undersökningens sista år, under hela perioden efter 1950 funnits en växande hjälpbenägenhet inom vissa åldersklasser. Och begränsar man undersökningen till hjälpformen hemunderstöd, som tenderar att bli den allt mera dominerande hjälpformen, finner man tendenser till en ökad hjälpbenägenhet bland stora befolkningsgrupper. Denna utveckling upptäcker man inte om man studerar hela hjälptagarepopulationen sammanhållen, ty samtidigt har man ett minskat hjälptagande bland andra grupper. Det är självklart att om man har en avgång av vissa typer av hjälptagare under en relativt lång tidsperiod kommer man någon gång till en punkt där denna utveckling planar ut. Som exempel kan man ta utvecklingen i hjälpen till vård. När man kommer fram till de första åren under 1960-talet finns det så få hjälptagare av denna typ kvar att även om dessa försvann samtidigt skulle det ge ett mycket litet utslag på det totala hjälptagandet. Ett annat exempel är det minskade hjälptagande som är härlett från utbyggnaden av pensionssystemet – till slut måste man även här komma till en punkt där ytterligare förbättringar av pensionsförmånerna ger ett litet utslag på hjälptagandet.

De krafter som döljer den latenta ökningen i hjälptagandet kan förväntas avtaga i styrka under 1960-talets första år. Om man till detta förhållande lägger att konjunkturbilden försämras efter 1965, och att hjälptagandet är konjunkturkänsligt till sin karaktär, får man icke oväntat en kraftig uppgång i hjälptagandet efter 1965. Detta ökade hjälptagande kan således inte enbart ses som ett tecken på en nyfattigdom utan får i första hand ses som en funktion av en utveckling som har sina rötter i tiden långt tidigare. I andra hand kan naturligtvis denna utveckling accentueras av att vissa faktorer, av typ en kraftig uppbyggnad av och inflyttning i förortsområden med höga hyror och dålig social service, bidragit till att öka de fattigas antal.

Summary

During the period between 1945 and 1965 the number of persons in Sweden directly receiving social assistance (called "poor relief" before 1957) diminished from 233 000 to 136 000. It is relatively simple to characterise this trend in terms of the total number of relief cases during the period investigated: the number of relief cases diminishes very sharply (70 000) between 1947 and 1949. This reduction occurs in connexion with the major improvements in pension benefits in 1948. The remaining periods of the investigation exhibit a relatively stable development, with two maximums in connexion with the recessions at the beginning and end of the 1950s. A minimum occurs when the law concerning national health insurance took effect in 1955, a year with low employment. The above description of trends in social assistance is correct, yet very incomplete: a disaggregation of the relief population into groups according to age, marital status, income and types of help shows the existence of numerous different and contradictory tendencies.

To begin with, an examination of the relative distribution of the relief population into groups with respect to marital status at the beginning and end of the period investigated, respectively, shows that there exists a tendency towards restructuring during this 21-year period. The most notable change has occurred with respect to the relative proportion of unmarried women in this population. In 1945, the first year investigated, 6 % of the relief cases were unmarried women (with children), as opposed to 13 % in 1965. This relief group was the only one to increase in absolute numbers between 1945 and 1965 (from 14 000 to 18 000, respectively); unmarried woman (without children) decrease from 38 % (1945) to 25 % (1965). The redistributions in the relative weights of the remaining marital-status groups are rather moderate: for 1945 and 1965, the proportion of unmarried men is 28 % and 29 %, married men (without children) 12 % and 14 %, and married men (with children) 15 % and 19 %, respectively.

In order to eliminate the effects of changes in the population structure, a calculation may be made of the number of relief cases per 1 000 inhabitants in various population groups (social-assistance tendency); such a calculation yields a very high tendency for unmarried women (with children), some 200 units, while the tendency for married men (with children) is approximately one-fifth of that level. The social-assistance tendency for the various marital-status groups changes over time. For unmarried women, it was 94 units in 1945, and 44 in 1965; for unmarried men, it was 63 and 36 units, respectively; and for married men it was 42 and 24 units, respectively.

Although the redistributions in the marital-status composition of the population are designated as moderate, those which have taken place in their age distributions must be regarded as quite severe, above all the relative shift between the oldest and youngest members of the population. During the first year investigated, 35 % of the relief cases in Sweden were older than 66 and 12 % younger than 30. During the last year investigated, their proportions were 20 % and 22 %, respectively. The average age of relief recipients decreased from 58 (in 1945) to 48 (in 1965). During 1948–49 alone, it diminished by 8 years.

In order to investigate the social-assistance tendency for the various age groups of the population, it is necessary to divide the twenty years at issue into two subperiods, the first of which contains the years up to and including 1949. This division is a result of the above-mentioned abrupt change in developments in 1948. During the first sub-period, the tendency is downward for all age groups. This development is nevertheless very different from group to group: the older the age group studied, the more rapidly the tendency is reduced. For age groups older than 49, this reduction in social-assistance tendency is clearly related to improved pension benefits. For the second subperiod of the investigation, a calculation of the slope of the linear trends for the various age groups' social-assistance tendency shows that the trends are approximately horizontal for age groups below 40 and negative for the other age groups; moreover, the slope becomes increasingly negative for increasingly older age groups.

A further disaggregation of the population, calculated upon the social-assistance tendency for various age groups within the three main marital-status groups, shows that the tendency increases during the second sub-period of the investigation for both unmarried men and unmarried women in age groups 30–49. The trends for the other age groups in the three marital-status groups are approximately horizontal for the age group 16–29 and negative for the other age groups.

In absolute numbers, the social-assistance tendency for the aggregate population in Sweden has very strongly diminished for the oldest age group, persons older than 66: from 149 units (1945) to 32 units (1965), or 79 %. For the youngest age group the tendency is approximately unchanged, some 18 units for both the first and the last year investigated.

In order to determine the factors behind developments in social-assistance tendencies (developments in both positive and negative directions), an attempt must be made, from various starting points, to elucidate the presuppositions for relief. One starting point for the present investigation has been the investigation of the importance developments within the social insurance system have had for developments within social assistance, as well as for the contents of this assistance. This sub-investigation has necessitated the disaggregation of relief cases according to the main forms of help granted: help for care at poor-relief centres, help for care at medical centres, home support and so-called other help.

Help for care at poor-relief centres occurs during only a limited part of the period examined. This form of assistance ceased at the end of 1948. Those admit-

ted into poor-relief centres before 1949 and included in poor-relief statistics as recipients are after 1948 counted as being admitted to retirement homes, and are therefore transferred to retirement-home statistics. The concept of "poor-relief centres" disappears because of the improved pension benefits. Before 1949 there were a relatively large number of people (35 000 in Sweden in 1947) residing in county care centres but unable themselves to pay for care; their fees were then paid by the local poor-law board, and those so admitted were registered as relief cases. Subsequent to the pension reform, the great majority of those admitted could themselves pay their own fees, so that the prerequisites for this type of poor relief no longer exist.

This type of relief was relatively extensive, 16 % of all relief cases in 1945 being admitted to poor-relief centres, and nearly 80 % of whom did not receive help for care at poor-relief centres combined with other forms of help. The cessation of assistance for care at such centres greatly affects the total relief picture: 40 % of the reduction in relief between 1947 and 1949 can be attributed to this factor. Because 58 % of the relief cases admitted into the poor-relief centres were older than 66, it may also be assumed that the major part of the calculated effect on assistance statistics is localised to the oldest age group.

The pension reform also affected assistance for care at medical centres. In 1947 there existed 50 000 relief cases with this type of help, or 26 % of the entire relief population; some 70 % of such relief cases received only assistance for care at such centres and no other type of assistance. Between 1947 and 1949, this type of relief case diminished by 12 000. Including only those which did not receive both this and other forms of help, the diminished number of relief cases of this type accounts for 13 % of the reduction in the total number of relief cases between 1947 and 1949.

The number of relief cases involving assistance for care at medical centres did not cease to decrease when the 1948 pension reform took effect. When the law concerning national health insurance took effect in 1955, it radically affected the basis for this form of help. Between 1954 and 1955 alone, the number of relief cases involving assistance with such care diminished by 20 000. In 1960, the number had been reduced to 5 000, which is less than 4 % of the population investigated.

Home support consists of help with clothes, rent, food and other living expenses, as well as doctor's fees and medicine (before 1957). This form of help includes, relatively speaking, the greatest number of relief cases, some 60 % during the first year investigated and some 80 % after 1955. The present investigation has concentrated upon three different aspects of home support: the number of relief cases with home support, its duration, and its monetary value.

If the social-assistance tendency is calculated for the various marital-status/age groups, using the number of relief cases with home support per 1 000 inhabitants, it will be found that after 1949 there exists among relatively many groups an increasing tendency to seek help. The tendency for unmarried men increases for all

age groups except those over 59. The situation is identical for unmarried women. The tendency to seek assistance increases in the youngest age group (16–19) for married men, remains at the same level for the 30–39 group, and diminishes for the other age groups.

A closer investigation of the age groups exhibiting a decreasing tendency to seek help reveals that the development of the national pension insurance system can explain post-1948 assistance trends for the older population groups. Assistance trends for old-age pensioners exhibit a very strong negative relation to the growing pension payments. Assistance trends for married men in the 60-66 age group exhibit a strong covariation with increasing pension benefits for early-retirement pensions and improved regulations for wife's supplements. Assistance trends for the equivalent age groups among unmarried women covary negatively with increasing pension benefits, as well as improved regulations for widow's pension. The decision as to which factors affect assistance trends for the 60-66 age groups (married men and unmarried women) involves the decision as to whether it is the improved pension benefits or the more liberal policy in granting pensions which has been most important for these developments. The various independent variables have been incorporated into linear models, but it has proved very difficult to ascertain which model has the highest explanatory value, as they covary strongly. It is nevertheless probable that the more liberal policy in granting widow's pensions and wife's supplements has more greatly affected developments within the assistance field than have the increasing pension benefits. This may be more easily understood by considering the fact that a newly-received pension benefit supplies a larger immediate increase in income for a relief case than does an increase in a pension already held by the person in question.

With the linear trends as a basis, assistance trends have also been described as diminishing for unmarried men between 60 and 66, and for married men between 50 and 66. The actual trends after 1949, however, exhibit a less satisfactory agreement with the linear trends. A better description of the trends for these groups is that the assistance tends to increase until the recession at the end of the 1950s, after which it once again turns downwards, only once again to increase during the final year investigated. Neither for these nor for the other marital-status/age groups with increasing tendencies for assistance has it been possible to find any specific covariation between, on the one hand, developments in assistance and, on the other, developments within the national social insurance system. Nevertheless, this does not imply that developments within the national social insurance system have not affected developments within assistance for these groups: the expanded national social insurance system can (and reasonably should) have had a dampening effect upon assistance trends, as measured by the number of relief cases with home help per 1 000 inhabitants. With the exception of the groups noted above, it is nevertheless impossible to demonstrate that developments in the national social insurance system have in fact affected assistance such that it noticeably decreased. There does exist a more general decrease in assistance from the end of the

1950s until 1964, but this decline presumably is to a great extent—for those groups not affected by changes within the pension system—to be traced to an increasing demand for labour.

The investigation of assistance in the form of home assistance requires the inclusion of qualitative aspects of development, as well: i.e. the help must be investigated in terms of duration and monetary value. As a consequence of the nature of the source material, it is only possible to calculate the average value for both these variables per calendar year. With a few minor exceptions, the trend for length of assistance may, for the entire period investigated, be characterised as decreasing. The national average period of assistance per relief case diminishes between the first and last years investigated from 8 to 4 months. The greatest part of the reduction in the average period of help, 3 months, is localised to 1948, when the pension reform occurred. Between 1949 and 1965, the average help period diminished a total of 0.8 months per relief case. A very large portion of the reduction in the average period of help may be regarded as an effect of the pension reform. Pensioners with home assistance usually receive help for a long period, particularly before 1948. A sharp drop in the number of such pensioners leads to a decreased average period of help for the remaining recipients. Here as well, it may be assumed that those pensioners who, in spite of increased pension benefits, remain recipients also receive help for a shorter average period. The same conditions also are valid for recipients who successively receive other and newer types of social benefits.

Moreover, the average home assistance per relief case and month changes over time. Developments for the monthly support per relief case are completely contrary to those for the average period of relief: the amount (in real value) of this assistance increases sharply during the first sub-period of the investigation, after which the rate of increase decreases. Developments for this variable are affected by the same forces as those affecting the trend in the average length of the assistance period. But trends in the size of home assistance can also indirectly be related to trends in the size of pension benefits. Throughout the period investigated, there existed a voluntary agreement between various municipalities (*kommuner*) as to how the compensation for social assistance should be regulated, the so-called norms for inter-municipal compensation for social assistance. The size of such payment norms increases over time, as a consequence of municipal attempts to maintain such payments at approximately the same level as for pension benefits. There are clear indications that the norms employed for inter-municipal compensation for social assistance have also been norm-setting for municipalities when giving social assistance to the individual relief case. The national average amounts allotted per month and relief case for home assistance are small: in 1949-indexed values, 52 crowns in 1945 and 119 crowns in 1965.

The total average home assistance per relief case and year, which is a function of the two above-mentioned variables, tends to increase until the middle of the period investigated, 39 % between 1945 and 1954, after which the trend turns

downward. In 1949-indexed values, the total national home assistance diminishes from 574 crowns in 1954 to 525 crowns in 1965.

An investigation of how home assistance was allotted to various types of families yields the not unexpected conclusion that families with children have a higher average home assistance than families without children. During the first year investigated, the national average home assistance for unmarried men was 330 crowns, for unmarried women without children 380 crowns, for married men without children 480 crowns, for unmarried women with children 580 crowns, and for married men with children 490 crowns. During the final year investigated, the national average assistance for unmarried men was 294 crowns, for unmarried women without children 470 crowns, for married men without children 430 crowns, for unmarried women with children 860 crowns, and for married men with children 700 crowns, all calculated in 1949-indexed values.

It has been possible to employ official published statistics when obtaining information about the social composition of the total relief-case population, with respect to marital status and number of children. An investigation attempting to examine which employment categories frequently appear in the assistance population requires a separate type of source material. In order to interpret certain developmental trends for assistance, and to obtain a more detailed knowledge of the composition of the assistance population, an intensive investigation has been made of persons of "active" ages who have received social assistance in Uppsala during 1945, 1950, 1960 and 1965, comprising a total of 500 relief cases. The investigation of the Uppsala population included *inter alia* files from the social register (which covers all relief cases), population registers and raw material from censuses. The investigation of the employment structure of assistance recipients shows that the population is socially homogeneous in its composition. During the first year investigated (1965), as well, the picture is approximately the same as in 1945, but in 1965 there exists a broadened spectrum of employments represented in the population. In 1965 there also are a relatively large number of students who received social assistance, which perhaps is a circumstance unique to Uppsala as a city which is an educational centre.

The Uppsala investigation also allows the conclusion that the population in question has undergone a structural change with respect to its occupational intensity. The recipient population in 1965 is to a larger extent than in 1945 a working population. This development concides with the above-mentioned circumstance that pensioners, due to the improved pension benefits, to an ever-increasing extent stop taking social assistance; this is also valid for persons who at a particular point in time have very low employment intensity and who receive social assistance, but who cease to receive such assistance when they receive a pension—people such as older widows.

Another investigation based upon an intensive study of relief cases in active ages in Uppsala demonstrates that the diminishing average age and increasing employment intensity affect the income of the relief population: its median income

increases sharply during the period investigated. For heads of relief households as a whole it increased from 560 crowns in 1945 to 2 480 crowns in 1965, a 343 % increase in real value. The median income for the entire Swedish population during the equivalent period increased from 2 660 crowns to 6 670 crowns, or 121 %. The sharpest increase in the median income of the heads of relief households is concentrated to the first five years of the period investigated: their mean income increases by approximately 100 %, as opposed to 29 % for the population as a whole.

An investigation of the social-assistance tendencies exhibited by the various income groups of the Swedish population shows that this tendency, naturally enough, is highest in the lowest income groups and decreases with increasing income. During the final year investigated, however, the picture shifted on this point, because the social-assistance tendency is lower at lower incomes than at higher ones. There thus exists a trend towards increased social-assistance tendency in ever higher income groups during the period investigated.

A satisfactory assessment of the economic conditions experienced by a person receiving social assistance cannot be obtained merely by investigating his or her individual income before transfers and taxes. The present investigation has also included the total incomes for the households to which the relief recipients belong. As a first step, the median income for the households thus aided has been calculated before transfers and taxes. Comparisons with the data available for household incomes for the population at large show that also the incomes for the households thus helped are quite small, approximately 20 % in 1945 and approximately 40 % in 1965. A comparison between, on the one hand, the income distribution for the households thus helped, and on the other, that of the population at large supports the assumption that the tendency to receive assistance is very high among households with low incomes, but that this tendency also increases in ever higher income groups over time, calculated in real values.

Concerning this point, the investigation of relief recipients has to a relatively large extent explained why assistance diminishes for certain groups and why a restructuring of the population is discernable with respect to age and certain social variables. There nevertheless remain the questions as to why the need for social assistance exists and why such assistance increases within certain groups. The present discussion of the reasons for social assistance has been based upon a model presented by Walter Korpi in an investigation of social assistance. Korpi divides these reasons into three levels: basic factors, conditioning factors and triggering factors.

The basic factor producing the necessity for social assistance is the inequality which exists in our society. Social assistance is a sign of poverty, Korpi states. The present investigation has not more closely specified the concept of poverty, but the investigation of both the individuals and the households receiving assistance indicates that these individuals and households are recruited from the lowest income groups. The investigation further shows that poverty is relative both in and over ti-

me. An example of its temporal relativity is the fact that the median income of the individual relief recipient in 1965 lies at the same level as that of the population in general during the first year investigated, 1945.

The explanation of the fact that the tendency to receive assistance increases within certain groups must to a great extent be sought in the fact that the attitude towards what is regarded as a socially necessary standard of living has changed over time. The motivating factors behind this development are in all probability to be found in the generally increasing income level and the expansion of the social insurance system.

Turning directly to the triggering factors, one notes that the recipient population is strongly characterised by excessive illnesses during the first year investigated. These illnesses are frequently very severe and in many cases produce invalidisation. During the final year investigated, illness is still very frequent in connexion with social assistance. The diseases involved are nevertheless of a changed character: they are milder. Another factor which, either alone or (more frequently) in connexion with sicknesses or other triggering factors, has contributed to the social-assistance tendency is unemployment: there exists a strong covariation between the tendency for the population under 60 to accept assistance and trends on the labour market.

These two triggering factors, sickness and unemployment, are of particular interest, because national general health insurance has existed since 1955 and because throughout the investigation there have existed recognized unemployment insurance funds. Sickness and unemployment exemplify two aspects of the reasons for accepting assistance. During the latter part of the period investigated, a relatively large number of relief recipients have had sickness benefits. Nevertheless, in many cases these benefits have been too low for the sick person to live on them. A low income means an even lower sickness benefit: here social assistance steps in as a complement to national health insurance. The intensive investigation of relief recipients in Uppsala has led to the conclusion (supported by other investigations, as well) that relief recipients only rarely are insured in an unemployment i surance fund. Thus, social assistance, rather than unemployment, must intercede during unemployment.

Characteristic for both general health insurance and unemployment insurance is the demand that the recipient have income or employment in order to obtain benefits from these insurances. In the case of the former, it is necessary to have a relatively high income, if the benefits it provides are to be sufficient to live on. In the case of the latter, the recipient must already have paid membership fees to the recognised unemployment insurance fund for at least one year. Obviously, persons who are frequently ill and who for various reasons have difficulty in keeping steady employment run the risk of either being ineligible for such insurances or receiving very small benefits.

On the other hand, an examination of the insurance benefits paid out, regardless of the form of previous income and employment, shows that pension insuran-

ce (excluding the supplementary pension, ATP) affects this assistance quite strongly within certain categories. Given the quite reasonable assumption by Korpi, i.e. that social assistance is a sign of poverty, developments in such reception may be regarded as proof that these insurances (with the construction given health insurance and unemployment insurance) do not provide the poorest part of the population at large with a sufficient protection.

The present investigation has focused upon the period 1945–1965. After 1965, social assistance tends to increase relatively rapidly. Public opinion has tended to regard this development as a sign of a "new poverty". The basis for this was what appeared to be the relatively even developments in social assistance throughout the 1950s and the first half of the 1960s, including a certain decrease in such assistance during the latter part of the period investigated, as a result of a good demand for labour. The present investigation has shown that, with the exception of the final year of the investigation, for certain age groups there existed throughout the period after 1950 a growing social-assistance tendency. If the investigation is limited to the home-assistance form of help, which tends to become the ever more dominant form of assistance, this tendency toward an increased willingness to accept help is found among large groups of the population. This development will not be noticed if the entire recipient population is studied simultaneously, because there exists a simultaneous reduction in assistance to other groups. Clearly, the reduction of certain types of recipients during a relatively long period of time will ultimately lead to a point where this development levels off. Developments within social assistance for various forms of care may serve as an example. By the early 1960s, there remain so few recipients of this type of assistance that even if they were to disappear simultaneously, it would produce only a slight change in the total assistance. Another example is furnished by the diminished assistance resulting from the expansion of the pension system—here, as well, a point is reached where further improvements in pension benefits and the like yield but small changes in assistance.

The forces which conceal the latent increase in assistance can be assumed to have diminished in force during the very early 1960s. If the approaching recessionary tendencies after 1965 are added, and if assistance is assumed to be sensitive to changes in the economic climate, then it is hardly surprising that a strong upswing is registered in assistance after 1965. This increased assistance therefore cannot be seen merely as a sign of a "new poverty", but should primarily be regarded as a function of a development which is rooted in much earlier conditions. Secondarily, of course, this development can be accentuated by certain factors, such as strong expansion of and migration to suburbs with high rents and poor social service, all of which contribute to an increase in the numbers of the poor.

Käll- och Litteraturförteckning

Otryckta källor:

Uppsala stads socialförvaltning:
Socialregisterakter 1945–1965.
Primärmaterialet till SOS, Fattigvården 1950–1956, avskrift.
Primärmaterialet till SOS, Socialhjälpen 1957–1960, avskrift.
Primärmaterialet till SOS, Socialvården, 1961–1965, avskrift.
Registerkort över hjälpbelopp m.m. 1961–1965.
Register över socialhjälpstagare, folkbokföringsnummer.
Register över socialhjälpstagare, aktnummer.
Anvisningar till Fattivårdsstatistiken 1945.
Anvisningar till Socialhjälpsstatistiken 1957.
Holmgren, L., Strukturundersökningen av 1964 års socialhjälpsklientel. Stencil. Uppsala, december 1966.

Barnavårdsnämndens arkiv, Uppsala stad:
Registerkort över hjälpbelopp m.m. 1944–1960.

Lokala skattemyndigheten, Uppsala stad:
Inkomstlängder för Uppsala stad inkomståren 1950, 1960 och 1965.
Debiteringslängder för Uppsala stad inkomståren 1950, 1960 och 1965.
Mantalslängder för Uppsala stad 1950, 1951, 1960, 1961, 1965 och 1966.

Länsstyrelsen Uppsala län:
Plåtavtryck 1946–1965.

Landsarkivet, Uppsala:
Inkomstlängder för Uppsala stad inkomståret 1945.
Mantalslängder för Uppsala stad 1946.

Uppsala domkyrkoförsamling, Uppsala:
Kyrkböcker 1945–1965.
Böcker över avflyttade 1945–1965.
Böcker över avlidna 1945–1965.

Uppsala läns försäkringskassa:
Sjukkort 1960 och 1965.

Socialhögskolan, Örebro:
Schön, J., Analys av socialhjälpens kostnadsutveckling. Stencil – 3-betygsuppsats i samhällsekonomi med socialpolitik. Örebro 1971.

Uppsala stads fastighetskontor:
Register över familjebostadsbidrag 1955–1965.

Uppsala läns länsarbetsnämnd:
Registerkort över utbildningsbidrag m.m. 1955–1965.

Statistiska Centralbyrån, Stockholm:
Primärmaterialet till SOS, Fattigvården, 1945, Uppsala stad.
Primärmaterialet till SOS, Folkräkningen, 1960, Uppsala stad.
Primärmaterialet till SOS, Folk- och bostadsräkningen, 1965. Uppsala stad.
Råtabeller till SOS, Folkräkningen 1945 och 1950.
Inkomsttabeller för Uppsala stad 1960–1965.
Nytt register över femtondefödda. SCB, byrån för befolkningsstatistik. Stencil. 20.4.1964. Avskrift den 3.8.1966.
Utredning ang. interkommunala ersättningsnormer 1948.
Utredning ang. interkommunala ersättningsnormer 1953.

Uppsala stads planeringsavdelning:
Råtabeller till SOS, Folkräkningen 1960.

Göteborgs stads statistiska kontor, Utredningsavdelningen:
Inkomststatistik för tio större städer, taxeringsåren 1961–1966. Stencil 17.4.1967.

Stockholms socilförvaltning:
Socialhjälpsärenden med långvarig hjälptid. Stencil. 21 januari 1964.

Göteborgs socialförvaltning:
Socialhjälpsundersökningen i Göteborg 1967. Stencil. 11.12.1968.

Socialförvaltningen i Malmö:
Jugoslaver i Malmö. Stencil. 15 september 1967.

Svenska kommunförbundet, Stockholm:
Fattivårdsstyrelsernas samarbetsdelegataion, taxebestämmelser och anvisningar 1945–1953.
Svenska Socialvårdsförbundet, taxedelegationen för socialhjälp 1955–1963.
Svenska stadsförbundet – Svenska kommunförbundet, rekommendationer ifråga om ersättningsbestämmelser beträffande kommunernas inbördes ersättningsskyldighet enligt socialhjälpslagen 1963–1965.
Protokoll fört vid fattigvårdsstyrelsernas taxedelegations sammanträde 1944.
Brev från Svenska socialvårdsförbundet, taxedelegationen för socialhjälp till anslutna socialnämnder. 30 juni 1960.

Gertrud Lindahl, Uppsala:
Lindahl, G., P.M. ang. bostadsförhållanden i Uppsala för familjer med 3 eller flera minderåriga barn. Stencil. Uppsala 1947.

Tryckta källor och litteratur:

SOS, Folkräkningen 1945
SOS, Folkräkningen 1950
SOS, Folkräkningen 1960
SOS, Folk- och bostadsräkningen 1965
SOS, Fattigvården 1945–1956
SOS, Socialhjälpen 1957–1960
SOS, Socialvården 1961–1965
SOS, Befolkningsrörelsen 1952–1960
SOS, Folkmängdens förändringar 1961–1965
SOS, Folkpensioneringen 1937/39–1950
SOS, Folkpensioneringen m.m. åren 1951–1962
SOS, Allmän försäkring 1963–1965
SOS, Ensamstående mödrars sociala och ekonomiska förhållanden 1955
SOS, Socialvård, 1959 års socialhjälpsundersökning
SOS, Socialhjälpsundersökningen 1968
Statistisk Årsbok 1945–1966 (SÅ)
Benzel, R., Inkomstfördelningen i Sverige. Uppsala 1953
Broberg, R., Lindell, I., Samuelsson, Y., Den allmänna sjukförsäkringen. Stockholm 1956.
Börjesson, B., Fattigdom. Om ett socialpolitiskt dilemma. Karskrona 1972
Dahlman, C.J., Klevmarken, A., Den privata konsumtionen 1931–1975. Uppsala 1971.
Elmér, Å., Folkpensioneringen i Sverige. Malmö 1960.
Elmér, Å., Svensk socialpolitik. Lund 1966.
Ericsson, L.E., Hellström, M., (red.), Välståndsklyftor och standardhöjning. Stockholm 1967.
Esberger, S.E., Malmquist, S., En statistisk studie av inkomstutvecklingen.
Monografiserie i anslutning till folk- och bostadsräkningen 1960. Lund 1972.
Holgersson, L., (red.), Socialhjälp under debatt. Stockholm 1972.
Harnesk, P., Hänt under 100 år. Glimtar ur Uppsala läns landstings verksamhet 1863–1962. Uppsala 1962.
Inghe, G.,Fattiga i folkhemmet. En studie av långvarigt understödda i Stockholm. Stockholm 1960.
Inghe, G., Inghe, M-B., Den ofärdiga välfärden. Stockholm 1968.
Jakobsson, U., Normann, G., Inkomstbeskattningen i den ekonomiska politiken. Uppsala 1974.
Johansson, B., Borgnäs, L., Bostäder och boendeförhållanden i Sverige 1945–1960. Monografiserie i anslutning till folk- och bostadsräkningen 1960. Lund 1968.
Järnek, M., Studier i hushållens inkomstförhållanden 1925–1964. Lund 1971.
Korpi, W., Fattigdom i välfärden. Om människor med socialhjälp. Stockholm 1971.
Lydall, H., The Structure of Earnings. Oxford 1968.
Lundsjö, O., Fattigdomen på den svenska landsbygden under 1800-talet. Stockholm 1975.
Svenska folkets inkomster.(Låginkomstutredningen) SOU 1970:34. Stockholm 1970.
Johansson, S., Om levnadsnivåundersökningen. Stockholm 1970.
Sundbom, L., De extremt lågavlönade. Stockholm 1970.
Meddelande från centrala uppbördsnämnden 1951–1964.
Socialhjälpen i län och kommuner 1967. Socialdepartementet 1969:9. Stockholm 1969.
Socialhjälpen i Stockholm. Stadskollegiets utlåtande och memorial. Bihang 1960:86. Stockholm 1960.

Socialvården. Mål och medel. Principbetänkande av socialutredningen. SOU 1974:39. Stockholm 1974.
Svensk författningssamling (SFS).
Svenska socialvårdsförbundets tidskrift. Årgång L. 1949.
Talgre, M., Rapport om socialhjälpstagare. Uddevalla 1972.
Tidskrift för fattigvård och annan hjälpverksamhet. 1945.
Uppsala stads fullmäktige tryck. Serie C 1946–1966.
Åkerman. N., (red.), Den nya underklassen. Falköping 1972.

Muntlig källa:

Margareta Gustavsson. Uppsala stads socialförvaltning

Tabellförteckning

Tabell 1. Socialhjälpsbenägenheten för ej gifta kvinnor, ej gifta män och gifta män i hela riket, städerna och Uppsala 1945, 1950, 1960 och 1965 26
Tabell 2. Socialhjälpsbenägenheten för ogifta, gifta, frånskilda personer samt änkor/änklingar i Uppsala 1960/61 och 1965 27
Tabell 3. Socialhjälpsbenägenheten för ogifta, gifta, frånskilda män och kvinnor samt änkor och änklingar i Uppsala 1960/61 och 1965 27
Tabell 4. Den relativa fördelningen mellan skilda familjetyper med socialhjälp i hela riket, städerna och Uppsala 1945, 1950, 1955, 1960 och 1965 30
Tabell 5. Variationskoefficienter för olika familjetypers socialhjälpsbenägenhet i hela riket, städerna och Uppsala 1950–1965 32
Tabell 6. Antalet barn per barnfamilj med socialhjälp och antalet barn per barnfamilj för befolkningen i hela riket, städerna och Uppsala 1945, 1950, 1960 och 1965 32
Tabell 7. Socialhjälpsbenägenheten för barnfamiljer med 1–2 barn och mer än två barn i hela riket, städerna och Uppsala 1945, 1950, 1960 och 1965 33
Tabell 8. Socialhjälpsbenägenheten för barnfamiljer i Uppsala fördelade efter antal barn 1945, 1950, 1960 och 1965 33
Tabell 9. Socialhjälpsbenägenheten för barnfamiljer fördelade efter familjer med 1–2 barn och mer än två barn samt civilstånd i hela riket, städerna och Uppsala 1945, 1950, 1960 och 1965 34
Tabell 10. Socialhjälpsbenägenheten för barnfamiljer i Uppsala fördelade efter civilstånd och antal barn 1950 och 1960 35
Tabell 11. Genomsnittliga antalet vuxna personer i hushåll med aktledare i aktiv ålder i Uppsala 1945, 1950, 1960 och 1965 37
Tabell 12. Genomsnittliga antalet personer i samtliga hushåll med socialhjälp i Uppsala 1945, 1950, 1960 och 1965 37

Tabell 13. Aktledare fördelade efter hushållsposition i Uppsala 1945, 1950, 1960 och 1965 38
Tabell 14. Relativ förändring för skilda åldersklassers hjälpbenägenhet i hela riket 1945–1949 45
Tabell 15. Relativ förändring för skilda civilstånds-åldersklassers socialhjälpsbenägenhet i hela riket 1945–1949 47
Tabell 16. Samtliga hjälptagare, exklusive minderåriga barn, i Uppsala fördelade efter yrkesgruppstillhörighet 1945, 1960 och 1965 55
Tabell 17. Socialhjälpstagares och befolkningens förvärvsintensitet i Uppsala 1945, 1960 och 1965 62
Tabell 18. Förvärvsintensiteten för socialhjälpstagare och befolkningen fördelad efter kön i Uppsala 1945, 1960 och 1965 64
Tabell 19. Förvärvsintensiteten i Uppsala för hjälptagare 1945, 1960 och 1965 samt befolkningen 1960 och 1965 fördelade efter ålder 65
Tabell 20. Förvärvsarbetande befolkning och hjälptagare i Uppsala fördelade efter näringsgrenstillhörighet 1960 och 1965 66
Tabell 21. Kostnader, i milj. kronor, för hjälp till vård på fattigvårdsanstalt i hela riket, städerna och Uppsala 1945–1948 70
Tabell 22. Antalet hjälpfall med vård på fattigvårdsanstalt i hela riket, städerna och Uppsala 1945–1948 71
Tabell 23. Hjälpfall med vård på fattigvårdsanstalt fördelade efter vårdtidens längd i hela riket, städerna och Uppsala 1945 72
Tabell 24. Kostnader, i milj. kronor, för hjälp till vård på sjukvårdsanstalt i hela riket, städerna och Uppsala 1945–1965 73
Tabell 25. Hjälpfall med hjälp till vård på sjukvårdsanstalt fördelade efter hjälpens beskaffenhet i hela riket, städerna och Uppsala 1945, 1950, 1955, 1960 och 1965 78
Tabell 26. Antal barn med vård på sjukvårdsanstalt på Fattigvårdsstyrelses/Socialnämnds bekostnad i hela riket, städerna och Uppsala 1945, 1950, 1955, 1960 och 1965 80
Tabell 27. Kostnader, i milj. kronor, för hjälp till hemunderstöd i hela riket, städerna och Uppsala 1945–1965 83
Tabell 28. Hjälpfall med hjälp till uppehälle fördelade efter familjetyp i hela riket, städerna och Uppsala 1945, 1950, 1955, 1960 och 1965 86
Tabell 29. Genomsnittlig hjälptid i månader för hjälpfall med hemunderstöd i hela riket, städerna och Uppsala 1945–1965 87

Tabell 30. Hjälpfall i hela riket, städerna och Uppsala fördelade efter hemunderstödets varaktighet 1945, 1950, 1955, 1960 och 1965 88
Tabell 31. Socialhjälpsfall i hela riket 1945, 1950, 1955, 1960 och 1965 fördelade efter familjetyp och hemunderstödets genomsnittliga varaktighet 89
Tabell 32. Sambandet mellan antalet barn och hjälpens varaktighet för hjälpta barnfamiljer i Uppsala 1945, 1950, 1955, 1960 och 1965 90
Tabell 33. Sambandet mellan ålder och hjälpens varaktighet för hjälpta familjer i Uppsala 1945, 1950, 1955, 1960 och 1965, fördelade efter familjetyp 92
Tabell 34. Socialhjälpsfall i hela riket, städerna och Uppsala 1945, 1950, 1955, 1960 och 1965, fördelade efter familjetyp och det genomsnittliga hemunderstödet per månad 94
Tabell 35. Sambandet mellan hemunderstödets totala storlek och antalet barn i hjälpta barnfamiljer i Uppsala 1945, 1950, 1955, 1960 och 1965 99
Tabell 36. Sambandet mellan hemunderstödets totala storlek och aktledarens ålder i hjälpta familjer i Uppsala 1945, 1950, 1955, 1960 och 1965 100
Tabell 37. Relativ förändring i skilda ålders- och civilståndsgruppers socialhjälpsbenägenhet, hemunderstöd, 1945–1949 samt regressionskoefficienter för lineära trender beskrivande utvecklingen i socialhjälpsbenägenheten, hemunderstöd, i hela riket 1950–1965 105
Tabell 38. Sjukpenningklasser och sjukpenningbelopp 1955 121
Tabell 39. Sjukpenningklasser och sjukpenningbelopp 1963 122
Tabell 40. Kostnader, i milj. kronor, för "annan hjälp" i hela riket, städerna och Uppsala 1945–1965 130
Tabell 41. Medianinkomster för aktledare och befolkning i Uppsala stad 1945, 1950, 1960 och 1965 142
Tabell 42. Medianinkomster för aktledare och befolkning fördelade efter civilstånd i Uppsala 1945, 1950, 1960 och 1965 143
Tabell 43. Medianinkomster för aktledare i Uppsala fördelade efter hjälpfall med respektive utan barn 1945, 1950, 1960 och 1965 144
Tabell 44. Socialhjälpsbenägenheten för befolkningen i Uppsala fördelad efter inkomstklasser och civilstånd 1945, 1950, 1960 och 1965 145
Tabell 45. Hjälpta hushålls medianinkomster i Uppsala 1945, 1950, 1960 och 1965 147

Tabell 46. Genomsnitt av medianinkomsterna taxeringsåren 1962–1966 för olika kategorier inkomsttagare 148
Tabell 47. Medianinkomster för hushåll i Malmö 1945, 1950 och 1965 samt i tätorterna 1965 149
Tabell 48. Olika gruppers andel av den totala hushållsinkomsten bland hjälpta hushåll i Uppsala 1945, 1950, 1960 och 1965 151
Tabell 49. Befolkningen i Malmö fördelad efter hushållsinkomst 1948 och 1964 samt hjälpta hushåll i Uppsala fördelade efter hushållsinkomst 1945, 1950 och 1965 153
Tabell 50. Genomsnittliga värdet av transfereringar till aktledare med respektive utan barn i Uppsala 1945, 1950, 1960 och 1965 155
Tabell 51. Hjälpfall i Uppsala 1945, 1950, 1960 och 1965 samt i hela riket 1959 fördelade efter utgående transfereringar 157
Tabell 52. Hjälpta hushålls medianinkomster, före och efter transfereringar till aktledarna, i Uppsala 1945, 1950, 1960 och 1965 158
Tabell 53. Andel variation i skilda civilstånds- och åldersgruppers hjälpbenägenhet som kan förklaras av variationer i arbetslösheten i hela riket 1945–1965 178
Tabell 54. Andel variation i skilda civilstånds-åldersgruppers hjälpbenägenhet, hemunderstöd per 1000 invånare, som kan förklaras av variationer i arbetslösheten i hela riket 1950–1965 179
Tabell 55. Relativ förändring i socialhjälpsbenägenheten för skilda civilstånds-åldersgrupper mellan 1955 och 1959 i hela riket 181

Diagramförteckning

Diagram 1. Antal socialhjälpstagare och socialhjälpsfall i hela riket 1945–1965 14

Diagram 2. Antal socialhjälpstagare och socialhjälpsfall i städerna 1945–1965 14

Diagram 3. Antal socialhjälpstagare och socialhjälpsfall i Uppsala 1945–1965 15

Diagram 4. Antal socialhjälpstagare per socialhjälpsfall i hela riket, städerna och Uppsala 1945–1965 15

Diagram 5. Socialhjälpsbenägenhet i hela riket, städerna och Uppsala 1945–1965 16

Diagram 6. Socialhjälpsbenägenhet i städerna i länen 1945–1965 18

Diagram 7. Socialhjälpsfall i hela riket fördelade efter civilstånd 1945–1965 24

Diagram 8. Socialhjälpsfall i Uppsala fördelade efter civilstånd 1945–1965 25

Diagram 9. Antal familjer med socialhjälp fördelade efter familjer med och utan minderåriga barn i hela riket 1945–1965 28

Diagram 10. Antal familjer med socialhjälp fördelade efter familjer med och utan minderåriga barn i städerna 1945–1965 29

Diagram 11. Antal familjer med socialhjälp fördelade efter familjer med och utan minderåriga barn i Uppsala 1945–1965 29

Diagram 12. Socialhjälpsbenägenhet för familjer i hela riket, städerna och Uppsala fördelade efter familjetyper 1945–1965 31

Diagram 13. Socialhjälpsbenägenhet för befolkningen i hela riket, städerna och Uppsala fördelade efter ålder 1945–1965 44

Diagram 14. Socialhjälpsbenägenhet för befolkningen i hela riket, städerna och Uppsala fördelade efter ålder och civilstånd 1945–1965 48

Diagram 15. Kostnader för kommunerna per vårddag för hjälp till vård på sjukvårdsanstalt i hela riket och städerna 1945–1960 74
Diagram 16. Antal socialhjälpsfall med hjälp till vård på sjukvårdsanstalt per 1000 vuxna invånare i hela riket, städerna och Uppsala 1945–1965 75
Diagram 17. Genomsnittlig vårdtid för hjälptagare med hjälp till vård på sjukvårdsanstalt i hela riket, städerna och Uppsala 1945–1965 79
Diagram 18. Antal hjälpfall per 1000 vuxna invånare med hjälp till hemunderstöd i hela riket, städerna och Uppsala 1945–1965 83
Diagram 19. Andel hjälpfall med hjälp till hemunderstöd i relation till samtliga hjälpfall i hela riket 1945–1965 84
Diagram 20. Hjälpfall i hela riket fördelade efter familjetyp och hemunderstödets varaktighet 1945–1965 89
Diagram 21. Genomsnittligt hemunderstöd per månad i hela riket, städerna och Uppsala 1945–1965 93
Diagram 22. Totalt hemunderstöd per hjälpfall i hela riket, städerna och Uppsala 1945–1965 98
Diagram 23. Hemunderstöd för skilda familjetyper i hela riket, städerna och Uppsala 1945–1965 101
Diagram 24. Kumulerad relativ andel hjälpfall fördelade efter hemunderstödets storlek i Uppsala 1945, 1950, 1955, 1960 och 1965 102
Diagram 25. Antal hjälpfall med hemunderstöd per 1000 vuxna invånare fördelade efter ålder och civilstånd i hela riket 1945–1965 104
Diagram 26. Pensionsförsäkringsförmåner och bostadstillägg för ålderpensionärer i hela riket 1949–1965 106
Diagram 27. Antal änkor med änkepension per 100 änkor samt genomsnittliga pensionsbelopp för änkepensionärer i hela riket 1949–1965 107
Diagram 28. Antal gifta kvinnor, 60–66 år, med hustrutillägg per 100 gifta kvinnor, 60–66 år, samt genomsnittliga tilläggsbelopp för kvinnor med hustrutillägg i hela riket 1949–1965 108
Diagram 29. Sjukpenningbelopp vid skilda inkomstklasser enligt 1955 års allmänna sjukförsäkring och enligt lagen om allmän försäkring 1963 123
Diagram 30. Hemunderstöd per månad i hela riket 1945–1965. Faktiskt utgående hemunderstöd samt normbelopp, enligt interkommunala ersättningsnormer, i lägsta respektive högsta ortsgrupp 128
Diagram 31. Antal hjälpfall med annan hjälp per 1000

vuxna invånare i hela riket, städerna och Uppsala 1945–1965 131
Diagram 32. Andel hjälpfall med annan hjälp av det totala antalet hjälpfall i hela riket 1945–1965 132
Diagram 33. Antalet kronor per hjälpfall med annan hjälp i hela riket, städerna och Uppsala 1945–1965 133

EKONOMISK-HISTORISKA STUDIER

Hittills utkomna nummer av serien:

1. *Bo Gustafsson,* Den norrländska sågverksindustrins arbetare 1890—1913. Arbets- och levnadsförhållanden. 1965.

2. *Nils Gruvberger,* Sveriges utrikessjöfart 1865—1885. Företagsformer och ägandestruktur. 1965.

3. Lars Furhoff, Upplagespiralen. 1967.

4. *Bo Gustafsson,* Marxism och revisionism. Eduard Bernsteins kritik av marxismen och dess idéhistoriska förutsättningar. 1969.

5. *Kersti Sågvall-Ullenhag,* AB Åtvidabergs förenade industrier med föregångare. 1970.

6. *Jörgen Ullenhag,* Den solidariska lönepolitiken i Sverige. Debatt och verklighet. 1971.

7. Ur ekonomisk-historisk synvinkel. Festskrift tillägnad professor Karl-Gustaf Hildebrand 25.4.1971.

8. *Hans Modig,* Järnvägarnas efterfrågan och den svenska industrin 1860—1914. 1971.

9. *Staffan Sjöberg,* Arbetare vid Surahammars järnverk. Löne- och anställningsförhållanden 1936—1969. 1973.

Acta Universitatis Upsaliensis

UPPSALA STUDIES IN ECONOMIC HISTORY
Editor: K G Hildebrand

This series is a continuation of the *Ekonomisk-historiska studier*, in which vols. 1–9 were published in 1965–1973 by Esselte Studium, Stockholm.

Under its new title, the series is included in the publication group *Acta Universitatis Upsaliensis* and is distributed in the same way as the other series of that group.

10. *Ragnhild Lundström*, Alfred Nobel som internationell företagare. Den nobelska sprängämnesindustrin 1864–1886. 1974.

11. *Göran Dyverfeldt*, Norrbottnisk sågverksindustri 1900–1925. AB Ytterstfors-Munksund och dess föregångare. 1974.

12. *Britta Jonell-Ericsson*, Skinnare i Malung. Från hemarbete till fabriksindustri. 1975.

13. *Karsten Lundequist*, Socialhjälpstagande – utveckling och orsaker 1945–1965. Med en intensivundersökning av hjälptagandet i Uppsala. 1976.

ISBN 91–554–0385–9